

TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA
POLİTİKASI

FIRAT KARABAYRAM

Ankara, 2007

TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA
POLİTİKASI

FIRAT KARABAYRAM

TEZ DANIŞMANI
YRD.DOÇ.DR. RAMİL ZALYAEV

Ankara, 2007
(Fotokopi İle Çoğaltılabilir)

T.C.

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Fırat KARABAYRAM'a ait "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası"
adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

06/06/2007

Başkan.....

Yrd. Doç. Dr. Reşat Öztürk

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. A. Bahar Turhan Hurmi

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Ramil Zalyaev
(DANIŞMAN)

ÖZET

Tarih boyunca jeopolitik anlamda önemli bir konuma sahip olan Güney Kafkasya, stratejik açıdan da önem taşıyan bir bölgedir. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin mevcudiyetinin Aralık 1991'de resmen sona ermesi sonrasında uluslararası arenada yerini almıştır. 1992 yılında Güney Kafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Kafkasya'nın jeopolitiğinde değişimler yaşanmıştır.

Rusya açısından, Kafkasya ve Güney Kafkasya'daki Rusya kontrolüne dayalı istikrar ve güvenlik, birbiriyle bağlantılıdır. Rusya Federasyonu kendi güvenliğini sağlamak için Güney Kafkasya'ya önem vermektedir. Rusya; Güney Kafkasya bölgesine sınırı olması nedeniyle, bölgedeki yaşanan gelişmelerle doğrudan ilgilenmek durumunda ve bu nedenle bölgeyi “Yakın Çevresi” kapsamında değerlendirmektedir. SSCB'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Gürcistan, Azerbaycan ve kısmen Ermenistan'ın politikaları Rusya Federasyonu'ndan bağımsız Batıya yönelik bir gelişim içerisine girmiştir. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan, içinde bulunduğu jeopolitikayı kendi olanakları çerçevesinde tanımlayarak dünya politikasına kendi ulusal çıkarları bağlamında katılabilmek için bir dış politika yapım/geliştirme süreci yaşamaktadır.

Rusya Federasyonu'nun dış politika davranışlarını oluşturan Güvenlik Doktrinleri ile Avrasyacı-Atlantikçi görüşler, Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya devletleri ile olan ilişkilerini belirlemiştir. Rusya, Güney Kafkasya ülkelerinin tekrar Moskova'nın stratejik yörüngesine girmelerini sağlamak için çeşitli adımlar atmaktadır. Rusya'nın bölge politikasını belirleyen en önemli unsurlardan biri de enerjidir. Rusya, bölge enerji rezervlerini, petrol ve doğalgaz boru hatları güzergahlarını denetimi altında tutmak istemektedir. Bugün bu sahnede Rusya Federasyonu yanında ABD, AB, Türkiye ve İran da yer almaktadır.

ABSTRACT

Southern Caucasus, which has an important geopolitical position throughout the history, is also an important area from the point of view of strategy. The Russian Federation, after officially ending the existence of the Soviet Union on December 1991, has taken its place in the international arena. In 1992, with the declaration of independences of Georgia, Azerbaijan and Armenia in the Southern Caucasus, changes have been experienced in the geopolitics of Caucasus.

From the point of view of Russia, the stabilization and security in Caucasus and Southern Caucasus that is based on the control of Russia are interconnected. The Russian Federation attaches importance to Southern Caucasia to ensure its own security. Since the Southern Caucasia is a border to Russia; Russia is in a position to concern directly about the developments experienced in the area and it appraises this area in the scope of its "Near Abroad". The policies of Georgia, Azerbaijan, and partially Armenia, which have gained their independences following the disintegration of the USSR, have entered in a development process, independent of the Russian Federation, directed to the West. Georgia, Azerbaijan and Armenia, by describing the geopolitics currently they are in within the framework of their potentials, are experiencing a foreign policy formation/development process to be able to enter into the world policy.

The Security Doctrines that form the foreign policy acts of the Russian Federation and the Eurasian-Atlantic perspectives have determined the relationships of the Russian Federation with the Southern Caucasian countries. Russia takes various steps to ensure the re-entry of the Southern Caucasian countries into the strategic orbit of Moscow. One of the most important elements that determine the regional policy of Russia is energy. Russia wants to keep the regional energy reserves, petroleum, and the routes of the natural gas pipe lines under its control. Today, along with the Russian Federation, USA, the EU, Turkey and Iran also take part in this arena.

ÖNSÖZ

Söz konusu tezin yazımına 2006 yılı Ocak ayında başlanmış ve 2007 Nisan ayında tamamlanmıştır. Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikasının ortaya konulması için, öncelikle Rusya Federasyonu'nun dış politika davranışlarını belirleyen Güvenlik Doktrinlerinin ve Avrasyacı-Atlantikçi görüşlerin irdelenmesini, sonrasında ise Rusya Federasyonu'nun Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri ile olan ilişkilerinin, ayrı ayrı ve detaylarıyla ele alınmasını gerektirmiştir.

Araştırma konusunun geçmiş ve şimdiki zaman dilimini kapsamı nedeniyle, literatür taraması ve arşiv tetkiki yapılmıştır. Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikasını objektif olarak ortaya koymak amacıyla Türkçe, İngilizce, Rusça ve Fransızca kaynaklardan faydalanılmıştır. Güncel gelişmeleri izleyebilmek için ise özellikle Rusya'da yayınlanan gazetelerden yararlanılmış, ayrıca haber ajanslarının takip edilmesine önem verilmiştir.

Bu çalışmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar olan süreçte her aşamada eleştiri ve görüşleriyle tarafımı yönlendiren ve destek veren danışmanım Yrd.Doç.Dr. Ramil Zalyaev'e, yüksek lisans derslerinde bilgi birikiminden yararlandığım Prof.Dr. Necati Polat, Doç.Dr. İdris Bal, Yrd.Doç.Dr. Umut Uzer ve diğer saygıdeğer hocalarıma, ayrıca çalışmalarından ve görüşlerinden yararlandığım Assist.Prof.Dr. Oktay Fırat Tanrısever'e, tez çalışması süresince bana her zaman güç veren annem Mürüvvet Karabayram ve babam Şükrü Karabayram'a, çalışmamı okuyarak yapıcı eleştiriler yapan değerli arkadaşlarım Bora ÜNAY ve Sadri Barkın İNCE'ye teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Özet	ii
Abstract	iii
Önsöz	iv
Kısaltmalar	viii
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAFKASYA

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu	5
1.2. Kafkasya'daki Etnik Sorunlar	11
1.3. Kafkasya'nın Tarihsel Gelişimi	17
1.4. Güney Kafkasya (1917-1991)	28

İKİNCİ BÖLÜM : RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜVENLİK DOKTRİNLERİ VE AVRASYACI-ATLANTİKÇİ BAKIŞ

2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Dağılması	53
2.2. Rusya Federasyonu'nun Bağımsızlık İlanı	65
2.3. Kafkasya'nın Jeopolitiği	72
2.4. Rusya Federasyonu'nun Güvenlik Doktrinleri	78
2.4.1. Güvenlik Etkenleri	85
2.4.2. 1991-1994 arası dönemde Rusya Federasyonu'nun öncelikleri ve 1993 Askeri Doktrini	87
2.4.3. 1994-2000 Arası Dönemde Ortaya Çıkan Oluşumlar	91
2.4.3.1. Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Doktrini	91
2.4.3.2. 2000 yılı Rusya Federasyonu Askeri Doktrini	95
2.4.3.3. Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini	96
2.5. Güney Kafkasya'nın Rusya Açısından Jeopolitik Önemi	100
2.6. Avrasyacı ve Atlantikçi Bakış	113
2.7. Eski Sovyetler Birliğindeki Yerel Çatışmalara Yönelik	

Rusya'nın Politikasının Temel Stratejileri	121
--	-----

2.7.1. Avrasyacı Bakış Açısına Göre Kafkasya'daki Yerel Etnik Unsurların Kullanımı	123
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

3.1. Rusya'nın Gürcistan Politikasını Belirleyen Faktörler	138
3.1.1. Abhazy ve Osetya Sorunları	139
3.1.2. Güney Osetya Faktörü	147
3.1.3. Eduard Şevardnadze Döneminde Rusya'nın Gürcistan Politikasını Belirleyen Faktörler	150
3.1.4. Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'daki Askeri Üsleri	156
3.1.5. Mihail Saakaşvili Döneminde Gürcistan'a Yönelik Rusya Politikasını Belirleyen Bazı Faktörler	165
3.1.6. Barış Gücü Meselesi	166
3.1.7. Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Vatandaşlarına Vize Rejimi Uygulaması	167
3.1.8. Rusya Federasyonu'nun 31 Mayıs 2002 tarihli Vatandaşlık Kanunu ve Gürcistan	168
3.2. Rusya – Azerbaycan İlişkileri	182
3.2.1. Ayaz Muttalibov Dönemi	185
3.2.2. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) İktidarı Dönemi	187
3.2.3. Haydar Aliev Dönemi	191
3.2.3.1. Dağlık Karabağ Sorunu	196
3.2.3.2. Rusya, Azerbaycan ve Çeçenistan	200
3.2.3.3. Yeni Gelişmeler	202
3.2.4. İlham Aliev Dönemi	207
3.3. Rusya – Ermenistan İlişkileri	217
3.3.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi	220
3.3.2. Robert Koçaryan Dönemi	228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : GÜNEY KAFKASYA'DAKİ ENERJİ
KAYNAKLARININ RUSYA AÇISINDAN ÖNEMİ VE
RUSYANIN İZLEDİĞİ POLİTİKA

4.1. Enerji Kaynakları	240
4.2. Rusya Federasyonu'nun Enerji Stratejisi	246
4.3. Rusya Federasyonu'nun Hazar Politikası	254
4.4. Enerji Güvenliği	264
Sonuç	267
Ekler	271
Kaynakça	275

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
Blackseafor	: Karadeniz Barış Gücü
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan (Boru Hattı)
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
EMH	: Ermeni Milli Hareketi
FSB	: Rusya Federasyonu İç İstihbarat Servisi
GUUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova Örgütü
INOGATE	: Petrol ve Gazın Avrupa'ya Uluslararası Nakli Projesi
KAİK	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MVD	: Rusya İçişleri Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrolü Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SVR	: Rusya Federasyonu Dış İstihbarat Servisi
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru Projesi

GİRİŞ

Güney Kafkasya günümüzde uluslararası güçlerin etkinlik sağlamak istediği önemli bir geçiş bölgesidir. Güney Kafkasya'nın jeopolitik ve stratejik önemi, sadece Rusya Federasyonu açısından değil, ABD, AB, İran ve Türkiye gibi bölge ülkeleri açısından da önem taşımaktadır. Tarih boyunca jeopolitik anlamda önemli bir konuma sahip olan Güney Kafkasya, Sovyetler Birliği sonrası oluşan yeni dönemde de bu önemini muhafaza etmiş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılması ile birlikte bu coğrafyada önemli bir jeopolitik boşluk oluşmuştur. Tam olarak hiçbir güç tarafından tek başına doldurulamayan bu boşluk, bölgesel ve küresel güçlerin büyük hesaplar yapmalarına ve farklı hamlelerle mevzi kazanma gayretlerine sahne olmaktadır. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesi doğal zenginliklere sahip bir bölge olup stratejik açıdan da önem taşımaktadır. Rusya Federasyonu varlığını devam ettirmek ve kendi güvenliğini sağlamak için Güney Kafkasya'ya önem vermektedir.

Bu çalışmada, Bağımsızlık sonrasında (1991-2006) Rusya Federasyonu'nun, Güney Kafkasya (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) ülkelerine yönelik izlediği dış politikası araştırılacaktır. Bu amaca ulaşmak için de, Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya bölgesindeki denge arayışları çerçevesinde Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri ile kurduğu ikili ilişkiler etüt edilecektir. Araştırma problemi basitleştirilmiş şekliyle şöyledir: "Güney Kafkasya, neden Rusya Federasyonu için önemlidir? ve Rusya Federasyonu Güney Kafkasya'da hangi politikaları izlemektedir?"

Güney Kafkasya bölgesindeki gelişmeleri daha iyi anlamak ve Rusya'nın izlediği Güney Kafkasya politikasını belirlemek amacıyla çalışmada, öncelikle Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'ya dönük dış politikasının tarihsel arka planı incelenmiş ve Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın izlediği Güney Kafkasya politikasının ana ilkeleri üzerinde durulmuştur.

Tez konusu, kronolojik bir çerçeve dahilinde işlenmiştir. Ele alınacak olan konular ve konuların alt başlıkları objektif bir bakışla incelenmiştir. Daha çok sebep-sonuç ilişkileri araştırılmıştır. Mantıki silsile izlenerek konu bütünlüğü sağlanmıştır. Zira, Güney Kafkasya'daki gelişmelerin izlenmesinde önemli olan husus bütünlüğün muhafazasıdır.

Konunun geçmiş ve şimdiki zaman dilimini kapsamı nedeniyle, literatür taraması ve arşiv tetkiki yapılmıştır. Birçok farklı (Türkçe, İngilizce, Rusça ve Fransızca) kaynaklardan faydalanılmış, süreli yayınlar, güncel basın ve haber ajanslarının takip edilmesine önem verilmiştir. Bu çalışmanın konusu çok yakın geçmişe ait olduğu için mümkün mertebeye Rusya Federasyonunda yayınlanan kaynaklar da kullanılmış, güncel gelişmeleri izleyebilmek için ise Rusya'da yayınlanan gazetelerden yararlanılmıştır. Ayrıca konu hakkında çalışmaları olan canlı kaynaklara da başvurulmuştur.

Tez, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Güney Kafkasya'da yaşanan bağımsızlık hareketleri ile gelişen olaylar ve bu çerçevede Rusya Federasyonu'nun yakın çevresinde yer alan Güney Kafkasya'da siyasi, askeri ve ekonomik açıdan sürdürdüğü etkinlik arayışları ve bu bağlamda izlenen karşılıklı ilişkiler ile sınırlandırılmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra gelişen olayların ele alınmasının nedeni ise, Sovyet otoritesinin kalkması ile birlikte, tarihten bu yana süregelen fakat uzun yıllardır üstü örtülü olarak duran sorunların birden alevlenmesi ve bölgede bulunan enerji kaynaklarına batılı devletlerin ilgi göstermesi ile Güney Kafkasya'nın bir potansiyel kriz alanı olarak ön plana çıkmış olmasıdır.

Söz konusu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kafkasya Kavramı, Kafkasya'nın coğrafi konumu incelenmiş, ayrıca Kafkasya'nın tarihsel gelişimine ve 1917-1991 yılları arasında Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde; SSCB'nin dağılmaya giden süreçte yaşanan gelişmeler ve dağılması sonrasında Rusya Federasyonu'nun bağımsızlık ilanı ele alınarak, Kafkasya jeopolitiğindeki değişimler irdelenmiş, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun belirlediği güvenlik doktrinleri ayrı ayrı ele alınmış ve Güney Kafkasya'nın Rusya açısından jeopolitik önemi belirlenmiştir. Böyle bir açıklamaya ihtiyaç duyulmasının nedeni, coğrafi olarak, geçmişten bu yana sürekli olarak çatışma alanı içerisinde yer alan bu bölgenin hangi nedenlerden dolayı ön planda olduğu ve önemini neden daima koruduğunu ortaya koymaktır.

Soğuk savaş sonrası dönemin yeni aktörlerinden olan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri, içinde bulunduğu jeopolitikayı kendi olanakları çerçevesinde tanımlayarak dünya politikasına kendi ulusal çıkarları bağlamında katılabilmek için bir dış politika yapım/geliştirme süreci yaşamaktadır. İkinci bölümde ayrıca Rusya Federasyonu'nun dış politika davranışlarını belirleyen Güvenlik Doktrinleri ile Avrasyacı-Atlantikçi görüşlerin Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya devletleri ile olan ilişkilerine nasıl yansıdığı incelenmiş ve zaman zaman söz konusu ilişkilerin tarihsel arka planına da yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Bağımsızlık sonrasında Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerine değinilerek söz konusu gelişmeler Rusya-Gürcistan, Rusya-Azerbaycan ve Rusya-Ermenistan olmak üzere üç ekseninde incelenmiştir.

Birinci ekseninde, Rusya'nın Gürcistan ile ilişkilerinin Sovyet sonrası dönemdeki niteliği ortaya konulmuştur. Daha sonra, Rusya'nın Gürcistan ile ilişkilerindeki artan gerilim incelenmiştir. İlişkilerdeki gerilimin artmasına yol açan tartışmalı konular ise, Gürcistan'daki Rus askeri üsleri, Barış Gücü Meselesi, Rusya'nın vize rejimi, enerji ve uluslararası terörizmi kapsamaktadır. Ayrıca Gürcistan'a bağlı olan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık elde etme amacına dayanan politikalarının Rusya-Gürcistan ilişkilerini nasıl etkilediği incelenerek, Rusya'nın baskılarına karşı Gürcistan'ın nasıl bir tutum izlediği tartışılmış ve yaşanan gerilimin sonuçları her iki tarafın da kaygıları dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

İkinci ekseninde, Rusya'nın Azerbaycan ile ilişkilerinin Sovyet sonrası dönemdeki niteliği ortaya konulmuştur. Rusya-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Azerbaycan'da değişen iktidarlara ve bu iktidarların yarattığı koşullara bağlı olmasından hareket edilerek söz konusu ilişkiler dört farklı dönemde incelenmiştir.

Üçüncü ekseninde, Rusya'nın Ermenistan ile ilişkilerinin Sovyet sonrası dönemdeki niteliği ortaya konulmuştur. Rusya'nın stratejik ortağı olan Ermenistan'a ekonomik, siyasi ve askeri açıdan verdiği desteğin iki ülke ilişkilerini nasıl etkilediği ortaya konularak Rusya-Ermenistan ilişkileri karşılıklı dayanışma politikası çerçevesinde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Güney Kafkasya'daki enerji kaynaklarının Rusya Federasyonu açısından önemi ve Rusya'nın izlediği enerji politikası irdelenmiştir. Rusya'nın, yeni güvenlik ve dış politika doktrinleri ile resmen öne çıkardığı ekonomik çıkarların Rus dış politikasına yansıtılması çerçevesinde, Güney Kafkasya ülkeleriyle yaptığı ikili görüşmelerde enerji faktörünü nasıl kullandığı ele alınmıştır.

Tezin Sonuç bölümünde de, konunun özetiyle birlikte, Rusya Federasyonu'nun önümüzdeki süreçte Güney Kafkasya ülkeleri ile kurduğu ilişkilerin yakınlaşmaya dönüşüp dönüşmeyeceği tartışılmış ve bunun için gerekli olan faktörlerin tetkiki yapılmıştır.

Çalışmanın sonunda, konunun görsel açıdan daha netleşmesi amacıyla Güney Kafkasya ülkelerini gösteren çeşitli haritalara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

“Kafkas” ve “Kafkasya” adı ilk defa eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos’un M.Ö. 490’da yazdığı, “*Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence*” isimli eserinde anılan “Kavkasos Dağı” deyiminde görülmüştür.¹ Karadeniz ile Kuban ırmağı arasında kalan sıradağların batı kesiminin kuzeyindeki yerli ahalinin milli adı olarak “*Kafkas*” deyimini, eski Yunanca yazılı yerli efsanelerden M.S. 430 yılında Kartel/İber (Tiflis çevresi) alfabesine çevrilen destani Kartel/İber (Gürcistan) tarihi *Kartlis-Çkhovreba*’da geçmekte ve “*Lekan*” (Dağıstan’daki Lekler ve Lezgiler) kavminin batı komşusu olan halkın ataları bu isimle anılmaktadır.²

Bölgeye Kafkasya isminin, Dağıstan yerlileri tarafından M.S. 479’dan itibaren verildiği de bilinmektedir.³ Eski Arap coğrafyacıları tarafından “*Cebelü’l-Elsan/Diller Dağı*” olarak da adlandırılmıştır.⁴ İran düşüncesine yakın olan ilk Müslüman coğrafyacılar, bölge ile ilgili olarak Babil dönemine kadar gitmişler ve uygar güney ile karanlık kuzey arasındaki ünlü Kaf Dağının bulunduğu bölge olarak tanımlamışlardır. Kafkas kelimesi, (Arapça da *al-Kabk*, Türkçe’de *Kafkas*) Farsça *Kâfkah* yani Kaf Dağı’ndan türetilmiştir. Firdevsi’nin Şahname’ sinde, Kafkasya, “*Kuhe kâf*” olarak adlandırılmıştır.⁵

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan bu bölgedeki ünlü sıradağlara İslam-Türk eserlerinde “*Alburuz Dağı*” denmiştir. Albruz, eski Farsça’da “Yüksek

¹ M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, İkinci Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. XV.

² Kırzıoğlu, **Osmanlılar’ın Kafkas...**, s. XV.

³ Yaşar Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, Birinci Basım, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2000, s. 39.

⁴ Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, s. 40.

⁵ Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, Birinci Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 59.

Dağ” anlamına gelmektedir. Firdevsi'nin hayali olarak kullandığı bu adı İranlı coğrafyacı Hamdullah Musatavi ilk defa Kafkasya'daki bu dağlar için kullanmıştır.⁶

Eski Yunan'dan Romalılar'a, Karadeniz ile Hazar denizi arasında bulunan ve İslam-Türk eserlerinde “*Alburuz Dağı*” denilen sıradağların ismi olarak “*Kavkasus*” (Caucasus) biçiminde geçen bu coğrafya deyimini, Rönesans'tan sonra hümanistlerin eserlerinde, “*Caucasus*”, “*Caucasia*”, “*Caucasie*” ifadesiyle anılmaya başlanmıştır.⁷ Ayrıca, Ahmet Cevdet Paşa⁸'nın Kırım Savaşı'ndan sonra 22 Şubat 1856'da toplanacak olan Paris Barış Konferansı'na sunulmak üzere hazırladığı “Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay” ülkelerine ait bir raporda, “*Kafkasya*” ve “*Cebel-i Kafkas*” deyimlerini kullanması ile Kafkas sözcüğü ilk defa Türk Edebiyatına girmiştir.⁹

Kafkaslar, Karadeniz'in doğu kıyısından 38°-50° Kuzey enlemleri ile 37°-50° Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Kuzeybatı-Güneydoğu yönünde 1200 km., Kuzey-Güney yönünde de 600 km. uzunlukta ve 470.000 km² alanı kaplayan dağlık bir alandır.¹⁰ Karadeniz ile Hazar denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıradağlar günümüzde Kafkaslar adıyla tanınmaktadır. Rusya İmparatorluğunda Kafkasya adı bir bölge adı olarak ilk defa 19. yüzyıl başlarında, Rus Çarı I. Petro döneminde St. Petersburg'da kurulan İmparatorluk Bilimler Akademisinin bilim adamları tarafından kullanılmıştır.¹¹

Kafkas sıra dağlarının güneyinde yaklaşık 37°- 43° Kuzey enlemi ile 41°- 50° Doğu boylamları arasında kalan ve Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Dağlık

⁶ Demir, **Türk Dış Politikası...**, s. 59.

⁷ Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas...**, s. XV.

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, 1851'de başkent İstanbul'da kurulan “Encümen-i Daniş” adlı ilk Türkiye İlimler Akademisinin üyesi ve Osmanlı devleti'nde zamanın olaylarını kaydetmekle görevli (Vakanüvis) resmi devlet tarihçisidir. Bkz. Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas...**, s. XVI.

⁹ Demir, **Türk Dış Politikası...**, s. 59.

¹⁰ Sefa Sekin, Raşan Tekin, “Güney Kafkasya ve Gürcistan”, **Kafkasya Araştırma & Analiz**, Nisan 2006-Eylül 2006, Sayı: 2, s. 28.

¹¹ Sekin, “Güney Kafkasya ve Gürcistan”, s. 28.

Karabağ ve Nahcivan'ı kapsayan yaklaşık 200.000 km² alanı kaplayan bölge “Güney Kafkasya” veya Transkafkasya olarak adlandırılmaktadır.¹²

Kafkas Dağları, Kafkasya ile Kafkas Ötesini, Rusya Federasyonu ile Gürcistan ve Azerbaycan'ı birbirinden ayırmakta ve birbirleriyle ilişkili bölgeler arasında doğrudan ulaşımı engellemektedir.¹³ Kafkasya güneyde Aras ve Çoruh, kuzeyde Volga ve Don nehirleriyle, doğuda Hazar denizi, batıda Karadeniz'in çevirdiği bölgedir. Kuzey Kafkasya'nın sınırları güneyde ve Hazar denizi kıyısında Kızılburun'dan Dibrar tepesiyle, Nuha'nın güneyinde Ari ve Alazan çayları boyunca Çinvali mıntıkasını da içine alarak İngur nehrine kadar uzanır. Kuzey hududu ise Kuma nehri'nden Maniç Gölü'nün batı ucuna kadar gelmektedir. Kafkas dağları, güney doğudan güney batıya doğru uzanır ve 900 km. uzunluğundadır. Avrupa ile Asya kıtalarını birbirinden ayırır, genişliği 60 ile 260 km. arasında değişir. En yüksek tepesi Elbruz (Albruz) olup 5642 metredir. Batıda, Abhazya'da dağların yüksekliği 1000 metreyi geçmez iken, doğuda ise 600 metreye kadar inmektedir.

Kafkas dağları batı, merkez ve doğu diye üç kısma ayrılır. Batı kısmı, Taman yarımadasından Kuban nehrinin kaynağına kadar olan yerdir. Pşekha vadisine kadar yükseklik 1000 metreyi geçmez iken daha doğuda yükseklik 1500 metreden aşağı düşmez ve güneyden kuzeye hiç yol vermez, ortalama yükseklik 2500-3500 metredir. Merkezi kısmı Daryal geçidine kadar sürer, geniş ve en yüksek kısmıdır. Burada Elbruz dağından başka 5193 metrelik Chkhara, 5145 metrelik Diktau, 5043 metrelik Kazbek, 5001 metrelik Misirghi tepeleri bulunmaktadır. Daryal geçidi Vladikafkas ile Tiflis'i birbirine bağlar. Doğu kısmı ise Daryal geçidinden Azerbaycan yarımadasına kadar olan kısımır. Kuzeyden güneye hiç yol vermez ancak Apşeron yarımadasından geçilebilir.¹⁴

¹² Sekin, “Güney Kafkasya ve Gürcistan”, s. 30.

¹³ Demet Şefika Acar, “Soğuk Savaş Sonrası Kafkaslarda Güvenlik Sorunları”, **Kafkasya Araştırma & Analiz**, Ekim 2005- Mart 2006, Sayı 1, s. 59.

¹⁴ Kadircan Kafli, **Kuzey Kafkasya**, (Haz.) Erol Cihangir, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2004, ss. 28-29.

Büyük Kafkas sıradağlarında Elbruz, Dıh Tav, Dombay, Kazbek, Cimara, Şırh Berzend, Adayıhoğ, Tepli, Vilpata, Karavgon, Labada, Vaza, Hahalgı, Şandağı, Dikiosmta, Tebulosymta, Çuavş, Fişt, Pşehasu ve Oştın gibi belli başlı dağlar yer almaktadır. Hazar kıyısındaki Derbent, Kazbek civarındaki Daryal, 2250 ve 3380 m. yükseklikteki Mamişo geçidi, Ruk ve Tırşı geçitleri kuzey ve güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan önemli geçitlerdir. Mamişo, Gürcistan'ın Kutais kentini bugünkü Vladikafkas kentine bağlar. Abhazyayı Çerkesk bölgesine bağlayan Kluhor geçidi, Kuzeydoğu Gürcistan'ı Dağıstan'ın Kafkas Dağlarına bağlayan Vantliaşet, Salavat, Kodor ve Çeçenistan'a bağlayan Arkotis geçitleri bölge halkları tarafından kullanılmaktadır.¹⁵

Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapıları, Kafkasya'yı tarih boyunca dışarıdan etkileyen çeşitli kavim ve medeniyetlerle yakından ilişkilidir. Kafkasya'ya kuzeyden gelen Kimmer ve İskit gibi proto-Türk kavimleri ile, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri, Karadeniz yoluyla Batı'dan gelen eski Yunan, Roma, Bizans ve Ceneviz ticaret kolonileri, Anadolu ve Ön Asya'dan gelen çeşitli medeniyetler Kafkas halklarının kültürleri ile birleşerek günümüzdeki Kafkas etnik ve toplumsal yapısını şekillendirmişler, Kafkas kültürünün meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır.

Siyasi, coğrafi, etnik ya da kültürel sınırlar açısından bakıldığında, birbirinden farklı sınırlara sahip birkaç Kafkasya tanımı ortaya çıkmaktadır. Coğrafyacılar Kafkasya'yı Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayırmışlar, bölgenin tarihi, etnik, sosyolojik yapısını derinlemesine incelemeyen siyaset bilimcileri tarafından da Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya isimleri literatüre sokulmuştur.¹⁶ Sıradağların böldüğü Kafkasya coğrafyasının, dağların kuzeyinde ve günümüzde Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisinde kalan kısmı Kuzey Kafkasya olarak adlandırılmaktadır.¹⁷

¹⁵ Sekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", s. 29.

¹⁶ Ufuk Tavkul, **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya**, İstanbul, Ötüken, 2002, ss. 11-13.

¹⁷ Mitat Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye" (Der.) Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s.64.

Rus kıta sahanlığının kuzeye, Arap kıta sahanlığının da güneye kaymasıyla gerçekleşen jeofizik gerilim, Güney Kafkasya'daki dağlık yüzey şekillerini yaratmıştır. Kafkasya, Hazar denizi ile Karadeniz arasında 440.000 km²'lik bir alanı kaplayan, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminin güney batısı ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarını kapsayan coğrafi bölge ve dağ sistemine verilen addır. Jeolojik olarak incelendiğinde ise, Kafkasya, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan çöküntü alanları arasında yükselen dağ sıralarından oluşmaktadır. Rusya'nın "*Bolşoy Kavkaz*" diye adlandırdığı Büyük Kafkaslar, kuzeybatıda Karadeniz'in kıyısında yer alan Novorossiysk'den güneydoğuda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bakü'ye doğru, yaklaşık 1300 kilometrelik uzunluğu ve 150-200 kilometrelik genişliğiyle kuzey-güney doğrultulu sıradağlardan oluşmaktadır. "*Malıy Kavkaz*" denilen Küçük Kafkaslar ise, Büyük Kafkaslar'a göre daha kısa ve karmaşıktır.

Rus dilinde "*Zakavkazye*"¹⁸ diye bilinen ve Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerini kapsayan Güney Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında eski baharat ve ipek yolları üzerinde bulunmaktadır. "Transkafkasya ve Zakavkazye" kelime anlamı olarak, Kafkas ötesi anlamına gelmekte ve Rusya'ya göre bir coğrafi konum göstermektedir. Bu nedenle Sovyet döneminde ve daha sonra Rusya Federasyonu tarafından da bu isimlendirme tercih edilmektedir. Bu bölge, Akdeniz dünyasını Ortaasya'ya, bozkır ülkesini de Yakınoğu'ya bağlamaktadır. Kuzeyde Büyük Kafkaslar, güneyde Türkiye ve İran, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ile çevrili olup, 186.100 km²'lik bir alan kapsamaktadır. Güneye doğru dik bir yamaçla Güney Kafkasya vadisine doğru alçalan bu dağlar, vadinin ötesinde yeniden yükselerek yaklaşık 2.400 m. yüksekliğindeki Küçük Kafkasları oluşturur. Güney Kafkasya kendi içinde Gürcistan'ın içinde yer alan Abhazya bölgesi, Rioni Ovası ve Kura Havzası olarak üç bölgeye ayrılmaktadır.¹⁹

¹⁸ Rusya'nın Zakavkazya olarak adlandırdığı bölge, Kafkas dağlarının arkasında bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı içine almaktadır. Bu bölge Türkiye'de Güney Kafkasya, Batıda ise Transkafkasya olarak bilinmektedir.

¹⁹ Demir, **Türk Dış Politikası**..., ss. 60-61.

Güney Kafkasya’da Gürcistan, coğrafi konumu, Azerbaycan ekonomik potansiyeli, doğal zenginlikleri ve nüfusunun büyüklüğü sebebiyle, Ermenistan ise Rusya ile kurduğu askeri işbirliği ve bölgede oynadığı “çözülme” rolü temelinde stratejik önem arz etmektedirler. Azerbaycan ve Ermenistan’dan farklı olarak Gürcistan aynı zamanda bir Karadeniz devletidir.²⁰ Güney Kafkasya’nın Karadeniz’e sınırı olan tek devleti Gürcistan, Orta Asya ülkelerini Batı’ya bağlayan en kısa güzergahı oluşturması açısından önemli bir coğrafi konuma sahiptir.²¹

Güney Kafkasya; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden meydana gelmektedir.²² Güney Kafkasya bölgesinin literatürdeki adı “Kafkas Ötesidir”. Rusların bu bölgeye verdikleri “*Zakavkazy*”, İngilizlerin kullandıkları “*Transcaucasus*”, Osmanlı ve Arapların verdikleri “*Mavera-i Kafkasya*” adları Güney Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındadır.²³ Ayrıca etnik, kültürel ve sosyal bağları dikkate alındığında, Azerbaycan’ın kuzeyinde yaşayan Lezgiler’i de Kuzey Kafkasya bölgesi içinde değerlendirmek gerekmektedir.²⁴

Kafkasya, tarihin en eski dönemlerinden bu yana, uygarlık merkezlerine yakın konumundan ötürü önemli kültürel aşamalar geçirmiş, içsel bütünlüğünü sağlayamamış, hatta bu yönde bilinçli bir çabanın içinde olduğu gözükmemiştir. Onsekizinci yüzyıl sonunda Rusya’nın gücünü hissettirmesine değin çevre bölgelerin sınırlı etkileri görülmekle birlikte, Kafkasya dış dünyadan bağımsız şekilde kendi tarihini yaşamaya devam etmiştir. Bu bölgede coğrafyanın koruyucu özelliği

²⁰ Sinan Ogan, Kamil Ağacan, “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş”, **Stratejik Analiz**, Mayıs 2001, Cilt: 2, Sayı 13, s. 27.

²¹ Revaz Gachechiladze, “Making of the New Georgia: Development Factors – Pluses and Minuses”, **Caucasian Regional Studies**, Volume 3, Issue 1, 1998.

²² Ancak, Kuzey Kafkasya-Güney Kafkasya isimlendirmesi o bölgenin tarihi, etnik, sosyolojik ve kültürel gerçeklerine uygun değildir. Bilimsel açıdan tek bir Kafkasya vardır, o da Kuzey Kafkasya olarak adlandırılan bölgedir. Fakat bu sınırlandırma da eksik kalmaktadır, çünkü siyasi açıdan Gürcistan’a bağlı olan Abhazya ve Güney Osetya da, etnik ve kültürel açıdan Kafkasya’nın bir parçasıdır. Bkz. Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, ss. 11-12.

²³ Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, ss. 11-12.

²⁴ Çelikpala, “Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye”, s. 64.

sayesinde çok sayıda halk binlerce yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Çarlık Rusyası'nın egemenliğinin bölge bakımından anlamı, tarih boyunca ilk kez tüm Kafkasya'nın tek bir siyasal otoritenin denetimine girmesi olmuştur. Bu alışılmamış durum karşısında asırlarca dost olamamış unsurlar, bölge dışı yabancı bir unsurun baskısıyla karşılaşmış ve bu bölge Çarlık despotizmine karşı direnç merkezi olmuştur.

Kafkasya'daki siyasal süreçleri her dönemde etkilemiş bazı temel verilerin bilinmesi gerekir. Coğrafyanın kültürleri koruduğunun en dikkat çekici örneklerinden birine de Kafkasya'da rastlanmaktadır. Bu bölgenin "otantik halkları" olarak tanımlanabilecek Kuzey Kafkasyalılar (Çerkes-Adige-Çeçen ve Dağıstan kökenli halklar) ve Güney Kafkasyalılar (Gürcüler, Megreller, Lazlar, Abhazlar, Svanlar) çok eski zamanlardan beri, binlerce yıl öncesinden günümüze değin uzanan bir dönem boyunca, bu coğrafyada yaşamaktadırlar. Bu halklar, bu sürekliliği coğrafyanın koruyuculuğuna borçludur.²⁵ Tarih boyunca bir "Tarih-Coğrafya" ilişkisi süregelmiştir. "Tarih", hareketin, "Coğrafya" ise durağanlığın simgesi olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda tarih, zayıf halkların düşmanı, koruyucu coğrafya ise dostu olmuştur. Pireneler Baskıları, Kafkaslar ise Kafkas halklarını, halkların dillerini, kültürlerini, geleneklerini ve kimliklerini bugüne kadar getirmiştir.²⁶ Zaman içerisinde bu yerli unsurlara pek çok başka etno-kültürel grup da dahil olmuştur.

1.2. Kafkasya'daki Etnik Sorunlar

Rusya Devleti, bir imparatorluk olarak tarih sahnesine çıktıkları XV. yüzyılın sonlarından itibaren doğu-batı ve güney ekseninde genişleyerek dünya kara hakimiyetinin²⁷ önemli kısmını ellerinde tutmuşlardır. Rusların egemenlik kurdukları

²⁵ Mehmet Bülent Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ SBE, Ankara, 1999, ss. 82-83.

²⁶ Yaşar Bağ, "Kafkasya ve Ortadoğu'da Çerkesler", www.dergi.org/071999/1202.htm.

²⁷ Halford J. Mackinder'e göre kara hakimiyetine dayalı bir strateji için öncelikli şart, denizden yönecek saldırılardan korunmuş bulunan mihver sahada (*pivot area*) hakimiyeti sağlamaktır. Bu saha Doğu Avrupa'dan başlayarak Asya'nın Kutup Denizine sularını boşaltan nehirlerin havzalarını

coğrafya ile Rus kimliği ve ulusal idealleri arasında doğrudan ve sürekliliği olan bir ilişki bulunmaktadır. Rus kimliğinin en önemli yanını oluşturan imparatorluk düşüncesini besleyen, stratejik yönelimlerini²⁸ belirleyen tarihi ve kültürel arka plan her zaman değişik biçimlerde de olsa canlılığını korumuştur.²⁹ Rusya, 19. yüzyılda Kafkasya ve Orta Asya'da yürüttüğü yayılma hareketleriyle topraklarını genişletmiş ve bunun sonucunda genişlemiş imparatorluk nüfusunun sayısını ve özelliklerini öğrenme ihtiyacı duymuştur.

Rusya'da ilk genel nüfus sayımı 09 Şubat 1897'de gerçekleştirilmiştir. Rus bilim adamı Piyotr Petroviç Semyonov-Tyan-Şanskiy'nin öncülüğünde yapılan sayım öncesinde, sayımın hiçbir yeni vergi ya da angarya yükümlülüğü getirmeyeceği, maksadın ülke halkını tanımak olduğu duyurulmuştur. 1897 nüfus sayımı verileri, 19. yüzyıl Rusya'sının nüfus sayısı ve dağılımı konusunda tek güvenilir bilgi kaynağı olması nedeniyle büyük öneme sahiptir. Sayımda vatandaşlara doğum yeri, medeni hali, din, ana dili, okuryazarlık, meslek, sakatlık konusunda sorular sorulmuştur. 1897 nüfus sayımı verilerine göre Rusya İmparatorluğu'nun toplam nüfusu 129.1 milyon, Avrupa Rusyası 94.2 milyon, Kafkasya 9.3 milyon, Orta Asya 7.7 milyon, Sibiryası 5.7 milyon sayılmıştır. Genel nüfusun % 90.3'ünü köylüler, % 9.7'sini şehirliler oluşturmuştur.

içine alan kısımdır. Mackinder'e göre kesin dünya hakimiyetini tesis etmek için Avrasya hakimiyeti, Avrasya hakimiyeti için Heartland hakimiyeti, Heartland hakimiyeti için Doğu Avrupa hakimiyeti gerekmektedir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Dokuzuncu Basım, İstanbul, Küre Yayınları, Eylül 2002, s. 104.

²⁸ Bir toplumun stratejik zihniyeti; içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihi birikim ile bu birikimin oluştuğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bir bilincin, o toplumun dünya üzerindeki yerine bakış tarzını belirlemesinin ürünüdür. Bu açıdan bakıldığında, zihniyet ile strateji arasındaki ilişki, coğrafi verilere dayalı mekan algılaması ile tarih bilincine dayalı zaman algılamasının kesişim alanında ortaya çıkar. Farklı toplumların farklı stratejik bakış açılarına sahip olmaları, aslında, bu mekan ve zaman boyutlarına dayanan farklı dünya algılamalarının ürünüdür. Toplumların kendi coğrafi konumlarını eksen edinen mekan algılamaları ile kendi tarihi tecrübelerini eksen edinen zaman algılamaları, yönelişleri ve dış politika yapımını etkileyen zihniyet altyapısını oluşturur. Rus kimlik bilincinin evrensel ideolojik kimlik tanımlamalarını öngören sosyalist ideolojiye rağmen varlığını sürdürebilmesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde eski Marksistlerin yönlendirdiği yeni milliyetçi akımlarda kendini tekrar siyasi bir kimlik olarak üretebilmesi bu stratejik zihniyet sürekliliğinin sonucudur. Bkz. Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, ss. 29-30.

²⁹ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev.) Vügar İmanov, Dördüncü Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. VI.

1989'da yapılan son nüfus sayımı verilerinde SSCB'nin nüfusu 286.7 milyon olarak açıklanmıştır. Rusya'da 2002 yılında yapılan nüfus sayımını Sovyet dönemindeki sayımlardan farklı kılan özellikler bulunmaktadır. Sovyet nüfus sayımlarından farklı olarak, ilk defa sayım anketine zorunlu ek olarak bir milletler listesi eklenmemiş ve vatandaşların milletlerini kendileri belirleyeceği ilkesi kabul edilmiştir. Ayrıca bir milletin içindeki küçük etnik grupların bile kendilerini ifade etmekte özgür olduğu vurgulanmıştır. Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü'nün müdürü Valeriy Tişkov bu uygulamanın 'çoğul özbilinci'³⁰ yansıtacağını ve bu yöntemle Rusya'daki etnik tablonun ayrıntılarıyla ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Rusya bilim çevreleri 1989 yılından sonra ülkede yaşanan gelişmeler nedeniyle Rusya'nın etnik durumunu incelemek istemişlerdir. Etnik boyuttaki gelişmelerin en önemli etkenleri olarak göçler ve Rusya vatandaşlarının milli özbilincinde meydana gelen değişiklikler gösterilmektedir. Ayrıca 2002 yılı nüfus sayımında, kendini ifade eden küçük etnik grupların, devlet yardımlarından faydalanacağı belirtilmiştir. Milletin belirlenmesi konusundaki bu yeni yaklaşım, Rusya'daki birçok milli azınlık tarafından milletleri bölmeye yönelik 'böl ve yönet' tarzındaki eski imparatorluk geleneğinin bir devamı niteliğindeki uygulama olarak kabul edilmiş ve Tataristan, Dağıstan ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti tarafından tepki ile karşılanmıştır. Rusya hükümeti ise bu tepkileri 'konuyu siyasallaştırma' ve 'bazı milli azınlıkların aşırı milliyetçiliği' olarak değerlendirmiştir.³¹

Kafkasya, Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Rus olmayan diğer bölgelerden bazı noktalarda ayrılmaktadır. Kafkas cumhuriyetlerinin dili ve gelenekleri, Ruslaştırma ve ateizm propagandalarına rağmen korunmuş, milli duygular ise bozulmamıştır. Stalin döneminde bölgede gerçekleştirilen sınır düzenlemelerinde, Kafkas halkları göçe zorlanarak bölgede Rus hakimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. 1939 yılında 407.690 Çeçen, 92.074 İnguş, 75.737 Karaçay, 42.666 Balkar, 134.271 Kalmuk, 200.000'den fazla Kırım Tatarı, 380.000

³⁰ Çoğul Özbilinci: Millet bilincinin yanı sıra etnik grup bilincine de sahip olma durumu.

³¹ Liaisan Şahin, "Rusya Federasyonu 2002 Yılı Nüfus Sayımı ve Düşündürdükleri", **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4, 2002, ss. 298-306.

Volga Almanı olmak üzere bir milyondan fazla insan ülkeye ihanet etmekle itham edilmiş ve göçe zorlanmışlardır. Kafkasya'ya diğer bölgelere oranla daha az Rus nüfus yerleştirilmiştir. Karışık evlilikler Baltık cumhuriyetlerinde ve Ukrayna'da % 20 oranında, Kafkasya'da ise % 4 düzeyindedir.³²

Kafkasya bölgesi, 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan etnik çatışmalarla dünya sahnesinde boy göstermiştir. 1992 yılından itibaren Kuzey Osetya'da, Kabardey-Balkar'da, Karaçay-Çerkes'te, Çeçenistan'da ve Abhazy'a'da sürekli olarak etnik çatışmalar yaşanmıştır.³³ Bölgede yaşanan etnik çatışmalar sonucunda başta Azeriler ve Çeçenler olmak üzere yaklaşık 1,5 milyon kişi sığınmacı konumundadır.³⁴ Bu çatışmaların temel sebebi Rusya'nın yürüttüğü politikalarından kaynaklanmaktadır. Bu politikalarda, Kuzey Kafkasya'nın demografik yapısıyla oynanmış, sürgün ve cezalarla bölge insanın yaşadığı mekanlar değiştirilmiş, arazi ihtilafları yaratılmış ve sık sık değiştirilen idari ve siyasi sınırlarla çatışma ortamı hazırlanmıştır.

Bölgede yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar iki ayrı açıdan incelendiğinde, birinci sırada Kuzey Kafkasya halklarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan ve birbirlerine karşı yürüttükleri mücadeleler yer almaktadır. İnguşlarla, Osetler arasında yaşanan çatışmalar, Karaçay ve Balkarlarla, Çerkes toplulukları arasındaki çekişmeler bu düzlemde ele alınabilir.

İkinci sırada ise SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerle, Kuzey Kafkasya halkları arasında yaşanan mücadeleler yer almaktadır. Bu çerçevede ise Azeri-Lezgi, Abhaz-Gürcü ve Rus-Çeçen anlaşmazlıkları karşımıza çıkmaktadır.³⁵

³² Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin Yayınları, 2005, ss. 226-227.

³³ Mitat Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", (Der.) Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, ss. 72-73.

³⁴ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...** s. 227.

³⁵ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", ss. 72-73.

Halklar açısından Kafkasya'nın gelişimini etkileyen bir faktör de bölgede son iki asır boyunca bazı trajik sürgün olaylarının yaşanmasıdır. Bunun etkisiyle Kafkasya'daki hemen her halkın bölge dışı boyutları, yani diasporaları oluşmuş ve böylece dış dünyanın bölgeyle irtibatını kolaylaştıracak imkanlar artmıştır.³⁶ Örneğin, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın önemli bir özelliği güçlü bir Ermeni diasporasının varlığı ve bunun Ermenistan'ın dış politikası üzerinde etkili olmasıdır.³⁷ Ayrıca tüm dünyaya yayılmış diaspora halklarının Kafkasya boyutları da vardır: Tüm bölgeye yayılmış olmakla birlikte çoğu Gürcistan ve Dağıstan'da yaşayan 20 ile 30 bin arası Yahudi, daha ziyade Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk ve Tatar unsurları, Güney Kafkasya'da yaşayan önemli sayıda Kürt ve az sayıda Arap, geçmişleri Çarlık dönemine kadar giden az sayıda Alman, bazılarının kökenleri antik çağlardaki Yunan kolonizasyonuna kadar uzanan, büyük çoğunluğu ise Pontus sorunu nedeniyle 1923 sonrasında Gürcistan'a sığınanlardan oluşan Rumlar, tüm eski Sovyet coğrafyasında bir diaspora durumuna düşen göçmen Ruslar ve Ukraynalılar bu grupların en önemlilerini oluşturmaktadırlar.³⁸

Tarih boyunca tüm Kafkas coğrafyasına egemen olmuş yerel bir otoriteye tanık olunmamıştır. Buna karşın, tıpkı Kafkasya gibi etnik ve dinsel olarak oldukça karmaşık bir yapı içerisinde yer alan Hindistan'da, neredeyse tüm altkıtaı kontrolü altına alan pek çok devlet kurulmuştur. Bundan ötürü, Hindistan en eski çağlardan beri bir medeniyet merkezi olmuşken, Kafkasya'da böyle bir durum yaşanmamıştır. Greko-Romen (Helen), Pers-Sasani, Arap-İslam gibi medeniyet merkezlerine yakın bir konumda olmasına rağmen, siyasal bütünlüğün olmayışı, Kafkasya'yı hemen her dönemde merkez değil, hedef bölge konumuna getirmiştir. Bu duruma benzer şekilde

³⁶ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, s. 83.

³⁷ Diaspora partileri olarak da bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak), Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ermeni Liberal Demokrat Partisi (Ramgavar) Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Ermenistan'da aktif siyasi partiler olarak faaliyette bulunmaya başladılar. Ermeni diasporasının bulunduğu hemen bütün ülkelerde örgütlenmeye sahip olan bu partilerin Ermenistan'daki faaliyetleri diasporanın kendi gündemini Ermenistan'a taşımasına neden olmuştur. Bu partiler vasıtasıyla diaspora Ermenistan'ın dış politikası üzerinde de etkide bulunmuştur. Bkz. Kamer Kasım, "Diaspora'nın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi", **2023 İkibinyirmüç Dergisi**, 15 Nisan 2002, Sayı 12, s. 42.

³⁸ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, s. 83.

Kafkasya'nın tamamı üzerinde egemenlik kurabilen bir dış güç de onsekizinci yüzyıl sonlarında Rusların bölgeye gelişine değin görülmemiştir. Her yüzyılda bölgenin farklı kesimleri, farklı çevresel güçlerin etki alanına girmişler, bu durum da zaten coğrafi ve etnik olarak paramparça olan Kafkasya'yı, kültürel-siyasal-ekonomik açıdan da çok farklı yönlerde gelişen bölgelere ayırmıştır. Bu nedenle hem Çarlık, hem de Sovyet yönetimi yılları Kafkasya tarihinde siyasal ve ekonomik bütünlüğün yaşandığı yegane dönemi de temsil etmektedir.³⁹

Kafkasya'daki din olgusu, dünyanın pek çok diğer bölgesinden farklı olarak, doğrudan bir bölünme ve çatışma nedeni oluşturmamıştır. Bölgedeki her halk için dinin ifade ettiği anlam, başka nedenlere ve olgulara dayanan bir izdüşüm ya da yansıma biçiminde olmuştur. Örneğin, Hint altkıtasında, Orta Doğu'da veya Afrika'da din en belirgin kendini tanımlama biçimi olduğundan, kolayca bir ideolojiye dönüşerek pek çok siyasal çatışmaya neden olmuştur. Kafkasya coğrafyasında ise din, toplum hayatında ve politik süreçlerde geri planda ve çok düşük önemde bir rol oynamıştır. Çeçen-İnguş halkları ve Dağıstan'da katı bir İslam şeriatı-Tasavvuf-Tarikat geleneği dikkat çekmekle birlikte, yerel koşullar incelendiğinde bu yapının bile anlaşılabilir etmenlere dayandığı görülmektedir.⁴⁰ Sovyet döneminde, gerek düşünsel açıdan İslam'ı hedefleyen ateizm ve diyalektik materyalizm propagandası, gerekse pratik açıdan İslami yaşam tarzına yönelik baskı politikaları önemli ölçüde başarıya ulaşmıştır. Din hakkındaki bilgi kaynaklarına ulaşımın on yıllar boyunca engellenmiş olması, dinin temel öğretileri ve ritüelleri konusunda yaygın bir cehalet ortaya çıkarmıştır.⁴¹ Örneğin Vahhabiler, Azerbaycan'ın kuzey bölgesinde 1993'ten itibaren Avarları ve Müslüman Gürcüleri kışkırtarak, Karabağ gibi özerk bir bölge oluşturmak istemişlerdir.⁴²

³⁹ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, s. 84.

⁴⁰ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, ss. 84-85.

⁴¹ Turgut Demirtepe, "Orta Asya'da Radikalizm ve Terör", (Der.) Mustafa Karaca, **Evanjelizm ve Vahhabilik**, İstanbul, Nokta Kitap, Birinci Baskı, Kasım 2005, s. 126.

⁴² Kafkasya'nın kalbi Nakşibendi ve Sünni tarikatlara bağlıydı. Vahhabiler, bölge halkının fakir olmasından yararlanarak bölgede etkinlik arayışına girmişler ve 1994 yılında Azerbaycan'da bulunan camilerde etkili olmaya başlamışlardır. Bkz. Faruk Arslan, "Vahhabilik ve Evanjelizm", **Evanjelizm...**, ss. 220-221.

1.3. Kafkasya'nın Tarihsel Gelişimi

Tarihin her döneminde jeopolitik⁴³ ve jeostratejik⁴⁴ öneme sahip olan Kafkasya, Çarlık Rusyası'nın hükümdarı I. Petro (Pyotr Alekseyeviç)⁴⁵,dan sonra dünya devleti olmak amacıyla izlediği yayılmacı politika ile daha da önem kazanmıştır.⁴⁶

Rusya Devletinin yayılması, sürekli zayıf alanlar perspektifinde gerçekleştirilmiştir. Politika bu zayıf alanları arayarak yayılma stratejisini harekete geçirmiştir. XV'inci yüzyılda başlayan Rus Devletinin yayılması, emperyalist bir görünüm içinde, başlangıçta belirli bir bölge sınırlarında kuvvet yoğunlaştırılması biçiminde başlamış, daha sonra da kıtasal bir imparatorluk ve kıtasal bir hegemonya kurmayı amaçlamıştır.⁴⁷

⁴³ Jeopolitik; coğrafyanın bütün değerlerini coğrafya üzerinde yaşayan insanların lehine en iyi şekilde kullanılmasıdır. Jeopolitik kelime anlamı olarak ise coğrafya ve siyasetin birlikte oluşturduğu hem siyasi hem de askeri alandır. Siyasi alanın korunması için askeri alanın oluşturulması zorunludur. Jeopolitik siyasi coğrafyanın beşeri değerlerle aktif hale gelmesidir. Kısaca jeopolitik, coğrafyanın politikaya verdiği yönü belirler. Jeopolitik politika üretmez, politika üretenlere coğrafi tabana dayalı veriler hazırlar. Bkz. Ömer Budak, **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri**, Ankara, Bilge Yayınları, Birinci Baskı, Mart 2006, s.12.

⁴⁴ Jeostrateji, jeopolitik vizyonun yönlendirmesi ve uluslararası ortamın, şartların ve fırsatların da dikkate alınması ile, coğrafya genişliğinde, büyük/stratejik sonuçları amaçlayan planların hazırlanmasını, uygulanmasını ve böylece avantajlı coğrafi dengelerin kurulmasını veya çıkarların geliştirilmesini amaçlar. Jeostrateji, jeopolitik ilgi alanındaki çıkarların gerçekleştirilmesini; jeopolitik etki alanının ise çıkarlara uygun olacak biçimde şekillendirilmesini esas alır. Jeostratejik planlama, devlete uluslararası ilişkilerde proaktif davranışlar için fırsatlar sunar. Bkz. Nejat Eşlen, "Jeopolitik Üzerine", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 142, 19 Mart 2007, s. 4.

⁴⁵ Rus tarihi, üç büyük devlet adamı tarafından kurulmuştur. Bu liderler, Svyatoslav, Korkunç İvan ve I. Petro'dur. Svyatoslav'ın askeri ve siyaset alanlarındaki etkinlikleri, Rus tarihinin sonraki dönemlerinde görülen fütühatçı ve "yayımla politikası" güden birçok Rus devlet adamına örnek olmuştur. Rusların Doğu "Hazar Denizi ve Kafkaslar" ve Güney "Balkanlar" doğrultusunda yayılışlarının ilk adımını Svyatoslav atmıştır. Korkunç İvan, 350 yıllık bir "yayımla politikası"nı Rus tarihine işleyen ve bunun gerçekleştirilmesini tüm yönleriyle siyaset ve strateji alanlarında hazırlayan bir liderdir. Çar Petro ise Rusya'yı Batılılaştıran ve Batılı anlamda modernize eden bir devlet adamıdır. Her üç lider de Çarlık totaliter sistemini uygulamışlardır. Yönetim ve düşünce yapıları birbirine benzeyen bu üç lider, akıllıca bir "savaş politikası"nın yayılma için bir sistem ve ideoloji haline getirerek kuşaktan kuşağa devretmişlerdir. Bu politikanın karakteristik niteliği, komşu ülkelerin toprakları aleyhine yayılma ve sınırların genişletilmesidir. Bkz. Mesut Hakkı Caşın, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, Birinci Baskı, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, Nisan 2006, ss. 603-604.

⁴⁶ Zülfükar Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, FÜ SBE, Elazığ, 2002, ss. 20-25.

⁴⁷ Caşın, **Novgorod Knezliği'nden...**, s. 604.

Kafkasya'ya M.Ö. 1200 yıllarında gelen ve ilk işgalci güç olan Kimmerler, M.Ö. VIII. yüzyılda İskitler tarafından bölgeden çıkarılmıştır. İran kökenli Sarmatlar M.Ö. IV. yüzyılda İskitleri yenerek Kafkasya'ya egemen olmuştur. M.Ö. I. yüzyılda yine İran kökenli Alanlar (Osetler) Sarmatları yenmiştir.

İbrani, Eski Yunan ve İran kaynaklarında Kafkasya ile ilgili ilk bilgiler Roma İmparatorluğu döneminde görülmüştür. V. yüzyılda Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan ve Albanya (bugünkü Azerbaycan bölgesi) Romalıların hakimiyetindeydi. Aynı dönemde İran'da ki Eşkaniyan hanedanı ile Romalılar arasında Kafkasya bölgesi için çeşitli savaşlar yapılmıştır. Eşkaniyan'lardan sonra İran'a hakim olan Sasaniler, Romalıların Kafkasya'da ki hakimiyetine son vermiştir.⁴⁸

Kafkasya'ya tarih boyunca çeşitli milletler yerleşmiştir. M.S. V. yüzyılda Batı Hun Devleti Kafkasların kuzey bölgelerinde, M.S. 552 yılında kurulan Göktürk Devleti VI. yüzyıl ortalarından itibaren Hazar denizinin kuzeyi ve batısında hakimiyet sağlamıştır. Batı Hunlarının çöküşünün ardından bölgede etkinlik sağlayan Hazarlar, Bulan Kağan döneminde Kuzey Kafkaslar, Aşağı ve Orta İdil boyu ile Azak denizi kıyılarına kadar gelmiştir.⁴⁹

VII. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru Heraklius ile birlikte hareket eden Hazar Türkleri, Kafkasya'ya girmiştir. Sasanilerin zayıf ve karışık buldukları dönemde, Hazar Türkleri Güney Kafkasya'ya kolaylıkla inmişler ve burada yerleşmişlerdir. Hazar kağanlığı bu dönemlerde Doğu Avrupa ve Kafkasların kuzeyindeki yegane siyasi oluşumdur.⁵⁰

VIII. yüzyıl başlarında Kafkas Dağlarını aşarak Dağıstan'a giren, Arap ordularına başkentleri Belencer'i kaptıran Hazarlar, Astarhan'ı başkent yapmıştır. Sonrasında Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü geri alan Hazarlar, Azerbaycan valisi

⁴⁸ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, ss. 20-25.

⁴⁹ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, ss. 20-25.

⁵⁰ Enis Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s. 3.

Mervan Muhammed komutasındaki 100 bin kişilik Arap ordusu ile yaptıkları savaşta Hazar kuvvetleri yok edilmiştir. Hazarların Müslüman olmayı kabul etmesi ile barış sağlanmış ve Kafkaslardaki ilk Müslüman Türk Devleti sıfatını almıştır. Ancak, Hazarlar, M.S. 786'da yeniden Museviliği seçmiştir. Hazarlar böylece Museviliği kabul eden ilk ve tek Türk Devleti olmuştur. Normanların saldırıları sonucu güç kaybeden Hazar Devleti M.S. 965'te yıkılmıştır. Hazarlar'dan günümüze ulaşan en büyük hatıra, Hazar denizine vermiş oldukları isimdir.⁵¹

Vareg-Rus⁵² devri tarihinin en kudretli simalarından Svyatoslav (965-973)'ın askeri ve siyasi sahadaki faaliyetleri, Rusya tarihinin sonraki devirlerinde görülen fütühatçı ve “yayılış politikasını” güden birçok Moskova-Rus devlet adamlarına örnek olmuştur. Rusların “şark” yani *Hazar denizi ve Kafkaslar* istikametinde yayılışlarının ilk adımı bu knez⁵³ tarafından atılmıştır.⁵⁴

Selçuklular (1040-1204) Kafkaslara Anadolu ve İran'dan, yani Kafkasya'nın güneyinden girmişlerdir. 200 sene kadar Selçuklu hakimiyetinde kalan Kafkasya'yı, daha sonra Moğollar ele geçirmiştir.⁵⁵ XII. ve XIII. yüzyıllarda ise, bölgede Cengiz Han'ın faaliyetleri görülmüştür. 1222 yılının ikinci yarısında Kafkasları Derbent geçidinden aştıkları ve güneye indikleri bilinmektedir. Kısa bir süre sonra da Türkistan'a geri dönmüşlerdir. Görülüyor ki, Kafkasya'nın kuzeyinde güçlenmeye

⁵¹ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, ss. 20-25.

⁵² IX. Yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa iki siyasi nüfuz sahasına bölünmüştü: güneyde Hazarlar, kuzeyde de Normanlar (Vareg-Ruslar) hakimdi. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Dördüncü Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 19.

⁵³ Knez; Prens, Bey anlamına gelmektedir. Knezlik, Ortaçağ Rus beyliklerine verilen isimdir. Rusya üzerine çalışan uzmanların genel olarak birleştiği nokta Rus tarihinin, ülkenin kapladığı coğrafyanın özel koşulları tarafından belirlenmiş olduğudur. Çok büyük bir kara parçasını kaplayan ve Avrupa - Asya kıtaları arasında geçiş sahasında yer alan Rus Devletinin, Batı ve Doğu kültürleri arasında sıkışmış olması durumu kendini Rus devlet geleneğinde göstermektedir. Birbirlerinden bağımsız olarak kurulan knezlikler ilk Rus siyasal örgütlenmeleridir. 9. yüzyılda Kiev Knezliği'nin büyüyerek diğer knezlikleri boyunduruğu altına alması sonucu tarihin ilk Rus devleti ortaya çıkmıştır. 13. yüzyıl ortalarında ise Moskova knezliği yükselme dönemine girmiştir. Bkz. Esra Atalı, **1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ SBE, Ankara, 2002, s. 9.

⁵⁴ Kurat, **Rusya Tarihi...**, s. 26.

⁵⁵ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, ss. 20-25.

başlayan Rus knezlerini engelleyen kuvvet, Türk ve Moğol kuvvetleri olmuştur.⁵⁶ 1241’de kurulan Altınordu Devleti Kuzey Kafkasyayı doğrudan yönetmiş, Güney Kafkasya ile de yakından ilgilenmiştir. Altınordu Devleti içindeki iç karışıklıklardan yararlanan Ruslar, 1380’de Dimitry Donskay komutasında saldırıya geçerek, Altınordu kuvvetlerini yenmiştir. Bu arada Güney Kafkasya 1410’dan 1467’ye kadar Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Timurlular arasında sürekli el değiştirmiştir.⁵⁷

Rusya’nın Kafkasya’da egemen konuma yükselişi 16. yüzyılın sonlarından başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar süren mücadelelerin sonucunda gerçekleşmiştir. Kazan Hanlığını 1552’de, Astrahan Hanlığını ise 1556’da ele geçiren Rusya Devleti, güneye inme politikasını hayata geçirmeye başlamışlardır. Dağıstan ve Osmanlı güçlerinin 1604’te Rusya Devletinin askeri güçlerini yenilgiye uğratmaları, bu politikayı bir süreliğine durdurmuştur.⁵⁸

IV. İvan’ın Çarlığı zamanında (1547-1584), Rusya Devleti Güney’e doğru yayılmaya başlamıştır. 1552 yılında Kazan’ı alan IV. İvan, Rusya’nın sınırlarını Kafkasya’ya kadar genişletmiştir. I. Petro döneminde (1696-1724) de Kafkasya’nın Dağıstan ve Azerbaycan bölgelerine seferler düzenlenmiştir. Bu seferler sonucunda başarılı sonuçlar alınmışsa da, Ruslar Kafkasya’da tutunamamışlardır.⁵⁹ Rusya Devleti Kafkaslara geldiği zaman Güney Kafkasya ile de ilgilenmeye başlamıştır. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Birinci neden; Rusya Devleti bölgede kendi ticaretini geliştirmek istemiştir. Aynı zamanda koloniyel niyetlerde besleyen Rusya Devleti, en önemli neden olarak Güney Kafkasya’yı stratejik açıdan önemli bir stratejik bölge olarak görmüştür. Bu stratejik önem neydi?

⁵⁶ Şahin, **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 3.

⁵⁷ Yücesoy, **Rusya’nın Kafkasya Politikası...**, ss. 20-25.

⁵⁸ Oktay F. Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, (Der.) Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Şubat 2002, ss. 382-383.

⁵⁹ Hayri Çapraz, “Gürcistan’da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt 1, No 1, 2006, s. 67.

Birinci neden; Rusya bu bölgeyi daha güneye (Osmanlı İmparatorluğu ve İran) ilerlemek için uygun bir üs olarak görmüştür. İkinci neden; Rusya bu bölgeyi koruyucu nitelikleri olan bir bölge olarak değerlendirmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve İran tarafından gelecek askeri hareketlere karşı, kendi kontrolü altında koruyucu bir set olarak değerlendirmiştir.⁶⁰

Rusya tahtına 1762 yılında Çariçe II. Katerina'nın geçmesiyle Rusya'nın Kafkasya yönündeki fetih hareketlerinde etkili bir dönem başlamıştır.⁶¹ Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve Kırım'ın ilhakı (1783), Rusların, Karadeniz'in kuzeyinde etkin bir konuma gelmelerini sağlamış, ve bundan sonra da Ruslar, askeri ve politik ilgilerini Karadeniz'in doğusunda (Kafkasya'da) ve batısında (Balkanlar'da) yoğunlaştırmışlardır.⁶²

Rusya 1783'te Kırım Hanlığını Rusya topraklarına kattıktan sonra Kabardin, Oset ve İnguş topraklarının önemli bir bölümünü de ele geçirerek güneye inme politikasına devam etmiştir.⁶³ Rus Çariçesi II. Katerina ile Gürcü hükümdarı II. Irakli arasında 24 Temmuz 1783'te yapılan Georgievsk Antlaşması ile Hıristiyan Osetya ile Hıristiyan Gürcistan'ı birbirine bağlayan Gürcü askeri yolu açılmıştır. 1783 yılının Ağustos ayında Tiflis ve çevresini hakimiyeti altına alan Rusya, Güney Kafkasya'da önemli bir ilerleme sağlamıştır. 1783 yılının Kasım ayında ise iki Rus taburu Tiflis'e girmiştir. Kafkasları güneyden kontrol altına alan Rusya, 1784'te Orta Kafkaslar'da yer alan Osetya bölgesinde Vladikavkaz kalesini inşa ederek Kafkasya'da kalıcı bir istila hareketinin temellerini atmıştır.⁶⁴

⁶⁰ Svante E. Cornell, **Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus**, Richmond, Surrey: Curzon, 2001, ss. 31-32.

⁶¹ Met Çünatıkho Yusuf İzzet, **Kafkas Tarihi**, (Çev.) Fahri Huvaj, Ankara, Adige Yayınları, 2002, s. 49.

⁶² Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", s. 67.

⁶³ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 383.

⁶⁴ Ufuk Tavkul, "Kafkasya'nın Hassas Etnik Dengelerinde Yeni Bir Tehdit unsuru Kazaklar", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 77.

24 Aralık 1784 tarihinde Rus Çariçesi II. Katerina, yayınladığı bir fermanla, Gürcistan'ı himayesi altına aldığı resmen ilan etmiştir.⁶⁵ Böylece, Güney Kafkasya'daki diplomatik gelişmelerde, Rusya İmparatorluğu olaylara doğrudan müdahale etme hakkını elde etmiştir. Gürcüler ve Rusya İmparatorluğu arasındaki diplomatik ve askeri ilişkiler, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya nüfuz etmesinde büyük rol oynamıştır.⁶⁶

Gürcistan'daki Kartliya kralı II. Heraklius 1798 yılında öldüğünde yerine oğlu XIII. Georg geçmiştir. Georg; Türklere, İranlılara ve kendisine karşı isyan eden kardeşleriyle mücadele etmek için Rusya Çarından yardım istemesi üzerine Çar I. Pavel yardım etmeyi kabul etmiştir. 1801 yılında I. Aleksander, I. Pavel'in yerine geçerek Çar olunca, Gürcistan'ın Rusya İmparatorluğunun vilayeti olduğunu ilan etmiştir.⁶⁷ Rusya, XVIII'inci yüzyıldan itibaren Kafkasya eksenindeki genişleme hareketini kademeli olarak sürdürmüştür. Kuban ve Terek nehirleri boyunca oluşturulan güvenlik kuşağı, 1801'de Osmanlı yönetimindeki Gürcistan-Tiflis, Bakü-Nahçıvan ve Erivan'ın işgali ile I. Aleksander zamanında tamamlanmıştır.⁶⁸ 1801 yılı, Çarlık Rusya'sının Kafkasya politikasında bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁹ Böylece Güney Kafkasya'da Rusya'nın egemenliği kendisini göstermeye başlamıştır.⁷⁰ Rus kuvvetleri bundan sonra İmereti, Megreli, Kahetiya, Samstshe, Saataboğa ve diğer Gürcü Prenslüklerini de hakimiyeti altına almış ve Azerbaycan ve

⁶⁵ Gürcistan hükümdarı Irakli, Gürcistan'ın varlığını korumak ve sürdürmek için Rusya'nın himayesine girmeyi kabul etmiştir. Irakli'nin Hıristiyan olması ve Gürcistan'da Hıristiyanlığın egemen olması, Gürcistan'ın Osmanlılara karşı Rusya'yı tercih etmesine neden olmuştur. 24 Haziran 1783'te Gori Kalesinde yapılan bir danışma meclisi toplantısında Irakli ve onun soyundan gelenler Gürcistan krallığında ebediyen uyulmak koşuluyla Gürcistan'ın Rus korumasını kabulüne, daha doğrusu Rus yönetimine girmesine karar verilmiştir. 3 Kasım 1783 tarihinde iki Rus nişancı taburu Gürcülerin alkışları arasında Tiflis'e girmiştir. Bkz. İzzet, **Kafkas Tarihi**, ss. 50-51.

⁶⁶ Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", s. 67.

⁶⁷ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, s. 38.

⁶⁸ Caşın, **Novgorod Knezliği'nden ...**, s. 607.

⁶⁹ Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", s. 68.

⁷⁰ Kuzey Kafkasya'nın batı ve doğusundaki dağlık bölgelerde Rus yönetimine karşı güçlü bir direniş gösterilmiştir. Çeçen lider Şeyh Mansur kendisini dağlı halkların dinsel lideri ilan edince 1785 ve 1791 arasında Kuzey Kafkasya'daki Rusya'ya karşı direnişi birleştirmiş olmuştur. Kuzey Kafkasya'daki direniş nedeniyle Ruslar, Oset ve İnguş topraklarını geçerek, 1801'de Doğu Gürcistan'ı ele geçirmişlerdir. Bkz. Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", ss. 382-383.

Dağıstan Hanlıkları da tehdit edilmeye başlanmıştır.⁷¹ 1804-1805 yıllarından başlayan ve 1822 yılına kadar devam eden mücadeleler süresince Rusya, Gence, Kuba, Bakü, Şeki, Şirvan, Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını işgal etmiştir.⁷²

Hakimiyet altına alınan bölgelerde, Rusya, yeni idare sistemi kurarak,⁷³ yeni idareciler atamıştır. Böylece, Güney Kafkasya'da, yaklaşık iki yüz yıl sürecek Rusya'nın hakimiyet süreci başlamıştır.⁷⁴ Rusya, doğuda Hazar denizi, güneyde Aras nehri yönüne ilerlemiş ve Azerbaycan Hanlıkları üzerindeki denetimini genişleterek Gürcistan'ın stratejik emniyetini sağlamaya çalışmıştır. 1810 yılında Güney Kafkasya'nın tamamı Rus hakimiyeti altına girmiştir.⁷⁵

1814 ve 1826'da İran'da Kaçarların Rusya'ya karşı yaptığı iki savaşı kaybetmeleri, hemen hemen tüm Kafkasya'yı Rusya'nın hakimiyet veya üstünlüğüne sevk etmiştir. Bu suretle Kuzey Azerbaycan ve Ermenistan da Rusya'nın eline geçmiş, bu topraklardaki Türk Hanlıklarına son verilmiştir.⁷⁶

⁷¹ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, s. 38.

⁷² Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 7.

⁷³ Rus Çar'ı I. Aleksander (Aleksander Romanow) 12 Eylül 1801 tarihinde General Knorring'e yazdığı talimatnamede, yeni bölgede kurulmak istenen idari yapıda öncelikle dikkat edeceği hususları şu şekilde belirtmiştir.

- a) Sivil idarenin kurulmasından sonra bir ruhban okulunun açılarak, dinsizlerin Hıristiyanlaştırılması,
- b) Gürcistan bölgesinde yaşayanların eski hak ve imtiyazlarının korunması,
- c) Daha önce, Gürcü krallık sarayına ait olan Devlet Bütçesi gelirlerinin ordunun ihtiyacı olan buğday, zahire veya para şeklinde alınması,
- d) Ülkenin tüm tarım imkanlarının araştırılıp incelenerek, üretim, dolayısıyla gelir imkanlarının artırılması,
- e) Gürcistan'ın dağlık kısmı halklarına özel bir ilgi gösterilmesi,
- f) Gürcistan'da bulunan Rus askerlerinin ihtiyaçlarının bütçeye ve yerel halka zarar vermeyecek hale getirilmesi,
- g) Komşu bölgedeki grupların Rusya tarafına çekilmesi,
- h) Her türlü iltifatlarla Ermenilerin ilgisinin çekilmesi ve Ermeni manastırı Eçmiyazin'in koruyuculuğunun üstlenilmesi,
- i) Bölgede yapılan reformlardan halkın fazla etkilenmemesini ve toplumda huzursuzluğa yol açmaması istenmektedir.

Gürcistan'da Rus idaresinin Kurulması ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", ss. 67-80.

⁷⁴ Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", s. 68.

⁷⁵ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, s. 38.

⁷⁶ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 7.

Rusya'nın emperyalist uygulamalarla Kafkasyalıları tahakküm altına aldığı bu dönemde İran, 18 Ekim 1813 yılında Gülistan⁷⁷, 22 Şubat 1828 tarihinde Türkmençayı⁷⁸ anlaşmaları ile Aras nehrinin kuzeyindeki bütün toprakları, Erivan'da dahil olmak üzere Rusya'ya bırakmıştır.⁷⁹

1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasıyla başlayan Osmanlı-Rus gerginliği, Nisan 1828'de Rusya'nın harp ilan etmesiyle savaşa dönüşmüştür. Bu savaşta Ruslar batı cephesinde Edirne'yi, Kafkas cephesinde de Sohum, Kars ve Erzurum kalelerini almıştır. Savaş sonunda Eylül 1829'da Ruslarla Türkler arasında Edirne Anlaşması imzalanmıştır.⁸⁰

Ruslar; Kabartaylar, Osetler ve Gürcülerle yaptıkları siyasi antlaşmalar ile Daryal geçidinden Orta Kür'e inerken, İmeretler ve Megrelilerle kurdukları dostluklarını kullanarak Rion havzasını ve Suran dağlarını da kontrol altına almışlardır. Osmanlı Devleti, 14 Eylül 1829 tarihinde Rusya ile imzaladığı Edirne Anlaşması ile Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmeyi kabul etmiştir.⁸¹ Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır.⁸² 1829 Edirne Anlaşması ile Ruslar, Hazar Denizi sahillerine, Derbent Geçidi ile Güney Kafkasya'ya inmiştir.⁸³ Bu

⁷⁷ Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşmasına göre: 1- İran Şahı, Rusya'nın Kafkaslarda işgal ettiği toprakları Rusya'nın bir parçası olarak tanıyacaktı. 2- Bu topraklar Kafkaslar'ın Dağıstan bölgesinden Arpaçay-Aras nehrine kadar uzanan Kuzey Azerbaycan, Gürcistan bölgelerini de içine alan sahayı kaplıyordu. 3- Söz konusu bölgelerde yalnız Şah değil, ondan sonra Şah olacak Şehzadeler de Rusya'nın hakimiyetini tanıyacaktı. 4- Hazar Denizi'nde ticaret yapan Rus tüccarları İran, İran tüccarları da Rus limanlarını serbestçe kullanabileceklerdir. 5- Alınan harb esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır. 6- Her iki ülke, birbirlerinin başkentlerine yeni elçiler göndererek dostluklarını göstereceklerdir. 7- Her iki ülke tüccarları birbirlerinin topraklarında ticari faaliyette bulunacak ve bu tüccarların emniyetleri sağlanacaktır. Bkz. <<http://ealizade.8m.com/Azerb.html>>

⁷⁸ Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençayı Antlaşmasına göre: 1- Rusya, Gülistan Antlaşması ile elde ettiği topraklara ilaveten Revan ve Nahçıvan Hanlıklarını da kontrolü altında tutacaktır. 2- Her iki tarafın tüccarları vergi vermeden ilgili ülkelerde serbestçe ticaret yapabileceklerdir. 3- Hazar Denizi'nde her türlü kontrol Rusların elinde olacaktır. 4- Harb esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır. 5- Taraflar mevcut sınırları tanıyacak ve birbirlerine karşı düşmanca bir tavra girmeyeceklerdir. Bkz. <<http://ealizade.8m.com/Azerb.html>>

⁷⁹ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, s. 38.

⁸⁰ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 8.

⁸¹ Yücesoy, **Rusya'nın Kafkasya Politikası...**, s. 39.

⁸² Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 8.

⁸³ Çaşın, **Novgorod Knezliği'nden ...**, s. 607.

anlaşma ile Rusya, Kuzeybatı Kafkasya üzerindeki hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.⁸⁴ Rus seyyah Afanasii Nikitin'in Hindistan'a yapmış olduğu gezilerden sonra Rus toplumunda sıcak bölgelere yerleşme yönünde kuvvetli bir istek olduğu bilinmektedir.⁸⁵

Rusya'nın 1904-1905 Japon savaşını kaybetmesi İmparatorluk üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Nitekim Japon savaşını müteakip 1905 yılında Rusya'da "ilk ihtilal" ortaya çıkmıştır. Ülkede geniş çapta grevler, iç savaş ve ayaklanmalar olmuştur. 1905 ihtilalinde Güney Kafkasya'nın tamamında büyük karışıklıklar olmuş, Gürcistan'ın büyük bir kısmı Rus hükümetinin kontrolünden çıkmış, Azeri ve Ermeniler arasında ise, Çar hükümetinin de kışkırtmalarıyla birçok kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Kafkasya Genel Valiliği'ne tayin edilen Vorontsov-Daşkov, 1905'te geldiği bölgeyi sivil bir savaş içerisinde bulmuştur. Ayrıca Rus kuvvetleri ile bölge halkı arasında kanlı çatışmalar yaşanmış ve ihtilal hareketleri bu şekilde bastırılmıştır.⁸⁶

1905 İhtilali ve sonrasındaki gelişmeler, Güney Kafkasya tarihinde büyük bir öneme haizdir. Çünkü büyük çapta olmasa da, bu ihtilal sırasında, bölgede bağımsızlık ve ayrılma hareketleri olmuştur. Ayrıca Gürcü özerkliği adına da bazı hareketler ortaya çıkmıştır. Bu konudaki en önemli gelişmelerden birisi de, 1907'de Viyana'da toplanan Taşnaksütyun⁸⁷ Kongresi'nde olmuştur. Bu kongrede Taşnaklar,

⁸⁴ Osmanlı Devleti, Rusya'ya Edirne Antlaşması ile Anapa'dan St. Nicholas Kalesi'ne kadar olan Karadeniz kıyısını, veya bugünkü Novorossiysk'den hemen hemen Batum'a kadar uzanan toprakları vermiştir. Bkz. N. Luxembourg, **Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, (Çev.) Sedat Özden, Birinci Baskı, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1998, ss. 73-74.

⁸⁵ Rusların güneye inme tutkusunu besleyen sebepler arasında şunları da belirtmek mümkündür. Yeniden Tatar boyunduruğuna girme paranoyasını köklü bir şekilde bitirme istenci, İmparatorluklarına saygınlık kazandırmak arzusu, kendi destekçilerine fethettikleri bölgelerden araziler vererek ödüllendirme dürtüsü vb. gibi. 1482'de ülkesini Tatar boyunduruğundan kurtaran Çar III. İvan, uzak bir ideal olarak güneye inmeyi düşündüğünü ve özellikle de Türklerin elindeki İstanbul'a gözlerini diktiğini açıkça vurgulayan ilk Rus hükümdarı olmuştur. Bkz. Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004, ss. 130-132.

⁸⁶ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri**..., s. 11.

⁸⁷ Ermeni ihtilal ve komitecilik faaliyetleri 1880'li yıllarda başlamıştır. Nitekim 1886'da Hınçak komitesi ve 1890 tarihinde ise, Ermenilerin tarihinde çok önemli bir yere sahip olan ve daha sonra siyasi bir parti olarak 1917-1918'lerde önemli faaliyetlerde bulunacak olan Taşnaksütyun Komitesi

hem sosyalist bir program kabul etmişler ve hem de Güney Kafkasya için, dışişlerinde Rusya'ya bağlı, içişlerinde bağımsız demokratik bir cumhuriyet öngören bir tasarı hazırlamışlardır. Bu tasarıya göre Güney Kafkasya, bölgedeki milli bölünmelere göre kantonlara ayrılacaktır. Görüldüğü gibi, Ermeniler tarafından programa alınan bu tasarı, daha sonraki yıllarda Güney Kafkasya'nın tarihinde önemli bir yere sahip olacak ve bölgenin kaderini değiştirecek olaylara sebebiyet verecektir.⁸⁸

1914 yılının sonlarına doğru başlayan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan ile müttefik olarak savaşa katılmış ve bu savaşta, Rusya'nın batı cephesinde Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la uğraşmasından istifade ederek, en azından Güney Kafkasya'da kaybetmiş olduğu toprakları ele geçirmeyi planlamıştır. Fakat, Kafkas cephesindeki Türk-Rus mücadelesinin gidişatı, Osmanlılar açısından pek müspet sonuçlar vermemiştir. Ermenilerin, Rusya'ya karşı yapılan savaşta potansiyel iç tehlike olduğunu gören Osmanlı hükümeti, onların göç ettirilmesine karar vermiştir. Güney Kafkasya Ermenileri ise Kafkas cephesinde Rus ordusuyla birlikte hareket etmiştir.⁸⁹

Ermeni Devrimci Taşnaksutyun Partisi⁹⁰ I. Dünya Savaşının başlangıcında II. Nikolay'a şöyle sesleniyordu:

“ Sevgili yurdumuzun payına düşen sınavın, Rus silahının yeni bir zaferiyle ve Rusya'nın Doğudaki tarihsel hedeflerinin çözümüyle sonuçlanması için, kalplerimiz sıcak arzularla doludur. Rus bayrağı

kurulmuştur. Ronald Grigor Suny, “Bakü Komünü” isimli eserinde, Taşnaksutyun olarak bilinen Ermeni İhtilal Federasyonu'nun Tiflis'te, Anadolu'nun altı doğu vilayeti için “demokratik özgürlükler ve eşitlik sağlamak” üzere kurulduğunu yazmıştır. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 10.

⁸⁸ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 12.

⁸⁹ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 13-14.

⁹⁰ 1890 yılında, Ermeni büyük sanayi ve ticaret burjuvazisinin çok güçlü olduğu Tiflis, Bakü, Şuşa ve diğer kentlerde, resmi olarak Ermeni Devrimci Taşnaksutyun Partisi (*Armenian Revolutionary Party of Dashnaksutiun*- ARPD) olarak adlandırılan bir milliyetçi parti oluşmuştur. Bkz. A. A. Lalayan, **Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)**, (Çev.) Kayhan Yükseler, Birinci Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, Şubat 2006, s. 57.

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında⁹¹ özgürce dalgalansın! Büyük hükümdar, sizin iradenizle, Türk boyunduruğu altında yaşayan halklar özgürlüğüne kavuşsun!”⁹²

Ermenilere karşı Rus siyasetinin değişmeye başladığı yıl olarak 1915 yılı gösterilebilir. I. Dünya Savaşı sırasında Rus Ordusu, Van, Van Gölü kuzeyi, Erzurum bölgesini almaları üzerine, o döneme kadar Ermenilere iyi davranan Çarlık Rusyası birdenbire farklı davranmaya başlamıştır. İşgal edilen yerlerin, doğrudan doğruya Rusya İmparatorluğu topraklarına katılması ortaya çıkmıştır.⁹³

Taşnaksutyun Partisinin kurucusu Ovanes Kaçaznuni⁹⁴ 1914-1915 yılına ilişkin yaptığı değerlendirmede şu hususları belirtmiştir.

“...1914 kışı ve 1915 yılının ilk ayları, Tašnaksutyun da dahil olmak üzere, Rusya Ermenileri açısından bir heyecanlanma ve umut dönemi idi. Biz kayıtsız şartsız Rusya’ya yönelmiş durumdaydık. Herhangi bir gerekçe yokken zafer havasına kapılmıştık; sadakatimiz, çalışmalarımız ve yardımlarımız karşılığında Çar Hükümeti’nin Ermenistan’ın bağımsızlığını⁹⁵ bize

⁹¹ Türk Boğazları; Karadeniz ülkeleri ve Rusya’nın soğuk ve geniş ovalarından, güneyin sıcak ve engin okyanuslarına açılan labirentin tek çıkış kapısıdır. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının stratejik önemi bulunmaktadır. Türk Boğazları Bölgesi’ni ellerinde bulunduran Roma İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu ve batıya doğru genişleyerek, uzun süreli devletler kurabilmeleri bu stratejik üstünlüğün göstergesidir. Boğazlar’ın kilit konumunu çok iyi kavrayan Napoleon Bonaparte, 7 Temmuz 1807 yılında Çarlık Rusya’sı ile Tilsit Antlaşması’nı imzalayarak müttefik haline gelmesine rağmen, Rusya’nın Boğazlar’la ilgili isteklerine “Boğazlar’a hakim olan, dünyaya hakim olur.” cevabını vererek bir uzlaşma sağlayamamıştır. 16. yüzyıl Fransız yazarlarından Petrus Gyllius ise “İstanbul Boğazı, bütün diğer boğazlardan üstündür, çünkü iki denizi ve iki dünyayı tek anahtarla açmaktadır.” demiştir. Bkz. M. Ali İstikbal, “Türk Boğazları’nın Stratejik Önemi”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, ss. 296-297.

⁹² Lalayan, **Taşnak Partisi’nin Karşıdevrimci...**, s. 61.

⁹³ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1976, s. 629.

⁹⁴ Ovanes Kaçaznuni (Hovanes Katchaznuni), 1918 yılı Temmuz ayında kurulan Ermenistan devletinin ilk başbakanıdır. Taşnak Hükümeti’ni, 1919 yılı Ağustos ayına kadar 13 ay yönetmiştir. Tašnaksutyun Partisi’nin kurucularındandır ve en önemli lideridir. 1917’de Ermeni Ulusal üyesi, 1918’e kadar Kafkasya parlamentosunda (Seym) Taşnak temsilcisi olarak bulunmuş, ayrıca Trabzon ve Batum’da Türklerle yapılan barış görüşmelerinde Ermeni heyet içerisinde yer almıştır. Bkz. Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı’na Rapor)**, (Çev.) Arif Acaloğlu, On Dördüncü Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, Eylül 2006, ss. 5-6.

⁹⁵ Ermenistan, 1918-1920 yılları arasındaki kısa süreli birinci cumhuriyet haricinde yaklaşık bin yıldır bağımsız değildi. Fakat bağımsızlık, 1045 yılında tarihi Ermenistan’da ve 1375 yılında Kilikya’da kaybedilmesinden bu yana, farklı şekillerde siyasi gündemde kendini göstermiştir. Bkz. Gerard J. Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınarı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, (Çev.) Alma Taşlıca, İkinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 33.

armağan edeceğine emindik. Aklımız dumanlaşmıştı. Biz kendi isteklerimizi başkalarına mal ederek, sorumsuz kişilerin boş sözlerine büyük önem vererek ve kendimize yaptığımız hipnozun etkisiyle, gerçekleri anlayamadık ve hayallere kapıldık. ...Ermeni halkının gücü, onun siyasal ve askeri önemi, keza Ruslara verdiği destek fazla abartıldı. Bizim gayet mütevazı imkanlarımıza fazla değer vererek, sonuçta kendi umut ve beklentilerimizi de abarttık...”⁹⁶

Sarıkamış yenilgisi ve Kafkasya Genel Valiliği'ne Ekim 1915'te Grandük Nikola Nikolayeviç (Romanov)'in tayin olması sonrasında, Ocak 1916'da Ruslar karşı taarruza geçmişlerdir. Grandük Nikola aynı zamanda Kafkas orduları başkumandanıydı ve emrinde General Yudenîç gibi tecrübeli subayları vardı. Ruslar, taarruz başlar başlamaz, Bağdat demiryollarını kesmek ve Türklerle müttefikleri Almanların İran'daki faaliyetlerini engellemek maksadıyla, Güney Azerbaycan'a da girmişlerdir. Rusya ayrıca 1916'da İtilaf devletleriyle imzalanan gizli antlaşmalar neticesinde, Güney Kafkasya'daki durumunu sağlamlaştırmıştır.⁹⁷

Rusya'nın cephelerdeki başarılarına rağmen, kendi içerisindeki durum karışmaya başlamış ve hükümet şiddetli protestolara maruz kalmıştır. Ülkedeki karışıklıkların önlenmesi sonuç vermemiş ve 27 Şubat/12 Mart 1917'de meşhur Şubat ihtilali ortaya çıkmıştır.⁹⁸

1.4. Güney Kafkasya (1917-1991)

19. yüzyılın ikinci yarısında görülen ulusçu tırmanışların etkisiyle bu konuda akademik çalışmalar hazırlanmış, Marx ve Engels de ulusal sorunlarla fazla ayrıntıya girmeden ilgilenmişlerdir. Hegel'in “tarihsiz uluslar” tiplemesinden hareket eden Engels, her ulusa bir devletin gerekli olmadığını, o ana değin siyasi bir varlık göstermemiş ve bir devlet kurup tarihe adını yazdırmamış ulusların bundan sonra da bunu yaşamalarının hem olası bulunmadığını, hem de gerekli olmadığını ifade

⁹⁶ Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı...**, ss. 33-34.

⁹⁷ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 13-14.

⁹⁸ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 14.

etmiştir. Engels'e göre bu halkların yapmaları gereken Alman proletaryasının yapacağı devrimi desteklemek ve kurulacak sosyalist yapıda özümlemek olmalıydı. Ulusal soruna ilişkin Bolşevik öğretinin gelişimi her ne kadar Engels'in düşündüklerinden farklı bir yönde olmuşsa da, SSCB devletinin kuruluşundan sonraki uygulama Rus olmayan halkları Rus proletaryasının denetiminde özgün bir sosyalist kültür geliştirmeye zorlamak biçiminde olmuştur. Bu yeni kültürün devrimi gerçekleştiren ve ülkenin yapılanmasında etkin rol oynayan Rus halkının izini ve karakterini taşıması da doğaldır. Ama "Ruslaşma" ya da "Ruslaştırma" olgusu basit bir kültürel yönelim sorunu olarak algılanmaması gereklidir. Bu çerçevede ortaya çıkan uyumsuzluk sorunlarından ötürü Kafkasya, tüm SSCB devleti içinde ulusal sorunların en yoğunlaştığı bölge olmuştur. Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan ulusçu yükselişin anlamlandırılması zor gibi görünse de, Marksizm'in diyalektik bakış açısı ile konuya yaklaşıldığında daha net anlaşılabilir. ⁹⁹

Lenin'e göre, Rus imparatorluğunun 1917'de parçalanmasını ve yıkılmasını doğuran etmenler arasında "ulusal sorun" önemli bir yer tutmaktadır. Çarlık Rusya'sının, çok geniş topraklara ve kalabalık bir nüfusa sahip ülke olması, ayrıca etnik ve dilsel birlikten yoksun olması önemli etkenler arasındadır. En önemli ulus olan Rus ulusu, tek başına ülke topraklarının büyük bir bölümüne sahiptir, fakat nüfusu imparatorluk nüfusunun yarısına bile ulaşmamaktadır. Diğer halklar Rus ulusunun çevresinde, sınırlarda yaşamaktaydı. Bu koşullar altında, "çeşitli ulusların bir devlet içinde yan yana yaşaması temel bir sorun yaratmaktaydı". Bu soruna Çarlık rejiminin bulduğu çözüm, aşırı merkezîyetçilik politikası ve Rus olmayan halkların zorla Ruslaştırılması olmuştur. II. Nicola döneminde, Ruslaştırma politikasının, Polonya'da, Finlandiya'da ve Baltık ülkelerinde uygulandığı görülmektedir. Polonya'da, Finlandiya'da ve tüm çevre halklarında liselere zorla sokulan Rus dili tek yönetsel ve resmi dil olarak empoze edilmiştir. Ancak bütün bu uygulamalar ulaşılmak istenen amaca ters sonuçlar doğurmuştur. ¹⁰⁰

⁹⁹ Uludağ, *Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...*, ss. 89-91.

¹⁰⁰ Mehmet Karaahmetli, *Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi ve Sovyet Rusya'daki Uygulaması*, Birinci Baskı, Ankara, Toplum Yayınları, 1976, s. 49-50.

Lenin'in gerçekleştirdiği bu darbe Rusya'da güçlü bir devlet sisteminin doğmasına yol açmış ve bu sistem, devrimler tarihinde ilk defa süreklilik ayrıcalığını da talep etmişti. SSCB, sadece dünyayı sarsmakla kalmayıp, yeni halklar ve özellikle, *homo sovieticus* ve hatta bunun ötesinde *homo communismus* gibi yeni bir insan yaratarak dünyayı sürekli olarak değiştirecek devrimcilerin yeteneğini göstermişti. Zaten SSCB, sahip olduğu toprağın veya halkların adını almayıp, yüklendiği siyasi projenin adını taşıyan bir ülkenin içinde yer aldığı yeni bir dünyanın anlamlı simgesini taşımayı talep etmişti.¹⁰¹ Sovyet Rusya'da iktidarın ele geçirilmesiyle Rus Sovyet Hükümeti, pratik önlemlerle, başka alanlarda olduğu gibi, ulusal alanda da Lenin'in düşüncelerini gerçekleştirmeye uğraşmıştır. Sovyet Hükümeti, Rus halkına ve Rus diline tanınan ayrıcalıkları kaldırmıştır. Eski Rus İmparatorluğunun bütün halklarına ulusların kaderlerini tayin etme ilkesi uygulanmıştır.¹⁰²

Çarlık yönetiminin yürüttüğü asimilasyon çabaları Rus olmayan halkların tümünde ulusal duygunun keskinleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu halklar, bağımsızlıktan yararlanan komşu ülkelerden etkilenmiştir. İktidarın Bolşeviklerce elde edilmesinden hemen sonra, daha önceki yıllarda Lenin'in geliştirdiği tezleri uygulamaya koymak üzere bazı önlemlere başvurulmuştur.¹⁰³

Lenin, 7 Kasım 1917'de Petrograd'da yapmış olduğu hükümet darbesi ile Geçici Hükümet'i devirerek iktidarı ele geçirmiş ve Sovyet iktidarının milliyetler konusundaki politikasının genel çizgilerini saptamıştır. Buna göre dinsel ve ulusal alandaki her türlü ayrıcalıkların ve sınırlamaların kaldırılmasına ve Rus toprağında yaşayan ulusal azınlıklar ile etnik grupların özgür gelişimine yer verilmiştir.¹⁰⁴ Bu politikanın uygulanması için ise 8 Kasım 1917'de bir "işçi ve köylü hükümeti" oluşturulmuş ve bu hükümete "Müessisler Meclisi'nin toplanmasına kadar" otoriteyi

¹⁰¹ Hélène Carrère d'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, (Çev.) Reşat Uzmen, İstanbul, Ötügen, 2003, s. 7.

¹⁰² Karaahmetli, **Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi**..., s. 95.

¹⁰³ Karaahmetli, **Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi**..., s. 50.

¹⁰⁴ Karaahmetli, **Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi**..., s. 53.

sağlama yetkisi verilmiştir. Hepsinden önemlisi de, Lenin'in başkanlığında “Halk Komiserleri Konseyi” denilen *Sovnarkom* (Sovet Narodnikh Komissarov) kurulmuştur.¹⁰⁵ Böylece, Devrimden hemen sonra, Rus olmayan halkların Büyük Rusya tarafından ezilmesine son verme ve Rusya'nın ulusal egemenliğinden kurtarma isteği somut olarak ortaya konmuştur.¹⁰⁶

Şubat 1917 Rusya İhtilali ile Çarlık Rusya'sı yıkılmıştır.¹⁰⁷ Bolşevik İhtilali'nden önce Kafkaslar idari açıdan 6 eyalet (*guberniya*)¹⁰⁸ ve 5 bölge (*oblast*-Batum, Kars ve iki sancak)'den oluşuyordu. 1878 Berlin Kongresi'nin Evliye-i Selase olarak bilinen Ardahan, Batum ve Kars sancaklarını Osmanlıdan koparması, Çarlığın bu coğrafyada komşusundan aldığı toprakları doruk noktasına getirmiştir. Rusya, Türk, Ermeni ve Gürcüleri ile heterojen yapısı olan Güney Kafkasya'da askeri bir yönetim kurmuş ve Osmanlı sınırına bir savunma duvarı olarak bakmaya başlamıştır.¹⁰⁹

Rusya İmparatorluğu 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girmiş ve savaşta iki cephede (Batı ve Güney) savaşmıştır. Güney cephesinde Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına kadar ilerleyen Rusya İmparatorluğu, Ekim 1917'deki Bolşevik ihtilalinden sonra güney cephesi dağılmaya başlamıştır. Güney Cephesinin dağılmasında Rusya'nın içerisinde bulunduğu kötü ekonomik durumun¹¹⁰ yanısıra,

¹⁰⁵ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 82.

¹⁰⁶ Karaahmetli, **Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi...**, s. 53.

¹⁰⁷ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 22.

¹⁰⁸ 1708 yılında bütün Rusya sekiz *guberniya* (eyalet)'ya ayrılmıştı. Bunlar: Archangelsk, Moskova, St. Petersburg, Smolensk, Kiyef, Kazan, Azak ve Sibir eyaletleri idi; bilahare Riga ve Astrakhan bölgeleri ihdas edildi. Her bölgenin başında bir *gubernator* (vali) bulunuyor; mali, adli ve idari işlere bakıyordu. Bkz. Kurat, **Rusya Tarihi...**, s. 267.

¹⁰⁹ İşte Çarlık bunun içindir ki, batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolu yatırımlarından rahatsız olmuş ve Doğu Anadolu'ya yönelik projeleri kendi güvenliği bakımından tehlikeli bulmuştur. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 143.

¹¹⁰ I. Dünya Harbi sırasında Rusya'da 14 milyon kişi silah altına alınmıştı; bunları giyindirmek, beslemek ve silahlandırmak için muazzam masraflara ihtiyaç vardı. Köylülerin ve amelelerin en verimli yaştakileri askere alınmıştı; bunun tabii bir neticesi de ziraat istihsalinin ve fabrika imalatının süratle düşmesi olmuştur. 1917 yılına girerken büyük şehirlerde yiyecek buhranı baş gösterdi. Ayrıca Ordu'da da şikayetler başlamış, harp bıkkınlığı kendini göstermiş ve harp uzadıkça asker kaçağı da çoğalmıştı. 1917 yılına doğru asker kaçağı sayısının bir buçuk milyona vardığı bilinmektedir. Bkz. Kurat, **Rusya Tarihi...**, ss. 423-424.

Bolşeviklerin köylülere toprak/arazi dağıtma sözü vermesi etkili olmuştur. Rus ordusunun çoğunluğu köylü sınıfından oluşmaktadır. Bolşeviklerin vaatlerine inanan Rus askerleri söz konusu toprak dağıtımına yetişmek için cepheleri bırakmışlardır.

Rusya'nın Batı cephesinde başlayan büyük çözüme, yavaş yavaş Kafkas cephesine¹¹¹ de yayılmıştır. Nitekim Rus askerlerinden devamlı olarak konuşma talepleri gelmiştir. Rusya gibi Türkiye'nin de barışa ihtiyacı vardı ve bu nedenle özellikle Türk tarafı barış yapılması yönünde yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat Rus Kafkas ordusunun emir-komuta sınıfı Kerensky hükümetiyle orantılı olarak "savaşa devam" fikrinde olduğu için, Türk kuvvetlerinin barış çabaları etkili olmamıştır.¹¹² Çarlık Rusyası'nın baskısı altındaki Kafkasya halkları, 1917 Şubat İhtilali'ni memnuniyetle karşılamışlar ve önlerinde ümit dolu bir devrin açıldığı düşüncesiyle, eski Romanov¹¹³ kalıntıları üzerinde yükselecek yeni Rus devletinin federatif ve demokratik hüviyetinin, unsurlar arasındaki birliği ve barışı sağlayacağına inanmışlardır. Güney Kafkasya'nın her tarafında büyük heyecan uyandıran ihtilal sonrasında, "kötü niyetli ve böl-yönetçi Çarlık rejimi" nin iflas ettiği düşünülüyordu.¹¹⁴ Aynı zamanda 1917'de Güney Kafkasya'da karışıklık ve kaos dönemi başlamıştı.

15 Mart 1917'de Petrograd¹¹⁵ Sovyeti ve Duma'nın Geçici Hükümeti, Rusya tarihinde demokrasi namına önemli bir merhale teşkil edecek olan Geçici Hükümet (*Vremennoe Pravitelstvo*)'nun kurulduğunu tasdik ve ilan etmiştir. 17 Mart 1917'de,

¹¹¹ Kafkas cephesinde (1914-1917) Rus-Türk savaşı Türklerin taarruzu ile başladı. Enver Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu 10 Kasım 1914 tarihinde harekete geçerek Kars'ın güneyindeki Köprüköyde Rusları mağlup etti. Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltu Türkler tarafından kurtarıldı. Kafkas Cephesi ile ilgili olarak Bkz. Kurat, **Rusya Tarihi...**, ss. 420-421.

¹¹² Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 154.

¹¹³ Rusya'da 300 yıldır süren Romanov hanedanlığının hakimiyeti sona ermiştir. Romanov ailesi önce Batı Sibirya'daki Tobolsk şehrine gönderilmiş, Ekim 1917 ihtilalinden sonra da Yekaterinburg'a götürülmüşler ve Temmuz 1918'de bütün Romanov ailesi toplu olarak öldürülmüştür. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 25.

¹¹⁴ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 27.

¹¹⁵ Ağustos 1914'e kadar Rusya'nın başkentinin adı Saint Petersburg olmuştur. Fakat I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Alman biçimi ile değiştirilmiş ve Rus yazılışı olan Petrograd'a dönüştürülmüştü. Bu tabir, Bolşevik İhtilali'nden önce Leningrad'a çevrilmiş, bu isim değişikliğinden bir süre önce de, Moskova başkent yapılmıştır. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 16.

Hariciye Bakanı Miliukov, harici devletlerdeki Rus elçiliklerine bir genelge göndererek, Çar II. Nikola'nın tahttan vazgeçtiğini ve geçici bir hükümetin kurulduğunu bildirmiştir. Gürcü, Ermeni ve Azeriler, ittifak halinde Geçici Hükümet'e karşı bağılıklarını ilan etmişler ve Rusya Cumhuriyeti dahilinde, demokratik bir Güney Kafkasya'ya olan inançlarını ısrarla vurgulamışlardır. Şubat 1917 ihtilali'nin Güney Kafkasya için en önemli etkisi, 22 Mart 1917'de oluşturulan ve kısa adı Ozakom olan Özel Transkafkasya Komitesi'nin kurulmasıdır.¹¹⁶

17 Mart 1917'de Tiflis'te Noy Jordanya başkanlığında İşçi Mebusları Sovyeti kurulmuştur. 19 Mart 1917'de ise Asker Mebusları Sovyeti teşekkül etmiş ve bu iki Sovyet, 8 Haziran 1917'de birleştirilmiştir. Bakü'de de 19 Mart 1917 tarihinde İşçi Mebusları Sovyeti kurulmuştur. Güney Kafkasya'nın bu önemli şehirlerindeki sovyetleşme faaliyeti bölgenin diğer şehirlerine de yayılmıştır.¹¹⁷

Güney Kafkasya'nın idaresi için 22 Mart 1917'de Özel Transkafkasya Komitesi kurulmuştur. Komiteye kısaca Ozakom denilmiş ve bu tabir, Rusça '*Osobyi Zakavkazskiy Komitet*' olarak kullanılmıştır. Ozakom, "düzenin yeniden kurulmasına yönelik bir organ" olması nedeniyle geçici bir komite özelliği taşımaktadır.¹¹⁸ Ozakom'a I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devletinden alınmış topraklarla birlikte, bütün Güney Kafkasya'nın sivil idaresi verilmiştir.¹¹⁹ Ozakom'un bir görevi de, bölgedeki milletlerin ilişkilerini ve muhtariyet haklarını düzenlemektir. Fakat Ozakom, Güney Kafkasya halklarını memnun edememiş ve onların sorunlarını çözememiştir.¹²⁰

¹¹⁶ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 25-28.

¹¹⁷ Tiflis ve Bakü'de başlayan bu hareket, küçük şehirlerde de işçi, asker ve köylü mahalli meclisleri olarak kendini göstermiştir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 32.

¹¹⁸ Ozakom, 1 Rus (başkan), 2 Gürcü, 1 Ermeni ve 1 Azeri üyeden oluşmuştur. Ozakom'un kurulması Azerilerin aleyhine olmuş, bu nedenle Geçici Hükümet'in özel komitesi, Güney Kafkasya'da çoğunluk teşkil eden Müslümanlar tarafından pek itibar görmemiştir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 33.

¹¹⁹ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 35.

¹²⁰ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 37-41.

Şubat 1917 ihtilali'nden sonra Güney Kafkasya'daki başlıca üç milletin temsilcileri olarak, üç önemli siyasi parti bulunmaktadır. Bunlar; Gürcü Sosyal Demokrat Menşevik Partisi, Musavat Partisi¹²¹ (Azeri) ve Taşnaksütyun Partisi (Ermeni)'dir.¹²² 1917 Şubat İhtilali'nin en önemli sonucu ve başarısı ise, Rusya'daki 300 yıllık Çarlık idaresinin devrilmesi ve yerine hükümdarsız bir idarenin geçmiş olmasıdır. Fakat ihtilal beklenen sonuçları vermeyecek ve yeni idare ile halk arasındaki uçurum artarak devam edecektir.¹²³

Şubat 1917 ihtilali'nin hemen arkasından, Güney Kafkasya için Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi bağımsızlık talepleri de artmaya başlamıştı.¹²⁴ İhtilalle birlikte, Duma ve Geçici Komite başkanı Radziyenko, Petrograd olaylarını Kafkasya Genel Valisi Grandük Nikola Nikolayeviç'e bildirerek Kafkasya konusunda işbirliği yapmayı teklif etmiştir.¹²⁵

1917 Şubat ihtilali sonrasında Tiflis, Güney Kafkasya'nın tabii bir başkenti haline gelmiştir. Bunda, Gürcü Menşeviklerinin bölgede önder rolü oynamalarının büyük etkisi olduğu gibi, zorunlu coğrafi ve siyasi durumların da tesiri bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da coğrafi yönden merkez olabilecek iki şehir Tiflis ve Bakü'dür. Ermenistan'ın başkenti Erivan, bu dönemlerde fazla önem taşımamaktaydı. Gürcü Menşeviklerinin etkili çalışmaları ve Azerilerin de fazla etkili olamamaları Tiflis'i Güney Kafkasya'nın merkezi konumuna getirmiştir.¹²⁶

¹²¹ "Müsavat", eşitlik, beraberlik anlamlarına gelmektedir. Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinde en büyük hareketlenmeyi Müsavat Partisi sağlamıştır. Bu parti, Himmet Partisi'nin 1907'de Ruslar tarafından kapatılmasından sonra parti içinde yer alan aydınlardan Mehmet Emin Resulzade tarafından 1911 yılında Bakü'de kurulmuştur.

¹²² Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 48.

¹²³ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 30.

¹²⁴ Litvanya, Estonya ve Ukrayna da bağımsızlık isteyenler arasındadır. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 30.

¹²⁵ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 30.

¹²⁶ Bunda, Bakü'nün Bolşevikler tarafından işgalinin de rolü vardır. Bu durum 26 Mayıs 1918'de Güney Kafkasya'nın dağılmasına kadar devam edecektir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 31.

14 Eylül 1917’de Rusya’da resmen cumhuriyet ilan edilmiştir. Bolşeviklerin lideri Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov)¹²⁷ ise, Rusya’nın yeni lideri olmuştur.¹²⁸ Lenin’in “Kafkas İşleri Olağanüstü Komiseri” olarak atadığı Stephan Şaumyan Bakü işçi hareketi içinde bulunmuş, inanmış bir sosyal-demokratır.¹²⁹ Stalin, politik düşmanlarını ortadan kaldırmak için tamamen ihbarlardan yararlanırken, Lenin her zaman işçi sınıfını bürokratlar üzerinde bir kontrol mekanizması olarak kullanmayı tercih etmiştir.¹³⁰ 1905-1906 Ermeni-Azeri çatışmasını iyi etüt eden Şaumyan, Kafkasya’da ulusal sorunun önemini kavramıştır. Ekim Devrimi’nden sonraki aylarda Bakü, büyük ölçüde burada yoğunlaşan petrol proletaryası ve Rus askeri birliklerinin desteği sonucu Bolşeviklerin tüm Kafkasya’da en güçlü oldukları yerdir. Güney Kafkasya’da proleter devrimin zaferi için mücadele eden öncüler, Bakülü proleterler olmuştur. Bakü, Stalin’in dediği gibi ‘bölgenin sanayi cenneti’dir. Burada büyük petrol yatakları, rafineriler ve görkemli militan bir devrimci geçmişi olan kararlı proleter kuvvetler mevcuttur.¹³¹ Petersburg’da Şubat İhtilali’nin akabinde Şaumyan, Mart 1917’de toplanan Bakü İşçi Temsilcileri Sovyeti Sekreterliği’ne seçilmiştir. Bundan sonraki aylarda gerek kent dumasında gerekse Sovyet içinde Şaumyan’ın sayesinde büyük etki kazanan ve öteki ulusçu ya da sosyalist grupları da kazanmakta başarılı olan Bolşevikler, devrimi Bakü’den tüm Güney Kafkasya’ya yayabileceklerini hesaplamışlardır. Ama Petrograd¹³² için Bakü’nün petrolü en az devrimin yayılması kadar önem taşıyordu. Alman cephesinden dönen Ermeni askerleri de Bakü’de toplanmaya başlamışlar ve Taşnaksutyun¹³³ tarafından, Eylül

¹²⁷ Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin), Rusya İmparatorluğu zamanında Volga nehri kıyısındaki ismi Simbirsk olan günümüzdeki adı ise Ulyanovsk olan şehirde 22 Nisan 1870’de dünyaya gelmiştir. Bkz. K. A. Ostrouhova ve diğerleri, **Lenin -Hayat ve Faaliyeti-**, (Çev.) T. Deliorman, Sofya, Narodna Prosveta Yayınevi, 1967, s. 7.

¹²⁸ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 78.

¹²⁹ Uludağ, **Avrasya’nın Uluslararası Sistemine...**, s. 178.

¹³⁰ Mark Galeotti, **Gorbachev and his Revolution**, New York, St. Martin’s Press, 1997, s. 69.

¹³¹ M. Gorkiy ve diğerleri, **1917 Sovyet Devrimi**, (Çev.) Özlem Koşar, İkinci Cilt, İkinci Basım, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2005, s.129.

¹³² 1991’de asıl ismine dönen Saint Petersburg’un 1914-1924 tarihleri arasındaki adı Petrograd, 1924-1991 yılları arasındaki ismi ise Leningrad’dır. Batı’ya açılan bir pencere olarak kabul edilen Saint Petersburg, 1703’te Rus Çarı Petro tarafından kurulmuş ve 200 yıl Çarlık Rusyası’nın başkenti olarak kalmıştır.

¹³³ Taşnaksutyun’un Çarlık Rusyası’yla ilişkisini en yakından tespit eden odaklardan biri de Ermeni komünistleridir. Sovyet Ermenistanında gerek parti gerekse de devlet organlarında önemli görevler alan, ayrıca Ermenistan SSC Bilimler Akademisi’nde uzun yıllar çalışan A.B. Karinyan, Bütün Birlik

1917’de Tiflis Ulusal Kongre kararlarına göre örgütlenmişlerdir. Bu silahlı Ermeni güçlerin varlığı ise kent nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Azeri halkı çok endişelendirmiştir.¹³⁴

22 Ekim 1917’de ise, Bolşevikler adına daha büyük bir gelişme olmuş, Lenin’in isteği doğrultusunda, Bolşeviklerin çoğunlukta oldukları Petrograd Sovyeti’nin Yürütme Komitesi, “Askeri İhtilal Komitesi” adında yeni bir kurum oluşturmuştur ki, bu komite, ihtilalin gerçekleştirilmesinde başlıca rol oynamıştır.¹³⁵ Lenin’in idaresindeki Komünist-Bolşevik Partisi,¹³⁶ 7 Kasım 1917’de Petrograd’da yapmış oldukları bir hükümet darbesiyle, Geçici Hükümet’i devirerek, iktidarı ellerine geçirmiştir.¹³⁷ Bolşeviklerin bir hükümet darbesiyle Rusya’da iktidarı ele geçirmesi sonrasında Bolşevik Rus hükümeti 8 Kasım 1917 tarihli bir Barış Dekreti (Kararı) yayınlayarak, barış taraftarı olduklarını bildirmeleri, diğer tüm cephelerde olduğu gibi, Kafkas cephesinde de bir anda barış ortamı oluşmasını sağlamıştır. Bu karar Sovyet hakimiyetinin barışçı dış politikasının ilk kararı olmuştur.¹³⁸ Bolşevik Partisi, devlet hakimiyetini eline aldıktan sonra, halka yaptığı vaatlerini yerine getirmiş: barış ilan etmiş, hürriyet ve toprak vermiştir. Lenin’in hazırladığı Toprak Kararı’nda, toprak özel mülk olmaktan çıkmış, bütün halkın, bütün devletin mülkü olmuştur.¹³⁹

Komünist Partisi Güney Kafkasya Bölge Komitesi’nin aylık yayın organı olan Bolşevik Zakavkazya dergisinde 1928 yılında yayımlanan ‘Ermeni Milli Sürecinin Özelliklerine Dair’ başlıklı makalesinde Taşnakların Çarlık hükümetiyle ilişkilerini ayrıntılı olarak ortaya koymakta ve Savaş öncesinde Çarlık diplomasisinin, Türkiye Ermenilerini Rusya tarafına çekmeyi istediğini ve Kafkasya-Türkiye cephesindeki askeri hareketlere Ermenileri de katmanın tam zamanı olduğunu belirtmiştir. Ermenilerin koruyucusu sıfatıyla ortaya çıkan Rus diplomasisi kilise temsilcilerini ve Ermeni Devrimci Partilerini (Taşnaksutyun, Hınçak vb.) amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bkz. Mehmet Perinçek, “Taşnak ve Sovyet Ermenistanı kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği”, **Teori**, Sayı 191, Aralık 2005, s. 5.

¹³⁴ Uludağ, **Avrasya’nın Uluslararası Sisteme...**, s. 178.

¹³⁵ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 79.

¹³⁶ Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)’nin 1903 yılında gerçekleştirdiği ikinci kongresi, dünya işçi hareketinde bir dönüm noktası olmuştur. Leninist Bolşevik Parti bu kongre ile yaratılmıştır. Lenin daha sonraları yaptığı bir açıklamada: “...Bolşevizm, siyasi anlamda bir akım ve siyasi bir parti olarak 1903 yılında meydana gelmiştir, o zamandan beri mevcuttur.” hususlarını dile getirmiştir. Bu kongreden sonra, Bolşevik Partisi, bütün komünist ve işçi partilerine örnek olmuştur. Bkz.

Ostrouhova, **Lenin...**, s. 45.

¹³⁷ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 81.

¹³⁸ Ostrouhova, **Lenin...**, s. 119.

¹³⁹ Ostrouhova, **Lenin...**, s. 120.

24 Kasım 1917’de yapılan ve Güney Kafkasya için tarihi bir önemi olan toplantıya bölgedeki başlıca idari ve askeri birimlerin temsilcileri ile İtilaf devletlerinin Tiflis’teki askeri yetkilileri katılmışlardır.¹⁴⁰ Bolşevik İhtilali’nin Güney Kafkasya’da yayılma tehlikesine karşı, bölgedeki tüm birimler seferber olarak, işbirliği içerisine girmişlerdir.¹⁴¹ Söz konusu toplantıda, Tiflis Sovyeti’nin başkanı Donskoy, Ozakom’un istifası ve cephedeki tehlikelerden dolayı, bölgesel bir otoriteye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş, fakat bunun ayrılıkçı bir karakter taşımadığını ifade etmiştir. Güney Kafkasya, her ne kadar Rusya’dan ayrılmayacağını belirtmişse de, ayrılık yolunda önemli adımlar atılmıştır. Zira hem Petrograd’daki Bolşevik hakimiyetini tanımamış, hem de Müessisler (Kurucular) Meclisi’nin toplanmasına kadar geçici bir hükümetin kurulacağı karar altına alınmıştır. Ocak 1918’de Müessisler Meclisi¹⁴² ile ilgili gelişmeler Güney Kafkasya’nın bağımsızlığa doğru gidişini önemli ölçüde artırmıştır. Bu nedenle 24 Kasım 1917 tarihli toplantı, Güney Kafkasya’nın Rusya’dan ayrılması yolundaki en önemli ön hazırlıkları oluşturmuştur.¹⁴³ Donskoy’un toplantıda sunduğu teklifin kabul edilmesi sonrasında, Ozakom’un yerini alacak Transkafkasya Komiserliği oluşturulmuş ve hükümet üyeleri belirlenmiştir. Rusça “*Zakavkazskiy Komissariat*”, kısaca Zakavkom adı verilen Transkafkasya Komiserliği 28 Kasım 1917 tarihinde geçici olarak kurulmuş ve aynı gün yayımlanmış olduğu bir bildiriyle, kendisini bölge

¹⁴⁰ Toplantıya İtilaf devletleri temsilcileri, İngiltere adına General Shore, Fransa adına Albay Chardigny ve Amerika Birleşik Devletleri Tiflis konsolosu Smith katılmıştır. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 108.

¹⁴¹ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 109.

¹⁴² Müessisler Meclisi, Rusya dahilindeki halkların gerçek temsilcisi olmuştur. Halk, isteklerinin bu mecliste gerçek ifadesini bulacağına inanmıştır. Bu durum Güney Kafkasya için de geçerli olduğundan, ihtilalle birlikte Bolşeviklere şiddetli tepkiler gösterilmiş ve Müessisler Meclisi’nin toplanıp, ülkenin kaderini belirlemesi, aksi takdirde kurulacak başka hükümet veya hükümetlerin kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Yaklaşık ikibuçuk milyon kişinin oy kullandığı Müessisler Meclisi seçimleri, Bolşevikler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Seçimler sonucunda oyların 3/4’ünden fazlasını Müsavat, Menşevik ve Taşnaksutyun gibi bölgenin üç büyük partisi kazanmış, Bolşevikler ise sadece 93581 oy almıştır. Böylece Bolşevikler Bakü dışında, bölgenin hiçbir yerinde varlık gösterememişlerdir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 124-125.

¹⁴³ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 113.

halkına tanıtmıştır.¹⁴⁴ “Transkafkasya Komiserliği” ile “Bölgesel Sovyetler Merkezi” arasında çatışmalar meydana gelmiştir.¹⁴⁵ Azeri, Gürcü ve Ermenilerin müştereken kurmuş oldukları Transkafkasya Komiserliği, merkezi Sovyet hükümetini tanımamıştır.¹⁴⁶

Çarlık Rusyası ile başlayan ve Geçici Hükümet ile devam eden süreç içerisinde, Doğu Anadolu’yu ele geçirme siyasetine bağlı olarak, Sovyet Rusya’sı hükümeti, Ermeni koruyuculuğunu bizzat üstlenmişlerdir. 25 Aralık 1917’de Kremlin Sarayı’nda Lenin ile bir Ermeni komisyonu üyesi Teryan arasında geçen görüşme aşağıda yer almaktadır:

“Lenin: Ermeniler ne istiyorlar? Rusya ile birlik olmaya mı, yoksa Rusya’dan ayrılmayı mı?

Teryan: Rusya Ermenileri ayrılmayı istemiyorlar, fakat Türkiye’deki Ermeniler bağımsızlık istiyor.

Lenin: Bu nasıl olacak? İki parçaya mı bölünecek?

Teryan: Şimdilik öyle olacağını sanıyorum. Kişisel olarak her iki halkın Rusların yönlendirmesiyle birleşmesinden yanayım.”

Görüldüğü gibi Ermeniler Rusya’nın koruyuculuğunu kabul ederek, kendilerince, önce Osmanlı devletinden bağımsızlıklarını kazanacak ve sonra da Rusya ile birleşeceklerdi.¹⁴⁷ Rusya ve Ruslar ile gelenekselleşmiş ve dinsel-kültürel yönleri de olan bir yakınlık ve bağımlılık ilişkisi, Ermeni bilincinde her zaman var olmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Transkafkasya Komiserliğinin üye dağılımında ilk göze çarpan, Gürcülerin stratejik noktaları ele geçirmiş olmalarıdır. Zaten Gürcüler, öteden beri siyasi yönden bölgenin en deneyimli milleti idiler. Bkz. Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, s. 114.

¹⁴⁵ Karaahmetli, *Lenin’in Ulusal Sorun Teorisi...*, s. 68.

¹⁴⁶ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, s. XIV.

¹⁴⁷ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, ss. 92-93.

¹⁴⁸ Uludağ, *Avrasya’nın Uluslararası Sisteme...*, s. 220.

1918'de Rusya'da başlayan iç savaş kısa sürede Kafkasya'da da etkisini hissettirmiştir. 3 Mart 1918'de Bolşeviklerle, Merkezi Güçler arasında imzalanan Brest-Litovsk¹⁴⁹ anlaşmasından sonra Osmanlı ve Almanların Kafkasya'yı Rusya'dan bağımsız bir bölge olarak koruma çabasına girdikleri görülmektedir. Kasım 1918'de savaşın bitmesinden sonra Kafkasya'da başat güç durumuna gelen İngilizlerin tutumu da farklı olmamıştır.¹⁵⁰

Güneyde sürekli gerileyen Osmanlı orduları, Doğu Anadolu'daki Çarlık ordularının Şubat 1917 ihtilali sonrası "erimeye" başlamasıyla rahatlamışlardır. Mart 1918'deki Brest-Litovsk barışına rağmen, Ekim 1917'deki hükümet değişikliğinden sonra Tiflis'te kurulmuş Güney Kafkasya yönetiminin bu anlaşmayı tanımamasının oluşturduğu imkanı da değerlendiren Osmanlı kuvvetleri hem kendi şartlarını bölge halklarına dayatan anlaşmaları dikte ettirmişler, hem de tedrici bir şekilde ilerlemelerine devam ederek, yardım aldıkları Azeri ulusal kuvvetlerinin rehberliğinde Ağustos 1918'de Bolşeviklerin iktidarda olduğu bir Sovyet yönetiminin kontrolündeki Bakü kapılarına dayanmışlardır. Bakü petrolünün kontrolü konusunda Almanlarla uzlaşmazlığa düşen Osmanlı yöneticileri, bir taraftan da İran üzerinden ilerleyerek Bakü'yü kontrol eden İngiliz birlikleriyle uğraşmışlardır.¹⁵¹

Stalin döneminde Azeri tarihçiler, tarihlerini M.Ö. 9. yüzyıla kadar İran ve Güney Kafkasya'da yaşamış Pers Medleri ile ilişkilendirmeye zorlanmışlardır. Stalin sonrası dönemde ise Azerilerin kökleri Atropetenlere ve Kafkas Albanlarına dayandırılmıştır. Atropetenler Güney Azerbaycan'daki Medlerin torunlarıdır. İlk Hıristiyanlardan olan Kafkas Albanları, Kuzey Azerbaycan'da M.Ö. 500'den sonra ortaya çıkmış, M.S. 8. yüzyıla kadar çeşitli Hıristiyan krallıklar kurmuşlardır.

¹⁴⁹ 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye, diğer müttefikleri gibi, Rusya'ya karşı çok önemli bir zafer kazanmıştır. Çünkü Ardahan, Kars ve Batum sancaklarının Türkiye'ye bırakılması, Sovyet heyeti tarafından "Rusya'ya kabul ettirilen en ağır şartlar" şeklinde değerlendirilmiştir. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Kafkasya'da en çok rahatsız olan millet Ermeniler olmuştur. Ermeniler kendilerini ihanete uğramış olduklarını düşünmüşlerdir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 249.

¹⁵⁰ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, ss. 89-91.

¹⁵¹ Uludağ, **Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...**, ss. 86-87.

1970'lerin başında ise Azeri tarihinde Türklerin rolü ön plana çıkarılmıştır. Gorbaçov dönemine kadarki süre boyunca, Azeri kimliği bölgede yaşamış olan Medler, Atropetenler, Albanlar ve Türkler ile pekiştirilmiştir. Bu şekilde tamamıyla Türklere dayalı bir tarih yazımı da önlenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Moskova, Bakü'nün kuzey İran toprakları üzerindeki iddialarını desteklemiş, kuzey ve güney Azerbaycan'da yaşayan halkların Perslerle değil, Atropetenler ile bağları olduğunu savunmuştur. Bakü aynı kuramı kullanarak, Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Ermeni değil, Kafkas Albanlarının torunları olduğu iddiasında da bulunmuştur. Ayrıca Karabağ'daki Azeri ve Ermeni nüfusun, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Ermenileriyle güçlü bağlarının olmadığı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azeri halkıyla daha fazla yakınlığı bulunduğu belirtilmiştir. 1980'lerin ortalarında olgunlaşmaya başlayan yeni milliyetçilik taraftarları (örneğin Ebulfez Elçibey) Albanların Türk kökenli olduklarını öne sürmüş, dolayısıyla Güney Kafkasya'nın neredeyse tamamı üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır.

Stalin sonrası dönemde Azerbaycan Komünist Partisi, Moskova'nın da onayıyla etno-kültürel ifadelerle karşı daha ılımlı politikalar izlemiştir. İmam Mustafaev (1954-1959), Veli Akhundov (1959-1969) ve Haydar Aliiev (1969-1982) yönetiminde oldukları süre boyunca etno-kültürel taleplere karşı geliştirdikleri akılcı yaklaşımlarla Azeri milliyetçiliğinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.¹⁵²

Rusya'nın ateşkes talebiyle Almanya'ya başvurmasından sonra yapılan müzakereler sonucunda, İttifak devletleriyle Rusya arasında 15 Aralık 1917'de Brest-Litosvk'da genel bir ateşkes imzalanmıştır. Ateşkesi imzalayan tarafların aralarındaki savaşı resmen sona erdiren Brest-Litovsk Mütarekesi'ne göre, Kafkas cephesindeki mütareke şartlarını düzenlemek için, Türk ve Rus tarafları arasında yeni görüşmeler yapılacaktır. Bu nedenle Türk-Kafkas ile Rus-Kafkas Ordu

¹⁵² Süha Bölükbaşı, "Azerbaycan'da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu'nun Etkileri", (Der.) Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (Çev.) Selda Somuncuoğlu, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 66-68.

Kumandanlıkları arasında yapılan yazışmalardan sonra, Kafkas cephesindeki statüyü belirlemek üzere, anılan taraflar Erzincan'da bir araya gelmişlerdir. Türkiye, Güney Kafkasya'daki bu idari statü değişikliğinden, ilk defa Erzincan'daki mütareke görüşmeleri sırasında haberdar olmuştur. Nitekim görüşmeler sırasında Rus heyeti olarak bilinen delegasyon, Rusya adına değil de, müstakil Güney Kafkas hükümeti adına bu görüşmelere katıldığını bildirmiştir. Sonuçta 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanmış ve diğer cephelerde olduğu gibi, Kafkas cephesinde de taraflar arasındaki fiili savaş durumu ortadan kalkmıştır.¹⁵³

Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917) ile başlayan süreç, Brest-Litovsk Barışı (3 Mart 1918) ile orantılı olarak önce Trabzon Konferansı (14 Mart-14 Nisan 1918) ve sonra da Batum Konferansı (11 Mayıs-8 Haziran 1918) ile devam etmiş ve taraflar arasında imzalanan Batum Antlaşmaları ile tarih sahnesindeki yerini almıştır.¹⁵⁴

Osmanlı hükümeti Transkafkasya Komiserliği ile siyasi ilişki kurmak için ilk resmi yazısını 9 Ocak 1918'de göndermiş ve söz konusu yazı 14 Ocak 1918'de Kafkas tarafına ulaşmıştır. Böylece iki taraf arasında yazışma trafiği başlamıştır. Enver Paşa her ne olursa olsun Transkafkasya hükümetiyle ilişki kurmaya ve hatta onu bir devlet olarak tanımaya, bu suretle Rusya'nın Kafkasya'ya hakim olmasına engel olmaya çalışmıştır. Zaten Osmanlı hükümeti Erzincan Mütarekesi'ni imzalamakla ve 9 Ocak 1918 tarihli teklif mektubunu göndermekle, Transkafkasya komiserliğini bir hükümet olarak kabul etme kararlılığını göstermiştir.¹⁵⁵

3 Mart 1918 Brest-Litovsk antlaşmasıyla Gürcistan'ın Kars ve Batum illeriyle, Ermenistan'ın Ardahan ilçesi Türkiye'ye bırakılmıştır. 28 Kasım 1917'de kurulan Transkafkasya Komiserliği bunu kınamış¹⁵⁶ ve 14 Mart 1918'de Trabzon Konferansı başlamıştır. Türkiye'yi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Güney Kafkasya'yı da Gürcülerden Akakiy İvanoviç Çenkeli başkanlığındaki heyetler temsil etmiştir.

¹⁵³ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, ss. 641- 642.

¹⁵⁴ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, s. XIV.

¹⁵⁵ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, ss. 206-207.

¹⁵⁶ Karaahmetli, *Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi...*, s. 68-69.

Konferansta 6 genel oturum, bir çok da hususi görüşme yapılmıştır. Türk heyeti Güney Kafkasya'ya Brest-Litovsk Barışı'nın hükümlerini kabul ettirmeye çalışmış, fakat Çenkeli başkanlığındaki Gürcü heyet, onaylarının bulunmadığı böyle bir antlaşmayı kabul etmeye yanaşmamışlardır. Transkafkasya Komiserliği asla tanımadığı Bolşevik Rusyası'ndan ayrılmak ve bağımsızlık ilanında bulunmak istemediği gibi, Rusya'nın kabul etmiş olduğu devletlerarası bir barışı da reddediyordu.¹⁵⁷

Trabzon görüşmeleri sırasında Güney Kafkasya heyetini teşkil eden Gürcü, Ermeni ve Azeriler arasındaki fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Gürcü ve Ermeniler Türk taleplerini reddederlerken, Azerbaycan Türkleri, Batum dışındaki arazilerin Türkiye'ye bırakılmasını talep etmişlerdir. Azerilere göre, Kafkasya'daki Müslümanların istikbali ve güvenliği için Batum Gürcülerde kalmalıydı. Bu farklı beklenti ve politikalar ve asıl önemlisi Brest-Litovsk Barışı'nın Güney Kafkasya heyeti tarafından tanınmaması, müzakereleri çıkmaza götürmüştür. Bu şartlar altında anlaşma gerçekleşmemiş ve 13 Nisan 1918'de Güney Kafkasya'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesiyle, Trabzon Konferansı 14 Nisan 1918'de sona ermiştir. Bu durum karşısında, Brest-Litovsk Antlaşması'nın hükümlerini savaş yoluyla gerçekleştirebilmek amacıyla, Türk ileri hareketi yeniden başlatılmıştır. Ancak savaş çok kısa sürmüş ve 22 Nisan 1918 tarihinde Batum ve Ardahan ele geçirilmiştir.¹⁵⁸

Trabzon Konferansı'nın birtakım önemli sonuçları bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, başlangıçta Güney Kafkasya heyeti tarafından tanınmak istenmeyen Brest-Litovsk Barışı, -delegasyon tarafından da olsa- artık kabul edilme safhasına girmiştir. İkinci önemli sonuç ise, Güney Kafkasya'nın bağımsızlığı konusundaki gelişmelerdi. Çenkeli bir dostluk anlaşması talep ettiğine ve böyle bir antlaşma ancak iki egemen devlet arasında imzalanabileceğine göre, yakın bir zamanda Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan ederek, Rusya'dan ayrılacağı söylenebilirdi. Bu nedenle, Güney Kafkasya Seymi (meclisi) ve hükümeti nazarında bağımsızlık

¹⁵⁷ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, s. 643.

¹⁵⁸ Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...*, s. 644.

fikrinin gelişmesi ve olgunlaşmaya başlaması, Türkiye ile ilişkilere girilmesi Trabzon Konferansı'ndaki gelişmeler sonucunda olmuştur. Bu durum Türk Dış Politikası'nın önemli bir başarısı olarak kabul edilmektedir. Kafkasya'nın Rusya ile Türkiye arasında bağımsız bir oluşum haline gelmesi, Türk hükümetinin bölgeye karşı takip ettiği en önemli siyasetlerden biri olmuştur.¹⁵⁹

22 Nisan 1918'de siyasi ve askeri nedenlerden dolayı ve Türkiye'nin de isteği doğrultusunda, Güney Kafkasya Seymi (meclisi), Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁶⁰ 1918 Nisan ayı içerisinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bulunduğu Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti (*Zakavkazskaya Demokraticheskaya Federativnaya Respublika - ZKDFR*) kurulmuştur. 25 Nisan 1918'de Türk Orduları Kars'ı ele geçirmişlerdir. Aynı günlerde Seym, Brest-Litovsk Antlaşması'nı onaylamak ve Türkiye ile nihai barış görüşmelerinde bulunmak üzere, Batum'da yeni bir konferans yapılması kararını kabul etmek durumunda kalmıştır. Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyetinin Mayıs 1918'de parçalanması sonucu üç ayrı cumhuriyet kurulmuştur: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri.¹⁶¹ 26 Mayıs 1918'de önce Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan¹⁶², 30 Mayıs 1918'de ise Ermenistan bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁶³ Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesine kadar Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti 1918 yılının Mayıs ayına kadar çalışmalarına devam etmiştir.

¹⁵⁹ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 445.

¹⁶⁰ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 644.

¹⁶¹ Karaahmetli, **Lenin'in Ulusal Sorun Teorisi...**, s. 68-69.

¹⁶² Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 598-600.

¹⁶³ Ermeniler, Güney Kafkasya'nın bir federasyon halinde Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinde olduğu gibi, federasyonun dağılması sırasında da memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir. Ermeniler 26 Mayıs 1918'de yaptıkları bir toplantıda, Menşevik Gürcüleri ihanetle itham edip, Gürcü bağımsızlığının aleyhinde de birtakım ifadelerde bulunmuşlardır. Bu arada bazı Ermeniler bağımsız bir Ermenistan'ın Türk tehlikesine maruz kalacağına inanmışlardır. Buna karşılık Ermeni sosyal demokratları ve halkçılar ise Gürcü tezini onaylayarak bağımsızlık fikrini savunmuşlardır. Taşnaklar bu meselede ikiye bölünmüştür. Bağımsız Ermenistan'ın ilk hükümeti, Batum'daki müzakerelerin bitmesinden sonra, Ovanes Kaçaznuni'nin başkanlığında 30 Haziran 1918'de kurulmuştur. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 603-605.

Batum Konferansı 11 Mayıs 1918'de başlamıştır. Bu konferansta Türkiye, Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile temsil edilirken, Güney Kafkasya heyetinin başında ise yine Çenkeli bulunmaktadır. Bunların dışında konferansa bir Kuzey Kafkasya heyeti ve Almanlardan oluşan bir temsilci grubu katılmıştır. Almanya kendi politikaları gereği, Kafkasya'ya daha rahat nüfuz edebilmek amacıyla, Rusya'nın da konferansa katılmasını arzu etmiştir. Almanya'ya göre, Batum konferansında Rusya'nın varlığı, Türkiye'yi nin bölgedeki etkinliğini durduracak ve Almanya'da bundan istifade edebilecektir. Ancak Rusya'yı Batum Konferansı'na iştirak ettirme talebi ve bu yöndeki çalışmalar, özellikle Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti'nin büyük tepkisiyle karşılaşmış ve reddedilmiştir.¹⁶⁴

11 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı'nın ilk ve son genel oturumunda, mevcut savaşın devam etmesi ve akan Türk kanına karşılık olmak üzere, Türk heyeti bazı yeni taleplerde bulunmuştur. Bunlar birtakım arazi istekleri ile birlikte, Güney Kafkasya demiryollarının Türkiye tarafından askeri amaçlar için kullanımına dair olmuştur. Güney Kafkasya heyeti Brest-Litovsk Barışı'nı aşan bu talepleri kabul etmemiştir. Bu durum, Batum'da taraflar arasındaki görüşmelerin gerginleşmesine ve bir nota savaşı haline dönüşmesine neden olmuştur. Güney Kafkasya'ya karşı devam etmekte olan ileri hareket karşısında, Gürcüler, Almanların himayesine girmişlerdir. Almanlar ile Gürcüler arasında Batum ve Poti'de birtakım gizli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu gelişmeler Transkafkasya Demokrat Federal Cumhuriyeti'nin 26 Mayıs 1918'de dağılması ve aynı gün Gürcistan'ın Almanya himayesinde bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.

Batum Antlaşmalarının tamamı karşılıklı olarak teati edilemediği için ve Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıktığı için, bu antlaşmaları tam olarak yürürlüğe koymak mümkün olamamıştır. Bunların tek olumlu sonucu ise bu antlaşmalara dayanan Türkiye'nin, Kafkasya üzerinde büyük bir nüfuz ve otorite sahibi olarak, Türk Ordusunun Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya yardım etmesi olmuştur. 28 Mayıs 1918'de "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" ilan edilmiş ve

¹⁶⁴ Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, s. 644.

böylece tarihte ilk defa Azerbaycan adıyla bir Türk Devleti kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı'na da Mehmet Emin Resulzade getirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yeni Azerbaycan Devleti'ni derhal tanımıştır. Bu dönemde yeni Azerbaycan devleti bir taraftan iç karışıklıklarla uğraşırken, diğer taraftan da Rusya, Ermenistan ve İran'ın saldırıları karşısında direnmeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Feth Ali Han başkanlığında kurulan ilk hükümet Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma gereği, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin iç ve dış emniyetini düzenlemek ve korumak amacıyla Osmanlı kuvvetleri bölgeye gelerek, Nuri Paşa kumandasındaki Türk ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü, Rus ve Ermeni işgalinden kurtardığı gibi, Kasım 1918'e kadar devam ettirilecek olan askeri hareket sonucunda da, Dağıstan'daki Rus ve Kazak işgaline son vermiştir. Fakat bütün bu başarılar 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile son bulacak ve Türk orduları Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalacaktır. Bu dönem aynı zamanda batılı devletlerin Azerbaycan'ın zengin petrol kaynaklarını keşfetme dönemine rastladığından Azerbaycan'daki Türk unsurunu ortadan kaldırmak için Ermenistan, Rusya ve İran'ın yanında Alman ve İngilizler de Türklere karşı cephe almışlardır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Kuvvetleri'nin Bakü'den çekilmesi üzerine Kasım 1919'da Bakü'yü İngiliz kuvvetleri işgal etmişlerdir. Sürekli istikrarsızlık içinde bulunan Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı ancak 23 ay devam edebilmiş, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal eden kızıl ordu parlamento ve hükümeti feshederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son vermiştir. 28 Nisan 1920'de ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 12 Mart 1922 tarihinde Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir üyesi olan Azerbaycan, 5 Aralık 1936 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyetten biri haline gelmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Batum Konferansı'nda ve sonucunda imza edilen antlaşmalarla çözüme kavuşturulamayan teferruata ait birtakım meselelerin görüşülmesi için, taraflar arasında İstanbul'da yeni bir konferansın yapılması kararlaştırılmıştır. Buna Osmanlı devletinin müttefikleriyle birlikte, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerinin temsilcileri de iştirak etmişlerdir. Kafkas Cumhuriyetlerinin heyetleri 1918 yılının yaz aylarında İstanbul'a gelmişler ve uzun bir müddet İstanbul'da kalmışlardır. Fakat sonuçta herhangi bir konferansın toplanması mümkün olmamıştır. Zaten Kafkasya meselesinin tam olarak halledilememesi, o günden bugüne kadar devam eden bir

Almanya'nın korumasına giren Gürcistan'da Noe Jordania¹⁶⁶ başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya ve müttefikleri yenilince İngilizler, Gürcistan'ı işgal etmiştir. Gürcistan, savaş sonrasında Paris Barış Konferansı'na katılarak, bugünden daha geniş sınırlarıyla 22 bağımsız devlet ve Milletler Cemiyeti tarafından tanınmıştır. Buna karşın, 21 Şubat 1921'de General Anatoliy Gekker komutasındaki 11. Kızıl Ordu Tiflis'e girmiş ve Gürcistan'da Sovyet hakimiyeti ilan edilmiştir. Tiflis'te ise Bolşevik yönetimi kurularak, Gürcistan 1922 yılında Transkafkasya Sosyalist Federe Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.¹⁶⁷ Bu olaylar nedeniyle 1924'te çıkan halk ayaklanması Sovyet yönetimince bastırılmıştır. 1936 Anayasası uyarınca Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve Gürcistan, Sovyetler Birliğinin 15 cumhuriyeti içerisinde yer almıştır.¹⁶⁸

Sovyetler Birliği için Ermenilik, Ermeni hareketleri veya bir Ermeni sorununun çıkarılıp çıkarılmaması, genel siyaset stratejilerinin içerisinde ve kendi amaçlarına uygun olup olmaması yönünden önemlidir. Rusya'nın Çarlık dönemindeki yayılma politikaları, hakimiyet ve güçlü olma istekleri Sovyetler Birliği'nin de amaçları arasında yer almaktadır. Orta Doğu ve Akdeniz'de söz sahibi olmak, sıcak denizler hakimiyetini elde bulundurmak, Sovyet siyasetinin en belirgin ve klasik konularıdır. Bu amaçlara ulaşmak için, geleneksel ilkelerin önünde yer

meseleler sürecini de beraberinde getirmiştir. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri...**, ss. 645-646.

¹⁶⁶ Ekim devrimi sırasında ülkelerinin bağımsızlığı için çalışan, ancak Bolşeviklerin eski imparatorluk toprakları üzerinde hakimiyet kurması sonucu başarısızlığa uğrayan ve ülkelerini terk ederek Avrupa başkentlerine yerleşen Rus olmayan aydınlar kendi aralarında "Promethee hareketi" olarak isimlendirilen Bolşevik karşıtı bir cephe kurmuşlardır. Promethee hareketinin önde gelenleri arasında Gürcistan Devlet Başkanı N. Jordania bulunmaktadır. Söz konusu grup 1926-1938 yılları arasında Paris'te, "Promethee Dergisi"ni çıkarmıştır.

Etienne Copeaux, "Prometeci Hareket", (Der.) Semih Vaner, **Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**, (Çev.) Ercan Eyüboğlu, Birinci Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, ss. 17-29.

¹⁶⁷ Shirin Akiner, **Islamic Peoples of the Soviet Union: with an Appendix on the non-Muslim Turkic Peoples of the Soviet Union**, İkinci Baskı, London, KPI (Kegan Paul Inc.), 1986, s. 110.

¹⁶⁸ Sekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", ss. 30-32.

alacak engelleri önce kendi tarafına çekmek, bu mümkün olmadığında ise çeşitli baskı araçlarıyla yıldırım yoluna başvurulmuştur.¹⁶⁹

Bu dönemde Ermenistan, hem Azerbaycan hem de Gürcistan'la toprak ihtilafı yaşamıştır. Gürcistan hükümeti, Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında yaşanan ihtilafları çözmek için Kasım 1918'de bir konferans düzenlemiş, fakat söz konusu konferansa Ermenistan katılmamıştır.¹⁷⁰

Azerbaycan ve Gürcistan'ın Haziran 1919'da imzaladıkları Askeri Savunma Antlaşması'nın 10. maddesinde, antlaşmanın resmi ilanından sonraki iki hafta içerisinde Ermenistan'ın bu antlaşmaya katılabileceği belirtilmiştir. Ermenistan ise Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktansa, Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı Denikin'le ittifaka gitmeyi seçmiştir.¹⁷¹

Güney Kafkasya'nın merkez güçlerin hakimiyetinde olduğu bu dönemde, Almanya ve Türkiye'nin himayesi altında olan Gürcistan ve Azerbaycan, Ermenistan'a kıyasla daha kazançlı çıkmışlardır. 1919'da kurulan İngiliz hakimiyeti sırasında da bu durum değişmemiştir. Çünkü Azerbaycan'ın petrolü vardır ve söz konusu petrol, Gürcistan'a vaat edilmiş Batum limanına Gürcistan topraklarından geçirilerek taşınmıştır. Ermenistan'a ise Anadolu'da geniş topraklar vaat edilmiş, fakat bu vaatlerin gerçekleştirilmesi için gereken adımlar atılmamıştır.¹⁷²

¹⁶⁹ Uras, **Tarihte Ermeniler...**, s. XXXVIII.

¹⁷⁰ Ermenistan, I. Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan İngiltere'nin, Türkiye ile yakınlık kuran Azerbaycan'ı ve Almanya ile yakın ilişkiler kuran Gürcistan'ı cezalandıracağı düşüncesiyle, Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik saldırılarının destekleneceğini zannetmiştir. Bkz. Kamil Ağacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 325.

¹⁷¹ Ağacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", s. 325.

¹⁷² 1917 sonunda Çarlık Rusya'sının ortadan kalkmasıyla Kafkasya'da beliren boşluğa Büyük Britanya yerleşti. Londra'daki koyu emperyalist çevreler Kafkasya'nın Hindistan yolu üzerinde bir koridor olduğu gerekçesiyle korunmasını savunmakta, fakat gerçek neden ise Bakü petrolleridir. 1919 sonunda Denikin'in orduları Kızıl Ordu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bkz. Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.) Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1995, ss. 315-317.

2 Aralık 1917 tarihli “Rusya Halklarının Hakları Bildirisi” Rusya’nın tüm halklarının eşitliğini ve egemenliğini ilan etmiştir. 1921’de, Rusya Komünist Partisi (Bolşeviklerin) RKP (B)’nin X. Kongresinde, Sovyet cumhuriyetlerinde neler yapılması gerektiği saptanmıştır. Partinin görevleri arasında: Bu cumhuriyetlerde tiyatro, klüp ve genel olarak kültürel kurumların ve ulusal dilde öğretimin geliştirilmesi, ulusal dilde genel, mesleki ve teknik öğretim yapan kurs ve okulların örgütlenmesi ve yaygınlaştırılması yer almaktadır.

Rusya’da yaşayan ve baskı altında olan halkların Ruslara karşı duyduğu güvensizliği gidermede, Lenin, kararname çıkarmanın yetersiz olacağını düşünmüştür. Bu nedenle, Sovyet hükümeti, çarlık rejimi tarafından ezilen halklara karşı özellikle ihtiyatlı olmak durumunda ve bu güvensizliği gidermek için ajitasyon ve propagandaya başvurabilecektir.¹⁷³

Rusya’da Çarlık rejimini bitiren ve Birinci Dünya Savaşı’ndan ayrı ele alınmaması gereken 1917 ve sonrasındaki gelişmeler pek çok alanda farklı değişikliklere yol açtı. Lenin, Stalin gibi Bolşevik önderler ulusallığın sınıfsallık karşısında gerilediği varsayımına dayanan ve o dönem için sorun yaratmayacak makul bir “milliyetler politikası” oluşturmuşlardır.

Kafkasya’da 1917-1921 arasındaki bağımsızlık süreci, dönemsel koşulların ürünüdür. I. Dünya Savaşı’nın yıkıcı sonuçları Rusya’da monarşinin çökmesi için gereken ortamı hazırlamıştır. Rusya’da merkezin çözülüşü sonrasında çevre bölgelerde hızlı bir ayrılış süreci yaşanmış ve Kafkasya’da bu dönemsel ortamda bağımsızlaşmıştır.¹⁷⁴

Kasım 1922 tarihinde Ermenistan, Sovyetler Birliği tarafından bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmiştir. Bu suretle Ermenistan tam bağımlı ve özgürlükten yoksun bir Sovyet sömürgesi olmuştur. Sovyetler bu tarihten sonra Ermenileri

¹⁷³ Karaahmetli, **Lenin’in Ulusal Sorun Teorisi...**, ss. 54-55.

¹⁷⁴ Uludağ, **Avrasya’nın Uluslararası Sisteme...**, ss. 86-87.

genişleme politikalarında kullanmaya başlamışlardır. İlk hareketler 1930-1936 yılları arasında kendini göstermiştir. Sovyet Ermenistanı'nın Ermenilerin vatanı olduğu ve bütün Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç etmesi gerektiği, Ermeni davalarının tek savunucusunun Sovyetler Birliği olduğu propagandası yapılmıştır.¹⁷⁵

1947 yılında Newyork'ta Dünya Ermenileri Birliği Kongresi'nin toplanmasını sağlayan Sovyetler, burada tüm Ermeniler adına Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na ilhakının gerektiğinin kararlaştırılmasını ve Birleşmiş Milletlere bu yolda bir muhtıra verilmesini sağlamışlardır. Ancak, daha sonra Sovyet Rusya'nın toprak isteklerinde yer alan Kars ve Ardahan'ın Sovyet Azerbaycanı için istendiği açıklanmıştır. Bu durumda Ermeniler batı ve doğu blokları arasında akıcı bir politika izlenmesi yolunu seçmişlerdir.¹⁷⁶

Sovyetler, "Sovyet kiliseleri de dini merkezler bünyesinde temsil edilmelidir" düşüncesinden hareketle dini kuruluşları kontrolü altına almıştır. Sovyet Ermenistanı'nda bulunan Eçmiyazin Katagikosluğu'nun tek dini merkez olduğunu kabul ettirerek bu yoldan batının Ortodoksluk veya Katoliklik konuları ile Sovyetler Birliği halkını etkileme taktiğini uygulayarak, Eçmiyazin aracılığı ile batı toplumları üzerinde etkili olacak konuların propagandalarını yapmıştır. Eçmiyazin'in Sovyet Ermenistanı'nda bulunması, Taşnak gruplarının düşüncelerine ve izledikleri yöntemlere ters düşmektedir. Sovyetler Birliği, Taşnaklara karşı devamlı yumuşak bir siyaset izlemiş, çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Buna karşılık Sovyet Ermenistanındaki dini ve diğer kurumların güçlendirilmesi yolunu seçerek Taşnaklığın kendiliğinden zayıflayacağını planlamıştır.¹⁷⁷

SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan'da da yasal olarak faaliyet gösteren tek siyasi parti Komünist Partisi olmuştur. Yasal onay almamış

¹⁷⁵ Sovyetlerin bu hareket ve propagandalarının amacı, Türkiye'ye karşı bir baskı politikası oluşturmaktır. Bugünkü Ermenistan'da nüfusun artması halinde, bu yerlerin Ermenilere yeterli gelmediği iddiası ortaya atılacak ve Doğu Anadolu üzerinde toprak talepleri olacaktır. Bkz. Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. XXXIX.

¹⁷⁶ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. XLI.

¹⁷⁷ Uras, **Tarihte Ermeniler**..., s. XLIV.

çeşitli gruplar bulunmakla birlikte, muhalif parti yapısıyla benzerlik taşıyan tek grup, Paruyr Hayrikyan'ın 'Ulusun Kendi Kaderini Tayin Birliği' olmuştur. Hayrikyan, Gorbaçov tarafından sürgüne gönderilmiştir.

Ermenistan'ın da içinde yer aldığı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılacağını dünyada hiçbir devlet beklememiştir. Çünkü, SSCB hâlâ bir süper güçtür; alınan tüm kararlar, belirlenen bütün stratejiler ve yapılan hesaplar bu süper gücün kalıcı olduğu varsayımına dayanmıştır. SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve lideri Mihail Gorbaçov, *glasnost* (açıklık) ve *perestroika* (yeniden yapılanma) adını verdiği reform çalışmaları ile Sovyetler Birliği'ni kurtarmak üzere son bir girişimde bulunmuştur. Her ne kadar diğer ülkeler, özellikle Batılı ülkeler görmek istemeseler de, Gorbaçov sistemin siyasi ve ekonomik olarak iflas ettiğini anlamıştır.

1987 yılının sonbaharında çevreci bir grup, Sovyet Ermenistanı'nın başkenti Erivan'ı kirlettiği gerekçesi ile bir fabrikayı ve başkent yakınında bulunan Metsamor¹⁷⁸ nükleer enerji santralini protesto etmek için sokak gösterileri düzenlemiştir. Bu gösteriler yaşanacak yeni değişikliklerin habercisi olmuştur.

20 Şubat 1988'de, Azerbaycan'ın özerk bölgesi olan nüfusunun büyük bir kısmını Ermenilerin oluşturduğu Dağlık Karabağ otonom bölgesi ve Ermenistan siyasi bir deprem ile sarsılmıştır. Dağlık Karabağ'ın başkenti Stepanakert'in Şehir Meclisi, Ermenistan-Azerbaycan sınırının değiştirilerek Karabağ'ın Ermenistan'ın bir parçası haline getirilmesi yönünde Moskova'ya bir teklif götürme kararı almıştır. Karabağ'ın isteği Erivan'da kalabalık toplantılar ve gösterilerle desteklenmiştir. Bu gösteriler Sovyet Bloğunda gerçekleşecek halk hareketlerinin ilk örneğidir. 1989

¹⁷⁸ Ermenice orijinal ismi Oktembryan olan ve bulunduğu ilçenin adıyla anılan Metsamor Nükleer Santrali, bugün dünyada bilinen en eski nükleer santral teknolojisiyle inşa edilmiştir. Bu santral Türkiye ve dünya basınında çok değişik isimlerle anılmaktadır. Doğru kullanılışı *Metsamor* olan santral için basında 'Metzamor', 'Medzamor' ve 'Medsamor' gibi isimler de kullanılmaktadır. Söz konusu santral 28 Aralık 1976'da işleme açılmış ve halen kullanılmaya devam edilmektedir. Bkz. Sinan Ogan, "Türkiye ile Rusya Arasında Ermenistan ve 90. Yıl Tartışmaları", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 105.

yılında Ermenistan Yüksek Sovyeti'nde yapılan bir tartışmada Ermeni Ulusal Hareketi'ne göre, Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olması için geleneksel düşünce tarzından vazgeçmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷⁹

Yaşanan gelişmelere paralel olarak Azerbaycan'ın sanayi şehri Sumgait'te Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar çıkmıştır.¹⁸⁰ Büyüyen siyasi ihtilafı çözemeyen Moskova, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ'ı hariç tutarak nüfus değişimi getiren bir düzenleme yapmıştır. 170000 etnik Azeri, Ermenistan'ı terk etmeye zorlanarak Azerbaycan'a gönderilmiştir. 300000'e yakın Azerbaycan Ermenisi de Ermenistan, Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerine sığınmak durumunda kalmıştır.¹⁸¹

Yeni Sovyet insanı yaratma hayali, geçmişin izlerini silme konusunda istenildiği ölçüde başarılı olamamıştır. Stalin ve Kruşçev'in işgüzar uygulamalarından sonraki dönemler Sovyet birlik cumhuriyetlerinden her birinin kendi içine kapandığı ve yerel liderlerin-parti örgütünün Moskova ile uyumlu birlikteliğinden aldığı güçle bir ulusal-kültürel yükselişe tanık olunmuştur. Bu gelişmenin nasıl olması gerektiğini belirten Stalin; “ Biçim olarak ulusal, özünde sosyalist bir kültür kurmak devletin en önemli vazifesi olacaktır” ifadesini kullanmıştır. Günümüzde Kafkasya'da sosyalist yapıdan yoksun, içi boş ve saf bir ulusal kültür arayışı temelinde yükselen ulusçu hareketlerle karşılaşmaktadır. Sosyalist yapıdan mahrum bir ulusal hareket kaçınılmaz olarak baskıcı, şoven bir uygulamaya dönüşmekte ve başka güçlerin etkisi altına girebilmektedir.

Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'da ulusçu hareketler, siyasal-ideolojik boşluğa paralel bir şekilde yükselmişler, ayrıca düşünsel arayış içindeki kitleleri onurlandıracak bir halk tabanı yaratarak devlet yapılarını ele geçirmişlerdir. Ama

¹⁷⁹ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme...**, ss. 23-26.

¹⁸⁰ Cornell, **Small Nations and Great Powers...**, s. 81.

¹⁸¹ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme...**, ss. 23-26.

günümüzde karşılaşılan bir durum olarak Kafkasya genelindeki ulusçu liderlerin ve hareketlerin büyük kısmı yükselişlerinden daha büyük bir hızla düşmüşlerdir.¹⁸²

¹⁸² Uludağ, *Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...*, ss. 91-92.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜVENLİK DOKTRİNLERİ VE AVRASYACI-ATLANTİKÇİ BAKIŞ

2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Dağılması

Mihail Gorbaçov'un 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliği görevine gelmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB - *Soyuz Sovetskikh Sotsialistiçeskih Respublik*)'nin dağılma süreci başlamıştır. 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde sosyalist rejiminin reformlar yapılmadan daha fazla devam etmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. *Perestroika* (yeniden yapılanma) ve *Glasnost* (siyasi açıklık)¹⁸³ politikalarının ortaya konulduğu bu dönemde demokratikleşme rüzgarları tüm Sovyet cumhuriyetlerinde esmeye başlamıştır. Bununla beraber demokratikleşme süreci ve “kendi kaderini tayin hakkı” gibi faktörler milliyetçi hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. İşte bu dönemde milliyetçi niteliği ağır basan ayrılıkçı hareketlerin artması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFSC)'nin bütünlüğünü tehdit eden en önemli unsur olmuştur.¹⁸⁴ Bu sorunlardan ilki Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanmıştır.

Mihail Gorbaçov'un 1985'te SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri seçilmesinden sonra, merkezi planlamaya dayalı Sovyet ekonomisinde serbest pazar ekonomisinin ilk temelleri atılmıştır. 1980'li yılların sonlarına

¹⁸³ Gorbaçov, Mart 1986'da Sovyet Komünist Partisi'nin 27. Kongresinde; SSCB'nin radikal reformlara ihtiyacı olduğunu, bu nedenle, Sovyet toplumunun sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandırmak gerektiğini belirtmiştir. Bunun Rusça'sı "*Uskoreniye*" dir. Bu hedefe ulaşabilmek için de, ekonominin ve toplumun yeniden yapılanması zorunludur. Ekonomiyi ve toplumu yeniden yapılandırmaya Rusça'da *Prestroyka* denilmektedir. Bunun için de açıklık politikası (*Glasnost*) şarttır. Yani haberleşmede açıklık, basında açıklık, bilgi alışverişinde açıklık, eleştiri ve özeleştiri de açıklık. Bkz. Galeotti, **Gorbachev...**, s. 65.

¹⁸⁴ Bekir Demir, “1990 Sonrası Rusya’ında Etno-Politik Ayrışma Süreci”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, Ağustos-Ekim 2000, ss. 5-7.

gelindiğinde ise Sovyetler Birliği'nde yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar daha da belirginleşmeye başlamıştır.¹⁸⁵

Ekonominin temeli kamu mülkiyeti prensibine dayanan Sovyet sisteminde ekonomik zenginliklerin paylaşılması etnik guruplar arasında bir rekabete neden olmamış ve ekonomik çıkarların motive ettiği milliyetçi hareketler görülmemiştir. Fakat 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında ortaya çıkan derin sosyo-ekonomik ve politik kriz ve ülke zenginliklerinin paylaşımı meselesi, Sovyet ulusları arasındaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Glasnost (açıklık) politikalarının uygulanması ve Komünist Parti tarafından uygulanan katı sansürün zayıflaması, Sovyet halklarına kendi ulusal çıkarları ve hedeflerini ortaya koyma imkanı vermiştir. Böylece cumhuriyetlerde güçlenen ulusal elit (parti teşkilatı üyeleri, fabrika müdürleri, tanınmış akademisyenler vb.) çok kısa zamanda milliyetçi ideoloji oluşturarak bunları kendi halklarına kabul ettirmişlerdir.

Bu dönemde Moskova'nın milliyetler meselesi konusunda başarısız politikalar izlediği dikkati çekmektedir. Rus olmayan unsurların ulusal sorunlarına ilgi gösteren Nikita Sergeyeviç Kruşçev ve Leonid Brejnev'in aksine Gorbaçov milliyet meselelerine karşı duyarsız kalmıştır. Ekonomiyi modernize etmek ve Sovyet toplumunu değiştirmek hırsıyla yanıp tutuşan ve milliyet sorunlarını çağdışı kabul eden Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri ve aynı zamanda SSCB Başkanı olan Gorbaçov, milliyetçi hareketlerle mücadele için ne parti kanalıyla, ne de devlet kanalıyla hiç bir önlem almamıştır.

Baltık cumhuriyetlerinde (Estonya, Letonya, Litvanya) 1988'de kurulan halk cepheleleri *perestroika* taraftarı olup, 1989'dan itibaren Sovyet aleyhtarı olan ayrılıkçı hareketler organize etmeye başlamışlardır. Ekonomik bağımsızlık isteğiyle başlayan eylemler Litvanya, Estonya ve Letonya'nın SSCB'ye bağlılıklarının hukuki bir temeli olmadığı iddialarıyla ayrı bir ivme kazanmıştır. Baltık cumhuriyetlerinin

¹⁸⁵ Hatem Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ankara Çalışmaları, Mayıs 2004, Sayı 15, s. 11.

ardından Kafkasya ve Orta Asya'yı da içine alan geniş bölgede milliyetçi hareketler ve etnik çatışmalar meydana gelmiştir.¹⁸⁶

Azerbaycan ve Ermenistan arasında Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti yüzünden savaş başlamıştır. Gürcistan kendi sınırları içerisinde olan iki azınlık halka karşı; önce Osetyalılara (Güney Osetya Özerk Eyaleti), sonra Abhazlara (Abhazya Özerk Cumhuriyeti) savaş açmıştır. Birkaç ay devam eden şiddetli savaş, Gürcü ordusunun sayı olarak üstünlüğüne rağmen Abhazlar'ın galibiyeti ile sonuçlanmış ve Gürcü ordusu Abhazya topraklarından çıkarılmıştır. Abhazların galibiyetinde birçok Kuzey Kafkasya halkının Abhazların yanında yer almaları önemli rol oynamıştır.

Cumhuriyetlerde bu alışılmadık hareketler devam ederken, 1990 yılında Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFSC) Ukrayna, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Letonya ile bağımsızlığı özendirici ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar ekonomik bir anlam ifade etmese de cumhuriyetlerin bağımsızlığını deklare eden ilk hukuki belgeler olmaları yönüyle önemlidir.

Bir bütün olarak Sovyetler Birliği bu gelişmeleri yaşarken Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti (RSFSC) I. Halk Milletvekilleri Kongresi, 12 Haziran 1990'da RSFC'nin bağımsızlığını ilan eden "Bağımsızlık Deklarasyonu" nu kabul etmiştir. SSCB'nin artık ortadan kalktığını gösteren ilk hukuki metin böylece ortaya çıkmıştır.¹⁸⁷

Bu dönemde ayrıca SSCB'nin varlığının devamı için farklı model tartışmaları gündeme gelmiştir. SSCB yerine "Sodrujestva (topluluk)", "Soobşestva (topluluk)" vb. isimleriyle konfederasyon kurulması önerilmişse de, Aralık 1990'da yapılan IV. SSCB Halk Milletvekilleri Kongresi, federal devlet yapısının aynı isimle (SSCB) korunmasına karar vermiştir. Ardından SSCB'nin yeniden şekillenmesi için

¹⁸⁶ Demir, "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci", ss. 7-10.

¹⁸⁷ Demir, "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci", ss.10-11.

1989'dan beri üzerinde çalışılan yeni "Birlik Anlaşması" hazırlıklarına hız verilmiştir. Bu anlaşma ile SSCB'nin isminde değişiklik yapılarak "sosyalist" kelimesi yerine "bağımsız" kelimesi yazılması önerilmiş, ayrıca cumhuriyetlere daha fazla hak tanınmıştır. Fakat 1985'te *perestroika* politikalarına destek vermesi için Gorbaçov tarafından Moskova Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne getirilen, 1990'da da RSFSR'nin başına geçen ve Haziran 1991 seçimlerinde başkanlığını kuvvetlendiren (seçimle gelen ilk lider) Boris Nikolayeviç Yeltsin ve onun çevresinde toplanan radikallere verilen bu tavizler tatmin etmemiştir. Yanlış uygulanan *perestroika* politikalarının ülkeyi iflasa sürüklediği, ülkede korku ve sefaletin hakim olduğu, aşırılıkçı güçlerin demokratlık kılıfıyla iktidarı ele geçirip SSCB'yi yıkıma götürdükleri gerekçeleriyle, 19-21 Ağustos 1991'de radikaller Gorbaçov yönetimine karşı darbe girişiminde bulunmuşlardır. Fakat, Yeltsin faktörü darbecilerin planını bozmuştur. 20 Ağustos 1991'de Yeltsin ve çevresindekiler hükümet binasını darbecilerden temizleyerek Rusya'daki olayları kontrol altına almış ve Gorbaçov'un SSCB'nin resmi başkanı olduğunu deklare etmişlerdir. 24 Ağustos 1991'de Gorbaçov, Yeltsin ve radikaller tarafından sunulan ultimatoları kabul ederek Birlik Bakanlar Kurulunu dağıtmış ve Komünist Parti Genel Sekreterliği'nden istifa etmiştir. Ayrıca, Komünist Parti Merkez Komitesi de kendini fesh ettiğini ilan etmiştir. Sonuçta sadece komünist rejim değil, SSCB'nin çimentosu olan parti-devlet yapısı da yıkılmıştır.

Ağustos 1991'de Moskova'da yaşanan olaylar cumhuriyetler arasında "Birlik Anlaşması" imzalanması imkanını da ortadan kaldırarak cumhuriyetlerin Birlikten ayrılma süreçlerini hızlandırmıştır. Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan resmi olmasa da yeni Moskova yönetiminin meşruluğunu kabul etmiştir. Bu şartlarda Sovyet Birliğinin daha fazla devam edemeyeceğini gören Birlik cumhuriyetlerinin yöneticileri, bağımsızlığa veya daha özerk bir cumhuriyete geçişin en kansız bir şekilde, Rusça ifadesi ile "*tsivilizovannıy razvod*" (medeni boşanmanın), gerçekleştirilmesini istemiştir. Bu amaçla Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Başkanları 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk'te toplanarak SSCB'nin artık son

bulduğunu açıklamışlardır. SSCB'nin yıkılmasıyla onbeş yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

SSCB'nin 1988 yılında Afganistan'dan geri çekilmesi ile başlayan "Büyük jeopolitik geri çekilme" dönemi Doğu Almanya'nın terk edilmesi ile devam etmiş ve SSCB'nin dağıldığı Aralık 1991'e kadar olan zamanda bütün Doğu Avrupa'nın kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır. Rusya bu jeopolitik geri çekilmenin olumsuz sonuçlarını kendi siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel olanaklarını doğrudan kullanarak veya 21 Aralık 1991 tarihinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) aracılığı ile önleyememiştir. SSCB'nin dağılması Avrasya'nın¹⁸⁹ tam ortasında bir "kara delik" oluşmasına yol açmıştır. Büyük jeopolitik geri çekilmenin diğer bir etkisi, 11 Eylül 2001 sonrasında Rusya'nın Kafkasya'daki gücünün azalmaya başlaması ve Orta Asya'daki ABD varlığını kabul etmesi ile kendini göstermiştir. Rusya Federasyonu'nun batı sınırı 1989-1991 yılları arasında Almanya'nın ortasından Moskova'nın 200 km. yakınına kadar çekilerek 1772 yılındaki Rusya-Polonya sınırına gerilemiştir. Güney sınırı Kafkasya'da 18. yüzyıl sonlarındaki döneme, Orta Asya'da ise XVII. yüzyıl sınırlarına gerilemiş, doğudaki sınırını oluşturan Kuril adaları Japonya ile tartışmalı duruma gelmiştir.¹⁹⁰

Sovyet dönemi boyunca Rusya, totaliter Stalinizm'in doğurduğu nefretten ve Sovyet askeri gücünün ve agresifliğinin yarattığı korkudan dolayı Doğu'da kötü bir izlenim bırakmıştır. Sovyet gücü 1987-1994 yılları arasında dağıldığında,

¹⁸⁸ Demir, "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci", ss.11-24.

¹⁸⁹ Avrasya Neresi ? Bu sorunun farklı açıklamaları bulunmakla birlikte, tanımlamaların her biri, tarifi yapanın milliyeti, tarihsel ve siyasal bakış açılarıyla nedeniyle göreceli bir tanımlama olmaktadır. Fakat öncelikli olabilecek Avrasya tanımlaması arasında; 1. Atlantik'ten Pasifik'e, Lizbon'dan Vladivostok'a uzanan, yani Avrupa ve Asya'nın tamamını veya büyük kısmını kapsayan bölge, 2. Ural Dağları eksen alındığında, bunun batı ve doğusunda kademeli olarak uzatabilecek bölge, 3. Çekirdek olarak Türk ve Slav unsurların asırlardır yaşadığı (Türklerin, Moğolların , Slavların, Macarların, Finlilerin, Çinlilerin) bölge, 4. Dar anlamda Türk Devletlerinin ve Türk unsurlarının bulunduğu Türk Dünyası yer almaktadır. Bkz. Ali Külebi, "İhmal Edilmiş Seçenek: Türk Avrasyacılığı", **TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi**, 17 Ocak 2005. <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=137&sayfa=33>>

¹⁹⁰ Nazim Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası**, 2002, 8,4, ss.59-60.

Gorbaçov'un perestroikası ve Yeltsin'in liberal reformları süresince Rusya'nın imajı daha da iyileşmiş ve ülkeye duyulan sempati artmıştır.¹⁹¹

SSCB'nin dağılması sürecinde ortaya çıkan egemenlik kavramı; Birlik cumhuriyetlerinin yerel yasalarının Birlik yasaları üzerinde öncelik sahibi olduğunu, bu cumhuriyetlerin kendi kaynakları ve iç/dış politikaları üzerinde denetim yapabileceklerini, fakat merkezle olan konfederal bağlarını koparmamayı ifade etmektedir.

Birlik cumhuriyetlerinin egemenlik ilanları bağımsızlığa giden önemli bir adım olmasına rağmen tam bağımsızlık anlamına gelmiyordu. Azerbaycan 23 Eylül 1989'da, Gürcistan 9 Ağustos 1989'da ve Ermenistan 23 Ağustos 1989 yılında egemenliklerini ilan etmiştir.¹⁹²

Sovyetler Birliği'nin glastnost ve prestroyka hareketi ile birlikte dağılma sürecine girmesinin ardından, Gürcistan'da 1990 yılı başından itibaren güçlü bir bağımsızlık hareketi başlamıştır. Bu süreç içinde Gürcistan Yüksek Sovyetince, 1921 Gürcistan-SSCB Anlaşması ile 1922 Birlik Anlaşması'nın geçersizliğini ilan eden kararlar alınmış, 31 Mart 1991 tarihinde ülke genelinde referanduma gidilmiş ve 9 Nisan 1991 tarihinde Gürcistan parlamentosu ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcistan bağımsızlık süreciyle birlikte kendisini iç çatışmaların ortasında bulmuştur. Stalin döneminde Gürcistan'a bağlanan ve Gürcü nüfusla doldurulan ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Abhazya ile Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımayan Gürcistan, bu ülkelerin kendisine bağlılığını sürdürmesi için askeri müdahaleye başvurmuştur.¹⁹³ Mayıs 1991'de Zviad

¹⁹¹ Bu olumlu imaj, Kasım 1994'de Çeçenistan'da ilk savaşın başlaması ile bozulmuştur. Daha sonra Başkan Putin'in 2000-2003 yıllarında gerçekleştirdiği reformlar ve yeni dış politikası ile de Rusya bozuk imajını düzeltememiştir. Bkz. Sven Hirdman, **Russia's Role in Europe**, Moscow, Carnegie Moscow Center, 2006, s. 8.

¹⁹² Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II : 1980-2001**, İstanbul, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2005, s. 373.

¹⁹³ Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, Birinci Basım, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, ss. 55-56.

Gamsahurdiya halkın % 86,5 oyu ile yeni kurulan Cumhuriyete başkan olarak seçilmiştir. Aralık 1991’de başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Zviad Gamsahurdiya ailesi ile birlikte ülkeyi terk etmiştir. Ekim 1992’de yapılan seçimler sonucunda Gürcistan Devlet ve Parlamento Başkanı, Eduard Şevardnadze seçilmiştir. 2004 yılında yapılan son seçimlerde ise Devlet Başkanlığı görevini Mihail Saakaşvili üstlenmiştir.¹⁹⁴

1920’den itibaren 70 yıllık bir süreyle Sovyetler Birliği’nin bir parçası olan Azerbaycan, 1990’da Sovyetler Birliğinin dağılma sürecine girmesiyle bağımsızlık hareketlerine sahne olmuştur. Azerbaycan halkının bağımsızlık isteği 19-20 Ocak 1990 tarihinde Sovyet ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmışsa da, bağımsızlık hareketinin önüne geçilememiştir. Bu olaylardan sonra bağımsızlık hareketleri daha da hızlanmış, ülkede geniş bir taban desteği bulan halk cephesi hareketinin baskısıyla 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁹⁵

Güney Kafkasya’da artık geçerli olan paradigma belki de Haydar Aliev’in şu sözlerinde anlam bulmuştur: “Komünizm yahşi, ama azadlık da yahşi”. Aliev’in işaret ettiği “azadlığa” Kafkasya halkları hazırlıksız yakalanmıştır. Bu hazırlıksız yakalanışta SSCB’nin 1924 sonrasında Stalin iktidarı döneminin geliştirdiği “milletler politikasının” rolü büyük olmuştur.¹⁹⁶

SSCB sonrası dönemde Kafkasya’da şu üç “olaylar grubu” belirleyici rol oynamıştır.

- Etnik ve dinsel bir temel üzerinde patlak veren Ulusçu ve Ayrılıkçı Sorunlar,

¹⁹⁴ Sekin, “Güney Kafkasya ve Gürcistan”, ss. 30-32.

¹⁹⁵ Şule Yanar, “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”, (Der.) Bekir Günay, **Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, Mayıs 2005, s. 618.

¹⁹⁶ 1935 Moskova planı ile uygulamaya konulan “böl ve yönet” politikası küçük kavim ve klanlardan ulus yaratmaya çalışmakta ve böylece potansiyel görülen Türkçü ve Pan-İslamist hareketlerin önüne geçilerek halklar üzerinde kolaylıkla baskı kurulabileceği düşünülmekteydi. Bkz. Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, ss. 55-56.

- Globalleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan Petrol-Doğalgaz üzerinde temellenen enerji politikaları,
- Sovyet mirasından kaynaklanan sorunlar.

Bu sorunların gerisindeki temel olgular, olumsuz ekonomik durum, siyasal istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar, toplumsal karmaşa ve bölge jeopolitiğinin getirdiği güç mücadeleleridir.

Tüm bu etmenler bir bütünü biçimlendiren öğelerdir. Bunlar ya birbiriyle çakışmakta, ya da birbirini tamamlamaktadırlar. Rusya, Kafkasya üzerindeki etkisini tümünden yitirmemek için, bölge zenginliklerinin global kullanıma açılmasını engelleme, yada bu kaynaklardan kendi payını alma yönünde politikalara yönelmiştir. Karabağ ve Abhazya sorunları bu çerçevede Rusya'nın yardımı olmadan "çözümü mümkün olmayan denklemler" olarak bölgenin yeni bağımsız devletlerine sunulmuştur. Zaten şovenizm temelinde meşruiyet aramakta olan yerel liderlikleri bu açmaza sürüklemek çok kolay olmuştur. Üstelik bir ekonomik-siyasal çözüm boyutu olmadığı kısa sürede anlaşılmasına karşın, ulusçuluğu canlı tutmada bu ayrılıkçı çatışmalar serum görevi görmüşlerdir. Bununla birlikte, ekonomik sorunlar, ayrılıkçı konular ile perdelenemeyecek duruma geldiğinde Kafkasya'daki siyasal liderliklerin ciddi çözüm arayışlarına girdikleri görülmektedir. Rusya artık bölgedeki tek önemli dış aktör konumunu yitirmeye başlamış, hatta Batı'nın ekonomik-siyasal etkisine açık hale gelmiştir. BM, AGİT,NATO gibi uluslararası örgütlerin etkinliği artmış ve tüm dünyada olduğu gibi, Kafkasya'da da söz konusu kurumlar yaşanan sorunlara müdahil olmuşlardır.¹⁹⁷

1922-1936 döneminde oluşturulan Güney Kafkasya Federasyonu'nun sadece 14 yıl sürmesi, Güney Kafkasya'da Yugoslavya benzeri bir yapılanmanın ne denli zor olabileceğini göstermiştir. Güney Kafkasya'da ulus-devletlerin oluşumu, bazı büyük güçlerin stratejilerinin gereği olmakla birlikte, karşı stratejilerin ürünü olan ayrılıkçı sorunları da gündeme getirmiştir. Sovyet sistemi "tek partili demokrasi"

¹⁹⁷ Uludağ, *Avrasya'nın Uluslararası Sisteme...*, ss. 92-94.

ortamında çok geniş özerklik ve yerel yönetim hakları sunmuş ve pek çok etnik unsuru uluslaştırmıştı. Sovyetlerin dağılma döneminde uygulanan “çok partili demokrasi” nin Sovyet kurumlarında işleyebilmesi mümkün değildi. Bu nedenle, demokrasi, hem federasyonun dağılmasına, hem de etnik çatışma ortamına zemin hazırlamıştır. Uzun yıllar boyunca Sovyetologlarca söylenenin aksine, Sovyetler Birliği ve özellikle Sovyet Kafkasyası’ndaki ulusçu-ayrılıkçı sorunlar, demokrasinin getirdiği yeni ortamın ulusçuluğu uyandırıp, kiteselleştirip, ayaklandırması nedeniyle çıkmıştır.¹⁹⁸

Güney Kafkasya’daki bağımsız devletler içinde birlikteliği en yüksek toplum Ermenistan’dır. Azeri toplumu uluslaşmada, Gürcü toplumu demokratikleşmede, Rus toplumu ise ülkesel birliğini korumada bazı sorunlar yaşamıştır. Rusya dışındaki Kafkasya ülkelerinde geçiş dönemi sorunlarına tepki olacak bir sol yükseliş yaşanmamıştır. Bu yönüyle Kafkas ülkeleri tepkisel demokrasi konusunda Doğu Avrupa’daki durumdan farklı bir görüntü vermektedir. Ayrıca Batılı ülkelerin çözüm olarak sunduğu ekonomik reformlar konusunda Kafkasya ve Rusya’nın, Doğu Avrupa’ya göre son derece geri düzeyde kaldıkları ve başarısız oldukları görülmektedir. Buna karşın “parti enflasyonu” konusunda Güney Kafkasya ülkelerinin de Doğu Avrupa ve Balkanlardaki örneklere benzediklerine tanık olunmaktadır.¹⁹⁹

18 Kasım 1987’de Gorbaçov’un ekonomik danışmanı Abel Aganbekyan Fransa’nın L’Humanite gazetesine verdiği demeçte Karabağ’ın ekonomik ve siyasi ‘sorunları’ hakkında bilgi vererek, Karabağ’ın Ermenistan’la birleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aganbekyan’ın bu konuşmasını Avrupa ve Amerika’daki Ermeni gazeteleri manşetten vermesine rağmen, Moskova, Aganbekyan’ın verdiği demeçle ilgili bir açıklama yapmamıştır. 20 Şubat 1988’de Azerbaycan’ın özerk bölgesi olan Dağlık Karabağ Halk Delegeleri Yüksek Sovyeti, Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının değiştirilerek Karabağ’ın Ermenistan’la birleştirilmesi

¹⁹⁸ Uludağ, *Avrasya’nın Uluslararası Sisteme...*, s. 96.

¹⁹⁹ Uludağ, *Avrasya’nın Uluslararası Sisteme...*, s. 95.

yönünde Moskova'ya bir teklif sunmuştur. Bu teklif Ermenistan'da ciddi bir şekilde destek görmüş, Dağlık Karabağ Ermenilerinin talebini destekleyen miting ve toplantılar yapılmıştır. 1988'de on binlerce Ermeni sokaklara çıkarak Sovyet bayrağını yakmış ve Ermenilerin bölücü faaliyetlerini eleştirdiği için *Pravda* (Gerçek) gazetesinin yayınlanması engellenmiştir.

Bağımsızlık sürecinde Ermeni kamuoyunda Rusya karşıtı görüşler oluşmaya başlamıştır. Ermeni aydınları miting ve toplantılarda yaptıkları konuşmalarda 1918-1920 yılları arasındaki Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin devrilmesinde Bolşevik Rusya'yı suçlamıştır.²⁰⁰

1990 yılı sonlarında Ermenistan resmen bağımsızlığını ilan etmese de iç işleri ve ekonomik konularda serbest hareket etmiştir. Rusya da artık birlik cumhuriyetlerini bir arada tutmanın imkansız olduğunu anladığı için bu cumhuriyetlere fazla baskı uygulayamamıştır. Ancak Ermenistan'da Eylül 1991'de yapılan referandumda Ermeniler oylarını bağımsızlık için kullanmış ve Ermenistan'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Moskova'nın Ermenistan'a karşı tutumunda bazı değişiklikler görülmüştür. Karabağ'da bulunan güvenlik güçleri Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı düzenledikleri silahlı saldırıları önlemiş ve Ermenilerin yaşadığı köyler boşaltılmıştır. Bu arada Azerbaycan'da Rusya yanlısı Ayaz Mutallibov'un iktidarda olması ve ittifak içinde kalma çabaları da Rusya'nın Ermenistan'a yönelik politikasının değişmesinde etkili olmuştur.²⁰¹

SSCB'nin dağılması ve birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte, Azerbaycan ile Rusya Federasyonu arasında resmi sınır olarak Samur nehrinin kabul edilmesi, o zamana kadar var olmayan bir Lezgi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu döneme kadar SSCB içerisinde sorun yaşamadan yaşamlarını sürdüren Lezgiler, Azerbaycan ile Rusya Federasyonu arasında kalarak ikiye bölünmüş ve bir anda iki ayrı devletin vatandaşı konumuna girmiştir. Lezgiler, bu

²⁰⁰ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 11.

²⁰¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 12.

dönemden itibaren Lezgilerin birliği fikrini savunan Lezgi Demokratik Birlik Örgütü (Sadval) içerisinde yer alarak, bağımsız bir “Lezgistan” için taraftar toplamaya başlamıştır. Lezgi Demokratik Birlik Örgütü tarafından, Aralık 1991’de Dağıstan ve Azerbaycan’da yaşamlarını sürdüren Lezgilerin temsilcilerinin katılımıyla yapılan²⁰² Lezgi Ulusal Kongresinde, bağımsız bir Lezgistan kurulması talebi ortaya atılmıştır.²⁰³

Karabağ’da 1920’lerde oluşturulan Azerbaycan’a bağlı özerk bölge statüsü, tüm SSCB tarihi boyunca Ermenistan yöneticilerince tartışma konusu yapılmış ve bölgenin Erivan’a bağlanması gerektiği talebiyle sivil veya resmi pek çok girişim yapılmıştır. Karabağ Ermenileri’de Bakü’ye karşı sürekli hoşnutsuzluk içinde olmuşlar ve ayrılıkçı amaçlarını gündemlerinden hiç çıkarmamışlardır. Bu noktadan hareketle, Karabağ sorununun Ermeni ulusçuluğu için sürekli uyarıcı bir işlevi olduğu görülmüştür.²⁰⁴

Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı toprak iddiaları, Azerbaycan’ı siyasal harekete yönelten nedenlerden birisi olmuştur. Karabağ Ermenileri’nin Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’la birleşmek yönündeki 1988’te başlayan ayrılıkçı hareketleri ve bu davranışların Moskova’dan destek görmesi, Azerbaycan’daki siyasal süreci ateşleyici etki yapmıştır. Bu nedenle de, Azerbaycan’da demokratik şiarlarla başlayan halk hareketi, kısa sürede Sovyetler Birliği’nden ayrılma ve bağımsız Azerbaycan Devleti’ni kurma hareketine dönüşmüştür. İlk siyasal örgütlenmeler de bu süre içerisinde görülmüş, 17 Temmuz 1989’da küçük teşkilat ve grupların bütünleştiricisi olarak bir kitlesel hareket olan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) kuruluş toplantısı gerçekleştirilmiştir.²⁰⁵

²⁰² Çelikpala, “Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye”, s. 83.

²⁰³ Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**..., s. 455.

²⁰⁴ Uludağ, **Avrasya’nın Uluslararası Sistemine**..., s. 100.

²⁰⁵ Gabil Hüseyinli, “Azerbaycan’da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 162.

Azerbaycan'da deęişim istemleri ilk bařlarda milli demokratik istekler řeklinde olup Sovyetler Birlięi'nden ayrılma talebi dile getirilmemiřtir. Mevcut otoriter rejim řartlarında demokratik reformlar geręekleřtirmek suretiyle, Sovyet toplumunun deęiřeceęi ve demokratik bir toplum yapısına kavuřacaęı dūřünülmüřtür. Fakat, çok kısa sūrede, katı merkezileřmiř Sovyet rejimi řartlarında derin demokratik reformların yapılmasının kolay olmayacaęı anlařılmıřtır. Dięer yandan, komūnist dūřūncenin iyice yerleřmiř olması řartlarında, millet ve halkların hak ve özgūrlüklerinin tanınması da laftan ōteye gitmemiřtir. Tūm bu nedenlerden dolayı demokratik deęiřimlerin derinleřmesi sūrecinde milli baęımsızlık dūřūncesi ōn plana çıkmıřtır.²⁰⁶ Sovyet İmparatorluęu, Azerbaycan'da demokratik hareketin yūkseliřine baskı ve yıldırma politikalarıyla karřılık vermiřtir. Fakat bu baskılar Azerbaycan halkının baęımsızlıęa olan isteęini azaltmamıřtır.²⁰⁷

Kafkasya'da baęımsız cumhuriyetlerin kuruluř dōneminde, özölme durumundaki merkezi iktidara karřı verilen bir mūcadeleden çok, bōlge içi ya da bōlgeler arası çatıřmalar yařanmıřtır. İ ve dıř kamuoyunun gōzūnde, Erivan'ın Zvarthnots havaalanında 5 Temmuz 1988'de ōlen bir kiři, Tiflis'te 9 Nisan 1989'da ōlen 9 kiři ve Bakū'de 19-20 Ocak 1990'da yařamını yitiren yūzyetmiř kiřinin Rusya'nın mūdahalesine kurban gitmiř olmaları simgesel bakımdan ōnem tařımaktadır. Bu kayıplar etnik çatıřmalar ya da ayrılıkçılık uęruna ōlenlerden çok daha az sayıdadır ve yeni ulusal kimliklerin oluřumunda, etnik çatıřmalar, Rusya da Sovyet emperyalizmine karřı verilen mūcadeleden çok daha belirleyici olmuřtur. Őte yandan Moskova bu dōnemde, bōlgedeki varlıęını sūrdürme yanlısı olmaktan ziyade, sōz konusu ōlkeleri ve olayları kendi iç çatıřmalarında kullanma eęiliminde gōrūnmüřtür. Őrneęin, SSCB'nin daęılmasından kısa bir sūre ōnceki dōnemde Boris Yeltsin ve onu destekleyen gūler, Mihail Gorbaçov'un temsil ettięi eski dūzene sadık gūlerden çok, merkezkaç gūlere destek vermiřtir.²⁰⁸

²⁰⁶ Hūseyinli, "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İliřkiler", s. 163.

²⁰⁷ Hūseyinli, "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İliřkiler", s. 163.

²⁰⁸ Yerasimos, **Milliyetler ve Sınrlar...**, s. 456.

Ağustos 1991’de, Moskova’da KGB’nin tasarladığı ve Gorbaçov *perestroikasına* karşı yöneltmiş askeri darbe başarılı olamamış, aksine SSCB’nin dağılmasını hızlandırmıştır. Darbeye karşı gerçekleşen olayların baş aktörü Yeltsin’in önderliğinde, Sovyetler Birliği’nin omurgasını oluşturan Rusya Federasyonu da 12 Haziran 1990’da bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece Sovyetler Birliği’nin dağılma süreci de-facto²⁰⁹ başlamış olmuştur.²¹⁰

1992’den sonra kurulan yeni Rusya yönetimi ise, Kafkasya cumhuriyetlerindeki ayrılıkçı güçleri desteklemeyi bu kez bölgenin yeniden sömürgeleştirilmesi politikası çerçevesinde vermiştir.²¹¹

2.2. Rusya Federasyonu’nun Bağımsızlık İlanı

Güç dengesi, uluslararası ilişkilerin anlaşılması ve açıklanması için geliştirilmiş oldukça önemli bir teorik çerçevedir. Bazı yazarlara göre, “güç dengesi” teorisi uluslararası ilişkilerin tek teorisidir. Güç dengesi; bir bölgede yada genel olarak uluslararası sistemde hegemonik bir devletin oluşmasını önlemek ve dolayısıyla mevcut ulusal devletlerin egemenliklerini ve varlıklarını korumak amacıyla, iki yada daha fazla sayıdaki devletler arasında oluşan güç mücadelesi ve rekabet süreci olarak tanımlanabilir.

Güç dengesinin oluşmasında etken olan en önemli faktör, çıkar birliğidir. Bu çıkarın özünde güvenlik kaygısı yatar. Bir devletin hayatta kalabilmesi, egemenliğini ve bağımsızlığını koruyabilmesi için çok farklı politikalar uygulanır. Güç dengesi ittifakları kurulurken, ideolojik düşüncelerin ve birleştirici diğer benzerliklerin bir arada kullanılması ittifakın daha kalıcı ve uzun süreli olmasını sağlar.²¹²

²⁰⁹ De facto "gerçekte" ya da "uygulamada" anlamında kullanılan Latince bir deyiştir. "Kanuna göre" anlamında gelen de jure ile karşıt olarak sıkça kullanılır. Yasal bir durumu tartışırken 'de jure' konu hakkında kanunların ne söylediğini, 'de facto' ise gerçek hayatta uygulamanın nasıl olduğunu belirtir.

²¹⁰ Hüseyinli, "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", s. 163.

²¹¹ Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar...**, s. 456.

²¹² Ramazan Gözen, "Ortadoğu'da Güç Dengesi", (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004, s. 643.

20. yüzyılın başlarında uluslararası sistemin en belirgin özelliği uluslararası ilişkilerin devletler düzeyinde cereyan etmesi ve bu ilişkilerde güç politikasının etkinliğini sürdürmesiydi. Yine bu yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği'nin kurulmasının koşullarını hazırlayan bölgesel ve uluslararası güç yarışının doğurduğu kriz, yüzyılın son çeyreğinde bu ülkenin dağılmasına da yol açmıştır. Güç yarışı üzerine kurulu uluslararası sistemde pay kapma mücadelesinin yarattığı ortamın zaaflarından yararlanmasını bilen Bolşevik liderler, iktidarı ele geçirmişlerdir. Fakat Moskova'daki yöneticiler, bu sisteme ayak uydurmaya çalışırken Batı kapitalizmi ile askeri bir yarış içerisine girmiş, sistemin güç politikası tuzağına düşerek kendi vatandaşları için gerekli olan mal ve hizmetlerin arzında, uygun sosyal-ekonomik şartları yaratamamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını engelleyememiştir.²¹³

Sovyetler Birliği özellikle 1980'li yıllarda belirginleşen biçimde ekonomik bir çıkmaza sürükleniyordu. Stalin döneminde dünyanın iki büyük ekonomisinden biri olan Sovyetler Birliği, Brejnev döneminde orta büyüklükte bir devlet olma yoluna girmişti. Milli gelir artışı 1950'lerde yüzde 10 iken, 1980'lerde yüzde 2'ye gerilemişti.

Soğuk Savaş'ı bitiren olay; ekonomik darboğazdaki SSCB'nin resmen dağılmasıydı.²¹⁴ Soğuk Savaş'ın bitişi, Stalin'in içteki imparatorluğunun (Doğu Avrupa) dağınmışlığına itilmesi; Brejnev'in dıştaki imparatorluğunun (Afrika, Asya ve Orta Amerika'daki Sovyet bağımlısı ülkelerin) dekolonizasyonu ve merkezin (Sovyetler Birliği'nin) ekonomik ve siyasi liberalizasyonunun devam ettiğini gösteriyordu.²¹⁵

1985 yılında Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi (S.B.K.P.) Genel Sekreterliği'ne atanmasıyla birlik içindeki değişim süreci kendini

²¹³ Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", *Avrasya Dosyası*, Ankara, 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 250.

²¹⁴ Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...*, s. 53.

²¹⁵ Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...*, s. 54.

göstermeye başlamıştır. Şubat 1986 yılındaki XXVII. S.B.K.P. Genel Kongresi'nde ilan edilen *Perestroyka* ve *Glasnost* politikaları ile de bu süreç hızlanmıştır.²¹⁶ 1988'de Doğu Avrupa ülkelerine yönelik uygulanan Brejnev Doktrini'nin rafa kaldırılmasıyla birlikte, "Sosyalist Blok" çözülmüş ve bu ülkeler hızla kapitalizmin restorasyonu sürecine girmiştir. Bir devlet aygıtı olarak Sovyetler Birliği'nin dağılması ise aslında büyük ölçüde merkezdeki iktidar mücadelesi tarafından belirlenmiştir.²¹⁷

Mart 1990'da, 1977 Sovyet Anayasası'nın altıncı maddesi kaldırılmıştır. Bu maddeye göre Komünist Parti, Sovyetler Birliği'nin özünü oluşturmaktaydı. Söz konusu maddenin kaldırılması, Komünist Parti'nin siyasal sistem üzerindeki yönlendirme tekelinin ortadan kalkması anlamına geliyordu. İkinci olarak ise, yeni dönemde Sovyetler Birliği'nde başkanlık rejimi tartışılıyordu. Parti içinde reformcu muhalefet hareketi içerisinde bulunan Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu Komünist Parti Genel Sekreterliğine atandı. Gorbaçov ise, 1990 yılında SSCB Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ancak Gorbaçov halk tarafından değil, milletvekillerince seçilmiştir. Başkanlık sistemi, Sovyet halkları için çok yeni bir oluşumdu, çünkü geçmişlerinde Rus ve Sovyet halkları, başlarında yalnızca çarları ya da Komünist Partisi Genel Sekreterlerini görmüştü.²¹⁸

"Piyasa ekonomisi"ne hızlı bir şekilde geçilmesini savunan ve iktidarı ele geçirmek için Gorbaçov'un etkisini kırmak isteyen Yeltsin, 12 Haziran 1990'da Rusya Sovyet Sosyalist Federe Cumhuriyeti (SSFC)'nin egemenliğini ilan ederek Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecini başlatmıştır. Bu iktidar savaşında merkezin zayıflatılması için Yeltsin, birlik cumhuriyetlerinin merkezden uzaklaşmasını, "alabileceğiniz kadar egemenlik alın" sözüyle desteklemiştir.²¹⁹

²¹⁶ Merdanguli Agayev, "Rusya Federasyonu'nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar", (Der.) Erhan Büyükkakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, ss. 113-114.

²¹⁷ Erol Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", **Nart**, Sayı 44, Temmuz-Ağustos 2005, s. 4.

²¹⁸ Agayev, "Rusya Federasyonu'nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar", ss. 113-114.

²¹⁹ Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", s. 4.

Üç Baltık devleti (Estonya, Litvanya, Letonya) 1990 yılında, Sovyetler Birliği'nden ayrılmak istediklerini Moskova'ya bildirmişlerdir. 12 Haziran 1990 tarihinde Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti egemenlik bildirisini kabul etmiştir. Bundan sonra aynı bildiriye diğer Sovyet Cumhuriyetleri de kabul etmiş ve 1991 yılı sonunda da bu büyük birlik devleti dağılmıştır. Bu eski yapıdan on beş yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bunların bir bölümü aralarında eski SSCB'nin belirli açılardan bütünleşmeci bir devamını sağlamak isteğiyle 21 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu oluşturmuşlardır.²²⁰

Rusya'nın tarih sahnesinde yeniden ortaya çıkışının belirli bir tarihi vardır. SSCB henüz varlığını sürdürürken, Rusya Federasyonu halkları Yeltsin'i 12 Haziran 1991'de Rusya Federasyonu Başkanı olarak seçmişlerdir. Mihail Gorbaçov'un siyasi kariyerine hukuken değilse bile fiilen son veren Ağustos 1991 darbesi, 12 Haziran 1991 seçimlerinden çıkan siyasi durumu güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştır. Ülkenin gözünde demokrasinin kurtarıcısı tankın üzerine çıkmış olan Boris Yeltsin vardı. 1917 yılından beri ilk defa meydana gelen ve birkaç ay içinde SSCB ile komünist sisteme son verecek olan devrim işlemeye başlamıştır. Boris Yeltsin'in seçilmesi, 1917 yılından bu yana varolan siyasi sistemi ve bunun ötesinde sistemin dayandığı ideolojik inançları tersine çevirmiştir. SSCB, 1922 yılından beri ismen de olsa, egemen bir ülkenin, özellikle bir devlet mekanizmasının bütün üstünlük haklarından yararlanan cumhuriyetleri bünyesinde toplamış, federal bir devlettir. Fakat bu kurumsal yapı aslında, federal anlayıştan yoksun, Cumhuriyetlerin sahip olduğu devletler ise sadece göstermeliktir. Özellikle, bütün cumhuriyetler içinde hem sahip olduğu toprak, hem de nüfusu bakımından en önemlisi olan Rusya, diğerlerine göre bir egemenlik statüsünden bile yararlanmamış, kendisini SSCB ile özdeşleştirmiştir. Siyasi sistemin merkezi olan Moskova aynı zamanda cumhuriyetin de başkentidir. Rusça, hem bütün SSCB halklarının ortak dili, hem de Rusların dilidir. Rusya/SSCB özdeşliği gerçekte bir tesadüfün eseri değil, kesin bir projenin sonucudur. Söz konusu projenin amacı, kendisine özgü kimliğinden soyutlanmış Rusya'yı, devletleri ve halkları tarihi birliktelik içinde bütünleştirecek bir model

²²⁰ Agayev, "Rusya Federasyonu'nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar", ss. 113-114.

yaratmaktır. SSCB'nin kurucuları tarafından hayal edilen “toplumların dönüşümünde Rusya'nın araç olarak kullanılması” işlevi Rusya'da ilgisizlikle, diğer cumhuriyetlerde de şiddetli muhalefet ile karşılanmıştır.²²¹

Sovyet sistemi, 1970'li yıllar boyunca kendi sınırları dışında, Polonyalılar, Çekler veya Macarlar gibi 1945 yılında ele geçirilmiş “kardeş halkların” sürekli isyanları ile karşılaşmış ve “komünistleştirilmiş haklar arasındaki çimento” olan enternasyonalizm efsanesinin temellerinin çürüdüğünü farketmiştir. SSCB'nin içine işleyen bu durum, 1956 yılından beri, Komünist Partisi XX. Kongresi sırasında itiraf edilen “büyük yalan” ve birliği oluşturan milletlere karşı uygulanan şiddet hareketlerinin de tahrik ettiği, milli bilinci beslemiş, giderek artan milliyetçilik hareketleri, Sovyet karşıtı veya emperyalizm karşıtı olmaktan çok daha fazla Rus karşıtı bir özellik göstermiştir. Açıkça dile getirilen arzuların, kimlik gösterilerinin, milli hak taleplerinin istendiği bu dönemlerde sadece Rusya ve tek başlarına Ruslar daha uzun yıllar boyunca Sovyet sisteminin ve toplumları *homo sovieticus* diye adlandırılan yeni insanlardan meydana gelen uyumlu bir topluluk haline getirme isteğinin kalesi olmuşlardır.

1980'li yılların ortasında SSCB'de çökmekte olan bir sistemin yeniden düzenlenme dönemi başlamış, ekonomi felç olmuş, güçlü SSCB, ABD'nin teknolojik baskısına karşı koyamamıştır. 80'li yılların sonundaki siyasi devrimi takip eden genel seçimler ile sağlanan meşruluktan Rusya bayrağının SSCB bayrağına olan üstünlüğü çıkmıştır. Çünkü 1918 yılından beri ilk defa bütün bir halk Rusya için ve onun yeniden kurulması için serbestçe oy kullanmıştır. Boris Yeltsin, seçilmesinden SSCB'nin yıkılmasına kadar geçen sürede Mihail Gorbaçov'a, Rusya'nın tercihinin demokratik bir tercih olduğunu hatırlatmaktan geri kalmamış; dolayısıyla Rusya halkı ile başkanı, bir hükümet darbesinden doğmuş olan SSCB'ye ve eskiden kendi namına genel seçimler yapılmasını reddetmiş olan başkanına karşı çok daha yasal davranmıştır. Gorbaçov ve Yeltsin'in sahnelediği bu dramatik düello, bir tarafta, 1917 yılında Lenin tarafından kurulmuş olan, insanları ve halkları ezme sistemini,

²²¹ Carrère d'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, ss. 11-16.

diğer tarafta SSCB'den koparak ve demokrasiyi seçerek Rusya'nın çağdaşlığa geçişini karşı karşıya getirmiştir.²²²

Rusya Federasyonu'na kalan tarihsel miras, Rusya'nın kimlik sorununu, uluslararası sistemde yaşanan değişimlerden kaynaklanan geçici bir sorun olmaktan çıkartarak, sorunun dinsel, etnik, siyasi, ekonomik pek çok unsuru içeren kompleks bir soruna dönüştürmüştür. Federasyonun yapısı, heterojen etnik dağılım, dinsel faktörler, 'emperyal' tarih ve Sovyetlerden devralınan 'süper güç' mirası, Rusya Federasyonu'nda ulus-devletin bir yurttaşlık ve ulusal kimlik ekseninde biçimlenmesini güçleştiren unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Rusya Federasyonu gerek federasyon içinde 'merkez-çevre' ve gerekse bölge dışını yönelik algılamalarında ve politikalarında kimlik eksenli sorunlarla karşılaşmaktadır.²²³

Rusya Federasyonu bir yandan uluslararası sistemle entegrasyon ve kalkınma sorunlarıyla uğraşırken, diğer yandan da geçmişi ile hesaplaşması devam etmekte, ayrıca 'Birliğin' yıkılmasından kimin sorumlu olduğu hala bir tartışma konusu olabilmektedir.²²⁴ Eylül 1990'da *Literaturmaya Gazeta*'nın eki olarak verilen *Rusya'yı Nasıl Kurtarıyoruz?* başlıklı broşürde Soljenitsin; Sovyet İmparatorluğu'nun bir an önce tasfiye edilmesini, yük olan cumhuriyetlerden kurtulmasını ve Rusya Cumhuriyeti, Beyaz Rusya ve Ukrayna'dan oluşacak, ayrıca Kazakistan'ın bir parçasını da içine alacak bir Rus Birliği'nin (*Rosiyiski Soyuz*) kurulmasını teklif etmiştir.²²⁵

²²² Carrère d'Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, ss. 11-16.

²²³ Zeynep Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü**, Birinci Baskı, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 103.

²²⁴ Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...**, ss. 104-105.

²²⁵ Aleksandr Soljenitsin'in görüşleri o dönemde yaygın bir biçimde tartışılmıştır. Boris Yeltsin kendisi tarafından Rusya'yı Nasıl Kurtarıyoruz? başlıklı broşürün Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti üyelerine dağıttığını açıklamış; ve kendisinin de Sovyetler Birliği'ni bir bütün olarak sürdürme düşüncesine karşı olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Orta Asya ve Kafkaslardaki halklarla, Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanarak Rusya'nın kendine dönmesi düşüncesini aynen paylaştığını ifade etmiştir. Bkz. Fikret Ertan, **Rusya'nın Dönüşümü (1990-**), İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 2001, ss. 9-10.

1991 yılında SSCB'nin yıkılmasıyla, Rusya Federasyonu da öteki cumhuriyetlerle birlikte bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanan Rusya'nın ilk önce piyasa ekonomisine uyumlu bir geçiş yapması gerekmiştir. Bu nedenle 1991 yılının sonunda Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, liberal düşünce tarzına sahip İgor Gaydar'ın başbakanlığındaki yeni hükümeti atamıştır. Bu hükümetin amacı, sadece Rusya'nın kalkınması ve bağımsızlığının sağlanmasıydı. Diğer cumhuriyetler asalak olarak değerlendirilmiş ve Rusya'nın piyasa ekonomisine geçerek Batı'ya yaklaşması yönünde politikalar üretilmiştir. Batı ülkeleri, bu politikaları nedeniyle Yeltsin'i desteklemiştir.²²⁶

Bütün Ruslar için, kendi öz vatanlarına sahip olma gururu ve heyecanı, Rusya'nın çok uzun ve eziyetli tarihi bir yolu katederek en sonunda çağdaşlık yolunu bulmuş olması, bu değişikliğin şartlarını ve geleceğin görünümünü değerlendiren her türlü ciddi muhakemenin önüne geçmiştir. Yeltsin'in seçilmesi ile, darbe girişimi ve daha sonra Rusya'nın tam egemenlik ilanını izleyen dönem içinde, Ruslar tarihten gelen ve Rus kimliğini oluşturan simgeleri; Bayrak, çift başlı kartal, sokak ve şehir isimlerini geri almıştır. Böylece Moskova'daki Gorki caddesi yeniden Tver caddesi adını almış, aynı şekilde yazar Maksim Gorki'nin adını taşıyan şehir de, 1917 yılından önce olduğu gibi Nijni-Novgorod ismine kavuşmuştur.²²⁷

Yeltsin'in ilk icraatı, “şok tedavi” yöntemi ile hızlı bir özelleştirme gerçekleştirmesi olmuştur. “Serbest piyasa ekonomisi”ne geçiş, bölgelerin giderek güçlenmesi ve merkezden uzaklaşması ile birlikte hız kazanmıştır. Politik (ademi-merkeziyetçilik) ve iktisadi (özelleştirme) süreçler birbirini destekleyecek şekilde gelişmiştir. Aralık 1993'de kabul edilen Rusya Federasyonu Anayasası, mevcut durumu yansıtarak Rusya Federasyonu'nun 89 cumhuriyet, eyalet, il ve özerk bölgeden oluştuğunu tescillemiştir.²²⁸

²²⁶ Agayev, “Rusya Federasyonu’nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar”, ss. 115-116.

²²⁷ Carrère d’Encausse, **Tamamlanmamış Rusya**, s. 17.

²²⁸ Taymaz, “Kafkasya, Rusya, Federalizm”, s. 4.

2.3. Kafkasya'nın Jeopolitiği

Medeniyetlerin geçiş noktası ve Asya'nın Balkanları olarak tarif edilen Kafkasya'nın giriş kapısı durumundaki Kuzey Kafkasya, bölgenin kontrolünü sağlama açısından stratejik önem taşımaktadır. Güney Kafkasya'yı kontrol etmek isteyen bir güç, ilk önce Kuzey Kafkasya üzerinde hakimiyet sağlamalıdır. Rusya'da bu nedenle Kuzey Kafkasya'yı elinde bulundurmamak istemektedir.²²⁹ 1991 yılı sonrasında bölgede yaşanan gelişmeler ile Kuzeybatı Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'e tek çıkış kapısı durumuna gelmiştir. Rusya Federasyonu'nun tahıl, tütün, sebze, meyve gereksinimini karşılayan en önemli bölgesi ve enerji hatlarının (Bakü-Novorosisk, Tengiz-Novorosisk/CPC ve Mavi Akım) geçiş bölgesi olan Kuzeybatı Kafkasya'nın Moskova açısından taşıdığı jeostratejik önem, Çarlık Rusyası döneminden bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştır.²³⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasında²³¹ gündeme gelen ve “büyük oyun” olarak da adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında enerji kaynaklarının kullanılması, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmaları vardır.²³² 1992 yılında Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın

²²⁹ Savaş Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s. 25.

²³⁰ Hasan Kanbolat, “Kuzey Kafkasya'yı Sıcak Bir Yaz Bekliyor”, **Cumhuriyet Strateji**, 13 Mart 2006, Sayı 89, s. 15.

²³¹ Doğuda, Ural dağları ve Altay Bozkırlarından başlayıp, Batıda Tuna Nehri ve Karpat Dağlarına, Güneyde Hazar Denizinin kuzeyi, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca devam eden, Kuzeyde Baltık Denzine kadar uzanan bölge Avrasya Coğrafyası olarak bilinmektedir. Coğrafi anlamda Avrupa ve Asya kıtalarının toplamını anlatan bu kavram, SSCB'nin dağılmasının ardından daha çok jeopolitik yaklaşımıcılar tarafından, Hazar ve çevresindeki enerji (petrol ve doğal gaz) kaynaklarının bulunduğu coğrafyayı anlatmak için kullanılmıştır. Ayrıca jeopolitik kurama göre, Avrasya'yı elinde bulunduran, “kara egemenliği” ni ele geçirmektedir. İlk kez 1904'te İngiliz coğrafyacı Sir Halford MacKinder'in öne sürdüğü bu kuram uyarınca “heartland” dünyanın en büyük doğal kalesidir. Buraya egemen olan dünyaya da egemen olmaktadır. Başlangıçta, Doğu Avrupa'dan başlayarak tüm Avrasya'yı “heartland” içine alan MacKinder, 1943'te Lena nehrinin doğusunu bu merkez bölgeden çıkararak, söz konusu alanı neredeyse günümüzde enerji savaşlarının yaşandığı coğrafya ile sınırlamıştır. Bkz. Erel Tellal, “Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği”, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, Stradigma Yayını, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005, s. 55.

²³² Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Şubat 2004, Sayı 1, s. 1., <<http://www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/enerji.pdf>>, 04 Mart 2006.

bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Kafkasya'nın jeopolitiğinde de değişimler yaşanmıştır. Bugün sahnede Rusya Federasyonu yanında ABD, AB, Türkiye ve İran da yer almıştır. Böylece Güney Kafkasya'da Rusya'nın egemenliğinin sona ermesiyle yeni bir siyasi dönem başlamıştır.

Avrupa Birliği, SSCB dağıldıktan kısa bir süre sonra kendi bünyesinde TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States: BDT için Teknik Yardım) programını kurmuştur. Buna ek olarak Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT, *Commonwealth of Independent States- Sodruzhestvo Nezavisimyykh Gosudarstv*)²³³ ülkelerini, Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla TRACECA (Transport Corridor Europe, Caucasus, Asia: Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaştırma Koridoru) programını başlatmıştır. Ayrıca Orta Asya/Kafkasya bölgesi petrol ve gazının Avrupa'ya nakli amacıyla INOGATE (İnterstate Oil and Gas Transport to Europe: Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) programını da hayata geçirmiştir. Bu çerçevede BDT ülkeleri ve Güney Kafkasya ülkeleri ile işbirliği oluşturarak, bu ülkelere maddi ve teknik yardım sağlamıştır.

BDT ülkeleri kurulduktan sonra Güney Kafkasya ülkelerine yönelik ABD politikası, her üç ülkeye bir takım yardımlar şeklinde kendisini göstermiştir. Bu yardımlarda en büyük payı Ermenistan almıştır. 1992 ile 2001 yılları arasında Ermenistan'a resmi yardım olarak 1 milyar 300 milyon dolar²³⁴ aktarılmıştır. Bu rakama diaspora²³⁵daki Ermenilerin veya AB'nin yardımları dahil değildir.²³⁶

²³³ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya'nın eski etki alanını yeniden kazanma amacının ağırlıklı olarak hissedildiği Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 21 Aralık 1991 yılında (Alma-Ata Zirvesi) kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12 olan topluluğa Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üyedir. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dır.

²³⁴ Amerikan yönetimi 1992'de 'Özgürlüklere Yardım Yasası'nı Azerbaycan'a yönelik ekonomik yardımı kısıtlayan 907. madde ile birlikte onaylayarak yürürlüğe sokmuş ve Azerbaycan'a ekonomik yardımını durdurmuştur. 1992'den 1995 yılına kadar Ermenistan'ın ABD'den aldığı yardım yaklaşık 455 milyon Dolar iken, Azerbaycan'ın aldığı yardım 65 milyon Dolar'dır. 2002 yılına kadar ise, ABD'nin Ermenistan'a yaptığı yardımların toplamı 1,2 milyar Doları bulurken bu rakam Azerbaycan için 165 milyon Dolar olmuştur. Bkz. Şenol Kantarcı, "ABD-AB Kışkacında Türkiye-Ermenistan

ABD kongresince, Azerbaycan'ın Ermenistan ve Dağlık Karabağ bölgesine ambargo uyguladığı gerekçesiyle, Azerbaycan'a yönelik uygulanan çok taraflı yardım ambargosunun kaldırılması ve Gürcistan'daki rejim değişikliğine belirgin şekilde müdahil olması, ABD'nin yeni süreçte Kafkasya ve Azerbaycan'a ne derece önem verdiğini göstermektedir. Örneğin, Afganistan operasyonlarında kullanılması için Bakü'den üs talebinde bulunan ABD, Kasım 2003'de Savunma Bakanı Rumsfeld'in Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan'ın güneyinde küçük bir askeri üs kurmaya karar vermiştir.²³⁷

1992 yılında Azerbaycan'a konulan ABD ambargosu ancak Mayıs 2005'de kalktığı için Azerbaycan ABD yardımlarında, insani olanlar hariç herhangi bir yardım alamamıştır. Ancak Azerbaycan'ın önemli bir petrol ülkesi olması nedeniyle değişik uluslararası veya ABD kökenli petrol şirketleri bölgeye yatırım yapmak için gelmiştir. Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi de ABD hükümetinin desteğini kazanmıştır.

28 Nisan 2002 tarihinde 50 kişilik ABD askeri Gürcistan'a gelmiş, sonrasında ise 200 kadar ABD askeri 2 bin kişiden oluşan özel Gürcü birliğine anti-terörizm konusunda eğitim vermiştir. Böylece 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren Güney Kafkasya ülkelerinden birine ilk defa resmen ABD askeri gücü gelmiştir.²³⁸

Kafkasya jeopolitiğindeki değişim nedeniyle Avrupa-Atlantik eksenine doğru kayan ve Tiflis-Kiev-Karadeniz üçgeni arasında sıkışan Kuzeybatı Kafkasya'ya kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu merkezi yönetimi, yeni stratejiler geliştirmek durumunda kalmıştır. Sovyetlerin dağılması sonrası Avrupa-Atlantik

İlişkileri", **Stradigma Dergisi**, Eylül 2003, Sayı 8, s. 5. <
http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/09_2003_06.pdf>

²³⁵ Diaspora, Yunanca sözcük anlamıyla etrafa saçılan tohumlar anlamına gelmektedir. Bkz. Enis Berberoğlu, "Aliyev'in Cetvelle Çizdiği Sınır", **Hürriyet**, 10 Mart 2007, s. 20.

²³⁶ Nadir Devlet, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Siyaseti ve Türkiye'ye Etkileri", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, ss. 11-12.

²³⁷ Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu", s. 5.

²³⁸ Devlet, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Siyaseti ve Türkiye'ye Etkileri", s. 12.

dünyasının Kafkasya'ya nüfuz etmesi ile birlikte, Kafkasya tarihinde görülmemiş iki önemli güç (ABD ve Avrupa Birliği) bölgeyi etkilemeye başlamıştır. Kafkasya'nın güneyinde yer alan üç eski Sovyet Cumhuriyeti (özellikle Gürcistan ve Azerbaycan) Rusya Federasyonu'ndan uzaklaşarak Avrupa-Atlantik dünyasına yakınlaşmıştır. Sovyetlerin dağılması sonrası Moskova, Karadeniz'deki önemli limanlarından Odessa, Mariupol, Illychevsk'i kaybetmiştir. Karadeniz kıyısındaki Doğu Bloku üyeleri olan Bulgaristan ve Romanya'nın, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)²³⁹ ve Avrupa Birliği (AB)'ne doğru yönelmesi ile Sovyet denizi olan Karadeniz, Avrupa-Atlantik denizi olma çizgisine girmiştir. Gürcistan'da Kadife (Gül) Devrim, Azerbaycan'da Haydar Aliev'in vefatı, Ukrayna'da Turuncu Devrim, Abhazya'da meydana gelen Sessiz Devrim, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Karadeniz'e esen Batı yanlısı rüzgarlar, Karadeniz ve Kafkasya'da eski Sovyet yönetici sınıfından gelmeyen daha genç ama deneyimsiz ve Avrupa-Atlantik dünyasına açık iktidarlar döneminin başlaması, Kuzeybatı Kafkasya'da jeopolitik değişime zemin hazırlayacak bir sürecin halkaları olmuştur.²⁴⁰

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan "iki kutuplu dünya düzeni/dengesi" ni sona erdirdiği gibi Doğu Avrupa'da, Kafkaslar ve Orta Asya'da tüm dünyanın ilgisini çeken siyasi ve ekonomik gelişmelere de yol açmıştır. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'nün 1991 yılından sonra NATO'ya katılma talebinde bulunmaya başlayan Orta ve Doğu Avrupa ile Sovyet Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan devletlere yönelik ilk girişimi 1991 yılının sonunda ortaya atılan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) olmuştur. NATO'nun, 1992 yılında genişleme kararı alması Rusya'yı endişelendirmiştir. NATO ise genişlemesinin Rusya'ya karşı olmadığını

²³⁹ Birleşmiş Milletler Yasası'nın bağımsız ülkelerin bireysel ve toplu savunma konusundaki doğal haklarını teyit eden 51. maddesi çerçevesinde, 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) 12 ülkenin (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Hollanda, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) katılımı ile kurulmuştur. NATO'ya daha sonra 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan, 1955'te Federal Almanya, 1982'de de İspanya dahil olmuştur. Bkz. Serdar Keşgin, "NATO ve Karadeniz", (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, s. 121.

²⁴⁰ Kanbolat, "Kuzey Kafkasya'yı Sıcak Bir Yaz Bekliyor", s. 15.

belirtmiş, fakat Rusya, Avrupa güvenliğinin sağlanmasında, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin daha fazla rol oynamasını istemiştir. Ocak 1994'te gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde, ABD tarafından önerilen "Barış İçin Ortaklık (BİO)"²⁴¹ programı kabul edilmiştir. Barış İçin Ortaklık (BİO) programını imzalayan 27 ülkeden 11'i NATO'ya tam üye olmak için başvurmuştur. Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya, 29 Mart 2004'te Washington'da kendi katılma belgelerini vererek Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)'ne katılmışlardır. Yeni ülkelerin katılımıyla, artık NATO'nun yüzde 40'ını eski Doğu Bloku ülkeleri oluştururken, Türkiye'nin de "NATO'nun Karadeniz'deki tek donanması" olma özelliği sona ermiştir.²⁴²

NATO'nun ve AB'nin eski Doğu Avrupa ülkelerini de içlerine alarak doğuya doğru genişlemelerinin ve Kafkasya ve Orta Asya'nın da içerisinde yer aldığı bir coğrafyada sürdürülen rekabetin Karadeniz ve Karadeniz'in tek çıkış yolu olan Türk Boğazları üzerinde de yansımaları olacaktır. Karadeniz, daima doğu-batı ve kuzey-güney geçişlerine olanak sağlamış, tüm bölgenin ve kıyıdaş devletlerin geçim kaynağı olarak önemli bir işlev görmüştür. Soğuk savaş sonrası dönemde, ekonomik ilişkilerine ağırlık vermeğe başlayan Türkiye, Karadeniz'in barış, istikrar ve refah denizine dönüştürülmesi ve bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 19-21 Aralık 1990 tarihinde Ankara'da düzenlenen uluslararası bir toplantıda Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesini ortaya atmıştır.²⁴³ Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), 25 Haziran 1992'de İstanbul'da

²⁴¹ Barış İçin Ortaklık (BİO) programı ortak devletlerin kuvvetlerini; barışı muhafaza, doğal afetler sonrası yardım, arama ve kurtarma operasyonları gibi faaliyet alanlarında NATO ile birleştirme fırsatı sağlamaktadır. Bkz. Kemal Çiftçi, "Karadeniz'in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye", (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, s. 167.

²⁴² 1995'te Finlandiya, İsveç, Avusturya'nın katılımıyla üye sayısı 15 olan Avrupa Birliği'nin, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Litvanya, Letonya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Kıbrıs Rum Kesiminin de 1 Mayıs 2004'te katılımıyla üye sayısı 25'e ulaşmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın üyelik tarihleri 2007 olarak kararlaştırılmıştır. 2007'de 21 ülke hem NATO hem de AB üyesi olma özelliği taşıyacaktır. Bkz. Çiftçi, "Karadeniz'in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye", s. 168.

²⁴³ Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi, 12-13 Mart 1991'de Bükreş'te, 23-24 Nisan 1991'de Sofya'da ve 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova'da yapılan toplantılarda olgunlaştırılmıştır. Bkz. Çiftçi, "Karadeniz'in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye", s. 170.

düzenlenen Zirve toplantısında resmen kabul edilmiş, Türkiye, Rusya, Ukrayna, Romanya, Moldova, Yunanistan, Gürcistan, Bulgaristan, Azerbaycan, Ermenistan ve Arnavutluk devlet başkanları tarafından imzalanmıştır. 5 Haziran 1998 tarihinde Ukrayna'nın Yalta kentinde yapılan III. Zirve toplantısında imzalanan “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Şartı” ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, uluslararası bir örgüte dönüştürülmüş, ancak, üye ülkelerin her birinin içinde buldukları farklı uluslararası örgütlere öncelik vermeleri nedeniyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi yeterli derecede başarılı olmamıştır.²⁴⁴

Türkiye, Nisan 2001’de, NATO’nun daimi olarak Akdeniz ve Atlantik Okyanusu’nda sahip olduğu donanma birimlerine benzer, Karadeniz’de devriye yapacak “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Blackseafor)”²⁴⁵ ismini taşıyan çok uluslu bir deniz filosunun yaratılmasına da öncülük etmiştir.²⁴⁶

ABD’nin ve NATO’nun Gürcistan ve Azerbaycan başta olmak üzere Kafkasya’ya olan ilgisi, enerji nakil hatlarının geçiş güzergahlarının stratejik önemi ve Karadeniz’in batısının yeni enerji nakil hatları açısından öne çıkması, ayrıca

²⁴⁴ Çiftçi, “Karadeniz’in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye”, s. 170.

²⁴⁵ Karadeniz’e sahildar devletlerin Deniz Kuvvetleri arasında işbirliğine gidilmesi fikri Türkiye tarafından 1998 yılında ortaya atılmıştır. Bu çerçevede, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (Blackseafor) kurulması yönünde Karadeniz’e sahildar devletler Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasındaki çalışmalara Ekim 1998’de başlanmış ve Blackseafor’un teşkiline dair anlaşma iki yılı aşkın bir süre sonunda sonuçlandırılmış, Taslak Anlaşma metni bütün katılımcı devletler tarafından kabul edilmiştir. Anlaşma, 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da düzenlenen bir törenle katılımcı devletler temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Anlaşma, taraf devletlerin olaşmayla alacakları karar yoluyla ehil ve istekli diğer devletlerin taraf olmasına ve Blackseafor faaliyetlerine katılmasına da imkan vermektedir. Blackseafor, soğuk savaş döneminde farklı bloklarda yer alan sahildar devletler arasında, içerdiği siyasi-askeri işbirliği konuları itibarıyla Karadeniz’de bir ilk yaratmaktadır. Blackseafor, Karadeniz’deki sahildar devletler arasında bölgesel işbirliğini teşvike yönelik çabalara katkı sağlamak doğrultusunda, bölge ülkeleri deniz kuvvetleri arasında işbirliğini ve birlikte çalışabilirliği geliştirerek Karadeniz’de dostluk, iyi ilişkiler ve karşılıklı anlayışı daha da güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, katılımcı devletlerin deniz kuvvetleri arasında bir görev gücü oluşturulması ve bu gücün, Blackseafor’un görevlerini yerine getirmesi ihtiyacı duyulduğunda çağrı üzerine faaliyete geçirilmesi öngörülmektedir. Blackseafor’un görevleri, Denizde arama-kurtarma operasyonları, İnsanı yardım operasyonları, Mayın karşı önlemleri, Çevre koruma operasyonları, İyi niyet ziyaretleri, Taraflarca kararlaştırılan diğer görevler şeklinde planlanmıştır. Bkz. “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkiline Dair Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/865), Sayı 720, 24.05.2001. <<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss720m.htm>>

²⁴⁶ Çiftçi, “Karadeniz’in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye”, s. 171.

Güney Kafkasya'daki ABD varlığının, Rusya Federasyonu'nun bölge ülkeleri ile olan ilişkilerine nasıl etki edeceği önem taşımaktadır.

2.4. Rusya Federasyonu'nun Güvenlik Doktrinleri

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak ele almaktadır. Devletin yekpare ve bütüncül bir aktör olduğunu varsayan realistler devlet içi dinamikleri gözardı etmektedirler. Konular arasında hiyerarşi gözeterek askeri ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için güç, uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır. Uluslararası istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesi de gücün kullanımıyla ilişkilendirilmektedir.²⁴⁷

Realistlere göre, uluslararası ilişkilerin temel konusunu, ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır. Realist yaklaşımda siyasi ve askeri konular en önemli konular arasında olup, devletler ulusal çıkarlarını maksimum seviyeye çıkarmak için çaba göstermek durumundadırlar. Realistler tarafından devletin varlığını sürdürmeye ilişkin olan ulusal güvenlik konusu yüksek politika (*high politics*) olarak tanımlanmakta; ticari, mali, parasal ve sağlıkla ilgili konular ise alçak politika (*low politics*) şeklinde nitelendirilmektedir. Realistlere göre, devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanacakları temel unsur güçtür.

Realizm, devletlerin tek tek güvenliğini sağlayacak bir merkezi otoritenin olmaması nedeniyle, uluslararası yapının anarşik olduğunu belirtmektedir. Realistler bu yapı içinde her bir devletin kendi güvenliğini kendisi sağlamak (self-help) zorunda olduğunu varsaymaktadır.²⁴⁸ Eğer bir savaş, ulusal çıkarın korunması için gerekliyse yapılmalıdır. Kendini savunma kavramı oldukça geniş bir çerçevede ele alındığından realizmde emperyalizme meşruluk tanınmaktadır. Tehdit açıkça

²⁴⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2. Baskı, Kasım 2002, s. 164.

²⁴⁸ Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, s. 167.

algılanabiliyorsa, karşı tarafın saldırısını beklemeye gerek yoktur ve dolayısıyla savaş gereklidir ve meşru kabul edilmelidir.²⁴⁹

Uluslararası İlişkiler çerçevesinde güvenlik anlayışı "devletin bekası", yani varlığını sürdürmesi ile eş tutulmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışında devletin toprağının, hükümet yapısının ve toplumunun varlığını sürdürmesine engel olacak dışsal faktörlerin belirmesi durumu, devletin bunu ortadan kaldıracak önlemleri güç kullanarak alması için meşru gerekçe olarak görülmüştür.²⁵⁰ Genel olarak güvenlik, bir devletin sahip olduğu değerlere yönelik tehditlerin olmadığı ya da çok az olduğu bir durumdur. Uluslararası İlişkiler disiplinde güvenlik, ağırlıklı olarak "realist" ve "neorealist" bakış açısı ile incelenmiştir.²⁵¹ Neo-realistler²⁵² için güvenlik devletin birinci amacıdır. Güç sahibi olmak, güvenliği sağlamak için sadece bir araçtır.²⁵³ Diğer realistler gibi Kenneth Waltz'da uluslararası yapıyı "anarşik" olarak nitelirmektedir. Bir devletin diğer devletler tarafından egemenlik altına alınma korkusu devletlerin davranışlarını belirlemektedir.²⁵⁴ Devletler, güvenliklerini sağladıktan ve bekalarına yönelik bir tehdit olmadığına inandıkları zaman, diğer amaçları için çaba göstermeye başlarlar.²⁵⁵

Güvenlik kavramı, Soğuk savaş döneminin sona ermesi ve hızlanan küreselleşme süreciyle birlikte değişime uğramış ve devletlerin güvenlik algılamaları da farklılaşmıştır. Kafkasya'da Soğuk Savaş dönemi sonundan itibaren gelişen olaylara bakıldığında bu bölgede güvenlik ikileminin²⁵⁶ başat olduğu ve yapının

²⁴⁹ Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, s. 165.

²⁵⁰ Mustafa Aydın, "Küreselleşme Karşısında Ulus Devlet-Ulusal Ekonomi ve Güvenlik", **Panorama Dergisi**, Mayıs 2005, Sayı: 12, s. 6.

²⁵¹ Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1, No: 1, s. 20.

²⁵² Kenneth Waltz'ın öncülüğündeki neorealist okul, dünyayı daha önceki realist düşünürlerden farklı tanımlamaktadır. Realistler, uluslararası politikayı, devletler arası bir etkileşim süreci olarak değerlendirmişlerdir. Neorealistler ise, devletler arası etkileşime bakarken yapısal nedenleri ve tek tek devletlerin kendilerinden kaynaklanan birim düzeyindeki nedenleri ayrı ayrı incelemiştir. Böylece neorealist düşüncede yapı önem kazanmaktadır. Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, s. 194.

²⁵³ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", s. 20.

²⁵⁴ Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, ss. 196-200.

²⁵⁵ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", s. 20.

²⁵⁶ "güvenlik ikilemi" ve "kendine güvenme" kavramları üzerinde duran neorealistlere göre, herhangi bir devletin güvenliğini sağlamaya dönük faaliyetleri mevcut ya da potansiyel düşmanlarının

anarşik olduğu gör÷lmektedir. Devletler arası ilişkilerde bir tarafın kazancının diğer tarafın mutlak kaybı olarak gör÷lmesi²⁵⁷, zamanla bloklaşmaların ortaya çıkması ve ek olarak devletlerin iç yapılarından kaynaklanan sorunlar Kafkasya'yı çatışma bölgesine dönüştürmüştür.²⁵⁸

Soğuk Savaş döneminde kavramsallaşan doktrinler ve belgeler halini alan ulusal güvenlik yaklaşımları, iki kutuplu sistemin yıkılmasıyla birlikte birçok farklı gücün ortaya çıkmasına ve daha sert çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde bir ÷lkenin “caydırıcılık”²⁵⁹ kapasitesi o ÷lkenin diplomatik araçları ve silahlı kuvvetlerinin durumunu kapsıyordu. Caydırıcılık etkisi daha fazla silahlanma ve askeri gücün attırılması için neden oluşturmaktadır.

Devletlerin bekası hayati öncelik taşımaktadır. Bu nedenle her devlet, iç ve dış tehdit algılaması oluşturmakla birlikte söz konusu tehdit unsurlarının önem derecesi ve önceliği zamanla değişime uğramaktadır.²⁶⁰

Sovyetler Birliği'nin mevcudiyetinin Aralık 1991'de resmen sona ermesi sonrasında birliği oluşturan cumhuriyetlerden Rusya Federasyonu uluslararası arenada hemen yerini almıştır. Sovyetler Birliği'nin resmi varisi olması nedeniyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olarak veto gücüne ve bununla beraber “nükleer silahlara sahip ÷lke” statüsüne de sahip olan Rusya Federasyonu,

güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Bir devletin mutlak güvenlik içinde olması, diğer devletlerin mutlak güvensizliği anlamına gelmekte ve bu durum diğer devletleri silahlanmaya veya farklı davranışlara itmektedir. Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, s. 198.

²⁵⁷ Yeni uluslararası ortam, klasik realistlerin vurguladığı bir tarafın kazancının diğerinin mutlak kaybı olduğu (zero-sum games) yaklaşımının geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

²⁵⁸ Kasım, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları”, s. 21.

²⁵⁹ Caydırma: Potansiyel gücün karşı tarafı olası bir davranıştan vazgeçirmek için akıllıca kullanılmasıdır. Caydırmanın en iyi yönteminin savunma yeteneğinin artırılması olduğu, ayrıca siyasal, ekonomik, askeri yaptırımları, güç unsurunu ve tehdidi yerinde, bilinçli olarak kullanmak olduğu üzerinde durulmaktadır. Caydırma kavramının, uluslararası ilişkiler literatüründe doğrudan yer alışı II. Dünya Savaşı sonrasında söz konusu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 5. Basım, Ekim 2004, s. 484.

²⁶⁰ Cengiz Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, (Der.) Erhan Büyükkakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 165.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Batı ile olan ilişkilerini ekonomik ve siyasi alanlarda geliştirmeye başlamıştır.²⁶¹

Sovyet askeri stratejisi, Çarlık dönemine göre hiç değişmemiştir. Marksizm ve Leninizm Sovyet askeri doktrinini çok az etkilemiştir.²⁶² Rusya, sınırlarındaki gelişmelere hiçbir zaman hoşgörüyü bakmamakta, Rusya sınırlarında liberal politik bir rejimin mevcudiyetini de tehlike olarak görmekteydi.²⁶³

Rusya politikasının önde gelenleri Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bir anda dış politikasının içinde yer alan askeri bileşenlerini bütünüyle terk edemedi. Bunun bir nedeni ise 18. yy. da Kafkasya içlerine kadar ilerleyen güçlerin, Rusya güvenlik anlayışında derin bir şekilde iz bıraktığı eski klişeleşmiş örneklerdi. Kafkasya, 1992'nin ortalarına kadar, Rusya'nın stratejisini ve savunma politikasını yeniden belirleyen anahtar bir bölge olmuştur. Rusya'nın Güney Kafkasya ile buluşmasının başlıca nedeni, bölgede potansiyelin üzerinde gerçekleşen anlaşmazlıklar ve çatışmalardır. Rusya dış politika uzmanları, yeni dış politika konseptinde, Monroe Doktrini'ne²⁶⁴ göre açıklanan "Near Abroad-Yakın Çevre"²⁶⁵ olarak adlandırılan jeopolitik boşlukta gelişen olayları Rusya'ya karşı tehdit şeklinde belirlemiştir. Rusya politika karar vericileri, Rusya'nın barışı ve dengesi için en

²⁶¹ Mustafa Kibaroglu, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", **Avrasya Dosyası**, Ankara, 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 95.

²⁶² Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev.) Agah Oktay Güner, İkinci Baskı, İstanbul, Kervan Yayınları, 1983, s. 12.

²⁶³ Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, s. 199.

²⁶⁴ Monroe Doktrini, Amerikan Cumhurbaşkanı Monroe'nin, 2 Aralık 1823'te Amerikan kongresine sunduğu kararlardan oluşmaktadır. Örneğin, "Kutsal İttifak Devletleri'nin siyasal sistemi Amerika'ninkinden tamamen farklıdır. Kendi sistemlerini bu yarımkürenin herhangi bir yerinde yaymak için yapacakları herhangi bir girişimi barış ve güvenliğimiz için tehlikeli görürüz." maddesi yer almaktadır.

²⁶⁵ 1993 yılında ileri sürülen Yakın Çevre Doktrini: Bu doktrin Rusya'nın BDT ülkelerini "yakın çevre" olarak tanımladığı ve bu çevre içinde kalan tüm ülkelerin ekonomik ve güvenlik bakımından Rusya ile bütünleşmeleri gerektiği ve yine bu ülkelerin güvenliğinden ve istikrarından sorumlu olabilecek tek devletin Rusya olduğunu ileri sürmektedir. Rusya'nın yakın çevre olarak isimlendirdiği ülkeler; Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan'dır. Bkz. Feryal Kalkavan, "Rusya Federasyonu'nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları", (Der.) Erhan Büyükkakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 11.

önemli tehdidin, Rusya'nın güneyindeki silahlı yerel yapılanmalar olduğunu göstermiştir.²⁶⁶

Fakat, Rusya politik duruşu ve ekonomik ilerleyişi için gösterdiği çabanın askeri zorluklar karşısında yıprandığını fark etmiştir. Bazı etkileyici politik düşünürler sürekli çarpışma stratejisi yerine, ortak çalışma stratejisini savunmaya başlamıştır. Başkan Putin, Rusya'nın gelecekteki dış politikasının, Rusya'nın imkanları ve ulusal çıkarları çizgisinde saf pragmatizm üzerine devam ettirileceğini belirtmiştir.²⁶⁷

Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloku'nun savunma örgütü olan Varşova Paktı'nın ortadan kalkmasıyla, karşıt konumda bulunan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) varlığını devam ettirip ettirmeyeceği ve NATO'nun varlığını devam ettirdiği takdirde tehdit değerlendirmeleri bağlamında yeni askeri stratejisinin ne olacağı, ayrıca eski Doğu Bloku ülkelerinin ve özellikle Rusya Federasyonu'nun NATO'ya üyeliğinin söz konusu olup olmayacağı merak edilen güvenlik konularını oluşturmuştur.²⁶⁸

Soğuk Savaş sonrası güvenlik arayışları içerisinde, dışarıdan gelebilecek olan saldırılar kadar içsel tehditler de önem kazanmıştır. İçsel tehditler kapsamında, ayrılıkçı akımlar, ekonomik dengesizlikler, alkol ve uyuşturucu kullanımı, silah kaçakçılığı yer almıştır.²⁶⁹ Bu çerçevede, 2005 ve 2006 yılları içerisinde 10 yabancı iş adamının “ulusal güvenliğe tehdit” teşkil ettikleri gerekçesiyle Rusya'ya girişleri yasaklanmıştır.²⁷⁰

²⁶⁶ Burcu Gültekin, “Prospects for regional cooperation on NATO's southeastern border: Developing Turkish-Russian cooperation in the South Caucasus”, **Insight Turkey**, Ankara, October-December 2005, Vol. 7, Number 4, s. 40.

²⁶⁷ Gültekin, “Prospects for regional cooperation on NATO's southeastern border: Developing Turkish-Russian cooperation in the South Caucasus”, s. 40.

²⁶⁸ Kibaroğlu, “Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini”, s. 96.

²⁶⁹ Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, ss. 165-166.

²⁷⁰ “Ulusal Güvenliğe Tehdit” gerekçesiyle ilgili RF Federal Göç Yasasının 27. maddesinin ilk altı bendinde yer alan hususlar açık olmakla birlikte (son 5 yıl içerisinde ülkeden sınırdışı edilmiş olmak, gerekli belgeler ve vize bulundurmamak, ülkede kaldığı süre içerisinde yeterli maddi gücü olmaması, vs.), söz konusu maddenin 7. bendinde yer alan 8 Federal birimden herhangi birinin (FSB, SVR,

Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'nden gelen yayılmacı ve daha büyük alana nüfuz etme politikası belirli bir değişiklik göstermemiş, ordunun sahip olduğu güce oranla yeni hedefler belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için Sovyet liderleri dönem dönem ordu yapısında ve silahlanma politikalarında değişiklikler gerçekleştirmeye çalışmıştır.²⁷¹ Rusya'nın büyük dünya gücü olarak ortadan kalktığı en çarpıcı göstergesi, 1991 yılında Rusya'nın donanmasının Akdeniz'den çekilmesi olmuştur. 1990'lı yıllarda Rusya'da yaşanan gerilemeye paralel olarak çöküş içerisine giren Rus deniz kuvvetleri, 1990'ların ortasına gelindiğinde yarı yarıya azalmış, nükleer denizaltıların çoğunluğu devre dışı kalmıştır. 1990'lı yıllarda deniz kuvvetlerine ayrılan kaynakların yaklaşık olarak yüzde 90'ı deniz kuvvetlerinin mevcut durumunun devam ettirilmesine harcanmıştır. Rusya'nın yeni güvenlik önceliklerinin ortaya çıkışıyla birlikte, savunma bütçesinden deniz kuvvetlerine ayrılan miktar yüzde 23'ten yüzde 10'a düşmüştür. 1999'da dönemin Başbakanı Putin, deniz kuvvetlerinin canlandırılacağı konusunda işaret verse de, 2000 yılında Kursk nükleer denizaltısının batışı, Putin'in ilk başkanlık döneminin ve Rus deniz kuvvetlerinin çöküşünün bir simgesi haline gelmiştir. Ne var ki, Putin'in başkanlığı sırasında deniz kuvvetlerindeki çöküş trendi kırılmış veya en azından durdurulmuştur.

Rusya'da iyileşen ekonomik duruma paralel olarak askeri harcamalar artış göstermiştir. 2000'li yılların başında deniz kuvvetlerinin de katıldığı askeri tatbikatlarda artış olmuştur. 2004 yılına gelindiğinde deniz kuvvetlerine ayrılan kaynakların yüzde 40'ı yenilenme için kullanılmıştır. 300 gemi, 400 uçak ve helikopter ve 150 bin askeri personele sahip olan Rus Deniz Kuvvetleri'nin modernleştirileceğine yönelik işaretler veren ve Rusya'nın tekrar bir güç haline gelmesini amaçlayan Putin, okyanuslarda milli çıkarlarını savunmak amacıyla

İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Federal Mali Denetim İdaresi ve Sağlık Bakanlığı) bir yabancıyı ülkede "istenmeyen kişi" olarak belirleyebileceği, fakat bu kişilerin kimin tarafından "ulusal güvenliğe tehdit" oluşturduğu kararını verdiği bilinmemektedir. Carl Schreck, "10 Businesspeople Barred in 2 Years", **The Moscow Times**, 1 August 2006.

²⁷¹ Erişen, "Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", s. 166.

yeniden deniz kuvvetlerine önem verilmesi gerektiğini göstermiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanı Vladimir Masorin, 15-20 yıl içerisinde deniz kuvvetleri için 20 yeni gemi, birkaç uçak gemisi ve bir seri stratejik nükleer denizaltı gemisi üretileceğini ifade etmiştir.²⁷² Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov tarafından 7 Şubat 2007 tarihinde ‘Rus silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu konusunda yapılacak yatırımları içeren harcama planı’ ile ilgili yapılan açıklamada, Karadeniz Donanması için Karadeniz’de yeni bir üs inşa edilmesi amacıyla yıllık 38 milyon ABD doları harcama yapılması, 2007 yılı içinde 17 kıtalararası balistik füzenin silahlı kuvvetlere kazandırılması, 50 adet Tu-160 ve Tu-95 uzun menzilli ağır bombardıman uçağının inşa edilmesi ve nükleer denizaltıların Bulava balistik füzeleriyle donatılması öngörülmektedir.²⁷³

Soğuk Savaş süresince Sovyet ordusunun yıpratılması için yürütülen güçlü askeri politikalar, ancak ekonomik zorlukların ortaya çıkması ve ABD ile yapılan silahsızlanma çalışmalarıyla yavaşlatılmıştır. Sonrasında, dönemin uluslararası konjonktürü ve SSCB’nin ekonomik durumu dikkate alınarak Gorbaçov döneminde askeri reform girişimleri gerçekleştirilmiştir. Bu reform girişimleri Yeltsin döneminde ancak ekonomik durumu düzeltme çabalarıyla sınırlı kalırken, yeni yüzyıla Putin ile giren Rusya farklı bir noktaya ulaşmıştır. Putin’in tutarlı girişimleri ve Rusya Federasyonu’nun ekonomik gerçekleri de göz önünde bulundurularak, Rus ordusunun yenilenmesine başlanmıştır.²⁷⁴

Rusya Federasyonu, 1990’lı yıllardan bu yana oluşturduğu birçok yeni ulusal güvenlik, dış politika ve askeri doktrinler ile kendi ulusal çıkar ve tehdit kavramlarını batılı devletlere anlatmaya çalışmaktadır.²⁷⁵

²⁷² Anar Somuncuoğlu, “Rus Donanması Yeniden Akdeniz’de”, **Cumhuriyet Strateji**, 27 Şubat 2006, Sayı: 87, s. 14.

²⁷³ İvanov tarafından açıklanan bu plan, bir taraftan Rus silahlı kuvvetlerinde iddialı ve kapsamlı bir modernizasyonu öngörürken, diğer taraftan Rusya’nın ekonomik gücündeki artışı da ortaya koymaktadır. 2001 yılında Rusya Savunma Bakanlığı bütçesine 8 Milyar ABD Doları tahsis edilmişken, 2007 yılında bu rakam 31 Milyar ABD Dolarına yükseltilmiştir. Bkz. **İtar-Tass**, 08.02.2007.

²⁷⁴ Erişen, “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 166.

²⁷⁵ Erişen, “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 166.

Rusya Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter yardımcısı Vladislav Surkov, Rusya'nın vizyonuna ilişkin yaptığı açıklamalarda, Rusya'nın vizyonunun, demokrasiye ve Avrupalı değerlere bağlılığını ihtiva etmekle birlikte, Batı'ya şüpheyle yaklaşan bir anlayışı da barındırdığını ifade etmiştir. Surkov'un "egemen demokrasi" diye nitelediği bu vizyon, "biz kendi bildiğimiz gibi yaparız" anlayışına dayanmakla birlikte Rusya'nın kendisini, çok kutuplu dünyada, ABD'yi dengelemeyi amaçlayan bir kutup olarak göstermek istediği şeklinde yorumlanmıştır.

Rusya'nın tutumu tehdit edici olmanın aksine, çıkarlarını savunma kaygısına dayanmakta, ancak Rusya'nın yönetimindeki mevcut düşünce biçiminin devam etmesi halinde ise, Batı'yla ilişkilerde sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz gözükmektedir.²⁷⁶

2.4.1. Güvenlik Etkenleri

Rusya'nın politikacıları ve askeri personeli, Rusya'nın ulusal çıkarlarının tanımlanması, potansiyel tehlikelerin belirlenmesi ve bunlara uygun askeri doktrinler ile bu askeri doktrinleri uygulamaya koymak için neden oluşturacak gerekliliklerin tahmin edilmesinde oldukça güçlük çekmişlerdir. İlk sırada Batıya yönelik politikalara yer verilmesi, dış politikaya farklı açılardan bakılması konusunda ihmallere yol açmıştır. Soğuk savaş sona erdiğinde ise düşmanın tespit edilmesinde sorun yaşanmıştır. Geleneksel düşman (Batı) yardım ve destek konusunda Rusya'nın bir numaralı umudu haline gelmiştir. 1992 yılı boyunca Rusya'nın karşı karşıya kaldığı tehlikelerin çoğu dış düşmanlardan değil, yakın çevreden kaynaklanmaktaydı. Örneğin, Rusya Dış İşleri Bakanı "Totaliter dönem sonrası yaşanan krizlerin (eski SSCB cumhuriyetlerinde yaşananlar) Rusya'nın güvenliğini, Rusya'daki ekonomik

²⁷⁶ Neil Buckley, "A newly assertive Russia reimagines its role in the world", **Financial Times**, 05 July 2006.

ve sosyal krizlerin üstesinden gelme oran ve olasılığını doğrudan etkiler” şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁷⁷

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşanan olayların, Rusya'nın güvenlik algılamasına tehdit oluşturan altı unsuru vardır:

- Rusya'nın çevresindeki çatışmalar Rusya'ya sıçrayabilir.
- Yakın çevredeki ayrılıkçı hareketlerin Rusya Federasyonu'nun bütünlüğünü tehlikeye sokabilecek etkilere neden olmasından korkulmaktadır.
- Diğer cumhuriyetlerde yaşayan Rus azınlıklar tehlike altında bulunmaktadır.
- Dış kuvvetler Rusya çevresindeki çatışmalara müdahale edebilir; bu da Rusya'nın çıkarlarını doğrudan ya da dolaylı olarak tehdit edebilir.
- Bazı eski Sovyet cumhuriyetlerini dışarıda bırakmak yerine bu cumhuriyetleri içine alan bölgesel ittifakların kurulup Rusya'nın yalnız bırakılabileceği yönünde korkular bulunmaktadır.
- Bazı eski cumhuriyetlerin ruble kullanımından vazgeçerek veya Rusya'da yürürlüğe girmiş olanlara benzer ekonomik reformları kabul etmeyi reddetmesi Rusya'nın ekonomik durumunu sarsacaktır.

Güney Kafkasya'daki çatışmaların Rusya Federasyonuna sıçrayacağı düşüncesi oldukça yerinde bir korkudur. Aslında, mevcut çatışmalardan iki tanesi Rusya'yı doğrudan içine almaktadır: Güney Osetyalılar, RF'ye katılabilmek için (ya ayrı otonom bir cumhuriyet olarak ya da Kuzey Osetya ile birleşerek) Gürcistan'dan ayrılmayı istemektedirler. Abhazyalılar, RF'ye katılma konusunu gündeme getirmişlerdir. Ancak özellikle Abhazya gerginliğinde çatışmaların yayılma tehlikesi, Kuzey Kafkasya halkının da çatışmaya dahil olmasından kaynaklanmaktadır. Kuzey Kafkasya içinde zaten birçok çatışma olduğundan, Rusya hükümeti savaşın Rusya

²⁷⁷ Margot Light, “Russia and Transcaucasia”, John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield (Eds.), **Transcaucasian boundaries**, London, UCL Press, 1996, ss. 47-48.

topraklarına sıçrama tehlikesinden korkmaktadır. Yeltsin, Ağustos 1992’de, Kuzey Kafkasya’da ve Güney Rusya’da bulunan halktan “duygularını kontrol altında tutmalarını ve kendilerini tehlikeli işlere girmekten alıkoymaları” konusunda talepte bulunmuştur. Çünkü aksi bir durum Rusya’nın güvenliğini tehdit edecektir.²⁷⁸

2.4.2. 1991-1994 arası dönemde Rusya Federasyonu’nun öncelikleri ve 1993 Askeri Doktrini

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra oluşan uluslararası sistem içindeki güç dengesizliğini gidermek için, eski Sovyet alanında yeni bağımsızlığını kazanmış olan ülkelere askeri ve ekonomik açıdan destek vermiştir. Bu bağlamda, kendi gücünü toparlamak ve dışarıdan gelebilecek olan etkilere karşı koymak için öncelikle yakın komşularına yönelmiştir. Bu noktada, NATO’nun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişlemesi Rusya tarafından kaygıyla izlenmiştir.²⁷⁹

Gorbaçov döneminde yaşanan büyük çöküş, Rusya’nın hem ekonomik, hem de askeri anlamda prestij kaybetmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Yeltsin, söz konusu eksiklikleri gidermek ve Rusya’nın uluslararası sistemdeki yerini tekrar alması için, Batılı liderlerle ve özellikle Amerikan başkanı Bill Clinton ile yakın temas kurmuştur.²⁸⁰

Aralık 1992’den Ekim 1993’e kadar Rus iç siyasetinde yaşanan siyasal kriz (Rus Devlet Duması’yla Yeltsin başkanlığı arasındaki çekişme), *dvoevlastie* (duality of political authority-ikibaşlılık) olarak tanımlanmıştır.²⁸¹ Aralık 1993 seçimlerinde, yeni Rusya parlamentosu her ne kadar aşırı milliyetçi ve neo-faşist Vladimir Zhirinovskii’nin Liberal Demokratik Partisine doğru bir yönelim gösterse de, aslında bu büyük ölçüde toplumdaki yaygın rahatsızlığı ve kaygıyı yansıtmaktadır. Bunda,

²⁷⁸ Light, “Russia and Transcaucasia”, ss. 47-48.

²⁷⁹ Erişen, “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 174.

²⁸⁰ Erişen, “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 175.

²⁸¹ Erişen, “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 175.

Rusya'nın ciddi bir şekilde faşist bir ülkeye dönüşme tehlikesi gibi bir anlam çıkartmak kesinlikle mümkün değildir ve bunun kısmen sebebi hükümetin aşırı milliyetçilerin birçok talebine cevap verebilmek üzere politikalarında düzenlemeler yaparak, bu eğilimlerinin bir kısmını özümseme yönünde adımlar atmasıdır. Bu, 1992-1993 yılları arasında parlamento ile başkan arasında yaşanan siyasi çıkmazı net bir biçimde açıklar; öyle ki taraflar, karar verme sürecinde orantısız roller oynamışlardır. Ancak bu, aynı zamanda bazı radikallerin idealleri pahasına olsa dahi Rus demokrasisini ve Rusya devletini korumak uğruna hükümet politikasındaki açık bir değişimin de sonucudur.²⁸²

Rusya'nın tüm dünyada uyguladığı genel politikanın ve 'Yakın Çevre'ye (*blizhnee zarubezh'e*) - eski Sovyetler Birliğinin diğer topraklarına - uyguladığı politikanın hala eski SSCB'ye çok şey borçlu olduğunun açık hale geldiği 1993 yılında, Dış İşleri Bakanı Andrey Kozyrev gibi inanmış politikacılar bile tavırlarında değişikliğe gitmişlerdir. Her ne kadar Boris Yeltsin, 1993 yılında yaptığı Yeni yıl hitabında, Rusya tarihindeki emperyalizm sürecinin sona erdiğini anons etse de, Rusya'nın kendisini yeni komşularından ve imparatorluğun on yıllar yada yüzyıllarca süren bağlarından kolayca ve çabucak soyutlayabilmesi, hiçbir zaman mümkün görünmemiştir. Çarlık imparatorluğu ve özellikle de SSCB, Rus emperyalizmciliğini teşvik etmiş ve bunun sonucu olarak da ardında 'Yakın Çevre'de yaşayan yaklaşık yirmi beş milyon Rus bırakmıştır.²⁸³

Bu dönem süresince Rusya'nın bölgesel öncelikleri arasında üç farklı coğrafi alan yer almaktadır. Bunlardan birincisi; Güney Kafkasya olarak tanımlanan bölgede yer alan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu ülkeler özellikle stratejik konumları ve sahip oldukları önemli doğal kaynaklar nedeniyle Rusya'nın tekrar etkin olmak istediği bölgelerden biri olmuştur. İkinci olarak, Orta Asya'da eskiden Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan ve günümüzde doğal kaynakları (doğal gaz ve petrol) ve stratejik konumlarıyla dünya ekonomisi açısından önem taşıyan ülkeler yer

²⁸² Mark Galeotti, **The Age Of Anxiety Security And Politics In Soviet And Post-Soviet Russia**, Longman Publishing, London, New York, 1995, ss. 178-179.

²⁸³ Galeotti, **The Age Of Anxiety Security...**, s. 179.

almaktadır. Sovyetler Birliği zamanında bu ülkelerdeki idari yapının Moskova'daki merkezi hükümet kontrolünde olması nedeniyle, günümüzde idari yapıda yer alan yerel liderlerin de etkin olmadığı gözlenmektedir. Üçüncü olarak ise, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın kendi konumlarını eskisi gibi güçlendirmek istediği değerlendirilmiştir. Özellikle Ukrayna ve Beyaz Rusya üzerinde etkin olmak isteyen Rusya, NATO'nun genişleme sürecini de dikkate alarak yeni adımlar atmaya çalışmış, fakat sadece Beyaz Rusya üzerinde sınırlı bir etki sahibi olmayı başarmıştır.²⁸⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da ve Orta Asya'da meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak Batılı devletlerin bölge'ye yönelik artan ilgisi Rusya Federasyonu'nu rahatsız etmiştir. Rusya Federasyonu'nun 1993 yılında yürürlüğe giren askeri doktrininde, uluslararası ortamda ideolojik bölünmüşlüğün ortadan kalktığı, ortaklık, işbirliği ve yakınlaşma olgularının önem kazandığı, Rusya Federasyonu ile çıkar çatışması içinde olmayan ülkelerin Rusya Federasyonu'nun ortağı olduğu belirtilmektedir.

1993 tarihli askeri doktrinde, uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülmesi, devletlerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesi, devletlerin içişlerine karışılmaması gerektiği, silahlı çatışmaların önlenmesinin temel amaç olduğu, Rusya Federasyonu'na veya müttefiklerine bir saldırı yapılması durumunda kollektif veya bireysel savunma hakkı hariç, hiçbir devlete karşı silahlı güç kullanılmayacağı ifade edilmiştir. Söz konusu doktrin ile Rusya Federasyonu, nükleer silaha sahip olmayan veya nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda yapılan anlaşmaya taraf olan ülkelere karşı nükleer güç kullanmayacağını kabul etmekle birlikte, nükleer silaha sahip olmayan, ancak nükleer silaha sahip bir ülke ile ittifak içinde bulunan bir ülkenin Rusya Federasyonu'nun kendisine yada müttefiklerine saldırması durumunda Rusya

²⁸⁴ Erişen, "Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", s. 175.

Federasyonu'nun nükleer gücünü kullanabileceğini öngörmüştür.²⁸⁵ Bu bağlamda, Gorbaçov döneminde geliştirilmiş olan “savunma amaçlı doktrin” yapısından “saldırı amaçlı doktrin” mantığına geçiş sürecinin ön hazırlıkları tamamlanmıştır.²⁸⁶

SSCB ve ABD arasında 31 Temmuz 1991'de imzalanan START-I²⁸⁷ Antlaşması ile nükleer silahlanmalara bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine START-I Antlaşması'nın Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın da katılımlarıyla protokol olarak imzalanması söz konusu olmuştur. START- II Antlaşması ise, 03 Ocak 1993'te ABD ve Rusya Federasyonu arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre her iki ülke, 2003 yılına kadar ellerinde bulunan toplam savaş başlığı sayısını 3000-3500 adet ile sınırlandıracağını taahhüt etmiştir. Fakat Rusya Duma'sı antlaşmanın maddeleri üzerinde fikir birliğine varamamıştır. Antlaşma 20 Haziran 1995'te Duma'ya sunulmuş, 01 Nisan 2000'e kadar onaylanmamıştır.²⁸⁸

Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov tarafından 7 Şubat 2007 tarihinde yapılan açıklamada ise, Rus silahlı kuvvetlerinin nükleer caydırıcılığını sürdürürken, konvansiyonel kapasitesini de geliştirebilmesi için 2007-2015 dönemleri arasında toplam 189 milyar ABD Doları tutarında askeri harcama yapılması öngörülmektedir. Ayrıca İvanov, Rus silahlı kuvvetlerini geleceğin savaşlarına hazır hale getireceğini ve nükleer-konvansiyonel caydırıcılığını

²⁸⁵ Osman Metin Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, ss. 35-37.

²⁸⁶ Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 176.

²⁸⁷ Silahlanma alanında temel belge olan Start-I Antlaşması'nın süresi 2009'da bitmektedir. Rusya'nın Suriye'ye Strelets adlı mobilize füze sistemlerini satma anlaşması ve İsrail'in söz konusu füze sistemlerinin Hizbullah'ın eline geçeceği yolundaki açıklamaları ve Rusya'nın Cezayir ile yaptığı bir silah anlaşması, ayrıca Venezüella'ya bedeli 3 milyar doları aşan silah satışından sonra ABD Dışişleri Bakanlığı, iki resmi Rus silah şirketi Rosoboroneksport ve Suhoi'a karşı yaptırımların yürürlüğe girdiğini, ayrıca eğer varsa söz konusu kurumların ABD'deki banka hesaplarının dondurulması gerektiğini belirtmiştir. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Start-I Antlaşması'nın süresinin uzatılması ihtimali azalmıştır. Bu durumun, ABD-Moskova ilişkilerini daha da soğutabileceğini ve yeni bir nükleer silahlanma yarışını başlatabileceği anlamına gelmektedir. Bkz. Dmitriy Litovkin, “ABD'den Rusya'ya Silah Cezası”, (Çev.) Hakan Aksay, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 2006, s. 10.

²⁸⁸ Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 177.

arttıracağını, Rusya'nın önümüzdeki süreçte çevresinde meydana gelebilecek krizlerde “önleyici konvansiyonel saldırı” hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.²⁸⁹

2.4.3. 1994-2000 Arası Dönemde Ortaya Çıkan Oluşumlar

Bu dönem içerisinde birçok farklı değişken, 10 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Rusya Federasyonu “Ulusal Güvenlik Doktrini” nin oluşumunda önem kazanmaktadır. Bu değişkenler arasında, İkinci Çeçenistan Savaşı, Rus ordusunun karşılaştığı askeri yetersizlikler ve yapısal sorunlar, “Askeri Reform” adı altında yürütülen çalışmalar ve NATO'nun genişlemesinin engellenememesiyle birlikte Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu'nda yönetimin başına gelmesi sayılabilir.

Putin'in yönetim anlayışının Yeltsin'inkinden farklı olduğu gerçeği, Putin'in Rusya Federasyonu'nun dünyadaki yerini konumlandırmaya yönelik yaklaşımlarında Ulusal Güvenlik, Dış Politika ve Askeri Doktrinlerden oluşan üç yeni doktrini çıkarması ile kendini göstermiştir.²⁹⁰

2.4.3.1. Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Doktrini

“Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Doktrini” 10 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu doktrinde; Rusya'nın uluslararası topluluk içindeki yeri ile ulusal çıkarları, devlete ve ülkeye yönelik tehditler ve bu tehditlerden kendisini nasıl koruyabileceğine ilişkin hususlar yer almaktadır.²⁹¹ Rusya'nın Ulusal Güvenlik Konseptinin içeriğine NATO'da meydana gelen değişikliklerin etkisi büyük olmuştur. NATO'nun Eski Doğu Bloku Ülkeleri'ni kapsayacak şekilde genişlemesi, Nisan 1999'da NATO'nun kuruluşunun 50. yılı kutlamalarında, NATO'nun BM kararı istemeksizin geleneksel sorumluluk sahası dışına müdahale edebilmesini içeren yeni stratejik doktrinin kabul edilmesi, Rusya tarafından tehdit

²⁸⁹ **Itar-Tass**, 08.02.2007.

²⁹⁰ Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, ss. 177-178.

²⁹¹ Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, s. 180.

olarak algılanmıştır.²⁹² Rusya'nın uluslararası topluluk içindeki yeri irdelenirken uluslararası ilişkiler alanında iki temel gelişme dikkat çekicidir. Birincisi, uluslararası ilişkilerde belirleyici faktör olarak askeri gücün öneminin azaldığı çok kutuplu bir dünyanın oluşumu, ikincisi ise, ABD'nin liderliğinde gelişmiş ülkeler topluluğunun üstünlüğünün hakim olduğu tek kutuplu bir dünyanın oluşumudur. Rusya'nın yeni Ulusal Güvenlik Doktrini'nde, askeri kuvvetlerin temel rolünün devam ettiği vurgulanarak, ikinci durum karşısında, gelişmiş ülkelerin kendi güvenliklerini garanti altına almalarına karşın Rusya'nın zayıflatılmasının kabul edilemeyeceği ifade edilmektedir. Bu çerçevede, Ulusal Güvenlik Doktrini, Rusya'nın ulusal çıkarlarını, bu ülkenin egemenliğinin ve "büyük güç" konumunun sürdürülmesi, müttefiklerinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün de sağlanması olarak tanımlamaktadır. Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit eden temel konular arasında; kitle imha silahlarının ve balistik füzelerin yayılması sorunu, uluslararası barış ve istikrarı korumakla görevli kuruluşlardan Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) etkinliğinin zayıflaması, NATO'nun Rusya sınırları yakınındaki bölgelere doğru genişlemesi ile müttefik ilişkileri sonucu bu bölgelere yabancı askeri üslerin kurulması, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde ilişkilerinin zayıflaması ve bu ülkelerin sınırlarının yakınında çatışmaların ivme kazanması ve Rusya'dan toprak talebinde bulunulması konuları yer almaktadır.

Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini, Rusya'nın askeri doktrinini "Rusya Federasyonu'nun askeri güvenliğini sağlamak amacıyla askeri-politik, askeri-stratejik ve askeri-ekonomik önlemlerin tespit edilmesine yönelik resmi görüşler bütünü" olarak tanımlamaktadır.²⁹³

Doktrinin değerlendirmesinde, Rusya Federasyonu'nun farklı etnik gruplara sahip bir yapısının olduğu ve bu yapının ancak federal merkezin bünyesinde doğru şekilde korunabileceğinden bahsedilmektedir.²⁹⁴ Putin, 2000 yılında Rusya

²⁹² Kamer Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, 2006, Cilt: 1, No: 1, s. 30.

²⁹³ Kibaroglu, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", ss. 99-100.

²⁹⁴ Erişen, "Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", s. 180.

Federasyonu devlet başkanı seçildikten sonra federal merkez ile bölgeler arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemiş ve merkeziyetçiliği ön plana çıkarmıştır. Putin ilk adım olarak “dikey otorite” olarak adlandırılan yönetim şeklini uygulamaya sokmuş ve bu çerçevede merkezden birimlere doğru bir yapılanmaya gitmiştir. Putin, Yeltsin döneminde merkezden yerel birimlere kaydırılmış güç odaklarını merkeze çekmeye karar vermiştir. İkinci adım olarak ise Putin, vekaleten cumhurbaşkanı olduğu dönemde eski Genelkurmay Başkanı A. Voloşin’in denetiminde Genel Toprak İdaresi’nin kurulmasını ve federe birimlerin bölgesel yönetimler altına alınması girişimini başkanlık kararnamesiyle yasalaştırmış, sonra da 18 Mayıs 2001 tarihinde generaller ve eski idareciler arasından atadığı yöneticilerin gözetimi altında Rusya’yı yedi bölgeye bölmüştür.²⁹⁵

Rusya Federasyonu “Yakın Çevre Stratejisi”ni uygulama dinamikleri açısından, eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde bulunan Rus ve Slav etnik nüfusunun, Rusya ile daha sıkı bağlar kurması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu strateji gereğince Rus etnik nüfusu buldukları ülkeler içerisinde Rus dış politikasının aktif öğeleri arasında yer alacak ve Rusya ile ikili ilişkilerde belirleyici unsurlardan biri olacaktır.²⁹⁶ Ayrıca halkların kültürel mirasının korunması, bireylerin serbestçe gelişmesi ifadeleri, merkezi idarenin güçlendirilmesi olgusu ile birlikte işlenmekte, ve Rus dilinin²⁹⁷ yaygın kullanımını önermektedir.²⁹⁸

²⁹⁵ Bu bölgeler; Merkez (Moskova ve çevresi), Kuzeybatı (Saint Petersburg ve çevresi), Güney (Kuzey Kafkaslar ile Don/Rostov bölgesi), Volga, Urallar, Sibirya ve Uzak Doğu olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kalkavan, “Rusya Federasyonu’nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları”, s. 18.

²⁹⁶ Bu strateji, Rusya’nın ilişkilerinin bozulduğu cumhuriyetler için neredeyse meşru müdahale nedeni olmaya başlamıştır. Rusya dışındaki Ruslar, zaman zaman iç politika malzemesi yapılmış ve iç politik hesaplaşmalarda iktidar ile muhalefet arasında eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Ruslara sahip çıkılmadığı konusunda suçlamalara konu teşkil etmiştir. Bkz. Sinan Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, **2023 Dergisi**, 15 Ekim 2006, Sayı: 66, s. 25.

²⁹⁷ Rus dış politikası içerisinde önemli bir dış politika aracı olarak kullanılan Rus dili, Rusya’nın eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı uyguladığı geniş kapsamlı kültür politikasının en önemli dinamiği durumundadır. Bu politika içerisinde Rusya’da eğitim gören yerel elitler ile bu ülkelerde yaşayan Rus kökenli ülke vatandaşları ve Rusça konuşan etnik gruplar temel hedef alınmakta ve izlenen politikalarda bu unsurlara önemli roller verilmektedir. Bkz. Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, s. 25.

²⁹⁸ Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri...**, s. 26.

1997 Doktrini kapsamında Rusya Federasyonu'na yönelik tehditlerin uluslararası sistemden değil, ülkenin kendi iç durumu sebebiyle olduğu vurgulanmıştır. Bu tanımlama ile özellikle Birinci Çeçen Savaşı'na dikkat çekilmektedir. Rusya'nın içsel tehditleri ekonomik çöküş, sosyal dengesizlikler, sağlık sisteminin bozukluğu ve işsizlik gibi sosyal problemler ile birlikte etnik çatışmaların var olması, sosyo-ekonomik reformun gerçekleştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, Rusya Federasyonu'nun bir an önce uluslararası çevreye entegre olması ve uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkilerini güçlendirmesiyle kendi ekonomik koşullarını iyileştirebileceği perspektifi üzerinde durulmuştur.²⁹⁹

Rus Milli Devleti'ni temsil eden ve Rusya'da "Ogradari" (Duvarcılar) olarak bilinen grup, Parlamento, Duma³⁰⁰, Ordu ve siyasi partiler ile yakın ilişki içerisinde. "Duvarcılar" ekibi, Rusya Federasyonu Komünist Partisi Genel Sekreteri Gennadi Züganov ile, "Duvarcılar" grubunun en önemli ismi Yevgeni Primakov'un yakın çalışma arkadaşı eski KGB (*Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti*) çalışanı Putin arasında bir seçim yapmak zorundaydı. "Duvarcılar" Putin'i desteklemiş ve Vladimir Putin Rusya Devlet Başkanı olmuştur.³⁰¹

Putin, başta silahlı kuvvetler olmak üzere Batı ile bütünleşme sürecine karşı çıkan ve Rusya devletinin dağılmasını durdurup, toparlanma sürecini başlatmak isteyen güçlerce desteklenmiş ve devlet başkanlığına getirilmiştir. Bu anlamda Putin'in devlet başkanı olması "Primakov Doktrini"³⁰² nin terk edilmesi değil, tam

²⁹⁹ Erişen, "Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", ss. 180-181.

³⁰⁰ Duma; Rusça düşünmek anlamına gelen dumat' kelimesinden türemiştir.

Duma: Danışma (Moskovit Boyarlar Duma'sı) veya yasama (İmparatorluk Duma'sı, Devlet Duma'sı, 1906-1917) meclislerine verilen ad. Dört yasama duması vardır: 10 Mayıs- 21 Temmuz 1906, 5 Mart-16 Haziran 1907, 14 Kasım 1907- 22 Haziran 1912, 28 Kasım 1912-10 Mart 1917. Bkz. Aleksandr Soljenitsin, **Rusya Nasıl Kurtulur?**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 94.

³⁰¹ Teoman Alili, "Putin'in başarısının anahtarı: Millicilik ve Avrasyacılık", **Teori Dergisi**, Eylül 2004, Sayı: 176, s. 25.

³⁰² Avrasyacı yaklaşımın resmi politikada zirveye çıktığı zaman Yevgeni Primakov'un önce Dışişleri ve ardından da Başbakan olduğu Ocak 1996-Mayıs 1999 dönemidir. Bu dönemde dış politikaya egemen olan Primakov Doktrini, özünde Rusya'nın sadece bir gücün kontrolü altındaki tek kutuplu uluslararası düzenine karşı önleyici rolü üzerine kurulmuştur. Primakov'un çeşitli konuşmalarında ve basın konferanslarında Soğuk Savaş sonrası dönemi dünyasını ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Çin,

tersine onun mantıksal bir gereği idi. İlk kez Primakov tarafından dile getirilen çok kutupluluk stratejisi, Yeltsin'in devlet başkanlığı koltuğunda oturmasıyla yürütülemeyeceği için yerini Putin'e bırakması sağlanmıştır. Putin, tek kutupluluk dayatmasına karşı koyma programının yöneticisi olarak görevlendirilmiştir.³⁰³

2.4.3.2. 2000 yılı Rusya Federasyonu Askeri Doktrini

Putin'in döneminde yürürlüğe giren bir başka belge olarak, 21 Nisan 2000 tarihli yeni "Askeri Doktrin" yine büyük ölçekli savaşlardan çok, etnik ve dinsel radikalizmin neden olduğu iç savaşların yaratabileceği tehlikeler üzerinde durmaktadır. Ancak bu düzeyde başlayan çatışmaların daha büyük çatışmalara dönüşme ihtimali de dikkate alınmaktadır. Yeni askeri doktrin, 1993 tarihli eski metinden çok farklı değildir. Belki de tek önemli fark, yeni doktrinle, sadece nükleer silahlara veya diğer kitle imha silahlarının Rusya'ya karşı kullanılması durumunda değil Rusya'ya ve müttefiklerine yönelik konvansiyonel saldırılara karşı da Rusya'nın nükleer silahlarla karşılık verebileceğinin ilan edilmesidir. Ayrıca, yeni doktrin Rusya Federasyonu'na yönelik dış tehditlerin azaldığı tespitinde de bulunmaktadır.

Yeni askeri doktrin Rus askeri güvenliğinin öncelikli alanlarından birisinin BDT olduğunu, topluluk üyeleriyle işbirliğinin ve özellikle ortak güvenlik anlaşmasının bölgesel güvenliğin ve Rusya'nın çıkarlarının bir gereği olduğunu vurgulamaktadır.³⁰⁴

Japonya ve Latin Amerika olarak sınıflandırmıştır. Primakov'un dünya görüşü içinde fiili egemen rolüne rağmen ABD tek süper güç olarak kabul edilmemektedir. Primakov'un çok kutuplu sistem modelinde ABD'nin uluslararası gücünü sınırlandırma çabası vardır. Model Rusya-Çin stratejik işbirliğine İran'ın da ortak alınarak karşı kutup oluşturmayı öngörmektedir. Primakov bu işbirliğinin Körfezde ve Tayvan boğazında ABD'ye meydan okuyabileceğini savunmuştur. Orta Asya ve Kafkasya'nın Rusya'nın etki alanında kalmasını isteyen Primakov, BDT ülkelerinin Rusya'ya entegre olmasını, Beyaz Rusya ile ittifakı desteklemiş ve Rusya'nın eski Sovyet mekanında güç kullanmasını savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazim Cafersoy, "Rusya'da (Yeni) Avrasyacılık Akımı", 28 Aralık 2005. <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=700&kat=44>>

³⁰³ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, ss. 86-87.

³⁰⁴ Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...**, s. 194.

2.4.3.3. Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini

Dış Politika Doktrini, 28 Haziran 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Doktrin, genel olarak beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, genel prensipler, ikinci bölümde “Modern Dünya ve Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası”, üçüncü bölümde, küresel sorunların çözümünde Rusya Federasyonu’nun öncelikleri, dördüncü bölümde, bölgesel öncelikler ve beşinci bölümde ise, Rusya Federasyonu’nun dış politikasının şekillenmesi ve hazırlanması yer almaktadır.

21. yüzyılın başında yeniden şekillenen uluslar arası ortam, Rusya Federasyonu’nun çevresini ve dış politika önceliklerini yeniden değerlendirme ihtiyacını duymuştur. Söz konusu ortamda, Rusya Federasyonu’nu güçlendiren durumların yanı sıra, RF’nu olumsuz olarak etkileyen eğilimlerin de mevcut olduğu belirtilmektedir. Kişilerin ve toplumun çıkarlarının korunması, Rusya Federasyonu’nun dış politika önceliği olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁵

Dış Politika kavramı, Batı ülkeleri ile yakınlaşmanın ve ekonomik, siyasi işbirliğinin önemine değindikten sonra, özellikle ‘yakın çevre’de ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda Rusya’nın daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dış politika tanımına göre, Rusya’nın bir büyük güç olarak ulusal çıkarları; Rusya’nın toprak bütünlüğünün korunmasını, dışarıda yaşayan Rus azınlığın haklarının gözetilmesini, silahlı çatışmaların durdurulmasını, BDT’nin entegrasyonunu ve onun dış sınırlarının güçlendirilmesini gerekli görmektedir.³⁰⁶

Rusya’nın ulusal çıkarlarının korunması ve güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan dış politika Konsepti büyük ölçüde dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozyrev ve ekibi tarafından geliştirilmiştir. Kozyrev, öncelikle ‘dış politikanın ekonomikleştirilmesi’ ni savunmaktaydı. Bunun anlamı, diplomasi ve askeri stratejinin iç ekonomik ihtiyaçlara göre şekillendirilmesi ve tatbik edilmesi idi.

³⁰⁵ Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri...**, s. 28.

³⁰⁶ Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...**, s. 188.

Rusya'nın büyük güç olması ve dünya ile bütünleşebilmesi için, ülke egemenliğinin korunması, bağımsızlık ve bütünlüğünün muhafaza edilmesi, güvenliğinin güçlendirilmesi, demokratikleştirilmesi ve piyasa ekonomisi temellerinde kalkındırılması gerekliydi. Konsept çerçevesinde, dış politikanın ekonomik boyutuna ve Rusya'nın askeri harcama yükünün azaltılmasına özel vurgu yapılmıştır.³⁰⁷

Yeni dış politika anlayışına göre Rusya, jeopolitik olarak ana Avrasya ülkesi olması gereği ile hem bölgesel, hem küresel güvenliğin sağlanmasında özel bir sorumluluk taşımaktadır. Rusya'nın yakın çevre politikası, yakın çevrede Rus azınlığın korunması, barış gücü rolü, bölgede etkinlik arayışı ve jeopolitik hesaplar ile açıklanabilir. Yeni dış politika kavramı içerisinde, bölgedeki mevcut gerginlik ve çatışmaları durdurmak ve Rusya'nın sınırlarında oluşabilecek potansiyel gerginlik ve çatışmaların ortaya çıkmasını önlemeye yardım etmek hususları bulunmaktadır. Böylece Rusya, 'bölgenin jandarması' rolünü oynamaya devam edeceğini, bölgesel gelişmelerde aktif rol alacağını ve dolayısıyla da yakın çevrenin Rus 'nüfuz alanı' olduğunu ilan etmektedir.³⁰⁸

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Vladimirovich Kozyrev, Aralık 1993'te yaptığı bir konuşmada;

Tarihi ve jeopolitik faktörler Rusya'yı eski SSCB bölgesinde barışı sağlamak konusunda en etkili güç haline getirmektedir. Bununla birlikte, bunun emperyalist amaçlar taşımadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira, yakın ve uzak çevremizde bizden başka hiçbir ülke eski Sovyet topraklarında barış ve huzuru sağlayamaz.³⁰⁹

açıklamasında bulunmuştur.

İç politikadaki Atlantikçiler-Avrasyacılar çekişmesi dış politikaya da yansımıştır. Ocak 1994'te Bruwelles'de imzalanan ve Doğu Avrupa'yı da NATO

³⁰⁷ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s.14.

³⁰⁸ Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...**, s. 190.

³⁰⁹ "ABD'nin Kafkasya'daki Güncel Varlığı ve Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması", **Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 12.04.2006, <<http://www.azsam.org>>

çerçevesine almayı amaçlayan Barış İçin Ortaklık (BİO) projesine karşı çıkan Rusya, Batı ile çatışan bir dış politika izlemeyerek sonunda NATO ile uzlaşmıştır. Bu uzlaşmada, Rusya ekonomisinin IMF ve Dünya Bankasının kredilerine olan ihtiyacı da önemli rol oynamıştır.³¹⁰

Rusya Devlet Başkanı Putin 2000 yılında yönetime geldikten hemen sonra Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Acil İşler Bakanlığı, Federal Güvenlik Servisi, Dış İstihbarat Servisi, Uyuşturucu Maddelerin Satışını Kontrol Eden Federal Servis ve Askeri Başsavcılık yetkilileri ile bir toplantı yapmış ve yetkililere bağlı oldukları kurumların temel görevlerini açıklamıştır. Ayrıca iç güvenlikle ilgili tüm önemli isimleri Kremlin'e toplayan Putin, davetlileri şu sözlerle karşılamıştır: “Rusya'nın askeri zafer salonu olan ve Kremlin Sarayı'nın en görkemli ve en güzel salonu St. George Salonu'nda toplandık. Fakat biliyoruz ki, maalesef ülkemiz bu salon kadar güzel ve güvenli görünmüyor.”

Ayrıca Putin; sınır güvenliğini sağlamak için iç İstihbarat servisi FSB' ye bağlı olan Federal Sınır Savunma Servisi'nin yetkilerini arttırmış ve terörizm ile uyuşturucu trafiğine karşı gösterilen çabaların ulusal sınır güvenliğine ve etkili bir göç politikasına bağlı olduğunu hatırlatmıştır.³¹¹

Dış politika kavramı ve askeri doktrin Rusya'nın yakın çevrede nüfuz arayışının stratejik dayanakları niteliğindedir. Dağılma sonrası Doğu Avrupa üzerindeki etkisini kaybeden Rusya, emperyal ulusal bilincini yeniden oluşturabilmek için yakın çevreye yönelmiştir. Yakın çevre politikası ile gerçekte yeni dönemde inşa etmek istediği ulusal kimliğin de çerçevesini çizmektedir. Yeniden Asya mirasına sarılmak, Rus kimliğinin ve Rus milliyetçiliğinin pekişmesine yardımcı olacaktır.³¹²

³¹⁰ Mert, **Türkiye'nin Kafkasya Politikası...**, s. 169.

³¹¹ Alili, “Putin'in başarısının anahtarı: Millicilik ve Avrasyacılık”, ss. 31-32.

³¹² Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...**, ss. 194-195.

Rusya Federasyonu'nun 1992 ve 2000 yılı "Dış Politika Konsepti" belgeleri Avrasyacı açılımları yansıtmaktadır.³¹³ Bu bağlamda yeni döneme ilişkin Rusya'nın stratejisine göre, Rusya hem Batı ile büyük güç statüsünü kaybetmeden pragmatik ve eşit bir ilişki istemekte, hem de Avrasya'da ayrıcalıklı bir rol hedeflemektedir. Sonuç olarak, dış/bölgesel/güvenlik politikaları ile Rus ulusal kimliği ve milliyetçiliğini şekillendiren askeri doktrin ve dış politika kavramları reformist ve Avrasyacılar arasında özellikle yakın çevrede uygulanacak politikalar açısından bir uzlaşmaya varıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.³¹⁴

Avrasyacılık, Rus dış politikasında özellikle 1992 yılından sonra etkin olmaya başlamış ve Putin döneminde daha da belirginleşmiştir. Ancak bu durum Atlantikçi ekolün çöküşü anlamına gelmemektedir. Çünkü Rusya Federasyonu açısından Doğu ile belirli konularda fikir birliği içinde olmak, Orta Asya ve Kafkasya ile ilişkileri geliştirmek Batı dünyasıyla ilişkilerin bozulmasını gerektirmemektedir. Putin'e göre; "Rusya, Avrupa'ya da, Doğu'ya da önem vermeli. Rus dış politikası bu nedenle dengeli olmalıdır".³¹⁵

Putin'in iktidara gelmesi ile Rus dış politikasında etkisi daha da hissedilen Avrasyacı bakış açısına göre; uluslararası örgütler Güney Kafkasya'nın güvenliğini sağlayamazlar ve bölgedeki lokal uyuşmazlıkların çözümünde etkili olamayacaklardır. Avrasyacı düşünce ve onun bir alt dalı olarak kabul edilen *Derzhava* hareketine göre, uluslararası örgütler; bölgeye ABD, Türkiye veya Fransa gibi batılı ülkelerin nüfuz etmelerini kolaylaştıracak birer aracı durumundadırlar.³¹⁶

Rus Dış İstihbarat servisi SVR (*Sluzhba Vneshney Razvedki*) Başkanlarından Yevgeni Primakov ve Vyacheslav Trubnikov, Rusya'nın milli menfaatlerinin altını

³¹³ Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...*, s. 81.

³¹⁴ Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika...*, ss. 194-195.

³¹⁵ Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...*, ss. 82-83.

³¹⁶ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik...*, s. 648.

çizerken, çok kutuplu bir dünya görüşünü savunmuş; Rusya'nın Batı ile iyi ilişkiler içindeyken Doğu'nun da asla ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.³¹⁷

2.5. Güney Kafkasya'nın Rusya Açısından Jeopolitik Önemi

Jeopolitik yöntem, niteliği itibarıyla karşıt iki hakimiyet modelinin -deniz ve kara- temel düalizmine dayanmaktadır. Jeopolitik, insanlığı mekan faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir. Jeopolitik, mekansal kriterlere öncelik vermekle tarihselciliğe karşı tek taraflı hayranlığı dengelemeyi hedeflemektedir. Bir tarihçi için önemli olan “ne zaman” sorusuna cevap bulmaksa, bir jeopolitikçi için “nerede” sorusu önem taşımaktadır. Olayların anlamı, zaman ekseninden ziyade mekan üzerindeki konumlarıyla belirlenmektedir. Jeopolitik, her bir medeniyetin değer yapısını anlamaya ve onun mantığını tasvir etmeye çalışır.³¹⁸ Fransa Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Başkanı Thierry de Montbrial'a göre ise, jeopolitik, “bölgeler temelindeki ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın parçasıdır.”³¹⁹

Jeopolitik, coğrafyanın bütün unsurlarıyla ve türleriyle aktif olarak değerlendirilmesidir. Jeopolitik coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak inceler, politik seviyede güç ve hedef ilişkisi yaratır ve bir devletin güvenlik ve gelişme politikasının bilimsel zeminini hazırlar. Bu bakımdan jeopolitik, coğrafyanın politikaya verdiği şekli araştırır. Kısaca jeopolitiğin işlevi politika belirlemek değil, politika üreteceklere veri hazırlamaktır.

Jeopolitik, coğrafyanın; konumu, sınırlar ve coğrafi bütünlüğü, saha genişliği ve stratejik kaynakları, coğrafi özellikleri ve sosyal-ekonomik-politik-askeri-kültürel unsurlarını kullanarak bir değerlendirme yapar. Saha (Alan), jeopolitikçilerin çok değer verdiği bir coğrafi unsurdur. Saha coğrafi bir bütünlüğe sahipse daha fazla

³¹⁷ Ertan, **Rusya'nın Dönüşümü...**, s. 121.

³¹⁸ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, ss. IX-XII.

³¹⁹ Alexandre Defay, **Jeopolitik**, (Çev.) İsmail Yerguz, Birinci Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2005, s. 9.

değer kazanır. Jeopolitik görüşte saha güçtür. Coğrafi bütünlüğe ve stratejik kaynaklara sahip olan saha ise büyük güçtür.³²⁰

Jeopolitik analiz, üç esaslı düzleme ayrılabilir. Tarih, strateji, coğrafya ve dünya gerçeğini iki tip medeniyetin -Kara ve Deniz medeniyetinin- uyuşmazlığı şeklinde değerlendiren disiplini “jeopolitik” olarak adlandırabiliriz. Jeopolitik, medeniyetler arasındaki farkları gösteren bir ilimdir.

Bu temel yaklaşım ile Kara ve Deniz arasındaki tarihi rekabet, asrımızda Atlantikçilik ve Avrasyacılık karşıtı şeklinde ortaya çıkmıştır. Atlantikçiler (geçmişte İngiltere, günümüzde ise ABD), “tarihin coğrafi eksenini” nin, Avrasya’nın kutbunun (asıl Rusya toprakları) bulunduğu anakara içindeki alandan kıyı bölgesini koparmak istemektedirler. Avrasyacılar ise, bu kuşatmayı yarararak, “kıyı bölgesi” güçlerini kendi stratejik partnerlerine dönüştürmeye, yani bunları kıtasal blok bünyesine almaya gayret etmektedir. Bu durumda, Avrasya “sıcak denizler” e erişimi elde ederek, Atlantikçiliğe küresel çapta eşit düzeyde karşı koymayı mümkün kılar. Böylesi kıtasal bir birleşme, Avrasya’yı önceden ayrıcalıklı duruma sokmakta ve Atlantikçi medeniyetin çöküşü kaçınılmaz hale gelmektedir.³²¹

Jeopolitik düalizmden³²² hareketle Kafkasya bölgesinde hem Avrasyacıların, hem de Atlantikçilerin jeopolitik amaçları şu şekilde özetlenebilir: Avrasyacılar’ın hedefi, merkezci eğilimlerin sağlamaştırılması, tüm bu alanın Moskova’nın stratejik denetimi altında tutulması, esnek kontrol sistemi ve farklı yöntemlerle daima kendi nüfuzunu ve stratejik varlığını koruma ve kuvvetlendirme imkanı bulan Çarlık

³²⁰ Rusya’yı, Napolyon karşısında ve I.- II. Dünya Harpleri’nde Alman saldırılarından geniş sahası kurtarmıştır. Mert, **Türkiye’nin Kafkasya Politikası...**, ss. 22-23.

³²¹ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, ss. 341-343.

³²² Jeopolitik yöntem, karşıt iki hakimiyet modelinin -deniz ve kara- temel düalizmine dayanmaktadır. 20. asrın ortalarında Rusya ve Batı (özellikle İngiltere) arasındaki yüzyıllar süren düalizm –ki bu jeopolitik biliminde “Avrasyacılık-Atlantikçilik” olarak bilinir- iki süper gücün, SSCB ve ABD’nin karşıtlığı şeklinde somutlaşmıştır. Bu karşıtlık SSCB’nin çöküşü sonrasında kaybolmamış, Perestroyka ve sonrası dönemde bölgedeki bütün çatışmalar, iki küresel jeopolitik güç hesaplaşmasının bir yansıması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bkz. Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s. 366.

Rusya'sının ve Sovyet Rusya'nın jeopolitik geleneklerini sürdüren sağlam bir yapının kurulmasıdır.

Atlantikçiler'in menfaatleri, bunun tam tersi istikamettir. Atlantikçiler'in jeopolitik çıkarları, tüm bölgeyi Moskova'nın etkisinden çıkarmak, yerleşik jeopolitik sistemi bozmak, Kafkasya topraklarını Batının azami menfaati yönünde yeniden biçimlendirmekten ibarettir.³²³

Rusça'da 'jeopolitik' kavramının karşılığında kavramın Almanca versiyonu olan 'geopolitik' kelimesinden esinlenerek 'geopolitika' sözcüğü kullanılmaktadır. Bu ifadenin Rusça'ya gelişinden önce bu kavramın karşılığı olarak kabul edilen '*politiçeskaya geografiya*' (siyasi coğrafya) kavramı ilk kez 1720'lerde Sankt-Petersburg Akademisi'nden Alman asıllı Rusyalı profesör H.N. Vintsgeym ve G.V. Kraft tarafından kullanılmıştır.

Rusya'da jeopolitik fikirlerin oluşumu ile Rusya devletinin hedefleri, kimliği, "Rus'un kaderi", "Rus ideasının" kabulü ve bu bağlamda Rus imparatorluğu'nun dünyada kendi konumunu belirlemesi arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Rus jeopolitik düşüncesinde en sık sorulan soru "Rusya nedir?" olurken, bu düşüncenin gelişimine coğrafyacılar, politikacılar, din adamları, filozoflar katkıda bulunmuştur.³²⁴ Bugün nereye "Rusya" adını vermek gerekir? Rusların kendileri için Rusya'nın sınırları nereye kadar gidiyor? Rus filozofu İvan İlvin, bir ulusun ruhsal yaşamının topraklarının genişliğinden, hatta ekonomik zenginliğinden de daha önemli olduğunu "ulusumuzun sağlığa ve huzura kavuşturulması, dış saygınlık hedeflerinin hepsinden daha değerlidir" şeklinde açıklamıştır.³²⁵

³²³ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s. 366.

³²⁴ Nazim Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4 (2002), s. 61.

³²⁵ Aleksandr Soljenitsin, **Rusya Nasıl Kurtulur?**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, ss. 11-16.

Rusya Federasyonu'nun küresel jeopolitikteki bugünkü önemi devlet geleneği, diplomatik gücü ve nükleer silahlarının olması dışında, eski imparatorluk coğrafyasının yüzde 70'ine eşit olan geniş coğrafyasından da kaynaklanmaktadır.

Rusya Federasyonu'nun temelini oluşturan Moskova Büyük Knezliği'nin (Prensliğinin) 1462 yılındaki yüzölçümünün 24.000 km² olduğunu dikkate aldığımızda, yayılcılığın Moskova eksenli Rusya devlet geleneğinde ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.³²⁶ Avrasyacılığın en önemli sözcülerinden biri olan Aleksandr Dugin'e göre; Coğrafi açıdan Rusya'nın Avrasyacı misyonuna en fazla cevap veren şehir Moskova'dır. Moskova, Rus panoramasının özgünlüğünü oluşturan tüm temel coğrafi bölgelere eşit uzaklıktadır. Kuzey kutbuna, Doğu Avrupa'nın batısına, bozkır ve subtropikal güneve ve tayga ormanlarıyla kaplı doğuya kadar olan mesafe aralığı aynıdır. Bu nedenle, Avrasya'nın (jeopolitik açıdan) "tabii" başkenti, yani kıtasal merkezi Moskova'dır. Moskova, *Heartland*'in doğal başkentidir.³²⁷ Sadece Büyük Petro'dan 1914 yılına kadar olan dönemde, Rusya imparatorluğu günlük ortalama 83 km² ve yıllık 80 bin km² genişlemiştir. Rusya'nın yayılma macerası, 15. yüzyılın sonunda Moskova Knezliği'nin, Novgorod Knezliği'ni ele geçirmesi ve Korkunç İvan'ın 1552'de Kazan Hanlığı'nı ortadan kaldırması sonrasında 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir.³²⁸

Emperyal Rus kimliğini yaratan ve tarihsel mirasa sahip çıkan Avrasyacılar, dış politikadaki gelişmeleri realist bir perspektiften ele almakta olup, uluslararası ilişkilerde 'sürekli dostluk'un değil, 'sürekli çıkar' olgusunun dış politikanın özünü oluşturduğunu vurgulamaktadırlar. Avrasyacılar, soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde ideolojik bölünmenin bitmiş olmasına rağmen, ülkeler arasındaki güç mücadelesinin bitmediğini ve devam edeceğini savunmaktadırlar.

Avrasyacılar, Rus ulusal çıkarlarının korunabilmesinin, uluslararası sistemde Rusya'nın konumunun yeniden tanımlanmasına ve Sovyetler Birliği'nin dağılması

³²⁶ Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", ss. 54-55.

³²⁷ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s. 130.

³²⁸ Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", ss. 54-55.

sonucu zayıflayan siyasal ve askeri gücün yeniden yapılandırılmasına bağlı olduğunu öne sürmektedirler. Rusya'nın uluslararası sistemdeki yerinin ve rolünün belirlenmesinde jeopolitik faktörlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Sergei Kortunov'a göre ulusal çıkar ve ulusal güvenlik ancak jeopolitik kavramla sağlanabilecektir. Avrasyacılar reformist Atlantikçileri ütopyik ve idealist olmakla suçlamakta, dış politikanın demokrasi ve insan hakları gibi kavramları içermeyen bir sistem üzerine kurulduğunu ifade etmektedirler.³²⁹ Napoleon Bonaparte'ın "her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar" ifadesinin, Rusya Federasyonu içinde nasıl bir anlam kazandığı görülmektedir.³³⁰

Kafkasya'daki çatışmaların temel faktörlerinden biri de bölgenin coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Kafkasya doğudan ve batıdan üç denizle -Hazar, Karadeniz ve Azov denizleri ile- çevrilse de, kuzey ve güney tarafı tamamen açıktır. Bu durum stratejik açıdan Kafkasya'yı savunmasız bırakmış, bölgenin bir geçiş koridoru özelliği taşımasıyla bölge dışındaki güçlerin hareket kabiliyetini arttırmıştır.³³¹

Kafkasya tarih boyunca global sistem ve sistemin aktörleri ile ilişki içerisinde olmuştur. Kafkasya ile ilgilenen Bizanslar, Persler, Osmanlılar ve Ruslar, global sistemin önemli güçleridir. Ruslar, XVI. Yüzyılda Hazar Denizi'ne ulaşmış ve 1557 yılında Astrahan Hanlığı'nı fethederek İran ve Osmanlı ile komşu olmuşlardır.³³²

Rus Çarı IV. İvan'ın Astrahan'ı fethetmesi ile Kafkaslar büyük bir uluslararası oyunun merkezi haline gelmiştir. Bu oyun doğu ve batıdan Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Hanlığı; kuzeyden Muskovi ve büyük Nogay³³³ topluluğu; güneyden ise bölgede etkin olmaya çalışan İran arasında oynanmıştır.³³⁴

³²⁹ Dağı, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**..., ss. 164-165.

³³⁰ Defay, **Jeopolitik**..., s. 13.

³³¹ İbrahimli, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, s. IX.

³³² Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde**..., ss. 55-56.

³³³ 16. yüzyıl ortalarında Nogay kabilelerinin Kırım hanlığı içinde göç sahası bulmaları sorunu yaşandı. Astrahan'ın Ruslar tarafından alınmasıyla Nogay kabilelerinin bir çoğu İdil ırmağının batı tarafına göçe zorlandılar. 1557-1558 yılları arasında ortaya çıkan kıtlık ve açlık bu göç hareketini

Rusya'nın doğu, kuzey ve batı sınırları daima rahatsız edilmiştir. Rusya'nın doğu, kuzey ve batı sınırlarındaki zor iklim şartları, Napolyon ve Hitler ordularının geçişine izin vermemiştir. Rusya'nın güney sınırlarında ise benzeri bir durum bulunmamaktadır. Bu nedenle, Rusya güney sınırlarını daha ileriye taşıyarak bir güvenlik çemberi oluşturmak istemiş ve Afganistan'ı işgal etmiştir.

Rusya'nın dünya gücü olmaya başladığı tarihlerden bu yana izlediği sıcak denizlere inme siyasetinin daima üç ayağı olmuştur. Bunlardan birincisi, Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege Denizi ve Akdeniz'e açılan kıyılara hakim olmak, ikincisi Kafkaslar'ı bir hareket üssü olarak kullanmak suretiyle Doğu Anadolu'yu ele geçirerek İskenderun Körfezine ve dolayısıyla Akdeniz'e inmek ve üçüncüsü yine Kafkaslar'ı kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusuna ulaşmaktır.³³⁵

Rusya'da Sıcak Denizlere (daha doğrusu Akdeniz'e) inme politikası I. Petro zamanında başlamış, II. Katerina zamanında gelişmiştir. Bu düşünce ile politikalarını oluşturan Rus Devleti 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz sahillerine ulaşmıştır. Yine bu antlaşmada elde ettiği Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanların koruyuculuğu hakkı sayesinde, sıcak denizlere inme düşüncesini gerçekleştirmede Rusya'nın çok işine yaramıştır. Rusya'nın bu siyasetine karşın, Hindistan'ı elinde bulunduran İngiltere, Hint yolunun güvenliği açısından Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemeye çalışmıştır. Bu nedenle Rusya, Asya yolu diye

aşağı İdil kısmında hızlandırdı. Bu sırada Nogayların başı sayılan Yusuf Mirza ile veliahdı İsmail Mirza arasında ortaya çıkan siyasi çekişme Nogayları ikiye böldü. Nogayların Rus himayesinde bulunması siyasetini izleyen İsmail Mirza'ya karşılık Rus aleyhtarı olan Yusuf Mirza arasındaki mücadele Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Nogayların bir kısmının Kafkasya ve çevresindeki topraklara Ruslar tarafından yerleştirilmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısında gelişen siyasi olaylar neticesinde gerçekleşti. Bkz. Ufuk Tavkul, "Kafkasya'daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", **Kırım Dergisi**, 11 (41-44), 2003, s. 39.

³³⁴ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 131.

³³⁵ Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde...**, ss. 55-56.

tabir edilen bu bölgede güç dengelerini kendi lehine çevirebilmek için bölgenin Hıristiyan halkı olan Ermenileri nüfuzu altına almak istemiştir.³³⁶

Rusya açısından, Kafkasya ve Güney Kafkasya'daki Rusya kontrolüne dayalı istikrar ve güvenlik, birbiriyle bağlantılıdır. Bu iki bölge arasında nasıl bir öncelik-sonralık ilişkisi olduğunu tespit etmek kolay değildir. Ancak, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Rusya Çeçenlerin bağımsızlık taleplerini dikkate almayarak, bir süre tüm enerjisini Güney Kafkasya'da kontrolü yeniden sağlama yönünde harcamıştır. Bu süreç yaklaşık 3-4 yıl devam etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde, Rusya'nın Kafkasya'da XIX. yy.da sağlamaya çalıştığı düzen için de aynı yöntemi kullandığı tespit edilebilir. Rusya, İran'la imzaladığı 1813 ve 1828 barış antlaşmaları ve Osmanlı ile imzaladığı 1829 barış antlaşmasından sonra Güney Kafkasya'da kontrol sağlamayı başarmıştır. Sonrasında ise tüm dikkatini Kuzey Kafkasya'ya çevirerek bölgede yaklaşık 30 yıl sürecek hakimiyet mücadelesine girişmiştir. Çeçen-Dağistanlı güçlerin Rusya idaresine karşı başlattıkları isyanlar 1859 yılına kadar bastırılmamış, Çerkez kabileleri ise mücadelelerini 1864 yılına kadar sürdürebilmişlerdir. Yani, Rusya'nın bölgede hakimiyet kurabilmesi kolay olmamıştır.³³⁷

Rusya'nın günümüzde de izlediği politikalarda Güney Kafkasya için hassas davrandığı gözlenmektedir. Rusya'yı bu sefer harekete geçiren sebep ise, Soğuk Savaş'ın Rusya aleyhine sonuçlandığını açıklayan hipotezlerden biri olan, Rusya'nın eski Sovyet sisteminden devraldığı ekonomik güçsüzlüğü ve bu anlamda yakın çevresinde uğradığı etki kaybıdır. Bölgede kendini hissettiren Amerikan varlığı/etkileri de Rusya'yı tedirgin etmektedir. Rusya'nın karar vericileri, özellikle Kosova örneğini öne sürerek Sırbistan'a, veya Afganistan ile Irak'a saldırılar düzenleyen ABD'nin, gelecekte Dağlık Karabağ'ı, Çeçenistan'ı ya da bölgede

³³⁶ Rıdvan Tümenoğlu, "Osmanlı Devletinde Ermeni Sorunu ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları", 25/08/2005. <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=456>>

³³⁷ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 72-73.

yaşanan herhangi bir uyuşmazlığı öne sürerek Rusya'ya veya yakın çevresine benzer bir saldırıda bulunabileceğinden endişe duymaktadırlar.³³⁸

Kafkasya ve Güney Kafkasya bölgeleri, XIX. yy. boyunca Türkiye, Rusya ve İran arasında, XX. yy. boyunca ise Doğu ile Batı arasında tampon bölge olmuştur. Bölge farklı etnik, dini ve toplumsal yapısıyla, çeşitli medeniyetler ve halklar arasında bir köprü ve sınır oluşturmuştur. Aras ve Kür nehirlerinin kuzeyinde Hazar'dan Karadeniz'e kadar uzanan ve kolay geçit vermeyen Kafkas dağları silsilesi bulunmaktadır.

Güney Kafkasya'nın etnik kompozisyonu, son yıllar içinde büyük değişim geçirmiştir. Ermenistan'da hiç Azeri kalmazken, Azerbaycan'daki Ermeniler de azalmıştır. Dağlık Karabağ ve işgal altında bulunan çevre bölgelerin nüfusu, ya kurulan 'insansız bölgeler' nedeniyle tamamen ortadan kalkmış ya da Azerilerin katledilmeleri veya göçe zorlanmaları neticesinde tümünden Ermeni olmuştur. Aynı durum, Gürcistan'da bulunan Abhazya ve Güney Osetya bölgeleri için de geçerlidir.³³⁹

Güney Kafkasya bölgesinde bir kural haline gelen “ barış ancak bir dış güç tarafından empoze edildiğinde, bölgedeki topluluklar uyum içinde yaşayabilmiştir ” hususu dikkat çekmektedir. Yaklaşık 200 yıldır, bu güç Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği olmuştur. Şimdi ise, Rusya Federasyonu bu misyonu sürdürmeye çalışmaktadır.³⁴⁰

Jeopolitik yönden Kafkasya; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve beş bin kilometre uzunluğunda bulunan Akdeniz - Ege Denizi - Marmara ve Boğazlar- Karadeniz ve Azak Denizi ile birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun ucunda bulunmaktadır.³⁴¹ Bu su koridoru

³³⁸ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 73-74.

³³⁹ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 68-69.

³⁴⁰ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 69.

³⁴¹ Tavkul, **Etnik Çatışmaların ...**, ss. 11-13.

aracılığı ile batıda Cebelitarık Boğazı ile Atlas okyanusuna açılır. Hazar denizi vasıtasıyla da dünyanın en geniş kara toprağı olan Orta Asya'ya bağlanmış konumdadır.³⁴²

Kafkasya, Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanında, Karadeniz ve Hazar denizine kıyısı olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz-Boğazlar-Akdeniz yolu ile Süveyş kanalına inebilmesine imkan sağlamaktadır.³⁴³

Güney Kafkasya, farklı çıkarların kesiştiğı bir jeopolitik düğümdür. Tarih, Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmelerin jeopolitik durumu ile değil, daha geniş olarak jeopolitik süreçler ile ilgili olduğunu göstermektedir.³⁴⁴ Rusya; Güney Kafkasya bölgesine sınırı olması nedeniyle, bölgedeki uyuşmazlıklarla doğrudan ilgilenmek durumundadır. Bu nedenle Rusya bölgeyi "Yakın Çevresi" kapsamında değerlendirmektedir.³⁴⁵

Bölgede etkinlik kurmak amacıyla Çarlık Rusyasının uyguladığı '*divide et empera*' (böl ve yönet) stratejisinin günümüzde de bölgedeki uyuşmazlıklara ilişkin olarak Rusya tarafından tatbik edildiğı ileri sürülmektedir. Rusya bölgede etkinlik sağlamak için arabuluculuk ve barış sağlama rolüne önem vermektedir. Ancak, Rusya'nın günümüzde Kafkasya'da yapabildiğı, bölge ülkelerinin güç yapısını değiştirip, güç dağılımında bazı değişiklikler yapmakla sınırlıdır.³⁴⁶

³⁴² Sekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", s. 28.

³⁴³ Tavkul, **Etnik Çatışmaların ...**, s. 17.

³⁴⁴ **Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları**, Hazar Üniversitesi Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Konferansı, 27-28 Eylül 2001-Bakü, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 18.

³⁴⁵ Terminolojik orijinini Rusya'nın bölgeye hakim olduğu dönemlerden alan Kafkasya-Ötesi (Zakavkaz), Rusya açısından Kafkasya genel sisteminin bir alt unsuru olarak görülmektedir. Buna karşın, bölgedeki üç bağımsız devlet, yaşadıkları bölgenin sadece "*Kafkasya*" ya da "*Güney Kafkasya*" olarak adlandırılmasını tercih etmektedirler. Güney Kafkasya ülkelerine göre "*Transkafkasya*" tanımlaması, bölgeye daha çok Moskova'dan bakıldığı izlenimi vermektedir. Büyük bir güce bağlılığı ima eden "*Transkafkasya*" terimi, bu anlamda tıpkı Roma imparatorluğu devrinde Avrupa'nın geri kalan kısmını tanımlamak için kullanılan "*Transalpina*" (Alpler-ötesi) terimine benzetilmektedir. Bkz. İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 70-71.

³⁴⁶ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s.71.

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Güney Kafkasya'nın jeopolitik tablosunun önemli bileşenlerini oluşturmaktadır.³⁴⁷ Gürcistan, Güney Kafkasya'nın kalbinde yer almaktadır. Bölgenin tamamı batıda ve doğuda Karadeniz ve Hazar ile çevrili, kuzeyinde ve güneyinde yer alan yüksek ve alçak Kafkaslardan oluşan iki dağ sırasıyla coğrafi açıdan neredeyse tüm sınır güvenliğini sağlamaktadır. Ayrıca bölge içerisinde yüksek dağ vadilerinden, verimli ovalara kadar coğrafi açıdan büyük bir çeşitliliğe sahiptir.

Gürcistan'ın kuzey kısmı dağlık, (Büyük Kafkas Sıradağlarının güney yamaçları) güneyde de batı-doğu doğrultusunda Küçük Kafkaslar dağ sırası bulunmaktadır. Ülkenin batı kesimleri Karadeniz'in doğu kıyısı ile çevrilidir ve doğudaki Kakhethian Düzlikleri ülkenin komşu Azerbaycan ile olan sınırına kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, ülke Surami dağ sırası ile batı ve doğu olarak ikiye bölünmektedir. Biri ülkenin kuzeybatısındaki Abhazya üzerinden, diğeri Tiflis'in kuzeyinde Gürcistan Askeri Anayolu vasıtasıyla Osetya üzerinden olmak üzere kuzeyde iki ana kavşak Rusya'nın güney bozkırlarına uzanmaktadır.³⁴⁸

Gürcistan jeopolitik açıdan komşularından daha önemli avantajlara sahiptir. İlk olarak Gürcistan Kafkasların açık denizlere çıkışı olan tek devleti olması ile önem kazanmaktadır. Fakat bölgenin anahtarı konumundaki Gürcistan, Ermenistan gibi yurtdışında güçlü bir lobiye ne de Azerbaycan gibi zengin doğal kaynaklara sahip değildir.

Gürcistan'ın dezavantajlarından biri de coğrafi açıdan etnik azınlıklarla çevrelenmiş olması ve bu durumun belli dönemlerde kanat kuşatmalarına neden olmasıdır. Tiflis'le, Rusya'yı birleştiren ulaşım yolları Abhazlar ve Osetinlerin denetimi altındadır. Ermenistan-Gürcistan sınırında Azerbaycan Türkleri, Gürcistan-Türkiye sınırında ise Ermeniler yaşamaktadır. Bütün durumlarda Gürcistan'ın komşu devletlerle kara ilişkisi iç etnik bölgeler üzerinden sağlanmaktadır.

³⁴⁷ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s. 369.

³⁴⁸ John F. R. Wright, "The geopolitics of Georgia", (Eds.) John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, **Transcaucasian boundaries**, London, UCL Press, 1996, ss. 135-136.

Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkiler bütün Kafkasya açısından önem taşımaktadır. Kafkaslarda dış güçlerin bölücü faaliyetleri, bu iki devlet farklı taraflarda bulunduğu zaman amacına ulaşmaktadır. Ayrıca iki ülkeden birinin bağımsızlığını kaybetmesi, diğerinin bağımsız kalma dayanağını olumsuz etkilemektedir.³⁴⁹

Coğrafi bakımdan Kafkasya’da yerleşen ve kuzeyden Rusya ile komşu olan Azerbaycan için Rusya ile ilişkiler kurmak ve bu ilişkilerin biçimi özel önem taşımaktadır. Azerbaycan için Rusya’nın önemi, coğrafi açıdan ortak sınıra sahip olması ve daha da önemlisi, tarihsel geçmişten kaynaklanmaktadır. Rusya, tarihsel süreç içinde Azerbaycan’ın kaderini etkileyen en önemli ülke olmuştur.³⁵⁰

Rusya için Azerbaycan’ın önemi, bu ülkenin jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan’ı Rusya için cazip kılan jeopolitik nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Azerbaycan’ı etki alanında tutmak, Rusya’ya kendi etkisini Yakın Doğu’ya ve Ortadoğu’ya yayma ve Azerbaycan’ı stratejik hava kuvvetleri için ileri bir üs olarak kullanma olanağı vermektedir.

- Azerbaycan’ın zengin doğal kaynakları, ekonomik açıdan Rusya’nın ilgisini çekmekte ve onu uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır.

- Rusya Azerbaycan’ı etki alanında tutarak, Türk dünyası ilişkilerinin gelişimini yavaşlatmış, Türkiye’nin (dolayısıyla ABD’nin) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemeye çalışmıştır.

³⁴⁹ Haleddin İbrahimli, **Değişen Avrasya’da Kafkasya**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s. 31.

³⁵⁰ Nazım Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, 2001, Cilt:7, Sayı:1, s. 287.

- Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinliğini sağlamakla, İran'ın, bu eski Sovyet cumhuriyeti Müslüman ülkesine etkisini engellemiş olacaktır.

- Rusya politik düşüncesine göre, ortak ekonomik ve politik bir mekan oluşturularak, Azerbaycan'ın burada yer almasının sağlanması "Rusça konuşan nüfusun güvenliği" için gereklidir.³⁵¹

Ermenistan, doğuda Azerbaycan, güneyde İran, batıda Türkiye ve kuzeyde Gürcistan ile komşudur. Ermenistan'ın bulunduğu coğrafi konum itibarıyla denize çıkışı bulunmamakta ve ulaştırma genellikle Gürcistan üzerinden yapılmaktadır.

Ermenistan jeopolitiğinde Rusya'nın rolü özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren önem kazanmıştır. Güney Kafkasya'da dar bir alana sıkışan Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde Rusya'nın ciddi ölçüde ekonomik, siyasi ve askeri desteğini almıştır. Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlık sürecinde Rusya karşıtı bir politika izleyerek Rus ordusunun kendi topraklarından çıkarılması için mücadele ederken, Ermenistan bu ülkelerden çıkarılan askeri üsleri kendi topraklarında konuşlandırmaya başlamıştır.³⁵²

Ermenistan'ın, Hazar havzası'nın enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında olası geçiş yollarının tam ortasında bulunması nedeniyle sağladığı doğal stratejik konumu Rusya açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın, Doğu-Batı eksenini içinde oynadığı rolün yanında, Rusya ve İran arasındaki bağlantıyı da oluşturması açısından Kuzey-Güney eksenini bağlamında Moskova için büyük bir öneme sahiptir. Azerbaycan ve Gürcistan ise, bölgede Rusya'nın etki sahası olmaktan kurtulabilmek için, Türkiye'yi ve ABD'yi 'karşı dengeleyici güç' olarak görmektedirler.³⁵³

³⁵¹ Nazım Cafersoy, **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara, Asam Yayınları, 2000, ss. 7-8.

³⁵² Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 5.

³⁵³ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 72.

Enerji kaynakları (Hazar petroleri) açısından önem taşıyan bu bölgenin yabancı güçlerin etki alanına dönüşmesi, Rusya için önemli bir kayıp olacaktır. Dolayısıyla, Rusya bölgedeki bazı uyuşmazlıkları tırmandırarak bölgenin ekonomik açıdan yabancı güçlerin etkisine girmesini engellemeye çalışabilir. Ancak bu kez de Rusya açısından, bölgedeki merkezkaç güçlerin tepkisel olarak güçlenmesi ve Batıya yaklaşımları tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın bilinçli politikaları ve stratejik hesapları, başta Azerbaycan ve Gürcistan olmak üzere yakın çevresindeki ülkeleri Batıya iten faktörlerden biri olmuştur. Bölgedeki doğal kaynaklar ve bunların taşınması meselesi, Rusya için önem taşımaktadır. Bundan dolayı, Rus barış koruma güçlerinin güney kanadı güçlendirilmiştir.

Rusya'nın bu bölgede Batının etkisini mümkün olduğunca minimum seviyeye indirmeye çalışması doğal kabul edilmelidir.³⁵⁴ Azerbaycan sivil dayanışma partisi başkanı Sabir Rustamhanlı, ABD gizli servisi basın açıklamalarında, 2015-2020 yılları arasında Kafkasya'daki etnik çatışmaların arttırılmasının planlandığı bilgilerinin yer aldığını belirtmiştir.³⁵⁵

Rusya, Kafkasya sınırında güvenliğin sağlanabilmesine değişik sebeplerden dolayı önem vermektedir. Bölgede radikal İslamın yayılmasından endişelendiği kadar, Türkiye'nin de bölgede etkisinin artmasını istememektedir.³⁵⁶

Kafkasya'da 1990'lı yılların başlarında hakim olan milli bağımsızlık düşüncelerinin yerini "gerçek İslam" sloganları almaya başlamıştı. Bunun sebepleri arasında, Kafkasya'daki etnik karışıklıklar nedeniyle radikal milliyetçilik bir siyasi ütopya haline almış, ayrıca kendi etnik grubunun üstünlüğü için verilen mücadele, fiiliyatta o etnik sınıfın elit kesiminin işine yaramıştı. Bütün bunların sonucunda

³⁵⁴ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 74.

³⁵⁵ **Zerkalo**, 06 Aralık 2005.

³⁵⁶ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 75.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Kafkasya'da radikal İslam düşünceleri yayılmaya başlamıştır.³⁵⁷

2.6. Avrasyacı ve Atlantikçi Bakış

Rusya Federasyonu'nun yakın çevresindeki ülkelerin Komünizm - özgürlük arasında tercih yapması sonucunda "yakın çevre" nin özgürlüğü seçmesi ile Rus akademik ve siyasi çevrelerde iki ayrı fikir grubu olarak Avrasyacılık-Atlantikçilik görüşleri ön plana çıkmıştır.

Rus dış politikasında etkin olmak isteyen Atlantikçiler, Rusya'nın Batı Avrupa Topluluğu'na en kısa zamanda katılmasını istemektedirler. Bu düşüncüyü savunanlar kariyerlerini perestroika altında yapmış olan, Gorbaçov'un başlattığı "yeni düşünce" politikasını destekleyen ve devlet içinde "Yeni Ruslar" olarak ortaya çıkan kesim ile ilişkili diplomatlardır. Yeni Ruslar'a örnek olarak, batılı kuruluşların Rusya'daki çıkarlarını savunan çok uluslu şirket müdürleri gösterilebilir.

Atlantikçiler'in politik-ekonomi alanındaki temel bakışı, Doğu-Batı arasındaki çekişmenin, gelecekte Kuzey-Güney arasındaki bir karşılaşmaya dönüşmesi durumudur. Bu görüşe göre gelecekte Kuzey ülkeleri Avrupa ve Rusya'nın konumunda olup benzer tehditlerle karşı karşıya geleceklerdir. Örneğin terörizm, fundamentalizm, göç ve güneyden gelecek askeri saldırılar, Rusya ile Batı'nın birlikte hareket etmesini gerektiren yeni tehdit algılamalarıdır. Bu görüşe göre Rusya'nın mevcut ekonomik, siyasi problemleri Rusya'nın Batı ile bütünleşmesi sonucunda çözülebilecektir.³⁵⁸

Avrasyacılar ise Batıyla entegrasyon sürecinin hızlı işlemesine karşıdır. Rusya'nın Avrupa ya da Asya ile olan ilişkilerinin sadece siyasal boyutta değil, kültürel boyutlarının da olduğunu vurgulayan Avrasyacı yaklaşıma göre Rusya,

³⁵⁷ Sergey Markedonov, "Yeşil Komünizm Tehdidi", **Radikal**, 12 Aralık 2005. Bkz. **İzvestia**, 01 Aralık 2005.

³⁵⁸ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, ss. 73-75.

Batılı siyasal ve kültürel geleneklere hiçbir zaman yakın olmamıştır.³⁵⁹ Başka bir ifadeyle, “Avrasyacılık-Yevrasiystro” fikri, Rusya’nın kendine ait dünyasının, ne Avrupalı, ne de Asyalı olduğu temel ideasına dayandırılmıştır.³⁶⁰ Avrasyacılık, Ekim 1917 Devrimi’nden sonra göç sırasında ortaya çıkmıştır. Atlantikçiler, Rusya’nın Batı ile aynı değerleri paylaştığını ve aynı tehditlerle karşı karşıya olduğunu düşünmektedirler. Bu doğrultuda ise uluslararası kuruluşlara önem vermektedirler. Batı ile yakın olmak isteyen ve çıkarlarının Batı’da olduğunu düşünen bu grubun karşısında Rusya’nın kişiliğini ve farklılığını kaybedeceğinden endişe eden Avrasyacılar yer almaktadır. Bu gruptakiler, Rusya’nın sanayileşmiş büyük ülkeler arasında yer alacak güce sahip olmadığını düşünmekte ve Rusya’nın sorunlarının gelişmekte olan ülkelerin sorunlarıyla benzerlik taşıdığını ifade etmektedirler. Avrasyacılara göre doğal müttefik Batı değil, Güney’dir.³⁶¹

Rus Devletçi (Statist) geleneğinin, Rus Ortodoks Hristiyanlığının “cemaat” fikrine dayanan gizli, totaliter ve otoriter devlet şekli olduğuna dikkat çeken yeni Avrasyacı yaklaşım, gelecekte merkezi süper güç konumunda olan bir Rusya’nın otoriter esaslara dayalı, güçlü bir Başkanlık sistemi ile yönetilmesinin, öncelikli siyasal seçenek olduğu fikrini savunmaktadır. Bu bağlamda, “Atlantikçi”leri uluslararası ilişkiler açısından ütopyik ve idealist olarak nitelendiren Avrasyacılar realist yaklaşım açısından değerlendirildiğinde, ideal devletin “ulus devlet” değil, “imparatorluk” alternatifinin çözüm paradigmasını savunmaktadırlar. Avrasyacılığın mantıki açıklamasına bakıldığında; söz konusu görüşü ileri sürenlerin multietnik yapıdan meydana gelen Rus İmparatorluğu’nun, “güvenlik-istikrar-kalkınma” döngüsünün, çöküşten yeniden doğuşa götürebilecek yoldaki emperyal kimliğin dış politikada çok seçenekli ve teslimiyetçi olmayan, ulusal çıkarları en üst düzeye çıkartabilen seçenek olarak tercih edilmesini savundukları ifade edilebilir. Bu yaklaşım, Batı’nın çoğulcu demokrasi ve insan hakları kavramına dayanan normların

³⁵⁹ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, s. 75.

³⁶⁰ Caşın, **Novgorod Knezliği’nden ...**, s. 598.

³⁶¹ Anne de Tinguy, “Rusya’nın Bir Güney Politikası Var mı?”, (Der.) Semih Vaner, **Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**, (Çev.) Ercan Eyüboğlu, Birinci Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, ss. 269-270.

ortaya çıkardığı “Dağılma Psikozu”na karşı duruşun formüle edilmesi olarak da yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Rusya Devrimi’ndeki Bolşeviklerle Avrasyacılar, Batı’ya karşı “antisömürgecilik” ortak paydası altında birleşmişlerdir. Avrasyacılar, Rusya ve dünyayı “Roma-Cermen” kültüründen kurtarma rolünü üstlenirken, Lenin, “dünya devriminin öncüsü ve savaşçısı” olabilmek için Mesihçi bir yaklaşımı uygulamaya geçirmeyi hedeflemiştir.³⁶²

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu’nun dış politika değerlendirmelerinde eski Birlik cumhuriyetlerini ifade etmek için kullanılan “Yakın Çevre” (near abroad – blijniy zarubejniy) kavramı, Rus dış politikasında tartışılan temel kavramlardan biri haline almıştır. 1992 yılının sonlarından itibaren Avrasyacılar ve Atlantikçiler arasındaki görüş farklılıkları azalmaya başlamış, Rusya’nın “yakın çevresi” nin Rusya’nın güvenlik politikası için önemli olduğu görüşü her iki grup tarafından da paylaşılmıştır.³⁶³

20. yüzyılın son on yılında siyaset kütlesinin bölünebilir olduğunun keşfedilmesi, bazı azınlık gruplarının kendi milliyetçiliklerini ortaya çıkarmasına ve ulustan kopmasına neden olmuştur. Bert Fagner, Sovyet milliyetçiliğinin birleştirici olmadığını, aksine Sovyetler Birliği içindeki azınlık milliyetçiliklerinin bilinçli olarak yönlendirildiğini söylemektedir. Modernleşme sürecinde kitleleri seferber edecek bir unsur olan özgün milliyetçilik modeli, öncelikle özerk milliyetçilikleri ve de siyasi bağımsızlık girişimlerini önlemeye yönelik olmuştur. Marksist yaklaşımın bir parçası olmayan ama paralellik arz eden Sovyet milliyetçiliği, Birlik’ten kopma yanlısı her türlü propaganda ve girişimi önleme amacıyla, ülkedeki milliyetçi söylemlere hakim olmaya çalışmıştır. Sovyet milliyetçiliği, Birlik’in kapsadığı tüm bölgelerde tek bir ulus inşa etmenin resmi ideolojisiydi; oysa günümüzde, Sovyet

³⁶² Caşın, **Novgorod Knezliği’nden ...**, s. 599.

³⁶³ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, s. 78.

sonrasında ortaya çıkan devletlerin her birinde kendi milliyetçi ve milliyetçilik karşıtı tutumların yaşamaya devam ettiği görülmektedir.³⁶⁴

Toprak ayrılığı ilkesi bu ülkelere Sovyet milliyetçiliğinden miras kalmıştır. Sovyet anlayışına göre, her ulus kendi toprağına sahip olmalıydı. Toprak ayrımı, Stalin'in Ulusal Sorun'a ilişkin tezinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki tartışmalı bölge olan Karabağ ile Gürcistan'daki çatışmalar dışında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri denilen Birlik ülkelerinin sınırları değişmemiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait olan Karabağ üstünde hak iddia etmesi bir yana bırakılırsa, ülke toprakları konusunda yaşanan görüş ayrılıklarının çoğu başkalarına karşı değil, cumhuriyetlerin kendi içinde ele alınmaktadır.³⁶⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Kafkasya ülkeleri, ulusal çıkarlarını tanımlarken milli kimliklerini geliştirme çabasına girmişlerdir. Gürcistan, etnik yapısından dolayı bunu daha belirgin yaşamıştır. Samuel Huntington'un belirttiği gibi, ulusal çıkarın tanımlanabilmesi için önce ulusun kendisini tanımlaması ve kim olduğu konusunda bir fikre sahip olması gerekir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra onun ardılı olarak ortaya çıkmış ve eski Sovyetler Birliği topraklarının % 76'sına sahip bir devlet olarak batıdan doğuya doğru geniş bir coğrafyada, farklı stratejiler izleyebilecek bir konumda uluslararası politikada yerini almıştır. Rusya'nın güvenlik politikalarını, Batı ile işbirliği temelinde oluşturması ve Batıya dönük bir dış politika izlemesi halinde Kafkasya'ya olan yansıması ile, eski Sovyetler Birliği coğrafyasına yeniden hakim olma ve Batıyla rekabet temelinde oluşacak bir dış politikaya yönelmenin Kafkasya'ya etkisi çok farklı olacaktır. Rusya'nın Batılı mı olduğu yoksa bir Avrasya ülkesi mi olduğu konusundaki iç tartışmalar, ülkenin dış politikasına yansımıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1992'nin

³⁶⁴ Feroz Ahmad, Jacob M. Landau, "Ulustan Kopuş", (Der.) Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (Çev.) Selda Somuncuoğlu, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 280-281.

³⁶⁵ Berg G. Fragner, "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", **Orta Asya ve İslam Dünyasında...**, ss.32-37.

sonlarına kadar hakim olan Atlantikçi akımın etkisiyle Rusya, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı önemsemeyen, Batıyla bütünleşme yanlısı bir politik anlayışa sahip olmuştur. Ancak, Rusya'nın ekonomik sorunlarının devam etmesi ve Batı'dan beklenen desteğin görülememesi nedeniyle Atlantikçi görüş zayıflamaya başlamış ve Avrasyacı olarak adlandırılan ve Rusya'nın çıkarlarının batıdan farklı olduğu, Rusya'nın bir Avrasya ülkesi olarak, "Yakın Çevre" şeklinde isimlendirilen coğrafyada özellikle güvenliği açısından aktif bir dış politika izlemesi gerektiği anlayışı, Rus dış politikasına hakim olmuştur. Bu politika ile Rusya, Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üzerindeki kontrolünü arttırmaya yönelmiş ve hem askeri varlığının bölgede devamını, hem de bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlamıştır.³⁶⁶

Rus Dış Politikası, Mayıs 1992'ye kadar Batı yanlısı bir çizgi izlemiştir. Haziran 1992'den, Nisan 1993'e kadar olan zaman aralığında ise Rus Dış Politikası ilgisini Bağımsız Devletler Topluluğu'na yöneltmeye başlamıştır. Nisan 1993'de ise Rusya'nın Politikasında fikir birliğine varılmıştır.³⁶⁷

"Yakın Çevre Doktrini", Nisan 1993'de Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "Rusya Dış Politika Konsepti" belgesi ile Rus devlet siyasetine girmiştir. Doktrinde, Moskova'nın işbirliği alanında önceliği, BDT ülkelerine ve BDT içinde kolektif savunma mekanizmalarının oluşturulmasına vereceği ifade edilmiştir. BDT sınırları ise Rusya Federasyonu'nun "ulusal güvenlik sahası" olarak açıklanmıştır. Moskova söz konusu doktrinle, kendi çıkarlarına tehdit oluşturacak her durumda bölgeye askeri müdahalede bulunma hakkına sahip olduğunu ilan etmiştir.³⁶⁸

1993 yılından sonra, Rusya Federasyonu'nun Batı'ya dönük dış politika izlemekten vazgeçmiş olması Moskova'nın "yakın çevre" sine öncelik vermesinde

³⁶⁶ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", s. 22.

³⁶⁷ Margot Light, "Foreign Policy Thinking ", (Ed.) Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison, Margot Light, **Internal Factors in Russian Foreign Policy**, England, Oxford University Press, 1996, s. 33.

³⁶⁸ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, ss. 78-79.

önemli rol oynamıştır. Rusya'daki dış politikanın belirlenmesinde “Avrasyacı ekol”ün etkili olmaya başlaması sonucu, Yeltsin hükümeti de Moskova'nın ulusal çıkarlarının ve güvenliğinin korunmasını 1993'ten sonra Rusya'nın öncelikli hedefleri olarak ilan etmiştir. “Realist ekol” olarak da tanımlanan “Avrasyacı” görüşün temsilcilerine göre, Gorbaçov döneminden itibaren Batı ile yakın ilişkiler kurmak uğruna, Moskova gerçekten çıkarlarını koruyabilecek bir dış politika oluşturamamıştır. Özellikle, Yeltsin-Gaidar-Kozirev'in etkisinde kalmış olduğu “Atlantikçi ekol” Rusya'nın “yakın çevresi” ne ilgisiz kalmıştır. Bu da, Rusya Federasyonu'nun güneyinde bir “güvenlik boşluğu” nun oluşmasına neden olmuştur. “Realist ekol” ün savunmacı ve saldırgan kesimlerinin üzerinde hemfikir oldukları konu, Rus dış politikasının Batı yanlısı politika izlediği dönemde, Moskova'nın “yakın çevre” sinin ihmal edilmesi stratejik bir hatadır. Çünkü bu ihmal sonucu güven boşluğu oluşmuştur. Bu görüşü savunanlara göre, SSCB dağıldıktan sonra, Rusya Federasyonu önceliğini Kazakistan, Gürcistan, Ermenistan ve diğer eski SSCB cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinin sağlamlaştırılmasına vermeliydi. Yine, “Realist ekol”ün temsilcilerinin iddiasına göre, “Atlantikçi ekol” içindeki etkili bazı kesimler³⁶⁹ Rus dış politikası olarak Batı ile “stratejik işbirliği” sürdürme politikasını uygularken, işlerini kolaylaştıran en önemli etken Devlet Başkanı Yeltsin'in uluslararası politikadaki deneyimsizliği olmuştur. Sonuçta, Rusya'da 1993'e kadar geçerli olacak bu istikrarsız dönemde, bu durumdan en çok karlı çıkan ABD ve diğer bölgesel güçler olmuşlardır. “Realist ekol” temsilcilerine göre, bu dönemde, ABD'nin ve bölgedeki diğer güçlerin (Türkiye ve kısmen de İran) Rusya'nın yakın

³⁶⁹ 1993 yılı ve sonrasında, Moskova'nın “yakın çevre” sinde istikrarlı bir politika izlenememesinin bir nedeni, dış politika yapım sürecinde değişik zamanlarda farklı çıkar gruplarının (siyasi parti temsilcileri, petrol lobisi, askeri kesim vb.) olayların gidişatına yön vermiş olmasıdır. Rusya Federasyonu başkanlık sistemi olup, iç ve dış politikada iplerin Başkan Yeltsin'de olmasına rağmen, Primakov'un Dışişleri Bakanı olduğu dönemde bile, Duma'da dahil olmak üzere birçok grubun dış politika yapımında etkili olduğu görülmüştür. Bu gruplar arasında, Lukoil ve Gazprom gibi enerji şirketleri, Boris Nemtsov ve Anatoly Chubais gibi reformistleri, Rosvooruzheniye gibi silah satan Rus firmaları, Rusya Ekonomi ve Atom Enerji Bakanlığı, Rus Savunma Bakanlığı sayılabilir. Bkz. Nurşin Ateşoğlu Güney, “Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı”, (Der.) Mustafa Türkeş, İlhan Uzel, **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Şubat 2002, ss. 334-336.

çevresinde geliştirmeye başladığı ilişkiler, Moskova'nın "yakın çevre" sinde etkinlik sağlamasını zorlaştırmıştır.³⁷⁰

Batıcılar ile Batı'ya karşı bağımsız bir politika izlenilmesini isteyen gruplar arasında yaşanan düşünce farklılıklarına rağmen, 1993 yılında Rusya'nın dış politika öncelikleri ve hayati çıkarları konusunda ortak paydada buluşulmuştur. İç politik mücadeleler ve dış faktörler, Moskova'nın liberal batıcı politikalarla, pragmatik milliyetçi politikalar arasında gidip gelmesine neden olmuştur.³⁷¹

Putin, Avrasyacılık çerçevesinde değerlendirilen iki kutup arasında; sol Avrasyacılık (sosyalist) ve sağ Avrasyacılık (liberal) arasında denge sağlamıştır. Putin'in gelişi ile birlikte Moskova'nın Rusya toprakları ve BDT ülkeleriyle ilişkileri değişerek, "aydınlanmış jeopolitik" formülü ile farklılık kazanmıştır. Rusya'nın Dağıstan ve Çeçenistan'da dağılmasına sert tepki; bölgesel lobi olarak Federasyon Konseyi'nin öneminin azaltılması; Federal bölge sisteminin uygulanması; Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin oluşturulması; BDT ülkeleri ile Kollektif Güvenlik Antlaşması'nın imzalanması; Avrupa Birliği ile diplomatik yakınlaşma; Asya ülkeleri -Çin, Kuzey Kore, Japonya, İran- ile ilişkilerin artması bunun kanıtıdır. Tüm bu gelişmeler, Avrasyacılığı güçlendirmek amaçlı atılmıştır.³⁷²

Rusya'nın Yeni Avrasya hipotezine en yakın model olan BDT çok ciddi etnik ve ekonomik problemlerle karşı karşıyadır. Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşanan sosyoekonomik çatışmaların zamanla Birlik'i zorlaması, gelir seviyesi çok düşük olan bu ülke halklarının Batı'ya özen duyması, terör, sınır ve toprak sorunlarının çözüme ulaştırılamaması, Putin'in ideolojiden ekonomik pragmatizmden öncelik veren dış politika arayışlarında çatışma ve zıtlıkları ortadan kaldırmakta yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın

³⁷⁰ Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", ss. 335-336.

³⁷¹ Alex Pravda, Neil Malcolm, "Conclusion", **Internal Factors in Russian...**, ss. 301-302.

³⁷² Aleksandr G. Dugin, "Putin üzerine üç deneme" (Çev.) Gülcan Sakenova ve Mehmet Perinçek, **Teori Dergisi**, Eylül 2004, Sayı: 176, ss. 5-7.

uluslararası dış politika geleneğine hakim olan “Rusya ancak ulusal çıkarlarına uygun olduğu sürece paktlara sadık kalır.” yorumuna dikkat edilmesi gerekmektedir.³⁷³

Yeni Avrasyacı bakış açısıyla bakıldığında, Rusya’nın Batı ile arasındaki temel sorunlarının çözümlenebilmesi olanaksızdır. Batıcılar, SSCB’nin yıkılması ile emperyal dönemin de sona erdiğini kabul ederlerken; Yeni Avrasyacılar, gelecekte İmparatorluk düzeninin yeni bir şekil alarak yeniden oluşacağını düşünmektedirler. Bu düşünce tarzında olanlardan biri de, Rusya’nın Dışişleri eski Bakanlarından Yevgeni Primakov’dur. Bazı Avrasyacılar, Bağımsız Devletler Topluluğu’nun hala böyle bir amaç için kullanılabileceğine inanmaktadırlar. Bu çerçevede Rusya, Sovyetler Birliği’nden miras olarak devralınan ‘önder karasal güç’ olma pozisyonundan hareketle, ticari avantajları olan ve ABD’nin önderlik ettiği deniz (Atlantik) medeniyeti³⁷⁴ ile mücadele etmeye hazırlanmalıdır. Rusya, bu mücadele için “Büyük Avrasya İmparatorluğunu” yeniden oluşturmak zorundadır.³⁷⁵

Putin yönetimi, Rusya’nın bir dünya gücü rolünü oynamasını arzu etmektedir. Oldukça pragmatik bir yaklaşıma sahip olan Putin, maceracı politikalara yönelmemektedir. Putin’in izlediği dış politikada, Avrupa yönelimi anahtar konumda gözükmemektedir. Tarihsel sebeplerle ve jeopolitik konumu nedeniyle Rusya, her zaman Avrupalılar içinde Asya ile en yakın ülke olmuştur. Putin, kutuplardan birisinin Rusya olması kaydı ile çok kutuplu bir dünyayı tercih etmektedir. Putin ile birlikte Atlantikçilik fikri “medeni ortaklıkla” yer değiştirmiştir. Bu yeni yaklaşım, karşılıklı olarak milli menfaatlere saygı gösterilmesini, özellikle savunma, güvenlik ve ekonomi alanlarında olmak üzere çeşitli siyasi faaliyetlerde karşılıklı çıkarlara dayalı bir işbirliğini ve uluslararası sistem içinde medeni bir rekabeti gerektirmektedir. Başkan Putin, Temmuz 2000’de içinde şu ifadeler bulunan Rusya

³⁷³ Caşın, **Novgorod Knezliği’nden ...**, s. 602.

³⁷⁴ Avrasyacılar göre, tarihte deniz imparatorlukları ya kendiliklerinden ya da denizsizi bölgelerden gelen baskı, şiddet ve zorlamalar nedeniyle dağılmışlardır. Kıtasal bir İmparatorluk geleneğini yansıtan Rusya’nın bu şekilde dağılması beklenemez.

³⁷⁵ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 59.

Federasyonu Dış Politika Konseptini imzalamıştır: “Rusya büyük bir Avrasya gücüdür ve uluslararası ilişkilerde çok kutuplu bir sistemin oluşmasını kabul edecektir. Rus dış politikasının özelliği, onun dengeli karakteridir. Avrupa’nın en büyük ülkesi olarak Rusya’nın jeopolitik durumu gereği belirlenen bu karakteri, gayretlerin her yönde optimal kombinasyonunu gerektirmektedir.” Herşeye rağmen Putin aşırılıkçı bir Avrasyacı³⁷⁶ değildir. Putin, Avrasya Ekonomik Topluluğu’na, daha çok ekonomik gerekçelerle de olsa büyük önem vermektedir.³⁷⁷

Haziran 2001’de Rusya Dış ve Savunma Politikası Konseyi, Rusya’nın uluslararası statüsünü güçlendirmek için Avrasyacılığın benimsenmesi gerektiğini kabul etmiştir. Putin de bu yaklaşımı desteklemiştir. Ayrıca Putin’in yaptığı birkaç kamuoyu açıklamasından da Putin’in ılımlı bir Avrasyacı olduğu ve ‘*zapadniki*’ (Batıcılık) felsefesinden uzaklaştığı görülmektedir. Örneğin, Başkan Putin bir Asya-Pasifik forumu için gittiği Brunei’de yaptığı konuşmada; “Rusya, kendini daima bir Avrasya ülkesi olarak ele almaktadır. Rusya’nın topraklarının büyük bir kısmının Asya’da olduğunu asla unutmadık.” ifadesini kullanmıştır.³⁷⁸

2.7. Eski Sovyetler Birliğindeki Yerel Çatışmalara Yönelik Rusya’nın Politikasının Temel Stratejileri

Yerel etnik çatışmalar ve sınır kavgaları, Rus politik ve akademik çevrelerindeki birçok grup tarafından geliştirilmiştir. Bunlardan ilki bazen tecrit politikası olarak adlandırılan Rusya’nın ekonomik, politik ve askeri açıdan eski Sovyetler Birliği’nin yeni bağımsız devletleriyle işbirliğinin azaltılmasını ve ülkenin tüm kaynaklarının kendi problemlerine odaklanmasını savunan politikadır. Teorik olarak çok ilgi çekici olsa da, Rusya kendini hala Eski Sovyet bölgesindeki bazı önemli stratejik çıkarlardan uzaklaştıramamış olduğu için- ki bu daha önemlidir; fiziksel olarak kendini komşu ülkelerden soyutlaması mümkün değildir.

³⁷⁶ Aşırılıkçı Avrasyacılar, Doğu’nun (Asya) sadece Batı’dan değil, Avrasya’dan da önemli olduğunu savunmaktadırlar. Bkz. Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s.131.

³⁷⁷ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 51-52.

³⁷⁸ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 53.

İkinci stratejik seçenek ise hakimiyettir. Bu seçenek, eski Sovyet bölgesi üzerinde geleneksel jeopolitik anlamda tam bir Rus hakimiyeti kurmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımın gerçekleşmesi, çok büyük ekonomik ve belki de askeri kaynaklar gerektirmektedir. Bu stratejiyi uygulamak için yapılacak bir hareket, bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerde güçlü bir anti-Rusya tepkisine yol açacaktır.

Üçüncü strateji “işbirliği” olarak adlandırılabilir. Ulusal ve uluslararası çatışma ve zıtlıkların barış yoluyla çözülmesini hedefleyen birleşik uluslararası eylemleri yürütecek bir kurumlar sisteminin kurulmasını ve ekonomik-sosyal kalkınmanın teşvik edilerek Rusya sınırlarına bağlı alanda stratejik ve güvenli bir çevre oluşturulmasını hedefler. Diğer iki seçeneğin aksine, üçüncüsü daha teorik bir alternatiftir. Rusya’nın yerel çatışmalarla ilgili pratik politikası Sovyetler Birliği’nin çöküşünden bu yana, anlatılan birinci ve ikinci stratejik yaklaşımların kombinasyonu üzerine kurulmuştur.³⁷⁹

Rus politikasının bu üç temel safhası, Rusya Federasyonu’nun bütünlüğünü korumak ve Rusya Federasyonu dışındaki yerel çatışmaların engellenmesi amacıyla güç kullanımına yönelik karakterde olduğu, politik ve güvenlik ortam algısının ne kadar gerçekçi olduğuna yönelik özelliklerle karakterize edilebilir. 1991-1992 yıllarında uygulanan birinci basamak, tecrit politikasıyla tanımlanabilir. Sovyet imparatorluğunun çöküşünün lideri olarak Rusya, imparatorlukla ilgili engelini ortadan kaldırmak için yeni bağımsız devletlerdeki ekonomik ve askeri varlığını azaltmayı denemiştir.

Ancak, Rusya tam anlamıyla sınırları ötesindeki çatışmalardan uzak kalmayı başaramamıştır. Sol kanat ve Büyük Sovyet’e hakim olmuş milliyetçi karşıtlar,

³⁷⁹ Emil A. Pain, “Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes Along Russia’s Southern Flank”, (Eds.) Rajan Menon, Yuri E. Fedorov, Ghia Nodia, **Russia, The Caucasus, and Central Asia: The 21st Century Security Environment**, Armonk, New York, M.E. Sharpe, EastWest Institute (EWI), Volume 2, August 1999, ss. 189-191.

hükümet görevlilerinin önemli bir kesimi tarafından desteklenmiş ve bu çatışmalara karşı aktif bir Rus politikasında ısrar edilmiştir. Bu çatışma bölgelerindeki Rus askeri varlığı, ekonomik ve politik çıkarların yanı sıra Rus katılımını da tetiklemiştir. Sonuç olarak 1991-1992 yıllarında Rus politikası yeni bağımsız devletlere karşı bir yabancılaşmayı ve çatışma bölgelerindeki politik alanda ve askeri eylemlerde etkili atakları beraberinde getirmiştir. Ayrılma politikasının en belirgin istisnalarından biri Haziran 1992’de yaşanan eylemlerdir. Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoï’nin de aralarında bulunduğu bir takım Rus liderler, Moldavya ve Gürcistan hükümetlerine bir ültimatom göndererek Transdniestria ve Güney Osetya bölgelerindeki askeri eylemleri durdurmalarını ve Rus barış gücünü kabul etmelerini istemiştir.³⁸⁰

Ağustos 1991’den sonra, Rusya’nın Dağlık Karabağ (Nagorno-Karabakh) politikası, 1992’de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)³⁸¹ tarafından oluşturulan Dağlık Karabağ Minsk Konferansındaki başarısız katılım ve arabuluculuğunu ve ordularının Karabağ ve Azerbaycan’dan hemen çekilmesini, Ermenistan ve Azerbaycan’da yerleşmiş olan eski Sovyet silahlarının bu iki ülke arasında paylaşılmasını içermektedir.³⁸²

2.7.1. Avrasyacı Bakış Açısına Göre Kafkasya’daki Yerel Etnik Unsurların Kullanımı

Kafkasya bölgesinin jeopolitik durumunun genel yapısı, Moskova’ya kendi stratejisinin sınırlarını dikte ettirmektedir. Avrasyacı bakış açısına göre, söz konusu stratejinin olmazsa olmaz şartı, bu bölgede ABD’nin ve uydularının planlarına, yani *Atlantikçi* olarak nitelendirilebilecek tüm proje ve eğilimlere karşı hareket etme

³⁸⁰ Pain, “Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes Along Russia’s Southern Flank”, ss. 189-191.

³⁸¹ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı adı altında 1970 yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa’nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletler arasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuştur.

³⁸² Pain, “Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes Along Russia’s Southern Flank”, ss. 189-191.

zorunluluğudur. Atlantikçiliğe sadece yüz yüze değil, onunla ortak “barış sağlama” çabaları görüntüsü altında yapmacık işbirliği yapılarak da karşı çıkmak gerekir.

Bu bağlamda Moskova Güney Kafkasya’daki mevzilerini pekiştirmelidir. Özellikle, Sovyet döneminden mekaniksel olarak kalan değil, yeni güç çizgilerine göre oluşan Moskova yanlısı eğilimler dikkate alınmalıdır. Bu anlamda, geleceği önceden görmek ve bölgelerin Moskova’ya doğrudan bağımlılığının siyasi olarak ortadan kalkışı sonrasında merkezci fonksiyonu yerine getirecek faktörlerin hesaplanması önem taşımaktadır. Bunun en iyi örneği, belli bir “Rus düşmanlığı” ve ayrılıkçılık döneminden sonra Rusya yanlısı eğilime geri dönen Ermenistan’dır.

ABD ve Batı yanlısı politika izleyen Güney Kafkasya liderleri ve siyasi hareketlerin temsilcilerinin Moskova tarafından uygun bir tarzda yönlendirilmesinde fayda görülmektedir. Bu amaç için, Kafkasya’nın siyasi gerçekliğinde kök salmış ve bölge elitlerinin davranış modellerini ve motivasyonlarını gayet iyi bilen Ermeni diasporasının kullanılması gerekmektedir.³⁸³

Bundan başka, öncelikle Vaynak/Çeçen (veya Dağıstan’da Avar) etkisinin Kuzey Kafkasya’da güçlenmesi, aynı zamanda Azerbaycan’ın öneminin artması durumunda “günah keçisi” durumuna düşecek etnik teşekküllerden istifa edilmelidir. Bu çerçevede, Lezgi hareketini ve Dağıstan ve Azerbaycan Lezgilerinin etnik oluşumu düşüncesini desteklemenin yanında Oset-İnguş çatışmasını ve Çeçen-Akinler (Dağıstan’lı Çeçenlere verilen ad) ile Laklar ve Kumıklar arasındaki uyuşmazlıkları denetim altında tutmak gereklidir.³⁸⁴

³⁸³ Ermeni İstihbarat örgütleri, etkili oluşlarını Elçibey’in azliyle sonuçlanan Azerbaycan olaylarında ispat etmişlerdir. Bkz. Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, ss. 373-374.

³⁸⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği...**, s. 374.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU'NUN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Dış Politika, uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt inceleme dalı olup, bir devletin diğer devlet yada devletlere veya bir bölgeye dönük eğilimleri ile ilgilidir. Dış Politika, devletin politika yapıcılarının, uluslararası sistemdeki diğer devletler veya uluslararası aktörlere yönelik geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefe varmak için yapılan çalışmaların bir bütünüdür. Burada asıl amaç, bir “politika” (policy), yani “hedefler listesi” tayin etmektir. Uluslararası sistem, çok şiddetli güç mücadelelerinin bulunduğu, çıkar çatışmalarının yaşandığı bir ortamdan oluşmaktadır. Bu nedenle, bir dış politikanın oluşumunda dikkat edilmesi gereken ilk nokta, uluslararası sistemdeki güç dengeleri ve bu dengelerin meydana getirdiği ittifaklar, bloklaşmalar, çatışmalar ve gerginliklerdir.³⁸⁵

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Kafkasya, 16. yüzyıldan bu yana Rusya'nın en çok önem verdiği bölgelerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Kafkasya'da yeni devletlerin doğuşu, Rusya Federasyonu'nun bu ülkelerle daha önceleri Sovyetler Birliği'nin federal bünyesi içinde sürdürdüğü ilişkilerini yeniden tanımlama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın Kafkasya'daki ülkelerle olan ilişkileri, diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ilişkileriyle karşılaştırıldığında en sorunlu ilişkileri oluşturmuştur.³⁸⁶

Rusya'nın Kafkaslara egemen olması iki önemli tarihsel süreç halinde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi Rusya'nın güneye yayılma politikasının sonucu olarak Kafkaslar'a hakim olmaya başladığı 1801 yılıdır. Rus Çarı I. Aleksandr 12 Eylül 1801'de Gürcü İberya Krallığı'nı kendi topraklarına kattıktan sonra Azerbaycan Hanlıkları üzerine giderek, Azerbaycan'ı işgal etmiştir. 20. yüzyılın başlarına kadar Rus egemenliği devam etmiştir. Ekim Devrimi'ni takiben Güney Kafkasya halkları bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Azerbaycan, Gürcistan ve

³⁸⁵ Ramazan Gözen, “Dış Politika Nedir?”, (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004, ss. 3-6.

³⁸⁶ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, ss. 377-378.

Ermenistan cumhuriyetleri kurulmuştur. Sovyet Rusya, toparlanma sürecinden sonra yeniden Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Azerbaycan'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Kızıl Ordu birlikleri Menşevik³⁸⁷ Gürcistan'a girmiştir. Bu iki halkın bağımsızlığına yönelik ortaya çıkan sonuç, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarının birbirine ne kadar bağımlı olduğunun tarihsel bir göstergesidir. Birinin Rusya'nın nüfuz alanına girmesi, diğerinin de aynı kaderi yaşamasını doğurmaktadır. Bu batı için Azerbaycan'ın göz ardı edilerek Gürcistan'ın tek başına güçlendirilmesinin anlamlı olmayacağı sonucunu doğurmaktadır. Eğer her iki cumhuriyet güçlendirilirse o zaman Batı'nın bölgedeki nüfuzu kalıcı olabilecektir.³⁸⁸

Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın bölgedeki gücü önemli ölçüde azalmış, ve bu nedenle de Sovyet döneminde bölgedeki eski Cumhuriyetlerin Moskova'ya sıkı bağlantı sistemi, yerini daha çok yerel aktörler ile kurulan ittifaklara ve bu aktörler arasındaki dengelere dayanan emperyal sonrası (post-imperial) bir düzene bırakmıştır.³⁸⁹

SSCB'nin dağılmasının ardından bozulan ekonomik sistemle birlikte eski Sovyet devletleri yeniden yapılanma için bir geçiş dönemi yaşamışlardır.³⁹⁰ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Aralık 1991 sonrası Rus dış politikasındaki tartışmalarda batıcı, serbest pazarıcı görüşler etkinlik kazanmıştır. Buna ise, Sovyetler Birliği'nin ve merkezileşmiş bir ekonomik yapının yeniden güçlendirilmesini isteyenler karşı çıkmışlardır.³⁹¹

³⁸⁷ Menşevik: Rus sosyal demokrat hareketi içinde Bolşevikliğe karşıt olarak gelişen akımdır. 1903 yılında üyeleri arasında fikir ayrılığı başlayan Rus Sosyal Demokrat Partisi, 1912 Ocak ayında kesin olarak parçalanmıştır. Bu tarihte Prag'da yapılan Rus Sosyal Demokratlarının VI. Kongresinde, Bolşevikler ve Menşevikler kesin olarak birbirinden ayrılmışlardır. Bkz. Şahin, **Türkiye ve Maverâyı Kafkasya İlişkileri...**, s. 13.

³⁸⁸ ABD Kongresi'nin Azerbaycan'a yardım yapılmasını engelleyen 907 sayılı kararına rağmen yeni ABD yönetimi Kongre'ye mektup göndererek 2002 yılına ilişkin Azerbaycan'a yapılacak yardımların % 46 artırılmasını istemiştir. Bkz. Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", ss. 28-29.

³⁸⁹ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", ss. 377-378.

³⁹⁰ Demet Şefika Acar, "Soğuk Savaş Sonrası Kafkaslarda Güvenlik Sorunları", **Kafkasya Araştırma & Analiz**, Ekim 2005- Mart 2006, Sayı: 1, s. 62.

³⁹¹ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", ss. 258-259.

Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ve Birleşmiş Milletler'e üye olması ile Rusya Federasyonu, Kafkasya'nın dışına itilmeye zorlanmıştır. Kafkasya'nın jeopolitik konumunun değişmesiyle Rusya Federasyonu'nun stratejik amaçları sekteye uğramıştır. Rusya Federasyonu için İslam dünyasının ideolojik ve politik eğilimlerine karşı tampon bölge olarak gördüğü bölge genelindeki ve Hazar Havzası'ndaki hakimiyeti de azalmıştır.³⁹²

SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Gürcistan, Azerbaycan ve kısmen Ermenistan'ın politikaları Rusya Federasyonu'ndan bağımsız Batıya yönelik bir gelişim içerisine girmiştir. Bölgede ABD'nin izlediği politika Kafkasya'da Türkiye ve İran'ı karşı karşıya getirirken, Rusya Federasyonu bu bölgedeki etnik çatışmaları, dini farklılıkları, ekonomik ve sosyal düzensizlikleri kışkırtarak bölgede eski nüfuzunu yeniden kazanmaya çalışmıştır.³⁹³ Sovyet sonrası dönemde Rusya, bölgedeki varlığını sürdürebilmek için, yerel elitler arasında çatışma ortamı yaratarak, ortaya çıkan iktidar boşluğunu kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanmak istemiştir.³⁹⁴

Rusya hükümeti, Rusya'nın ekonomik güvenliğini dikkate alarak, Rusya-Güney Kafkasya ticaretini canlandırmaya çalışmıştır. Ancak her üç ülkenin de ekonomilerinin savaş sonrasındaki kötü durumları nedeniyle çok az gelişme kaydedilebilmiştir. Aslında Rusya, geri ödemenin hızlı bir şekilde olmayacağını bilmesine rağmen, Ermenistan'a krediyle petrol ve diğer yakıtlardan vermeyi kabul etmiştir. Güney Kafkasya'daki çatışmalar, İran ile olan iletişimin sürekli kesintiye uğramasına neden olduğu için, Rusya'nın İran ile olan ekonomik ilişkileri de etkilenmiştir. İktisadi faaliyetlerde söz sahibi olmak isteyen Rusya'nın öncülüğünde hayata geçirilen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), 1992-1993 yılları arasında Ruble bölgesi yaratarak, karşılıklı bağımlılığı sürdürme amacı taşımıştır. Ruble

³⁹² Acar, "Soğuk Savaş Sonrası Kafkaslarda Güvenlik Sorunları", s. 62.

³⁹³ Acar, "Soğuk Savaş Sonrası Kafkaslarda Güvenlik Sorunları", s. 62.

³⁹⁴ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 379.

bölgesi açısından, Temmuz 1993’de gerçekleşen “ruble darbesi”³⁹⁵, ruble bölgesinde kalmak, ekonomik politikalarda Rusya ile işbirliğine gitmek ve rubleleri değersiz hale gelen kişilerin rublelerini değiştirmekte istekli olan cumhuriyetleri zor durumda bırakmıştır. Eylül 1993’te BDT tarafından görüşülen ekonomik birliğe katılmak isteyen cumhuriyetlere Rusya’nın dayattığı şartlar, yine benzer şekilde üyelerin kendilerini Rus ekonomi politikalarına bağlı olmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır.³⁹⁶

1992 yılının ortalarından bu yana bağımsız çalışan ya da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE) müzakerecileriyle birlikte çalışan arabulucular, Gürcistan ile Güney Osetya³⁹⁷, Gürcistan ile Abhazya³⁹⁸ ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmaya varılması konusunda aracılık yapmakta, Rusya ise kendisini tarafsız göstermeye çalışmaktadır. Rusya’nın bazı siyaset bilimcileri ise “Rusya’dan ayrılan halkların, özellikle de küçük olanların yok olacağını, ya da daha güçlü komşularının içinde sindirilip gözden kaybolacaklarını, Kafkaslarda olduğu gibi, yaşadıkları yerde düzinelerce kabile arasında düşmanlıkların bulunduğu ve aralarındaki bu kanlı çekişmelere sadece tarafsız ve güçlü bir hakemin son verebileceğini” belirtmişlerdir. Bu açıklamalarda, Rusya’nın “tarafsız ve güçlü bir hakem” olabileceği ima edilmektedir.³⁹⁹

Güney Kafkasya’da diğer bir çatışma bölgesi olan Dağlık Karabağ’da, Rusya’nın arabuluculuk çalışmalarına rağmen -ve dolayısıyla da Avrupa Güvenlik ve

³⁹⁵ Ruble Darbesi: 1993 yılı öncesine ait tüm ruble banknotlarının iki hafta içinde tedavülden kaldırılması ve yeni banknotlarla yapılacak değişikliklerde meblağ konusunda kısıtlamalara gidilmesi. Bkz. Light, “Russia and Transcaucasia”, **Transcaucasian boundaries**, ss. 51-52.

³⁹⁶ Light, “Russia and Transcaucasia”, **Transcaucasian boundaries**, ss. 51-52.

³⁹⁷ Stalin’in parçala-böl-yönet politikasının bir gereği olarak Sovyetler Birliği döneminde Kuzey Osetya ve Güney Osetya olarak ikiye bölünmüş olan Oset halkının Gürcistan sınırları içinde yaşayan Güney Osetya bölümü, Gürcistan’dan ayrılıp Kuzey Osetya dolayısıyla Rusya Federasyonu ile birleşmek için siyasi bir mücadele ve savaş başlatmıştır. Bkz. Tavkul, “Kafkasya’nın Hassas Etnik Dengelerinde Yeni Bir Tehdit Unsuru Kazaklar”, s. 72.

³⁹⁸ Stalin döneminde Gürcistan’a bağlı bir özerk cumhuriyet haline getirilen Abhazya, kuzeydeki akrabaları Çerkesler ile birleşik bir devlet kurabilmek ve dolayısıyla Rusya Federasyonu’na bağlanmak için Gürcistan devletine karşı bir bağımsızlık mücadelesi başlatmıştır. Gürcülerle Abhazlar arasında kanlı savaflara yol açan bu mücadele henüz bir sonuca ulaştırılmamıştır. Bkz. Tavkul, “Kafkasya’nın Hassas Etnik Dengelerinde Yeni Bir Tehdit Unsuru Kazaklar”, ss. 72-73.

³⁹⁹ Light, “Russia and Transcaucasia”, **Transcaucasian boundaries**, ss. 51-52.

İşbirliği Konferansı'nın çabaları açısından da- sonuçsuz kalmıştır. Sayısız ateşkes gerçekleştirilmiş, Rusya bazılarını arabulucu olarak katılmış, ancak her bir ateşkes, uzlaşmaya varılmasının hemen ardından çiğnenmiştir.⁴⁰⁰

Azerbaycan'ın, NATO'ya üye olma ve ABD ile yakın güvenlik ilişkilerini sürdürme arzusu, Ermenistan'ı, Güney Kafkaslarda Rusya'nın tek stratejik ortağı olarak öne çıkarmıştır.⁴⁰¹ Örneğin; 22 Ekim 1999 tarihinde Mig-29 tipi dört Rus avcı uçağı Erivan havaalanına inmiş ve Ermenistan topraklarında konuşlanmış bulunan 102. Rus askeri üssünün 426. uçak grubunun savaş araçlarıyla donatılması tamamlanmıştır. Bu konuyla ilgili Erivan'a gelen RF Hava Kuvvetleri Komutanı Anatoli Kornukov yaptığı açıklamada, Rus savaş uçaklarının Ermeni semalarını koruyacağını, Mig-29'ların Ermenistan'a davetsiz gelenlere karşı yöneltilmiş olduğunu vurgulamıştır. Böylece Erivan ve Moskova, Ermeni-Rus askeri işbirliğinin önemini ve kalıcı olabildiğini kanıtlamıştır. Rus savaş uçaklarının gelişi, aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanlığı heyetinin Ermenistan'a ziyareti ve Washington'un Kafkasya bölgesinde ve ayrıca Ermenistan'daki politikasının aktifleştiği bir döneme de rastlamıştır.⁴⁰²

Ayrıca, Dağlık Karabağ'daki⁴⁰³ tıkanıklık ve Ermenistan ile Türkiye arasında uzun süredir yaşanan anlaşmazlıkta Rusya'yı Ermenistan açısından birinci stratejik ortak kılmıştır. Sovyetler Birliği'nden miras kalan Dağlık Karabağ (Nagorno

⁴⁰⁰ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53

⁴⁰¹ Eugene B. Rumer, Jeffrey Simon, **Toward a Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region**, Institute for National Strategic Studies National Defense University, Washington, D.C., National Defense University Press, April 2006, Occasional Paper 3, s. 13.

⁴⁰² Arman Djilavyan, "Bolşaya İgra Malenkoy Armenii", **Nezavisimaya Gazeta**, 27.10.1999.

⁴⁰³ 4500 kilometre kare büyüklüğündeki Dağlık Karabağ bölgesi 1735 yılında Osmanlı Hakimiyetinden İran'a geçmiştir. 1747'de Hanlıklar dönemi olarak bilinen süreç başlamış ve Karabağ hanlığı kurulmuştur. Bölge 1813 Gülistan Antlaşmasıyla Rusya'ya bırakılmıştır. 1828'de Türkmençay antlaşması ile Ruslar bütün kuzey Azerbaycan'a yerleşmiştir. Bu tarihi arka planın önemi, Rusların 1828-1829 Edirne Antlaşması sonrasında Anadolu Ermenilerini ve Türkmençay antlaşmasından sonra da İran Ermenilerini Kafkaslara davet ederek Karabağ'a yerleştirmelerinden ve stratejik bir yer olan Karabağ'da çoğunluğu oluşturan Türklere karşı Ermenileri destekleyip kendi yanlarına almalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, Ruslar'ın dost bir tampon bölge oluşturma isteği ve Ruslar ile Ermenilerin aynı dine mensup olmaları önemli bir faktördür. Bkz. İdris Bal, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004, s. 405.

Karabağ) sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan için bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından bu yana çok büyük siyasal, ekonomik ve sosyal yıkım getirmiştir. Dağlık Karabağ bölgesine sahiplenme üzerindeki anlaşmazlık her ne kadar Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1980'lerin sonlarında uzun ve kanlı bir savaşla bilirse de, sorun, Kafkasya'da başka toprak anlaşmazlıklarıyla da sıkı bağlantılı olarak, 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ savaşının 1980'lerin sonunda başlamasının altında, Ermeni tarafının Azerbaycan'ı Karabağ Ermenileri de dahil ülkedeki Ermeni azınlığın ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ilerlemesini kasten uzun yıllar boyunca engellemesi iddiaları yatmaktadır. Ermeni tarafına göre bu, Ermenilerin kendi topraklarından tamamen atılmaları anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴ Rusya Federasyonu, Güney Kafkasya'da artan NATO ve ABD etkinliğini, kendi çıkarlarına ve Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya'da kontrolü ele geçirme hedefine karşı olarak algılamaktadır.⁴⁰⁵

Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında birbiriyle çatışan iki farklı eğilim bulunmaktadır. Bunlar, Rusya'nın güç kullanarak bölgedeki askeri etkisini arttırmasını savunan "stratejist grup", ile Rus sermayesinin Hazar petrollerine katılımı ile ekonomik çıkarların korunması gerektiğini savunan "ekonomist-pragmatik grup" dan oluşmaktadır. Rusya'nın Güney Kafkasya politikasının geçirdiği evreler incelendiğinde bu iki eğilimde zaman zaman etkili olduğu görülmektedir. Rusya'nın askeri varlığının korunmasını savunan "stratejist grup" Kafkasya politikasına yön vermiştir. Bu politika neticesinde başlatılan I. Çeçen Savaşı (1994-1996) sonunda Rusya'nın yenilmesi, "Ekonomist-Pragmatik" eğilimin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Lukoil'in temsil ettiği bu grup Rusya Dışişleri Bakanlığı üzerinde de baskı kurmuştur.⁴⁰⁶ Bunun üzerine Hazar'ın statüsü⁴⁰⁷ konusunda daha önce sert bir yaklaşım gösteren Dışişleri, tutumunu

⁴⁰⁴ Güner Özkan, "Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, No 1, 2006, s. 118.

⁴⁰⁵ Rumer, Simon, **Toward a Euro-Atlantic...**, s. 13.

⁴⁰⁶ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, ss. 230-231.

⁴⁰⁷ Hazar Denizi'nin statüsü 1992 yılına kadar iki temel anlaşma (26 Şubat 1921 tarihli İran ile Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti arasında yapılan ve 1940 tarihli İran ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında yapılan anlaşmalar) ile düzenlenmiştir. Bu iki anlaşma, Hazar'da deniz

yumuşatarak, fiilen Hazar'ın milli sektörlere göre paylaşımını kabul etmiştir. Stratejist grup, 1999'dan itibaren Kafkasya politikasında yeniden etkinlik kazanmaya başlamıştır. 2 Ekim 1999'da II. Çeçen Savaşı'nın başlatılması ve NATO ile ilişkilerin bozulması, Rusya'nın Güney Kafkasya'da yeniden güç politikası izlemesinde etkili olmuştur. Ermenistan'la askeri işbirliğinin boyutunu genişleten Rusya, bu dönemde Gürcistan'a baskı politikası uygulamıştır. 10 Ocak 2001'de Putin'in Azerbaycan'a yaptığı ziyaret Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında yeni bir sayfa daha açmıştır. Haziran 2002'de Lukoil, Gazprom ve Yukos şirketlerinin Hazar kaynaklarına ilişkin ortak şirket kurmaları, ekonomik-pragmatik grubu güçlendirmiştir.⁴⁰⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya “istikrarsızlık alanının” bir bölümü, ekonomik ve jeopolitik rekabet alanına dönüşmüştür. SSCB'nin yasal mirasçısı ve Rusya Federasyonunun özel önem verdiği bu bölge Batı ülkelerinin de ilgi odağı olmuştur. Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarını, toprak bütünlüklerini resmen savunan Batı ülkeleri, fiili politikalarında “bölge belirli oranda Rusya'nın etki alanının bir parçasıdır, Rusya burada özel haklara ve sorumluluğa sahiptir” düşüncesinden hareket etmişlerdir.

2000-2001 yıllarında yapılan kamuoyu araştırması sonuçlarında, Rus nüfusunun üçte ikisi Rusya Federasyonu'nun Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in,

ulaşımı ve balıkçılığa ilişkin konuları içermekte, deniz sınırlarının çizilmesi ve kıta sahanlığında bulunan kaynakların paylaşımına ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Bu anlaşmalarda sadece Hazar'ın deniz yüzeyinin ve dibinin ortak kullanımı öngörülmüştür. Bu anlaşmalar herhangi bir sınır çizmemekle birlikte, taraflar Sovyet döneminden önce kabul edilmiş Astara-Hasankulu hattını ise gayri-resmi sınır olarak kabul etmiştir. Bu şekilde İran Hazar'ın % 14'üne sahip olurken, geri kalanına ise SSCB sahip olmuştur. Hazar'ın SSCB'ye ait olan kısmı ise 1970 yılında Sovyetler Birliği Petrol Sanayi Bakanlığı tarafından Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC, Rusya SFC ve Türkmenistan SSC arasında Orta hat yöntemine göre paylaştırılmıştır. Hazar'ın statüsü denilince ilk düşünülen petrol ve doğal gaz gibi deniz dibi kaynaklarının paylaşımı olsa da, ulaştırma, balıkçılık, biyolojik kaynakların kullanımı, eko-sistemin korunması, kirlenmenin denetlenmesi gibi boyutları da bulunmaktadır. Hazar'ın statüsü ile ilgili önemli bir sorunda Hazar'ın altından boru hattı döşenmesi konusudur. Rusya Hazar'ın altından boru hattı döşenmesine karşı çıkmaktadır. Bu durum ise Azerbaycan ve Kazakistan'ın çıkarlarına ters düşmektedir. Bkz. Fırat Purtaş, “Hazar Bölgesi”nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, ss. 141-144.

⁴⁰⁸ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, ss. 230-231.

Rusya'yı büyük devlet olarak yeniden canlandırmasını istemektedir. Bu kişileri Putin'in nasıl bir Rusya; otoriter Rusya mı (% 40), yoksa demokratik Rusya mı (% 20) kuracağı rahatsız etmemektedir.⁴⁰⁹

Rusya Federasyonu yönetimine yakın olan uzmanlar küreselleşme eğilimlerinin güçlendiği bu dönemde, Rusya'nın varlığını sürdürmesinin birinci koşulu olarak imparatorluk, BDT veya başka türlü bir SSCB biçiminde yeniden oluşum gerektiğini belirtmişlerdir.⁴¹⁰ Askeri yapılanmanın neo-emperyal eğilimlerinin bir aynası durumunda olan Rusya Federasyonu, askeri doktrinin 2. maddesinde Rusya'nın güvenliğini tehdit eden unsurları 18 kalemde sıralamıştır. Söz konusu listede ülke güvenliğini belirleyici en etkin madde “Rusya Federasyonu'nun çıkarlarının dikkate alınmaması/ihlal edilmesi, askeri saldırı tehdidi olarak değerlendirilecektir” biçiminde yer almıştır. Bu bağlamda 2000 yılında, devletin savunma alanına ilişkin harcamaları % 50 oranında arttırılmıştır. Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Putin bu işlemi, dağılma tehlikesi yaşayan Rus savunma gücünün ve Rus ekonomisinin yeniden yapılanması için alınmış bilinçli bir karar olduğunu belirtmiştir. Rusya Federasyonu'nun idari bölgelere bölünmesi ve bu bölgelerin başına üst düzey askeri kadroların getirilmesi de bu tür eğilimlere işaret etmiştir.⁴¹¹

Kafkasya, Rusya için daima güneye çıkan en kısa yoldur. St. Petersburg'un Avrupa'ya açılan pencere olması gibi bu bölge, Asya'ya açılan bir pencere ve dolayısıyla ticaret yollarına ve üç denize birden çıkış imkanı sağlamaktadır. Gerginlik kaynakları bu bölgede her zaman vardır. En belirgin gerginlik noktaları Osetya ve İnguş Cumhuriyeti sınırı, Osetya ve Abhazya ile Gürcistan sınırı ve Çeçenistan'dır. Büyük bir çoğunluk, Kafkasya'daki sorunların çözülmesinde anahtar bölgenin Çeçenistan olduğunu söylemektedir.⁴¹² Rusya'nın “iç sorun” olarak

⁴⁰⁹ Yunis Nesibli, “Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askeri Üsleri”, **Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları**, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, Sayı: 53, s.59.

⁴¹⁰ Nesibli, “Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askeri Üsleri”, s.59.

⁴¹¹ Nesibli, “Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askeri Üsleri”, s.59.

⁴¹² **Sakartvelo** (Gürcü Haber Ajansı), 07.09.2004.

nitelendirdiği Çeçenistan meselesi, Moskova'nın Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı izlediği politikayı doğrudan belirlemektedir.⁴¹³

Sovyet yönetimine karşı olarak gösterilen en çarpıcı gelişme Moskova yanlısı olarak bilinen Gürcü ve Ermenilerin 1970'lerde ulusal dillerine resmi dil statüsü kazandırmak için gösterdikleri tepkiler sayılabilir.⁴¹⁴ Sovyetler Birliği'nin politikası öncelikle toprak bütünlüğünün korunması ve merkezi hükümetin Birlik Cumhuriyetlerine karşı güçlendirilmesine dayanıyordu. Bu çerçevede, Özerk Cumhuriyetler bağlı oldukları Birlik Cumhuriyetlerine karşı kısıktılıyordu. Sovyet yöneticilerinin Kafkasya'daki sorunları çözme yönünde gerçekçi politikalar izlememesi, tarafların kendi çözümlerini askeri yöntemler kullanmalarına ve sorunların giderek tırmanmasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde yaklaşık iki milyon insanın göçmen konumunda olması ve etnik çatışmalarda on binlerce insanın yaşamını yitirmesi Rusya yönetimini zor durumda bırakmıştı. Ancak Rusya, hiçbir zaman bölgeyi kendi kaderine terk etmek düşüncesinde olmamıştır. Etnik dengeler açısından daha homojen bir yapıya sahip olan Güney Kafkasya'daki Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsız olmasına Rus kamuoyunda sıcak bakılırken, birçok özerk cumhuriyetlerden oluşan ve etnik olarak daha heterojen unsurları içinde barındıran Kuzey Kafkasya için böyle bir ihtimal konuşulmuyordu.⁴¹⁵

Sovyetler Birliği Aralık 1991'de dağılınca Moskova daha önceleri iç milletler politikası çerçevesinde ele aldığı Güney Kafkas devletlerine yönelik yaklaşımlarını artık bir dış politika çerçevesinde tanımlamak durumunda kalmıştır. Soğuk Savaş

⁴¹³ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 91.

⁴¹⁴ Sovyet rejiminin idari politikalarının yanı sıra kültürel politikaları da bölgedeki uluslar arasında farklılıklar gözetmiştir. Örneğin, Moskova'ya bağımlı olmak istemeyen Azeri ve Kuzey Kafkas halklarının alfabe ve dillerini değiştirme politikaları güdülmüş fakat, Moskova ile daha yakın ilişkiler içerisinde olan Ermeni ve Gürcüler bu uygulamaların dışında bırakılmıştır. Gürcü asıllı olan Stalin, 1944 yılında bölgede yaşayan Adıgeyleri, Çeçenleri, İnguşları, Karaçayları, Kırım Tatarlarını ve Mesket Türklerini Nazi Almanyası ile işbirliği yapmakta suçlayarak kitlesel olarak Orta Asya ve Sibiry'a sürgüne göndermiştir. Bkz. Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 384.

⁴¹⁵ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 385.

sonrası dönemde Rusya'nın Kafkasya politikası, emperyal sonrası olarak nitelenebilecek yeni bir sistem yaratma amacı taşımaktadır. Rus dış politikası bu dönemde önceden olduğu gibi Moskova merkezli bir denetime girmeden daha çok yerel unsurlarla ilişki kurarak siyasal ittifaklar oluşturmuştur. Bu emperyal sonrası politikada Rusya kendi düzenini sağlamak için yerel elitler arasında istikrarsızlık yaratarak, ortaya çıkan iktidar boşluğundan kendi amaçları doğrultusunda faydalanmaya çalışmıştır. Yerel gruplar arasındaki sorunlar, bölgeye müdahale edebilmek için Rusya'ya yeni olanaklar sağlarken, bölge dışındaki siyasal aktörlerin bölgede etkinlik sağlama çabalarını engellemiştir.⁴¹⁶

Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Moskova'nın Kafkasya'da kurduğu emperyal ilişkileri bitirmek istemeyen ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını kabul edemeyen Rusya politikacıları, bölgeyle tam olarak emperyal bir ilişki olmasa da özel bir ilişkinin kurulmasını arzulamışlardır. Bu bağlamda Sovyet sonrası dönemde Rusya, “yakın çevre”⁴¹⁷ olarak tanımlanan eski Sovyet toprakları içinde gördüğü Güney Kafkasya'ya yönelik çıkar ve önceliklerini tanımlarken iki unsura dikkat etmiştir. Buna göre Rusya, bölgede barışın inşası için yapılacak tüm çalışmalarda tek sorumlu olacak, ayrıca ulusal azınlıkların hakları korunacaktır.⁴¹⁸

Dönemin Rus Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev bu amaçları şu şekilde sıralamıştır:

- ‘Yakın Çevre’ de istikrarın korunması,
- Komşu devletlerin iyi ilişkiler kurması,
- Rus askerlerinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) topraklarındaki siyasal varlığının devamı,

⁴¹⁶ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 386.

⁴¹⁷ Rusya'nın yakın çevre olarak isimlendirdiği ülkeler; Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan'dır. Bu ülkeler BDT ülkeleridir.

⁴¹⁸ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, ss. 386-387.

- Uluslararası hukuk kurallarına bağlılık ve global bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi.

Andrei Kozyrev, Rusya'nın bölgedeki varlığını sürdürme arzusunu şu şekilde ifade etmiştir: “Rusya'nın BDT çevresindeki özel rolünün uluslararası topluluk tarafından kabulü sadece Rusya'yı ve onun komşularını ilgilendirir. Yakın ya da uzak çevredeki hiçbir devlet ya da uluslararası örgüt, Rusya'nın bölgedeki barışı koruma işlevini yerine getirme arzusuna ya da gücüne sahip değildir.”

Kozyrev'e göre Rusya, Kafkasya da istikrarı sağlamak, krizleri ve yerel çatışmaları önlemek amacıyla tek bir ulusal politika izlemeliydi. Söz konusu ulusal politika devlet yetkililerinin ya da yerel yöneticilerin keyfine göre belirlenmemeliydi. Rusya'nın Güney Kafkasya'ya ilişkin politikası daha çok yakın çevre doktrininin etkisi altında ve tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerine karşı tanımlanmış kapsamlı bir politikanın uzantısı olmuştur.⁴¹⁹

Kafkasya'yı Rusya'nın 'arka bahçesi' olarak görme eğilimi tüm Rusya liderleri tarafından aynı şekilde algılanmamaktadır. Rusya'nın Kafkasya'da uluslararası toplumla birlikte hareket etmesinin, kendisine karşı yöneltilen neoemperyalizm eleştirilerini azaltacağı ve bölge ülkeleri arasında sempati toplamasına yardımcı olacağı fikrini savunan liderlerde bulunmaktadır. Rus uluslararası ilişkiler uzmanı A. Arbatov'a göre, Rusya'nın 'yakın çevre' politikası ilkeleri ile pratikte yaşananlar arasında fark olması nedeniyle uygulamaya konulan fikirlerin stratejik perspektiften yoksun olduğunu göstermiştir.⁴²⁰

Rus dış politikasının temel amacı olan “yakın çevre” politikasında Moskova, öncelikli olarak stratejik ve politik amaçları için yakın çevresi olarak adlandırdığı bölgeyi elde etmeye çalışmıştır. Bunun için, bölgede meydana gelen silahlı çatışmalarda ve toprak anlaşmazlıklarında arabuluculuk rolünü üstlenerek, Rusya'nın

⁴¹⁹ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, ss. 387-388.

⁴²⁰ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 388.

enteresan jeopolitiği içerisinde bulunan ve “değişken yay” olarak tanımlanan Güney sınırı boyunca denge sağlamaya çalışmıştır. Bunun içinde, ulaşım yolları ve haberleşme kanallarını kontrolü altına almaya çalışmıştır. Rusya'nın “yakın çevre” siyaseti içinde Hazar Havzası da önem taşımaktadır.⁴²¹

Rus liderler, Birleşmiş Milletler'in NATO'ya Avrupa'da sağladığı yetkiler gibi, Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) da kendi bölgesi içindeki sorunlara müdahale etmek için yetki verilmesini istemiş ancak uluslararası toplum bu isteği Rusya'nın emperyal geçmişini değerlendirerek onay vermemiştir. Bu durum Rusya'nın bölgedeki etkinlik arayışını durdurmamıştır.⁴²²

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde Kafkasya'da meydana gelen problemleri çözmek için aktif politikalar izlemiştir. Ancak, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmesi Moskova'nın izlediği politikalar yanında, uluslararası örgütlerin bölgenin güvenlik sorunlarını çözmeye yetersiz kalmasından da kaynaklanmıştır.⁴²³

Rusya, geliştirdiği “yakın çevre” anlayışı ile Güney Kafkasya'ya yönelik politikasında, bölgedeki çatışmaların çözümünde ağırlıklı rol oynayarak, etkin güç olmak istemektedir.⁴²⁴ Rusya Federasyonu'nun stratejik konumu, sahip olunan enerji kaynakları ve koridorları ile dünyanın en önemli coğrafi bölgelerinden birisi olan Güney Kafkasya üzerinde yoğunlaşması, Moskova-Washington rekabetinin de bu bölgede yeni dalgasını başlatmış ve unutulmaya yüz tutan soğuk savaş rüzgarları Kafkasya üzerinde yeniden esmeye başlamıştır.⁴²⁵

⁴²¹ Jim Mac Dougall, “Russian Policy in the Transcaucasian ‘Near Abroad’ The Case of Azerbaijan”, **Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Demokratization**, Volume: 5, Number: 1, Winter 1997, s. 90.

⁴²² Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 388.

⁴²³ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 389.

⁴²⁴ Elisabeth Fuller, “Russia's Diplomatic Offensive in the Transcaucasus”, **RFE/RI Research Report**, Volume: 2, Number: 39, 1 October 1993, s. 30.

⁴²⁵ Ogan, “Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş”, s. 26.

Güney Kafkasya'daki devletler, biçimsel olarak siyasal bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, dış politikalarında her zaman Rusya faktörünü düşünmek durumundadırlar. Örneğin 3 Haziran 1996'da Yeltsin'in, Rusya'nın Kislovodsk şehrinde Güney Kafkasya'daki üç devletin cumhurbaşkanlarıyla Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlerinin başkanlarını kendi inisiyatifi çerçevesinde bir araya getirebilmesi, Moskova'nın bölgedeki ağırlığını göstermiştir.⁴²⁶

Muhafazakar bir politikacı olan Yevgeni Primakov'un 1996'da liberal dışişleri bakanı Andrei Kozyrev'in yerine geçmesi ile Rusya'nın bölgeye dönük dış politikası daha karmaşık bir hal almıştır. Primakov yönetimindeki Rusya, Kafkasya'da daha aktif ve kendinden emin bir dış politika izlemeye başlamıştır. Primakov Mayıs 1998'de Rusya'nın dış politika önceliklerini sıralarken toprak bütünlüğü, ulusal güvenlik, demokratikleşme ve uluslararası pazarlarla birleşmesinin en önemli hedefler olduğunu belirtmiştir. Bu öncelikler Rusya'nın Kafkasya politikasında da geçerli olmuştur.⁴²⁷

Rusya'nın en önemli iki amacı Hazar Havzasını ve genel olarak Kafkasları siyasi anlamda kontrol altında tutmak ve Hazar enerji kaynakları başta olmak üzere bölgedeki enerji kaynaklarının işletilmesinde söz sahibi olmak, dolayısıyla bu ülkelerin ekonomilerini Rusya'ya bağımlı hale getirmektir. Her ne kadar enerji kaynakları açısından Azerbaycan ön plana çıkmış olsa da, siyasi bağlamda Rusya'nın dikkati Gürcistan üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ermenistan ise gerek siyasi, gerek ekonomik açıdan zaten Moskova'ya bağlı durumdadır.⁴²⁸

Ayrıca bölgeden geçen boru hatları ve enerji koridorları etnik ve toprak sorunlarıyla örtüşmekte, boru hatlarının yönü ise sorunların çözümünde oluşan

⁴²⁶ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 389.

⁴²⁷ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 390.

⁴²⁸ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 91.

bloklaşmalara paralel gelişmektedir.⁴²⁹ Rusya'nın Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini birbirinden bağımsız olarak değerlendirirsek Rusya'nın bölgedeki konumunu ve bu ülkelere yönelik politikasını daha iyi anlayabiliriz.

3.1. Rusya'nın Gürcistan Politikasını Belirleyen Faktörler

Gürcistan, Rusya Federasyonu ile en uzun sınıra sahip Güney Kafkasya cumhuriyetidir. Rusya, stratejik konumu nedeniyle Gürcistan'ı hayati çıkar sahasında görmüş ve Gürcistan'la ilişkilere özel önem göstermiştir.⁴³⁰ Rusya'nın Gürcistan'a olan ilgisi, Kırım'ın Ukrayna'nın eline geçmesi sonucunda Rusya'nın Karadeniz kıyısında birkaç yüz kilometrelik sınırının kalması ile yakından bağlantılıdır. Rusya, Karadeniz filosunu yerleştirebileceği derin sulardan mahrum kalınca ve Karadeniz sahilindeki bu derin sular, nüfusu sadece 5,5 milyon olan ve devamlı etnik sorunlarla uğraşan Gürcistan'a ait olunca, bu durum Rusya'nın Gürcistan'a olan ilgisini arttırmıştır.⁴³¹

Orta Avrupa ve SSCB'de komünizmden demokrasiye geçiş Sovyet siyasi kültürünün devam etmekte olan mirasına ışık tutmaktadır. Birçok durumda komünizmin çöküşü sözde-demokratik şovenistler tarafından yönetilen demokrasi benzeri karma yönetimlere yol açmıştır. Birçoğu eski Sovyet bürokrasisi üyesi yeni liderler, çoğulcu demokrasi adına yasal ve kurumsal bir çerçeve kurmuş ancak Sovyet paternalizminin⁴³² eski alışkanlıklarının önüne geçebilmede başarısız

⁴²⁹ Bu bağlamda Batı-Doğu (Bakü, Tiflis, Ankara-Washington) ve Kuzey-Güney (Moskova, Yerevan, Tahran) bloklaşmalarının olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 92.

⁴³⁰ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, s. 238.

⁴³¹ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 397.

⁴³² Latince 'pater' (baba) kelimesinden türeyen ve 'Baba devlet' anlayışı olarak tanımlanan paternalizme göre; devletle vatandaş arasındaki yönetim ilişkisi, babayla evlat arasındaki ilişki gibidir. Paternalist devlet, halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterliliğe sahip olmadığı düşüncesi üzerine inşa edilir. Başka bir deyişle, Devletin kişilerin en iyi çıkarının ne olduğunu bilerek ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşü "paternalizm" olarak adlandırılır. Bazı ülkelerde devlet bu rolüne o kadar sarılır ve bireylerin kendi çıkarlarını onlardan daha iyi bildiğine o kadar inanır ki; prototip bir vatandaşın nasıl hareket etmesi gerektiğine, neyi tüketmesi, nasıl yaşaması gerektiğine onlar adına karar verir ve onları bu davranışlara zorlar. Aslında buna karar veren devlet değil, devlete ve siyasi otoriteye hakim bir seçkinler grubudur.

olmuşlardır. Komünizmin ‘Bilişsel Monopoli’sini (*cognitive monopoly*) ahlaki açıdan coşkulu olarak kabul edilebilen bir milliyetçilik ile değiştirmişler ve vatandaşlık siyaseti konusunda deneyimsiz olan ve olağanüstü derecede bir siyasi ve ekonomik endişe yaşayan halkın büyük bir kısmı bu yeni etnik hegemonyaları açık bir şekilde desteklemiştir. Guiseppe di Palma⁴³³,’nın tabiriyle ‘demokrasinin işlenmesi’ Gürcistan gibi etnik açıdan parçalara ayrılmış toplumlarda daha da önem kazanmaktadır. Farklı etnik gruplar arasında gücün dağılımı ile ilgili sorunlar yeni devletin meşruluğunda bir mücadeleye ve demokratik değişimlere bağlılık konusunda bir teste dönüşmüştür.⁴³⁴

Gürcistan, liberalizm ve milliyetçilik arasında, çoğunluk ve azınlık hakları konuları arasında gerilimler yaşamıştır. Perestroikanın etkisi ve merkezi kontrolün yıkılışı Gürcistan milliyetçiliğini özgürlük ve demokratikleşme kuvvetinden etnik hegemonya ve çoğulculuk karşıtı bir kuvvete dönüştürmüştür.

3.1.1. Abhazya ve Osetya Sorunları

1990 yılının Ekim ayında Zviad Gamsakhurdia’nın otoriter milliyetçi hükümetinin iktidara gelmesinin ardından Gürcistan’ın durumu Andrei Sakharov’un Cumhuriyetçilik için yaptığı ‘küçük imparatorluk’ tanımına benzemiştir. Ulusal şovenizm atmosferi, çok etnikli işbirliği ve çoğulculuk için gerekli olan hoşgörü, fikir birliği ve uzlaşma gibi kriterleri sarsmıştır. Hem Gürcistan muhalefeti hem de etnik azınlıklar ulusal özgürlük adına hareket ederken, kendilerini yeni bir siyasi paternalizm tarafından tehdit edilirken bulmuşlardır. Sovyet gücünün yıkılışının ardından Gürcistan’ın bağımsızlık hayali ve birçok Sovyet yanlısının SSCB’de son yirmi yıl içinde meydana gelen yapısal ve sosyal değişikliklerinin kaçınılmaz olarak

⁴³³ Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçişleri konusunda makalesi bulunan Guiseppe Di Palma, sivil toplum ve piyasanın demokrasi için hayati önem taşıdığını, sivil toplumsuz demokrasi ve piyasasız sivil toplum olmayacağını belirtmiştir. Bkz. Guiseppe Di Palma, “Why Democracy Can Work in Eastern Europe”, **Journal of Democracy**, Volume 2, No 1, Winter 1991, ss. 21-31.

⁴³⁴ Stephen F. Jones, “Georgia: the trauma of statehood”, (Eds.) Ian Bremmer, Ray Taras, **New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge (England), New York, Cambridge University Press, 1997, s. 505.

çoğulculuk ile sonuçlanacağı yönündeki beklentileri fazlasıyla iyimser bir bakış açısı oluşturmuştur.⁴³⁵

Sovyet döneminin yapısal ve psikolojik yükleri Gamsakhurdia tarafından popülist otoriter bir sistemin destek noktaları haline getirilmiştir. Gamsakhurdia bir yanda sosyal olarak farklılık göstermeyen bir kitle ile siyasi-kültürel seçkin bir kesim arasında, diğer tarafta Tiflis ile ilçeleri arasında ve Gürcüler ile Gürcü olmayanlar arasında varolan geniş sosyal bölünmeyi sömürerek ülkeyi bölgeler, milliyetler ve varlıklılar-varlığı olmayanlar şeklinde parçalara bölmüştür. Kendisinin popülizmi halkı temsilci siyasetin üzerine, ilkeyi uzlaşımın üzerine ve sadakati devletin, liderliği de demokratik denetiminin üzerine koymuştur.⁴³⁶

1991'den itibaren Gürcistan çeşitli suç gruplarının arasında bölünmüş durumdayken, ilk seçilmiş Gürcü Cumhurbaşkanı olan Moskova karşıtı Zviad Gamsakhurdia, Rus kaynaklı suikast girişimlerine maruz kalmıştır. Moskova Gürcistan'ın içine düştüğü siyasi, askeri ve ekonomik kaosu kullanmayı iyi bilmiştir.⁴³⁷

Soğuk savaş sonrası Güney Kafkasya'nın önemli ülkelerinden biri haline gelen Gürcistan'da, dil, din ve kültür çeşitliliğinin neden olduğu toplumsal ve ekonomik sorunlar, etnik çatışmalar, siyasi istikrarsızlık ve az gelişmiş bir ekonomi bulunmaktaydı. Gürcistan'ın bağımsızlığına kadar geçen sürede, bölgede geleneksel merkezi Sovyet politikalarının uygulanmış olması nedeniyle bir türlü çözülemeyen siyasal ve sosyo-ekonomik ayrışmalar, bağımsızlıktan sonra bölge dışı devletlerin nüfuz mücadelesi ve Kafkasya'daki etkinlik arayışları ile birlikte derinleşerek kendilerini gösterme eğilimine girmişlerdir.⁴³⁸

⁴³⁵ Jones, "Georgia: the trauma of statehood", s. 505.

⁴³⁶ Jones, "Georgia: the trauma of statehood", ss. 522-523.

⁴³⁷ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 397.

⁴³⁸ Revaz Gachechiladze, "Making of the New Georgia: Development Factors – Pluses and Minuses", **Caucasian Regional Studies**, Volume 3, Issue 1, 1998.

Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinde, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlık yönünde mücadele etmeye başlaması, Abhazya ve Osetya⁴³⁹ açısından sorunların artarak çatışmaya dönüşeceğinin ilk belirtisi olmuştur. Bu dönemde Gürcistan Parlamentosu, Şubat 1989, Mart ve Haziran 1990'da aldığı kararlarla Gürcistan'ın bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu açıklayarak, Gürcistan'da üniter bir siyasi yapının kurulacağını açıklamıştır. Bu ifadeler, Abhazya ve Osetya'nın statüsüyle ilgili sıkıntılar yaşanacağını ilk habercisi olmuştur.⁴⁴⁰

Abhazya toprakları Gürcistan'ın kuzeybatı bölgesinde yer almaktadır. Burası Batı Gürcistan'ın en uç noktasıdır.⁴⁴¹ Gürcistan'ın 1936 yılında Sovyetler Birliğine katılmasından sonra boşalan Abhaz topraklarına, büyük çoğunluğu Ermeni ve Ruslardan oluşan göçmenler yerleştirilmiştir.⁴⁴² Abhazlar, Gürcistan'ın SSCB'yi oluşturan 15 Sovyet cumhuriyetinden biri olması ile birlikte hem Rus hem de Gürcü asimilasyon politikalarından etkilenmişlerdir. Tiflis tarafından bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılarak, Abhazların nüfusu gittikçe azalan bir azınlık haline sokulmaya çalışılmıştır. Abhazlar aynı zamanda Abhazya'nın hükümet, parti ve Sovyet gibi siyasi organlarından dışlanarak, siyasi açıdan da baskı ve kontrol altına alınmıştır. Bunun ötesinde eğitim dili -üniversite seviyesinde- Gürcüce yapılarak bu dili konuşamayan Abhazların eğitim görmeleri engellenmiş, dil bilmeyenlerde Rusya'da eğitim görmek zorunda bırakılmıştır. Bu çerçevede 1970'li yıllardan itibaren Abhazlarla Gürcüler arasında gittikçe artan şiddette çatışmalar yaşanmaya

⁴³⁹ Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti 1922 yılında kurulmuş ve aynı yıl Abhazya'ya birlik cumhuriyeti statüsü verilmiştir. Ancak 1930 yılında Abhazya'nın statüsü Gürcistan içinde bir özerk cumhuriyet statüsüne indirilmiştir. Güney Osetya'da 1922 yılında özerk bölge statüsü ile Gürcistan'a bağlanmıştır. Bkz. Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, s. 65.

⁴⁴⁰ Çelikkpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 87.

⁴⁴¹ Yuri Siharulidze ve diğerleri, "Abhazlar ve Abhazya", (Der. ve Çev.) Hayri Hayrioğlu, **Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri**, İstanbul, Sorun Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 1998, s. 137.

⁴⁴² Abhaz tarihinin trajik olaylarından biri de, Osmanlıya yapılan göç olayıdır. Ruslar, Abhaz halkının Müslüman bölümünün yurttan çıkarılıp Osmanlı ülkesine sürgün edilmesini kendi açılarından yararlı görmüşlerdir. Büyük sürgün olayından sonra ülkede sadece 20.000 kadar Abhaz kalmıştır. Müslüman Abhazlardan boşalan yerlere Gürcülerin yerleşmesine izin verilmemiş, Ermeni, Rus, Rum, Bulgar, Eston vb. göçmenlerin yerleştirilmesi siyaseti izlenmiştir. Ayrıca Rus siyasetine tarihsel bir örnek olarak, 1811 yılında bağımsız Gürcü kilise yönetiminin Çarlık Rusyası tarafından lağvedilmesinden sonra Abhaz kiliselerinde Rus dilinin hakim kılınma çabaları gösterilebilir. Bkz. Siharulidze, "Abhazlar ve Abhazya", s. 157.

başlamış ve Abhazlar Rusya'ya bağlanma talebiyle Moskova'ya başvurmuştur. Moskova'nın desteği ve baskısıyla Abhazlar bazı kültürel haklar elde etmiştir. Gürcü yönetimi ise Abhazların bir takım kültürel haklar elde etmesinden hoşnut kalmamış ve sıkıntılar sürekli olarak artış göstermiştir.⁴⁴³

Abhazlar açısından 18 Mart 1989'da Lihni'da 30 bin kişinin üzerinde katılımcıyla düzenlenen toplantı bir dönüm noktası olmuştur. Burada Abhazların durumuna dikkat çekilerek Sovyetler Birliği yönetimi uyarılmıştır. Fakat istenilen ilginin görülmemesi ve Gürcistan'da meydana gelen gelişmelere paralel bir biçimde, Kuzey Kafkasya halklarının da desteğini alan Abhazya Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu 25 Ağustos 1990'da yaptığı oturumunda Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılarak tam bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ve 1921'de Gürcistan'a bağlanmadan önceki statüsüne uygun olarak SSCB'nin bir üyesi olacağını ilan etmiştir. Aralık 1990'da yapılan seçimlerle de Vladislav Ardzinba, Abhazya Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerle oluşturulan yeni parlamento da, Temmuz 1992'de Abhazya'nın Gürcistan'ın bir parçası olduğunu kabul eden 1978 Anayasasını yürürlükten kaldırarak, Abhazya'nın SSCB'nin bir parçası olduğunu kabul eden 1925 Anayasasını yürürlüğe koymuştur.⁴⁴⁴ Gürcistan'da Gamsakhurdia'nın etnik kimlik üzerine inşa etmeye çalıştığı politikalar nedeniyle Tiflis'te ve Kuzey Gürcistan'da çatışmaların sürdüğü dönemde, Mart 1992'de Tiflis'e dönen Şevardnadze, Tiflis'teki çatışmalara son vermiştir. Şevardnadze, Abhazya ve Güney Osetya sorununu otonomi ile çözmeye çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır.⁴⁴⁵ Bu gelişmeler Abhazya ile Gürcistan arasındaki anlaşmazlıkları bir anda sıcak çatışmaya dönüştürmüştür. Egemenliğini ilan eden Abhaz tarafı, bu durumu ve Gürcistan'ın siyasi durumunun ne olacağını -bir konfederasyon mu yoksa bir federasyon mu öngörülüp- müzakere etmek üzere 12 Ağustos 1992'de toplanma talebini Gürcü yetkililerine iletmiş,⁴⁴⁶ sonuç olarak 14 Ağustos 1992'de dönemin Gürcistan Savunma Bakanı Tengiz Kitovani idaresindeki

⁴⁴³ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 86.

⁴⁴⁴ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 87.

⁴⁴⁵ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 258.

⁴⁴⁶ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", ss. 87-88.

Gürcü birlikleri Abhazya'yı işgal etmiştir.⁴⁴⁷ Gürcü birliklerinin 15 Mayıs 1992'de imzalanan Taşkent Antlaşması'na⁴⁴⁸ göre aldığı 50 adet tank ve çeşitli ağır silahlarla, 18 Ağustos 1992'de başkent Suhum'u ele geçirmeleri üzerine⁴⁴⁹ Abhaz hükümeti Gudauta'ya gitmek durumunda kalmış ve Suhum geri alınana kadar mücadele buradan yürütülmüştür.⁴⁵⁰

Güney Kafkasya'daki çatışmalar Rusya için büyük bir tehlike arz ettiğinden ve de diğer tüm ilişkilerini etkilediğinden, Rusya'nın bölge politikasında asıl odaklandığı nokta şiddete son vermek olmuştur.⁴⁵¹ Söz konusu çatışmalar Rusya Federasyonu içindeki Kuzey Kafkasya'da da etnik çatışmalara yol açma tehlikesi taşımakta idi. Ayrıca bölgedeki çatışmalar, Rusya'ya yapılan göçlerin sayısını artırmıştır. Sadece 1988-1995 yılları arasında Güney Kafkasya'dan Rusya'ya göç edenlerin sayısı 1,5 milyonu geçmiştir. Yapılan göçler ve Rusya içinde Kafkasya kökenli nüfusun artışı, Rusya'nın Güney Kafkasya ülkelerine karşı politikasını da etkilemiştir. Azeri ve Ermeni diasporasının yanı sıra Gürcülerin Rusya'daki sayısı da bir milyonu aşmıştır.⁴⁵²

Haziran 1992'de Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze, Osetya ve Tiflis arasında bir ateşkes antlaşmasına imza atmış ve Rusya Federasyonu Abhaz-Tiflis sorununa da

⁴⁴⁷ Pavel Baev, **Russia's Policies In The Caucasus**, Washington, DC, Royal Institute of International Affairs, 1997, s. 25.

⁴⁴⁸ Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Birlik cumhuriyetlerine verilecek silah kotası ve Avrupa Konvansiyon Kuvvetler Anlaşması'ndan (AKKA) kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için 15 Mayıs 1992'de Taşkent Antlaşması (Kollektif Güvenlik Antlaşması) imzalanmıştır. Antlaşmaya taraf ülkeler Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. Antlaşmadan geri çekilen ülkeler ise Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna'dır. Taşkent Antlaşması, bilinen askeri ittifak türlerinin bir karışımı (casus belli durumu üye ülkelerin bir tanesine yönelik bir saldırıda ortaya çıkmakta) ve kolektif güvenlik sistemi (Sovyet dönemi sonrası bölgedeki sorunların çözümünde taraflara yetki tanımakta) niteliğindedir.

⁴⁴⁹ Baev, **Russia's Policies...**, s. 25.

⁴⁵⁰ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", ss. 87-88.

⁴⁵¹ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 51-52.

⁴⁵² İlyas Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", **Stratejik Analiz**, Kasım 2006, Sayı 79, s. 92.

arabuluculuk yapma girişimlerinde bulunmuştur.⁴⁵³ Rusya'nın politikası burada çok daha anlaşılması güç bir hal almıştır. Gürcistan, Temmuz 1992'de Güney Osetya'ya karşı sürdürdüğü savaşta tecrübe kazanarak, "Kafkaslar'ın güvenliğini" sağlamak için önce Abhazları, daha sonra da diğer Kafkas Halklarını etki alanına almayı planlamıştır.⁴⁵⁴ Abhazyada yaşanan çatışmalarda bölgede bulunan Rus askeri birlikleri Abhaz milislere destek vermiş, çatışmalar sonunda nüfusunun % 43'ünü oluşturan Gürcüler bölgeden göç etmeye zorlanmıştır.⁴⁵⁵

Eylül 1992'de Rus, Gürcü ve Abhazyalı liderler, Kuzey Kafkasya'dan gelen temsilcilerle birlikte ortak bir Gürcü-Abhazyalı-Rus komisyonu tarafından denetlenmesi kararlaştırılan bir ateşkes antlaşması (Yeltsin ve Şevardnadze imzalı) üzerine görüşmüşlerdir. Bölgedeki yabancı birliklerin silahsızlandırılması ve geri çekilmesi ve bölgede bulunan Rus birliklerinin tam anlamıyla tarafsız olması vaat edilmiştir. Bunun karşılığında Gürcistan özel ve yerel amaçlar için gerekli olan sınırlı bir askeri grup haricinde, Abhazyadaki kuvvetlerini geri çekmeyi kabul etmiştir. Ayrıca bölgedeki kara, hava ve deniz iletişiminin (Rusya, Gürcistan ve Ermeni ekonomisi için hayati önem taşımaktadır.) iyileştirilmesi kararlaştırılmış ve anlaşmanın uygulanması için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (*Commission on Security and Cooperation in Europe*) ve Birleşmiş Milletler yardımı talep edilmiştir.⁴⁵⁶

Ancak, 1993 yılı itibariyle Abhazyaya ile Gürcistan arasında doğrudan çatışmalar devam etmiştir. Şevardnadze, Gürcistan denetimindeki Abhazyaya başkenti Sukhumi'nin tehlike altında olduğunu belirterek, acil uluslar arası yardım talebinde bulunmuş ve Rus birliklerini Abhazyalılara yardım etmekle suçlamıştır. Temmuz 1993'de yeni bir ateşkes anlaşması üzerine mutabakata varılmıştır.⁴⁵⁷ 27 Temmuz

⁴⁵³ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53.

⁴⁵⁴ Mert, **Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan**, s. 155.

⁴⁵⁵ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 258.

⁴⁵⁶ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53.

⁴⁵⁷ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53.

1993'de Soçi Anlaşması imzalanmış ve çatışmalar sonlandırılmıştır. Rusya anlaşmanın garantörü olarak bölgede önemli rol üstlenmiştir.⁴⁵⁸

BM anlaşmaya riayet edilip edilmediğini doğrulamaları için askeri gözlemciler göndermeyi kabul etmiş, Gürcüler ağır silahlarını ve birçok birliğini Abhazy'a'dan geri çekmiştir. Ancak, BM gözlemcileri ateşkesi denetlemek için Abhazy'a'ya ulaşmadan önce ateşkes, Abhazyalılar tarafından bozulmuş ve 27 Eylül 1993 tarihinde başkent Sukhumi ele geçirilmiştir. Şevardnadze, Başkan Yeltsin'i tekrar Abhazy'a'ya yardım etmekle suçlamıştır. Gürcü siyasetçiler her ne kadar genelde Rus arabulucular ve barış güçleri ile işbirliği içinde olmuşlarsa da yine aynı zamanda Rusya'yı çatışmalarda yer aldığı gerekçesiyle sık sık suçlamışlardır. Örneğin, Ekim 1992'den Haziran 1993'e kadar, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze sürekli olarak Rus birliklerinin Abhazy'a'daki çatışmaları şiddetlendirip bu çatışmalarda yer aldığını vurgulamıştır. Bu konu ile ilgili şunu da belirtmek gerekir. Rusya'nın tarafsız olmadığı yönündeki şüpheler her zaman var olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın yakın çevre üzerine bir politika geliştirmesi çok uzun sürmüştür. Ayrıca Rusya içerisinde sürmekte olan güçler savaşı ortamı, yerel askeri yöneticilerin özel girişimleri sonucunda Rus ordusuna kendi politikalarını izleme fırsatı vermiştir.⁴⁵⁹

Light'a göre, söz konusu durum, ordunun her zaman kendi silahlarının hakimiyetini elinde bulunduramamasıyla daha da karmaşık bir hal almıştır. Güney Kafkasya'nın dünyada en fazla silahlanmanın olduğu ülke olduğu söylenmektedir. Her ne kadar Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri, diğer tüm sonradan kurulan hükümetlerde olduğu gibi ülkede mevcut olan geleneksel Sovyet silahlarından mümkün olduğu kadarını 'ulusallaştırmış' veya 'özelleştirmiş' olsalar da, bölgedeki silahların büyük çoğunluğunun Rusya ordusundan çalındığı veya Rusya ordusu tarafından satıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda; Rus birlikleri

⁴⁵⁸ Çelikpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 88.

⁴⁵⁹ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-52.

(Moskova'nın onayı olsun yada olmasın) Rusya'nın resmi politikasının kendini çözmeye adanmış şiddetli çatışmalara katılmış ve silah sağlamıştır.

Ayrıca, Rusya'nın resmi tarafsızlık politikasına rağmen, Rus askerleri çatışmalarda kendi yardımları olmadan Abhazyalıların böyle bir zafer kazanamayacaklarını kabul etmişlerdir. Buna rağmen Şevardnadze, Gürcü mültecilerin Abhazyalılardan kurtarılması ve Gürcü demiryolu ve deniz bağlantılarının korunması için Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.⁴⁶⁰ Abhazya sorunu, Rusya'nın Gürcistan üzerinde sınır değişiklikleri yapmasına, ayrıca bazı yaptırımlar koyma ya da kaldırma şeklinde bir takım müdahalelerine kanal oluşturmuştur. Araştırmacı Dmitri Trenin'e göre Rusya, Abhazya meselesini her zaman Tiflis üzerinde baskı yapmak amacıyla kullanmaktadır.⁴⁶¹

8 Ekim 1993'de Kremlin'de yapılan, Rusya Federasyonu ve üç Kafkasya cumhuriyeti devlet başkanlarının katıldığı Kafkasya Zirvesi toplantısından sonra Şevardnadze, Gürcistan dış politikasını tersine çevirmiş ve Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılacağını, ayrıca ülkesinde Rus askeri üslerinin konuşlanmasını kabul etmiştir.⁴⁶²

Gürcistan, Rusya'nın net bir Güney Kafkasya politikasına sahip olmamasından dolayı endişe duymaktadır. Uluslararası Abhazya İnisiyatif Grubu Başkanı David Cabaridze bölgede yaşanan gelişmeler ile ilgili olarak "Rusya'nın Güney Kafkasya için net bir politikası bulunmuyor. Oraya istikrar mı lazım, yoksa istikrarsızlık mı? Bir taraftan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yanayız deniliyor, diğer taraftan Gürcistan'a muhalif ayrılıkçı hareketler destekleniyor" ifadesini kullanmıştır.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Light, "Russia and Transcaucasia", **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53.

⁴⁶¹ Dmitri Trenin, **The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization**, Washington, D.C, Carnegie Endowment for International Peace, 2002, s. 182.

⁴⁶² Kamil Ağacan, "ABD'nin Kafkasya Politikası", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 31

⁴⁶³ Mirza Çetinkaya, "Güney Kafkasya'daki Belirsiz Rus Politikası, Gürcistan'ı Endişelendiriyor", **Zaman**, 22.08.2004.

Rusya izlemiş olduğu pasaport ve vize politikalarıyla ayrılkçılıarı desteklemekte, Abhazya ve Güney Osetya’da ikamet edenlere harçsız serbest giriş hakkı tanıdığı halde, Gürcistan vatandaşlarına 2000 yılından itibaren vize uygulamaktadır. Ayrıca Rusya, Abhazya ve Güney Osetya’daki insanları Rus vatandaşlığına almakta yada onlara pasaport sağlamaktadır.⁴⁶⁴

28 Haziran 2001’de Rusya Federasyonu Duması’nda kabul edilen “Rusya Federasyonu’na Kabul ve Onun Terkibinde Yeni Søjelerin Oluşturulması ile İlgili Yasa” tasarısı ile yabancı bir devletin veya onun bir kısmının Rusya Federasyonu ile birleşebilmesine imkan tanınmıştır. Yasada Rusya Federasyonu ile söz konusu birimin ortak sınırının olması şartı aranmamakta; Federasyon Konseyi ve Devlet Başkanlığı tarafından onaylandığı takdirde, bu yasaya dayanarak Güney Kafkasya’da Abhazya, Güney Osetya, Acaristan⁴⁶⁵, Dağlık Karabağ ve hatta isterse Gürcistan’ın Cavahetya bölgesi Rusya Federasyonu ile birleşebilecektir. Böylece Moskova, Güney Kafkasya’da bulunan askeri üslerini tamamen kaybetmesi durumunda “gönüllü katılımlar” sağlayarak Güney Kafkasya’daki etkinliğini devam ettirebilecektir.⁴⁶⁶

3.1.2. Güney Osetya Faktörü

Bugün Kuzey Osetya ve Güney Osetya şeklinde suni bir sınırla bölünmüş olan Osetya’nın Kuzey bölümü Rusya Federasyonu’na bağlı, güney kısmı ise

⁴⁶⁴ Hasan Kanbolat, “Gürcistan-Ukrayna-Karadeniz Üçgeni Arasında Kuzeybatı Kafkasya, Kabardey-Balkar’dan Sonra Sıra Karaçay-Çerkes’te mi?”, **Stratejik Analiz**, Şubat 2006, Sayı 70, s. 90.

⁴⁶⁵ Başkenti Batum olan Acaristan, Gürcistan topraklarında olup da Rus manipülasyonundan uzak kalabilen tek özerk bölge olmuştur. Acaristan Cumhurbaşkanı Aslan Abaşıdze, cumhuriyette kontrolü tamamen kontrolünde tutmayı başarmıştır. Abaşıdze Gamsakhurdia’dan uzak durmuş ve Şevardnadze’yi desteklemiştir. Bu tavrı ile de Abaşıdze’nin lideri olduğu Gürcistan Renesans Partisi, Kasım 1995 seçimlerinde 400.000’den fazla oy alarak Gürcistan politikasındaki en büyük üç parti arasına girmiş ve bu şekilde Gürcistan’ın iç entegrasyonu açısından yapıcı bir rol oynamıştır. Bkz. Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, ss. 400-401.

⁴⁶⁶ Kanbolat, “Gürcistan-Ukrayna-Karadeniz Üçgeni Arasında Kuzeybatı Kafkasya, Kabardey-Balkar’dan Sonra Sıra Karaçay-Çerkes’te mi?”, s. 90.

Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır.⁴⁶⁷ Gürcistan topraklarında bulunan Güney Osetya halkının tamamı Gürcüce konuşmakta olup, Gürcü kültür ve geleneklerinin etkisi altındadır. Kuzey Osetya’da ise Rus dili ve gelenekleri hakimdir.⁴⁶⁸

Güney Osetya’nın günümüzdeki sıkıntılarının kökeni Rusya’nın Gürcistan ile kurduğu ilişkilerine, yani 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Rus-Kafkas savaşlarının yaşandığı dönemde bölgeyi daha rahat kontrol etmek ve Gürcü feodallerini yanına çekmek adına, Rusya Osetya’yı bölerek güneyini Gürcülerin kontrolüne vermiş, bu toprakları onların malı kabul etmiştir. Bu bölünmüşlük Sovyet döneminde de devam ettirilerek Güney Osetya özerk bölge statüsüyle Gürcistan’a bağlanmış ve Osetlerin birleşmesinin önüne geçilmiştir.⁴⁶⁹

Gürcistan’dan ayrılma amacıyla, 1989 yılında, Alan Çoçiev liderliğindeki *Ademon Nihaz* adlı Güney Osetya Halk Cephesi Örgütü kurulmuştur. Örgütün önceliği Kuzey Osetya’yla birleşerek, birlik cumhuriyeti statüsüyle Sovyetler Birliği’nin bir parçası olmaktır. Bu çerçevede ortak düşman olarak tanımlanan Gürcistan’a karşı Abhazya yönetimine de işbirliği çağrısı yapılmıştır.⁴⁷⁰

Aralık 1990’da Gürcistan Parlamentosu tarafından kabul edilen bir kararla Güney Osetya Özerk Bölgesinin kaldırılması oylamaya sunulmuş, buna gerekçe olarak ise Güney Osetya’nın Kuzey Osetya ile birleşme isteğinin Gürcistan’ın tarihi birliğini tehdit ettiği gösterilmiştir. Osetler ise kendi parlamentolarını oluşturmak amacıyla seçim yapmışlardır. Bu gelişme ise Gürcülerin Osetya’ya askeri müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Güney Osetya’nın başkenti Tshinvali’de üç Gürcü polislinin öldürülmesi ile çıkan karışıklıklar sonucunda Gürcü Parlamentosu bölgede olağanüstü durum ilan edilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine Güney Osetya’nın

⁴⁶⁷ Güney Osetya’nın Gürcistan ile kurduğu zorunlu ilişki 19. yüzyıl ortalarında bölgenin Rusya tarafından istila edilmesiyle başlamıştır. Bkz. Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, s. 77.

⁴⁶⁸ Siharulidze, “XX. Yüzyıl Başlarında Osetya ve Asetinler’de Sosyal Yaşam”, s. 135.

⁴⁶⁹ Çelikpala, “Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye”, s. 89.

⁴⁷⁰ Çelikpala, “Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye”, s. 90.

Moskova'dan yardım istemesi üzerine, Moskova bölgeye MVD⁴⁷¹ birliklerini göndermiştir. Gürcistan parlamentosu ise bu hareketi kınayarak Sovyet askeri birliklerinin Osetleri desteklediğini ifade etmiştir.⁴⁷²

7 Ocak 1991'de Gorbaçov, Güney Osetya'nın bağımsızlık ilanını ve Gürcistan Parlamentosunun Güney Osetya'nın özerkliğini kaldırma kararını kınayan resmi bir açıklama yaparak, üç gün içinde Gürcü askeri birliklerinin Güney Osetya'dan çekilmelerini talep etmiştir. Gürcistan Parlamentosu ise söz konusu kararı Gürcistan'ın iç işlerine karışmak şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁷³ Olayların bu şekilde gelişimi Osetlerin yüzlerini Moskova'ya dönmesine yol açmış, karşılığında Rus birlikleri bölgeye kaydırılarak Gürcüler Osetya'yı terk etmek durumunda bırakılmıştır.⁴⁷⁴ Rusya arabuluculuğu söz konusu olduğu sürece en başarılı girişimler Güney Osetya'da kaydedilmiştir. Hatta, Rusya Parlamento sözcüsü Ruslan Hasbulatov, 22 Haziran 1992'de "...eğer Gürcistan Güney Osetlere karşı düşmanlığını hemen durdurmazsa, Güney Osetya'nın Rusya Federasyonu'na katılma sorunu yeniden değerlendirilecektir." açıklamasında bulunmuştur. Söz konusu açıklama sonrasında 24 Haziran 1992'de Yeltsin ve Şevardnadze biraraya gelmiş ve 15-16 Temmuz 1992'de bir Rus-Gürcü ortak planı yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁵ Rusya'nın öncülüğünde 22 Haziran 1992 yılında yapılan Soçi Antlaşmasıyla da bölgenin güvenliğinin Rus, Gürcü ve Osetler den oluşan 1500 kişilik bir barış gücü tarafından sağlanmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁶ Temmuz 1992'de ise Rus, Gürcü ve Osetyalı taburlardan oluşturulan barış gücü kuvvetleri, dağılma koridorunu denetlemek, ekonomik olarak yeniden yapılanmayı ve mültecilerin geri dönüşünü sağlamak ve

⁴⁷¹ Sovyet silahlı kuvvetleri beş ana kuvvetten oluşmaktaydı. Ana kuvvetler, Stratejik Füze Kuvvetleri, Kara-Hava-Hava Savunma ve Deniz Kuvvetlerinden oluşuyordu. Ayrıca iki Sovyet askeri birimi ise İçişlerine Bakanlığına bağlı milis kuvvetler (MVD birlikleri) ve KGB'ye bağlı Sovyet Sınır Muhafaza Birlikleri'ydi. Bkz. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Askeri Tarihi", MVD (Ministerstvo Vnutrennikh Del) Vikipedi Özgür Ansiklopedi, <<http://tr.wikipedia.org>>

⁴⁷² Ocak 1991'de yaşanan çatışmalar sonucunda 30'un üzerinde Oset hayatını kaybetmiş, bölgede yaşayan Osetler Kuzey Osetya'ya, Gürcüler ise Gürcistan'a kaçmıştır. Bkz. Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, s. 80.

⁴⁷³ Tavkul, **Etnik Çatışmaların...**, s. 80.

⁴⁷⁴ Çelikkpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 91.

⁴⁷⁵ M. A. Mert Gökırmak, **Etnik Caydırıcılık ve Kafkaslar'da Rus Dış Politikası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, UÜ SBE, Bursa, 2000, s. 123.

⁴⁷⁶ Çelikkpala, "Kuzey Kafkasya'da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye", s. 91.

Gürcistan ile Güney Osetya arasındaki siyasi çatışmanın kademe kademe çözülüşünü gözlemlemek üzere görevlendirilmişlerdir.⁴⁷⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan içinde yer alan Güney Osetya ve Abhazya bölgeleri “de facto” bağımsızlık elde etmiştir. Gürcistan siyasi ve ekonomik açılımlarla bu bölgeleri kazanmaya çalışmış, ancak zaman zaman meydana gelen gerginliklerle silahlı çatışmaların eşiğine gelinmiştir. Gürcistan, bu konuda Rusya Federasyonu'nun gölgesinden kurtulmak için sorununun çözümüne Batı dünyasını, AB, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve ABD'yi de ortak etmeye çalışmıştır. ABD, Gürcistan'ın Rusya Federasyonu etkisinden kurtulması için açık destek sağlarken, AB ise bu konuda net bir destek vermemiştir.⁴⁷⁸

3.1.3. Eduard Şevardnadze Döneminde Rusya'nın Gürcistan Politikasını Belirleyen Faktörler

Şevardnadze iktidara 1992 yılının Mart ayında, Ocak 1992'de Gamsakhurdia yönetiminin devrilmesiyle güç kazanan *praetorian*⁴⁷⁹ bir organ olan Gürcistan Askeri Konseyinin talebi üzerine iktidara gelmiştir. O zamandan beri Şevardnadze, Boris Yeltsin'in Sovyet Rusyası sonrası ‘Zarar vermek, yaratmaktan zordur’ paradoksal sözünün kendi ülkesine uyduğunu keşfetmiştir. 1995 yılı itibariyle Şevardnadze hala meşruiyet, kurumsal otorite ve siyasi istikrar gibi temel sorunları çözememişti. Bunun birçok sebebi vardır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır: Gürcistan ve Sovyet Siyasi kültürlerinin etkisi, merkezi gücün hala devam etmesi, Abhazya ile savaş ve Şevardnadze'nin tedbir ve denge için uyguladığı kendi tercihleri.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Light, “Russia and Transcaucasia”, **Transcaucasian boundaries**, ss. 50-53.

⁴⁷⁸ Tracey C. German, “Le conflit en Ossétie-du-Sud: la Géorgie contre la Russie”, **Politique étrangère**, Paris, L'Institut français des relations internationales (Ifri), 2006, 1:2006, ss. 51-64.

⁴⁷⁹ Praetorian (Praetorian Guard): Eski Roma'da İmparatorun özel muhafız alayına verilen ad.

⁴⁸⁰ Jones, “Georgia: the trauma of statehood”, ss. 522-523.

Şevardnadze'nin Gamsakhurdia'nın yukarıda belirttiğimiz gibi politik kültürünü demokratikleştirme çabaları sınırlı bir etkiye yol açmıştır. Bunun somut bir kanıtı Sovyet sonrası Gürcistan yasama meclisidir. Ekim 1992'de seçilen bu yasama meclisi yirmi altıyı aşan parti sayısı içinde yaşanan partizancılık, ve sık sık yaşanan karar yeter sayısına ulaşamama ve 'iç düşmanlar' ile devlet başkanına yöneltilen kaba söylemler de dahil olmak üzere disiplin eksikliği ile özdeşleştirilmiştir. Ağustos 1992 seçim yasası ve Kasım 1992'de uygulamaya konulan Devlet Yetkileri Kanunu ve Gürcistan Parlamentosu Geçici Yönetmeliği ile hiçbir denetimine tabi olmayan, zayıf, küçük partilerden oluşan yeni bir parlamento yaratılmıştır.

Ancak Gürcistan ve Sovyet siyasi kültürü, parlamentonun başarısızlığında yine de en kritik etken olmuştur. Müşteriler ve patronlar sistemi adına resmi kolektif gücün reddedilmesi olarak tanımlanan, Gürcülerin kendi 'ben merkezci ağları'na duydukları güven ile birleşmiş Sovyet disiplinine karşı verilen bir tepki, toplum içinde sağlam kök salamamış, disiplinden uzak, etkisiz partilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sovyet sistemi tarafından zorla yerleştirilmiş bir Gürcü geleneği olan müşteri-patron ağlarının partiler tarafından kullanılması parti üyeleri tarafından seçmenlerin somut menfaatlerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Sovyet gücünün çöküşü sözde klanların ve bölgesel patronların hüküm güçlerini arttırarak Gürcü partilerin ve yeni yeni faaliyetlerine başlamış kamu kurumlarının örgütsel etkinliğini sarsmıştır.⁴⁸¹

Kurallar ve sorumluluk konularında karmaşaya düşme parlamento, polis ve yargı dahil herkesi etkilemiştir. Sonuç olarak parlamentodaki tartışmalar ve *ad hominem* (kişiye karşı) yapılan saldırıların günlük olarak televizyonlarda yayınlanması Gürcü parlamenterlere yönelik bir güvensizlik yaratmış ve güven duyulmayan bir politik sistem ortaya çıkmıştır. Şevardnadze kendi güçlerini arttırmak amacıyla parlamentodaki başarısızlıktan faydalanmış, ama uzun vadede

⁴⁸¹ Jones, "Georgia: the trauma of statehood", s. 523.

parlamentonun ve diğer kamu kurumlarının kötü ünü, hem demokrasiyi hem de Şevardnadze'nin popülaritesini sarsmıştır.⁴⁸²

Gürcistan bu dönemde hukukun üstünlüğü, etkili bir vergi sistemi, hesap verebilirliği yüksek bürokrasiler, yürütmenin yasama ile kontrolü ve hükümetin kamu ile ortak çalışması gibi konularda diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ile aynı eksiklikleri paylaşmıştır. Tüm bunlar Şevardnadze'nin Gürcistan demokrasisini kurumsallaştıramamasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik yıkım kurumsal körelmeyi de beraberinde getirmiş, bakanlar ve polis gücü de dahil olmak üzere yerel yönetim memurlarına ödeme yapılması gibi orta düzeyde bürokratik işlemi bile uygulayamamışlardır. Kurumsal anarşi 1992 yılının sonunda Savunma Bakanlığı ile Güvenlik Bakanlığı arasındaki bir tartışma ile yansımaları göstermiştir. Bu tartışma ortak terör saldırılarına yol açmış ve Şevardnadze'nin 1993 yılında geçici olarak başbakanlık ve içişleri bakanlığı görevlerini üzerine alma ihtiyacı duymasına yol açmıştır. Aynı yılın Temmuz ve Eylül aylarında Şevardnadze hükümetteki ve Abhazya'daki krizlerle ilgilenebilmesi için olağanüstü güçlerle yetkilendirilmiştir.⁴⁸³

Rusya'nın Kafkaslardaki askeri ve güvenlik politikasında doğrudan bir katılım (siyaset ile karşılaştırıldığında) ve daha kurumsal bir bütünlük (federal politikayla karşılaştırıldığında) bulunmaktadır.⁴⁸⁴ Gürcistan, Güney Kafkasya'da Rusya'nın son derece modern silahlar ile donattığı bir ülke olarak, Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi tarafından da desteklenmiştir.⁴⁸⁵

Rusya, Gürcistan'ın bağımsızlığını 1992 ortalarında tanıyarak Ekim 1993'te bir büyükelçi atamıştır. Birçok araştırmacıya göre Rusya, Gürcistan'daki azınlık

⁴⁸² Jones, "Georgia: the trauma of statehood", ss. 523-524.

⁴⁸³ Jones, "Georgia: the trauma of statehood", s. 524.

⁴⁸⁴ Baev, **Russia's Policies In The Caucasus**, s. 23.

⁴⁸⁵ Rus Savunma Bakanı, Kuzey Kafkas Askeri Bölgesine (North Caucasus Military District) ve Güney Kafkasya Güç Grubuna (Transcaucasus Group of Forces) doğrudan emir vermekte; Rus sınır bölüğü ise Rus-Azerbaycan, Rus-Abhazya sınırlarının yanı sıra Ermenistan ve Gürcistan'ın Türkiye ve İran ile sınırlarını korumaktadır. Rusya'nın Kafkaslardaki Askeri Politikası hakkında bkz. Baev, **Russia's Policies In The Caucasus**, s. 23.

problemlerini manüpile ederek bu ülke üzerinde etkinlik sağlamaya çalışmıştır.⁴⁸⁶ Bunun nedenlerinden birisi, Rusya eski Sovyet topraklarında etkin olmak ve bölgeye tekrar yerleşmek için izlediği “Yakın Çevre” politikası ile bölgede yaşanan etnik çatışmaları kendi lehine kullanmaya çalışmıştır.⁴⁸⁷

Ayrılıkçılara verilen Rusya'nın desteği Abhazya'da açık şekilde kendini göstermiştir. Güney Osetya'ya verilen destek ise Kuzey Osetya'ya verileden daha az belirgin olmuştur. Rusya karşıtı Gürcü milliyetçileri de olayların gelişiminde etkili olmuşlardır. Milliyetçi Gürcü lider Gamsakhurdia, Abhaz ve Osetlere karşı tavizkar olmayan bir politika izlediğinden Abhaz ayrılıkçılarla görüşmeyi reddetmiş ve Abhazya'yı işgale kalkışarak, Gürcü-Abhaz savaşını başlatmıştır. Önemli Sovyet askeri tesislerinin bulunduğu ve komünist elit için bir tatil merkezi olan Abhazya, Moskova için önem taşımaktaydı. Eski Sovyet askeri üslerinden gelen teçhizat ve asker gücü olmasaydı, Abhaz ordusu, Gürcistan'la savaşacak durumda değildi. Bununla birlikte Rusya, Kuzey Kafkasyalıları paralı askerler olarak Abhazlara yardım etmeleri konusunda cesaretlendirmiştir.⁴⁸⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Gürcistan Ulusal Muhafızları Abhazya'nın başkenti olan Sukhumi'yi 1992 yılı Ağustos ayında ele geçirdiler. Bu saldırı Abhazya hükümetini Sukhumi'den ayrılmaya zorlamışsa da, Tiflis buradaki otoritesini tam olarak tesis edememiştir. Sonuç olarak, 1993 yılı Eylül ayında Abhazya güçleri Sukhumi'yi geri alarak, oradaki Gürcü kuvvetlerini Abhazya'dan çıkarmıştır. Şu anda Abhazya ve Gürcistan arasında yürürlükte olan ateşkes anlaşması Inguri nehri sınır olacak şekilde çatışmaları dondurmuştur.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 398.

⁴⁸⁷ İdris Bal, “Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi”, s. 23. Bkz. <www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf>

⁴⁸⁸ Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası”, s. 398.

⁴⁸⁹ Oktay F. Tanrısever, “Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?”, **Stradigma Dergisi**, Ağustos 2003, Sayı 7.

<http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html>

1993 yılının Temmuz ayında Soçi Antlaşması ile Abhazya ve Tiflis arasında sağlanan ateşkes, Gürcülerin çoğunluğu arasında memnuniyetsizliklere sebep olmuştur. Bu memnuniyetsizlik, Zviad Gamsahurdiya'nın tekrar siyaset arenasına çıkmasını ve kendi devlet başkanı olmak istediğini açıklamasına yol açtı. Sonuçta, Mingrelia bölgesinde Zviad Gamsahurdiya'yı destekleyen ayaklanma meydana gelmiştir. Abhazlar bu durumdan istifade ederek saldırıya geçmişler ve Eylül 1993'de yürütülen operasyonlar sonucunda, Abhazlar Sukhumi şehrini geri almıştır. Bundan dolayı Rusya Federasyonu Abhazya'yı ateşkesi bozduğu için kınamıştır.

Aynı zamanda, Zviad Gamsahurdiya yönetimindeki güçlerde harekete geçerek, Tiflis'e ulaşan gıda yardımlarını bloke altına aldılar. Rusya Federasyonu, Gürcistan'ın BDT'ye girmesi ve kendi topraklarında Rus güçlerinin yerleştirilmesi iznini vermesi ile bütün bu sorunların çözüleceğini 1993 yılının Ekim ayı başlarında açık bir şekilde ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Şevardnadze, Tiflis'in açlık sorunu yaşaması ve ülkenin parçalanma tehlikesi karşısında, Rusya'nın teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya, Gürcistan'ın askeri hareketlerine yardım etme teklifinde bulunmuştur.⁴⁹¹ Bu hareketlerin neticesinde, 1993 yılının Ekim ve Kasım aylarında Gürcü askeri güçleri Samtredia, Senaki, Poti, Zugdidi şehirlerini geri almıştır. Zviad Gamsahurdiya Abhazya'ya kaçmak zorunda kalmış ve sonra Batı Gürcistan'da bulunan bir köyde belirsiz nedenlerden dolayı ölmüştür.⁴⁹²

Moskova, Gürcistan'daki bu ayrılıkçı hareketlere karşı çok sempatik bir tavır sergilerken, Tiflis'e karşı da Sovyet-sonrası Rus dış politikasının Rusya'nın güney sınırının güvenliği için, Gürcistan'ın istikrarlı ve bağımsız bir ülke olmasına büyük önem verdiğini dile getirmekten geri kalmamıştır. Rus dış politikası, Rusya'nın konumunu "Yakın Çevre" doktrini ile mazur gösterme çabası içine girmiştir. Bu doktrine göre, Gürcistan, Rusya'nın etki alanı içinde olan Kafkaslarda stratejik

⁴⁹⁰ Cornell, **Small Nations and Great Powers**..., s. 173.

⁴⁹¹ Cornell, **Small Nations and Great Powers**..., s. 172.

⁴⁹² Cornell, **Small Nations and Great Powers**..., ss. 172-173.

konuma sahip önemli bir ülkedir. Dolayısıyla, Rusya, Gürcistan dahil, Kafkasya'daki bölgesel sorunları Rusya Federasyonundan başka hiç bir devletin çözemeyeceğini ifade etmek istemiştir.⁴⁹³

Rus ve Gürcü ordularının garantisinde Temmuz 1992'de sağlanan ateşkes sonucunda Gürcistan, Güney Osetya'daki otoritesini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu dönemde Güney Osetya ve Abhazya'nın Rusya'ya ekonomik olarak yük olmaya başlamaları Rusya'yı zorunlu olarak Gürcistan ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Rusya 1993'te Şevardnadze ile yapılan görüşmelerle kapsamlı bir Gürcistan-Rusya Dostluk anlaşması imzalamıştır. Şevardnadze anlaşmayı kabul ederek kendi topraklarında Rusya'ya iki askeri üs vermiştir. Fakat, Gürcistan Parlamentosu Şevardnadze üzerinde baskı kurarak eğer Rusya, Abhazya sorununu çözemese Gürcistan'ın üs anlaşmasını iptal edeceğini belirtmiştir. Böylece Rusya, Gürcistan üzerinde tam bir kontrol sağlayamayacağını anlamıştır.⁴⁹⁴

Gürses'e göre Şevardnadze, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak için Ekim 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılma kararı almıştır.⁴⁹⁵ Tanrısever'e göre ise Gamsahurdiya'nın ölümü sonrasında Mingrelia'ya geri dönen Şevardnadze, Gürcistan'ın dış politikasını biraz daha Rusya'ya yakınlaştırmıştır. Rusya'nın baskısı altında kalan Şevardnadze, böylece şiddetle karşısında olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) 1993 yılının Ekim ayında katılmaya mecbur kalmıştır.⁴⁹⁶ Ayrıca, Şevardnadze bu dönemde Moskova'ya askeri üs sağlamış ve böylece Moskova'nın Abhazya'daki ayrılıkçıları desteklemesini engellemeye çalışmıştır. Tiflis'in gündeminin yoğun olduğu bu dönemde diğer bir otonom bölge olan Acaristan'daki Abaşidze yönetimi, Rus askeri birliklerini bölgede tutarak Tiflis'in bölgeye müdahalesini engellemiş ve kendi bağımsız yönetimini oluşturmuştur.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁴⁹⁴ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 399.

⁴⁹⁵ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 258.

⁴⁹⁶ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", ss. 398-399.

⁴⁹⁷ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 258.

3.1.4. Rusya Federasyonu'nun Gürcistan'daki Askeri Üsleri

Rusya'nın Gürcistan'daki askeri üsleri de iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olmuştur. SSCB zamanında Gürcistan'daki üsler, NATO'nun güney cephesine karşı bir savunma üssü olarak kabul edilmiştir. Güney Kafkasya'daki askeri karargahın en büyük gücü Gürcistan'da bulunmaktaydı. SSCB'nin son dönemlerinde dahi Gürcistan'da 100 bin asker görev yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu üsler 1993 yılında kurulan Güney Kafkasya'daki Rus Birlikleri'nin idaresine geçmiş, asker sayısı ise azaltılmıştır. 1992 yılında ortaya çıkan Abhazya sorununda ise Gürcü yetkililer Rusya'yı Abhazya'yı desteklemekle suçlamış ve Rusya'dan askeri üslerini tahliye etmesini istemiştir.⁴⁹⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Abhazya ile yapılan savaşta Gürcistan'ın yenilmesini müteakip 1993 yılında ülke çapında ayaklanmalar başlayınca, Gürcistan bölünmenin eşiğine gelmiş ve Şevardnadze bu ayaklanmaları bastırmak için Moskova'dan yardım istemiştir. Bunun karşılığında Gürcistan, BDT üyeliğinin yanısıra Rus askeri üslerinin varlığının 25 yıl daha uzatılmasını öngören bir antlaşma imzalamıştır.⁴⁹⁹

Rus ordularının ve üslerinin Gürcü toprağındaki varlığı, Rusya'nın beklentilerinin tersine, Gürcistan'daki milliyetçi partileri güçlendirmiştir. Ayrıca bu müdahaleler bölge dışından aktörlerin Rusya'nın yanında sorunlara müdahil olmasına yol açmıştır. Örneğin, Gürcistan ve Abhazya arasında 27 Temmuz 1993'te Soçi'de imzalanan ateşkes antlaşması sonucunda, Rusya ve Gürcistan, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'nin bölgeye gözlemci göndermesini ve varılacak barış çözümünü desteklemelerini istemişlerdir. Sonuçta, 20 gözlemci bölgeye gelmiş ve Kasım 1993-Ocak 1994 arasında Cenevre'de yapılan Gürcistan-Abhazya görüşmeleri Birleşmiş Milletler gözetimi altında sürünce, Avrupa

⁴⁹⁸ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 92.

⁴⁹⁹ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 92.

Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'nin yanısıra Birleşmiş Milletler de soruna aktif olarak müdahil olabilmıştır.⁵⁰⁰

Rusya, Gürcistan ile ilişkilerinde Kasım 1998'den itibaren çatışmacı yaklaşımı terk etmeye başlamış ve Tiflis yönetimi ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Rusya, Gürcistan ile imzaladığı bir anlaşmayla Gürcistan'ın deniz sınırlarını korumada tam kontrolü 1 Ocak 1999'a kadar Gürcistan'a devretme sözü vermiştir. Rusya'nın kendi içişlerine müdahalelerinden şikayetçi olan Gürcistan parlamentosu, aynı yaklaşımın kara sınırlarında da⁵⁰¹ izlenmesi gerektiğini belirterek, Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'yi Temmuz 1998'de, Gürcistan'ın sınır korucularının tüm sınırlardaki kontrolü tam olarak iki yıl içinde ele alacağını öngören yasayı onaylamaya ikna etmiştir. Bu durum Rusya'nın bölgedeki ağırlığını azaltacağından Moskova'da endişe yaratmıştır. Rusya Federasyonu, 18-19 Kasım 1999'da AGİT İstanbul zirvesinde, Gürcistan'ın isteği doğrultusunda hareket ederek, Gürcistan'daki askeri üslerini kademeli olarak azaltacağını belirtmiştir.⁵⁰²

Fakat Gürcistan, Rusya'yı kendi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit olarak algılamaktadır. Ogan'a göre, Gürcistan algıladığı söz konusu tehdidi geniş anlamda Batı, özel olarak ABD ve bölgesel güç olarak Türkiye ile dengeleyebileceğini düşünmüştür.⁵⁰³ Rusya ise Gürcistan'ın Batı ile bütünleşme stratejisi karşısında Gürcistan'ın ekonomik ve enerji bağımlılığını politik amaçları için kullanmaya çalışmıştır.

⁵⁰⁰ Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", ss. 399-400.

⁵⁰¹ Rusya ve Gürcistan arasındaki sınır problemlerine bir örnek de, dağ geçitleri gibi stratejik noktalarda sınır hattının aşılması ile ilgili 1997 yılında Daryal vadisinde yaşanan problem verilebilir. Rusya'ya kaçak alkol sokulması sırasında bir gümrük çatışması yaşanmıştır. Rusya'nın tek taraflı olarak, Gürcülerin kendilerinin olduğunu iddia ettiği bir bölgeye kontrol noktası kurması, Gürcüleri kızdırmış ve buna tepki olarak ise Gürcüler Rus kontrol noktası olan yere bir barış yürüyüşü yapmışlardır. Kremlin geri çekilmeyi seçmiş, bu da Rusya Federal Sınır Teşkilatı (Federal Border Service) Direktörü Andrei Nikolayev'in istifasına yol açmıştır. Bkz. Trenin, **The End of Eurasia...**, s. 184.

⁵⁰² Tanrısever, "Sovyet Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", s. 401.

⁵⁰³ Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", s. 27.

1999 yılında İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği (AGİT) zirvesinde Gürcistan'da bulunan 4 Rus üssünün boşaltılması öngörülmüştür. Bu çerçevede, 1 Temmuz 2001 tarihinde Abhazya'da bulunan Gudauta üssü ve Tiflis'e 20 km. uzaklıkta bulunan Vaziani üssü boşaltılmıştır. Fakat Acaristan'ın başkenti Batum'da ve Ahılkelek'te bulunan Rus üslerinin boşaltılmasında ise Ruslar yavaş hareket etmeyi tercih etmiştir. Gürcistan Ermenilerinin partisi olan Virk Partisi, bu üssün boşaltılmaması gerektiğini, çünkü hem gelir elde ettiklerini hem de manevi açıdan tatmin olduklarını, Ahılkelek'te bulunan Rus üssünün Cavakhetya için hayati önem taşıdığını belirtmiştir.⁵⁰⁴ İstanbul Anlaşması'na göre, 2003-2004 yıllarında da Batum (Acaristan'da) ve Ahılkelek (Güney Gürcistan'da) üslerinin de kapatılması için görüşmelerin başlatılması öngörülmüştür. Bu askeri üslerin kapatılmasını finanse etmek amacıyla Washington Moskova'ya 10 milyon dolar yardımda bulunmayı vaat etmiştir.⁵⁰⁵

Rusya, ekonomik kriz ve etnik çatışmaların yarattığı gerginlik nedeniyle baskı altında bulunan Gürcistan üzerine gitmeye devam etmektedir. Rusya, Hazar bölgesi ve Orta Asya'nın kapısı sayılan Güney Kafkasya'ya sahip olmadan bölge üzerinde tam bir etkinlik sağlayamayacağını düşünmekte ve bu nedenle özellikle de Kafkasya'nın giriş kapısı sayılabilecek Gürcistan üzerinde, bütün baskı araçlarını kullanarak bu ülkeyi etki alanına almaya çalışmaktadır.⁵⁰⁶ Gürcistan'ın NATO'ya üyelik çalışmalarını başlatması, Rusya'yı rahatsız etmiş ve İkinci Çeçenistan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Moskova Gürcistan'ı, topraklarını Çeçen savaşçılara açmakla suçlamıştır. Rusya, Gürcistan'ın Çeçenistan ile olan sınır bölgelerini kontrol altında tutamadığını ileri sürerek, Gürcistan'a karşı vize uygulaması başlatmıştır.⁵⁰⁷ 5 Aralık 2000'den itibaren eski SSCB ülkelerinden sadece Gürcistan'a vize uygulaması başlatan Rusya, fiilen bağımsız ama hukuken Gürcistan'ın parçası olan Abhazya ve Güney Osetya'ya da ayrıcalık tanımıştır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Hasan Kanbolat, "Ahıska Bölgesi ve Ermeni Oluşumu", **Bizim Ahıska**, Ocak-Mart 2005, Sayı: 2, ss. 29-30.

⁵⁰⁵ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵⁰⁶ Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", s. 29.

⁵⁰⁷ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 92.

⁵⁰⁸ Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", s. 29.

2000 yılında dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, iki ülke arasındaki gergin ilişkilerin nedenlerini; Moskova'nın ayrılıkçı bölgeleri desteklemesi ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğü konusunda çifte standart politikası uyguladığını belirtmiştir.⁵⁰⁹

Moskova ise, Gürcistan'ın Rus-Gürcistan sınırı boyunca Pankisi Vadisi'nde üsler açarak, Çeçenler için güvenli bir ortam sağladığını iddia etmektedir. Moskova iddiasını, Gürcistan'da yaklaşık 5000 Çeçen mülteci ve Gürcistan'ın Kuzeydoğusunda 7000 kadar yerel etnik Çeçen insanının yaşamasına dayandırmıştır. Gürcistan ise Rus askerlerinin Pankisi Vadisi'ne yerleştirilmesine karşı çıkmış ve Rus sınırı boyunca güvenlik önlemlerini artıracaklarını ifade etmiştir. Ancak, Moskova Gürcistan'ın bu teşebbüslerini, Rusya'nın Gürcistan topraklarındaki terörist yuvalarını yok etmek için yapacağı büyük operasyonu ertelemek için yapılan göstermelik bir operasyon olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu da Rusya'nın Pankisi Vadisi'nde askeri bir operasyon için ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir.⁵¹⁰

24 Eylül 2001'de Gürcü ve Abhaz birlikleri arasında çatışmalar yaşanmış, bölgedeki gerginlik, Kodor'un bombalanmasıyla artmıştır. Abhazya bombalamadan Gürcistan'ı sorumlu tutarken, Gürcistan uçakların Rusya'dan geldiğini iddia etmiştir. Rusya-Gürcistan ilişkileri gerginleşmiş, Gürcistan parlamentosu, Rusya barış gücünün Abhazya'dan üç ay içerisinde çekilmesini istemiştir. Rusya, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD'ye verdiği destek ile Gürcistan'a yönelik serbest hareket etme imkanına sahip olacağını hesaplamıştır. Ancak ABD, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi konusunda hassas olduğunu göstermiştir.⁵¹¹

Gürcistan, uluslararası toplumu da Rusya ile yaşadığı polemige katmaya çalışmaktadır. 21 Temmuz 2002'de BM Gürcistan Büyükelçisi olarak atanan Revaz Adamia, Rusya'yı Abhazya'da etnik temizlik ve soykırım yapmakla suçlamış ve asıl

⁵⁰⁹ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 92.

⁵¹⁰ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵¹¹ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", ss. 31-32.

meselenin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tekrar oluşturmak olduğunu ifade etmiştir.⁵¹²

Revaz Adamia tarafından yapılan bu sert açıklamaların nedeni, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri arasında yapılan bir konsültasyonda Rusya'nın "Boden Planı" nı desteklemeyi reddetmesidir. Boden barış planı, Gürcistan'ın federalize edilmesini ve Tiflis ile Sukhumi arasında yargılama hakkı ve anayasal otorite konularında sınırların belirlenmesi için görüşmeler yapılmasını öngörmekteydi.⁵¹³

Ancak, Abhazya Cumhurbaşkanı Sergey Bagapsh, Abhazya halkının Abhazya'nın statüsünü bağımsız bir devlet olarak belirlediğini ve Tiflis'le federal bir devlet kurmak için görüşmeyi kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Moskova, Sukhumi'yi desteklemiş ve Revaz Adamia'nın istediği gibi Gürcistan'ın federalize edilmesi ve Abhazya'nın da bu federal devlete dahil edilmesini öngören bir planın görüşülmesinin, Güvenlik Konseyi'nde tartışılmayacağını, çünkü planın Abhazya açısından kabul edilemez olduğunu söylemiştir.⁵¹⁴

Rusya'nın Tiflis üzerindeki baskısı, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin'in 11 Eylül 2002'de dünya liderlerine bir mektup yazarak, Gürcistan'ın aldırmaazlığı ve Rusya'nın Birleşmiş Milletler Şartı'ndan kaynaklanan kendi kendisini müdafaa etmek hakkını kullanarak operasyon düzenlemesine izin vermediğinden dolayı Gürcistan'ı şikayet etmesiyle daha da artmıştır. Bu mektubunda Putin:

⁵¹² Vladimir Novikov, Mikhail Zygar, "Gruziya sji vaet Rossiyu so Starogo Sveta", **Kommersant**, 03.02.2006.

⁵¹³ Boden Planı, BM Genel Sekreterliğinin Gürcistan-Abhazya anlaşmazlığının çözümü için görevlendirilmiş özel temsilci Alman diplomat Dieter Boden tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Vladimir Novikov, Mikhail Zygar, "Gruziya sji vaet Rossiyu so Starogo Sveta", **Kommersant**, 03.02.2006.

⁵¹⁴ Bu açıklama, Revaz Adamia'nın, BM'ye Gürcistan-Abhazya sorunlu bölgesindeki CIS Barış Güçlerinin, 'BM'nin liderliğinde, barışı desteklemek için gerçek bir operasyon' yürütebilmek için yerlerinin değiştirilmesini teklif etmesi üzerine yapılmıştı. Adamia bu değişimi, Tiflis ve Sukhumi arasındaki anlaşmazlığın çözülmesinde Rusya'nın konumundaki ciddi değişikliğe dayandırmış ve Boden planını bir kenara bırakıp anlaşmazlık bölgesine BM'nin güvencesiyle Ukrayna ve Türkiye birliklerini göndermeyi teklif etmiştir. Her iki ülkede bu görevde yer almayı istediklerini belirtmiştir. Bkz. Vladimir Novikov, Mikhail Zygar, "Gruziya sji vaet Rossiyu so Starogo Sveta", **Kommersant**, 03.02.2006.

Teröre karşı gerçekleştirdiğimiz başarılı operasyonlarımız sonucunda hayatta kalan son haydutlar Gürcistan'a geçmeye başarmıştır. Ancak Gürcistan yetkilileri bunlara gözlerini yummakta ve bunlar orada hür ve müreffeh bir yaşam sürdürmektedirler. Askeri, mali ve diğer yardımları da dışardan (...) almaya devam etmektedirler. Yukarıda söylenenler, Tiflis'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin teröre karşı ve tüm devletlerin uymakla yükümlü olduğu 1373 no'lu kararını ihlali ile ilgilidir. Bu durumda, Gürcistan'ın bu alandaki uluslararası topluma karşı zorunluluklarını yerine getireceğini garantiye almalıyız (...) Bu bağlamda Rusya, Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak ve geçen yıl Eylül ayında ABD'ye karşı yapılan barbarca saldırıdan sonra Güvenlik Konseyi'nin 1368 no'lu kararıyla kayıt altına alınan bireysel veya toplu savunma hakkını kullanmak zorunda kalacaktır. Vurgulamak istediğim konu, söz konusu devletin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne karşı olmadığımız veya politik rejimini değiştirme gibi bir düşünce içinde olmadığımızdır.

hususlarını ifade etmiştir.⁵¹⁵

Rusya'nın Gürcistan üzerinde giderek artan baskılarına karşı bir denge oluşturmak için, Tiflis, ABD ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu nedenle, Nisan 2002'de Gürcistan'ın sınır güvenliğinin sağlanması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için 64 milyon dolar bütçeli "Eğit ve Donat" programı çerçevesinde ABD ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Ancak, "Eğit ve Donat" programı, oldukça küçük bir askeri yardım olduğundan, Gürcistan'ın bunu Abhazya ve Güney Osetya üzerinde yeniden kontrolünü tesis etmesi için kullanabilmesi çok zordur. Programın amaçlarına paralel olarak, yalnızca 1600 Gürcistan askeri eğitilecektir ve bu sayı Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı hareketleri Gürcistan'ın kontrol altına alması için yeterli değildir.

Irak krizi nedeniyle de Gürcistan'ın desteğine ihtiyaç duyan Washington, Moskova'nın Gürcistan ile olan ilişkilerini de sarsabilecek boyutlara getirmiştir. Ancak ABD, Putin'in tehditlerine kesin bir dille karşı çıkmış ve Gürcistan'daki Çeçen üslerine saldırmak istemekle suçlamıştır. Bu kriz esnasında, ABD Tiflis'i desteklediği için, Gürcistan Parlamentosu Irak Savaşı sırasında ABD ordusunun tüm

⁵¹⁵ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

askeri tesislerini kullanmasına izin vermiştir. Gürcistan Parlamentosu ayrıca, 21 Mart 2003 tarihinde Gürcistan'da bulunan tüm ABD görevlilerine diplomatik dokunulmazlık vermiştir. Tepki olarak Rusya Parlamentosu Gürcistan Parlamentosunun bu kararlarını Moskova ve Tiflis ilişkileri için zararlı bir nitelik taşıdığını bildirmiştir.⁵¹⁶

Gürcistan ABD ile Nisan 2003'te askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır. Gürcistan'ın bu sürpriz çıkışı Rusya'da büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Söz konusu anlaşma Amerikan askerlerine vizesiz ve pasaportsuz geçiş, silah taşıma serbestisi ve diplomatik dokunulmazlık sağlıyordu. Rusya, ABD'nin bu anlaşmayla istediği kadar silahı Gürcistan'a getirebileceğini belirterek, Rus askerlerinin hiçbir zaman Amerikan askerinininkine kadar imtiyaz elde etmediğini belirtmiştir. Duma bu anlaşmayı, Rusya ile Gürcistan arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna aykırı olarak nitelendirmiştir. Rus makamları ise anlaşmanın bölgedeki güç dengesini bozarak uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduğu yönünde açıklama yapmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı, 11 Nisan 2003'te yaptığı açıklamada; "terörizmle mücadele adına Rusya'yı dışlayan bu girişimin tedirginlik uyandırdığını" belirtmiştir. Gürcü tarafı ise Rusya'nın bu açıklamalarını iç işlerine karışma olarak nitelendirmiş ve Gürcistan'ın bağımsız bir ülke olarak istediği ülke ile işbirliği yapma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁷

Gürcistan'ın ABD ile giderek artan işbirliği Tiflis'i NATO üyeliği için 2002 yılının sonbaharında resmen başvurmak için cesaretlendirmiştir. Halihazırda ABD'nin Gürcistan'a verdiği destekten rahatsız olan Moskova, Tiflis ve NATO arasındaki gelişen ilişkilerden giderek endişelenmektedir. Özellikle, Rusya Gürcistan'ın, Rus toprakları üzerinde keşif operasyonları yapabilecek NATO casus uçaklarına hava sahasını açmasını istememektedir. Bu nedenle, Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Aleksander Yakovenko "NATO radarlarının ve keşif uçaklarının Gürcistan'da olası konuşlandırılması, Rusya'nın ulusal çıkarlarına aykırıdır ve

⁵¹⁶ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵¹⁷ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, ss. 243-244.

Moskova'yı koruyucu karşı önlemler almaya zorlar" demiştir. Gürcistan'ın bu Batı yanlısı yaklaşımı Moskova tarafından "sürpriz bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.⁵¹⁸ Şubat 2004'te Rusya Genelkurmay Birinci Başkan Yardımcısı General Baluevskiy üslerin boşaltılması ile ilgili olarak, "Bu konuda bir orta yol bulmamız gerekiyor. Üslerin tamamen boşaltılması süreci 7-9 yıl arasında gerçekleşebilir" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁵¹⁹

Gürcistan'daki Rus askeri üssü Ahılkelek'te, 19. yüzyılda görevli bir Rus Generalinin ifadesinin yer aldığı bir pano'da 'Rusya'ya güneyden gelen tehdit kaybolmamıştır' ifadesi yer almaktadır.⁵²⁰ Ahıska topraklarındaki Ermeni nüfusunun özerklik istemi, Güney Kafkasya'daki en büyük Rus üssünün Ahılkelek'te bulunması, bu Rus üssündeki çalışanların bölge Ermenilerinden oluşması, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının bu bölgenin kuzeyinden geçmesi bölgenin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.⁵²¹

Ahılkelek'te konuşlu bulunan 62. Rus askeri üssünün Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)⁵²² kararları çerçevesinde boşaltılması sonrasında Ahıska (Cavaheti) bölgesinde yaşayan Ermeni nüfus tedirginlik yaşamıştır.

⁵¹⁸ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵¹⁹ CFR (Council On Foreign Relations-Dış İlişkiler Komitesi)'ye çalışan ABD'li eski diplomat David Phillips, Radyo Liberty'ye yaptığı açıklamada, "Ruslar, Gürcistan'daki üslerden çekilme işleminin 500 milyon dolar ve 11 yıla mal olacağını söylediler ama bence 5 milyon dolar ve 11 hafta yeterlidir. Gürcistan'da o üslere ihtiyaç yoktur ve ABD bunun için önemli maliyetlere katlanabilir. Artık o üsleri kapatmanın ve Ruslar'ın evlerine dönmelerinin vakti gelmiştir." demiştir. Bkz. Yalçın Sarıkaya, "Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Politikası", (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, s. 187.

⁵²⁰ Özellikle ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki Sovyetler Birliği'ni tehdit sınırını Gürcistan'ın kuzeyine kadar genişletmesinden sonra Moskova'da bu yaklaşıma destek verenlerin sayısı artmıştır. Bkz. Emin Gürses, "Kafkasya Notları", **Cumhuriyet**, 30.12.2000.

⁵²¹ Gürcistan'da yaklaşık 248 bin Ermeni bulunmaktadır. Ermeniler, Tiflis'te ve Ahıska bölgesinde oluşturulan Samskhe-Cavakhet vilayetinde bulunmaktadır. Gürcistan'ın toplam nüfusunun yüzde 5,7'sini oluşturan Ermeniler, Samskhe-Cavakhet vilayetinde bulunan Ahılkelek ve Ninosminde rayonlarında yoğun olarak yaşamaktadır. Bu bölgedeki Ermeni sorunu 19. yüzyıla dayanmaktadır. Rusların Kafkasya'ya gelmesi, Anadolu'nun etnik yapısının savaşlarla ve göçlerle değişmesi, Anadolu kökenli Ermenilerin, Güneybatı Kafkasya'da Türk ve Gürcülerin ovalarda oturması sebebiyle dağlık bölgelere yani Lori, Cavakhet, Karabağ ve Zengezur'a yerleştirilmesi ile bir ölçüde bugün yaşanan sorunların başlıca kaynağını oluşturmuştur. Bkz. Kanbolat, "Ahıska Bölgesi ve Ermeni Oluşumu", ss. 29-30.

⁵²² Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş içerisindeki silahlanma politikası kapsamında, ulusların sosyalist enternasyonele kavuşmaları yolunda ilk adımın "Tam Silahsızlanma" olduğu görüşünü savunmuştur.

BDT Ülkeleri Enstitüsü Başkanı ve Duma Milletvekili Konstantin Zatulin'e göre, Rus askerlerinin bölgeden ayrılmasıyla, Gürcü yönetimi Güney Osetya ve Abhazy'a yönelik askeri operasyonlar başlatacaktır. Jeopolitik Sorunlar Akademisi Başkan Yardımcısı General Leonid İvaşov'a göre ise, Rus askerlerinin Gürcistan'dan ayrılması, Moskova'nın Abhazy ve Güney Osetya ile ilişkilerini daha fazla geliştirmesini sağlayacak ve bu çerçevede Rusya, Güney Kafkasya'da geniş manevra imkanına kavuşacaktır.⁵²³

Moskova'nın Rus askeri üslerini kapatmadaki isteksizliği, Abhazyalı yetkililer tarafından da Gürcistan'da yeni silahlı çatışmalara yol açacağı gerekçesiyle desteklenmektedir. Abhaz yetkililer ayrıca Gudauta askeri üssündeki ekipmanın Abhazy'ya transferini talep etmektedirler. Aynı şekilde, Batum askeri üssünün bulunduğu Acaristan kendi temsilcilerinin Batum askeri üssünün kapanmasıyla ilgili Rusya-Gürcistan görüşmelerinde mutlaka yer almalarına izin verilmesini talep etmektedirler. Bu şekilde Moskova, Gürcistan'daki üslerin kapatılmasındaki gecikmenin kendi çıkarlarına hizmet eden bencil bir davranışı olmadığını iddia ederken bu tutumunu Gürcistan'ın başlıca etnik grupları arasındaki barış ve istikrarın devamı ile ilgili endişelerinden kaynaklandığını görüşünü yayarak meşruluk kazanmaya çalışmaktadır.⁵²⁴

Buna karşılık, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulmasını müteakip, Rusya ulusal güvenliğine yönelik öncelikli tehdidin güneyden geldiği gerekçesinden hareketle, 1990 yılında imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) hükümlerine Kafkasya da uymayı reddetmiştir. Rusya, AKKA'nın Soğuk Savaş dönemi koşullarının bir ürünü olduğunu ve Kafkasya'da Soğuk Savaş döneminden sonra ortaya çıkan istikrarsız ortamın daha fazla kuvvet bulundurması gerektirdiğini iddia etmiştir. Rusya'nın Almanya, Polonya ve Doğu Avrupa'dan geri çekilen birlikleri, "Yakın Çevre" doktrini çerçevesinde, muhtemel sıcak çatışma alanları olarak tanımlanan Kafkaslar, Türk cumhuriyetleri ve Çin sınırı etrafında konuşlandırılmıştır. Özellikle, Polonya ve Almanya'daki Rus Hava Kuvvetleri unsurları, Kuzey Kafkasya ve Uzak Doğu'ya yerleştirilmiştir. Kuzey Kafkasya askeri bölgesindeki Rus Hava kuvvetleri Rusya'nın en güçlü birliklerinden oluşturulmuştur. Bu şekilde Rusya, bir yandan Orta Avrupa güvenliğini sağlamak, diğer yandan da Batı'dan uzaklaşmamayı amaç edinmiştir. Bkz. Caşın, **Novgorod Knezliği'nden...**, ss. 343-344.

⁵²³ Mikhail Falaleev, "Vtoroy eshelon iz Gruzii", **Rossiyskaya Gazeta**, 24 May 2006.

⁵²⁴ Tannisever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

3.1.5. Mihail Saakaşvili Döneminde Gürcistan'a Yönelik Rusya Politikasını Belirleyen Bazı Faktörler

Gürcistan'da 04 Ocak 2004'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Ulusal Hareket Partisi'nin Genel Başkanı Mihail Saakaşvili, "Rusya, Gürcistan'ın tarihinde negatif rol oynadı" ve "Moskova'nın Gürcistan'ın bağımsız bir ülke olduğunun bilincine varması gerekiyor" açıklamasını yapmıştır.⁵²⁵

Saakaşvili, iktidara geldikten sonra ülke içi bütünlüğün sağlanması çerçevesinde Acaristan Otonom Cumhuriyeti üzerinde baskı yapmaya başlamıştır. Acaristan lideri Aslan Aşaşidze ise Rusya'ya yakın ve Saakaşvili'nin ciddi bir muhalifi olmuştur. Saakaşvili biran önce hem rakibini tasfiye etmek hem de ülkede otoritesini sağlamlaştırma adına Acaristan üzerine eğilmiştir. Rusya'nın da arabuluculuğu ile Aşaşidze ülkeyi terk etmiştir. Rusya'nın Acara'yı vermesi ise, Kafkasya'da güç dengesinin değiştiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Saakaşvili, Güney Osetya üzerine doğru yönelince Rusya tutumunu değiştirmiştir. Her ne kadar Saakaşvili'nin açıkça savaş tehdidini⁵²⁶ soğukkanlılıkla karşıladıysa da ve bölgedeki Rus barış gücüne olaylara karışmama talimatı veriyse de Rusya, bölgedeki Rus ve Kozak gönüllü gruplarını kullanarak Güney Osetya'yı Acaristan gibi kolay bırakmayacağını göstermiştir.⁵²⁷

⁵²⁵ Muhterem Erkul, "Gürcistan-Rusya İlişkileri", **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Tiflis, 22.01.2004, Sayı AA0766.

⁵²⁶ Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili, Fransız Liberation Gazetesi'ne verdiği demeçte, "Rusya ile bir savaş yakın ve halkı buna hazırlamak gerek" ifadesini kullandı. Gürcistan'ın 1990'da denetimini kaybettiği Güney Osetya'ya Rusya'nın askeri yardımını kınayan Saakaşvili, Osetya'nın statüsünü tartışmak amacıyla uluslararası bir konferans istediklerini, ancak Rusya'nın buna itiraz ettiğini belirtti. Saakaşvili, "Ancak sanırım Rusya tavrını değiştiriyor" dedi. Gürcü mevzilerine geçen hafta saldıranların Rus güçleri olduğuna emin olduğunu belirten Saakaşvili, "Rusya için önemli sorunlardan biri, son yıllarda çok toprak kaybına uğraması. Birçok Rus, ülkelerinin çok kayba uğradığı hissine sahip ve her yeni toprak kaybına direnmek gerektiğini düşünüyor" dedi. Saakaşvili, etnik çatışmaları önlemek amacıyla Osetyalılar'a geniş özerklik ve Gürcü merkezi hükümetine cömert katılım önerdiğini de söyledi. Ancak Liberation'a bu sert demeci veren Saakaşvili, Rustavi-2 kanalına yaptığı açıklamayla geri adım attı. Cumhurbaşkanı, büyük çatışmaların ülkede iç istikrarın bozulmasına neden olacağını ve ciddi ekonomik zarara uğrayacaklarını söyledi. Saakaşvili, Batı ülkeleriyle birlikte Güney Osetya'da yaşanan sorunlara barışçıl yollardan çözüm istediklerini kaydetti. Bkz. "Saakaşvili: Rusya ile savaş yakın", **Aksam**, 25 Ağustos 2004.

<<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/08/25/dunya/dunya4.html>>

⁵²⁷ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde**... ss. 244-245.

3.1.6. Barış Gücü Meselesi

Gürcistan'ın Rus barış gücünden kurtulma çabası yeni bir hareket tarzı değildir. Barış gücü, Moskova'nın baskısı ile kabul edilmiştir. Rusya'nın Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı desteklemesiyle askeri olarak yenilene Gürcistan, her iki bölgeye uluslararası barış gücünün gelmesi için yoğun çaba göstermiştir. Fakat, Batılı devlet ve kurumlardan somut bir destek bulamamış ve dönemin Devlet Başkanı Şevardnadze, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında Rus barış gücünü kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu çerçevede Haziran 1992'de Güney Osetya bölgesine 500 Rus, 500 Gürcü, 500 Oset askerden oluşan barış gücü konuşlandırılmıştır. Mayıs 1994'te de Abhazya'ya BDT şemsiyesi altında 3000 kişilik barış gücü gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Rusya dışında diğer BDT ülkeleri barış gücüne katılmayınca 1800 kişilik Rus barış gücü bölgeye yerleştirilmiştir.⁵²⁸

Gürcistan Kültür ve Eğitim Komitesi Başkanı Nodar Grigalaşvili, Parlamento'da yaptığı konuşmada, “200 yıl önce Gürcistan'a giren bu yılanlar aynı yolla geri çekilmeli” demiştir. Gürcistan milletvekilleri ise Moskova'nın hareketlerini “Gürcü topraklarını ilhak etme çabası” olarak nitelendirmişler ve bu nedenle Rus barış gücü askerlerinin ihtilafli bölgelerde kalmasının mümkün olmadığını altını çizmişlerdir. Rus barış gücü askerlerinin Gürcistan'dan ne zaman çekileceği yönünde kesin bir tarih belirlenmiş olmasa da, Parlamento'nun Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Konstantin Gabaşvili, “Biz süre belirtmedik, çünkü bütün süreler zaten bitti. Bizi korkutmaya çalışacaklar. Bizi yok etmek için ellerinden geleni yapacaklar. Fakat biz atalarımızın özgür Gürcistan'ı görme hayallerinin gerçekleşmesi için mücadelemizi sürdüreceğiz. Rusya İmparatorluğuyla yüzyıllardır süren mücadelemiz zafere yaklaşıyor” şeklinde açıklama yapmıştır.⁵²⁹

⁵²⁸ Kamil Ağacan, “Gürcistan'da Barışın Önündeki En Önemli Engel: Barış Gücü”, **Stratejik Analiz**, Ağustos 2006, Sayı: 76, s. 15.

⁵²⁹ Vladimir Novikov, Nataliya Portyakova, “Gruzinskiy parlament prishel k vyvodu rossiyskih mirotvortsev”, **Kommersant**, 19 Eylül 2006.

3.1.7. Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Vatandaşlarına Vize Rejimi Uygulaması

Rusya'nın askeri üsleri kapatmasındaki gecikme, Moskova tarafından Gürcistan'ın "zayıf bir devlet" olarak kendi topraklarındaki güvenliği sağlayamaması çerçevesine oturtulmaktadır. Moskova, bu üsleri Gürcistan'daki azınlık milliyetçiliği politikası yoluyla haklı göstermeye çalışmaktadır. Moskova'nın Gürcistan'daki azınlık milliyetçiliğinden yararlanması aynı şekilde Tiflis'e karşı, baskı unsuru olarak vize rejimi uygulama teşebbüslerinde de görülebilir.⁵³⁰

Moskova, 5 Aralık 2000 yılında Gürcistan vatandaşlarına uyguladığı vize rejiminde değişiklik yapmıştır. Yeni vize uygulamasındaki en çarpıcı nokta, Moskova'nın Abhazya ve Güney Osetya sakinlerinin vizesiz seyahat hakkının devamını öngörmesidir. Tanrısever'e göre, bu cumhuriyetlerin, Gürcistan'ın başka yerlerinde yaşayan halklarından farklı bir şekilde muamele görmesi (Moskova'nın vize rejimi aynı zamanda Abhazya ve Güney Osetya yaşayanlarına Rus pasaportu verilmesini de içermektedir) Gürcistan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı bir meydan okuma izlenimi vermektedir. Bu gelişmeler karşısında, Gürcistan Parlamentosu Moskova'nın bu vize rejimi ile Gürcistan'a karşı açıkça yayılmacı ve emperyalist politikalar izlediğini ve sonunda Abhazya ve Güney Osetya'nın ilhak edileceğini iddia etmektedir.⁵³¹

1 Ocak 2001 tarihinden itibaren uygulamaya konulan vize rejimi hakkında her ne kadar Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Putin, bu kararın alınmasında Çeçenistan'daki olayların etkili olduğu ve vize rejiminin geçici olarak uygulanacağına ilişkin açıklamada bulunsa da, Rusya Federasyonu'nun tek taraflı olarak aldığı kararla ortaya çıkan bu gelişme tesadüf olarak değerlendirilmemiştir. Gürcü tarafının tepkisi ise sert olmuş ve parlamentonun yarısı BDT'den çıkma önerisini gündeme getirmiştir. Bu görüşü savunan milletvekilleri düşüncelerini;

⁵³⁰ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵³¹ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

“Abhazya ve Güney Osetya’da garantörlüğe soyunan kuzey komşumuz, bir yandan Gürcistan’la sınırları kapatıp, öte yandan ayrılıkçılara bazı ayrıcalıklar getirirken hangi güvenden bahsedilebilir.” şeklinde ifade etmişlerdir. Yine bu kesime göre, Rusya’nın Gürcistan’a olan tutumunun sertleşmesinde asıl neden Gürcistan’ın topraklarındaki Rus üslerinin Çeçenistan savaşında kullanılmasına karşı çıkmasıdır. Gürcistan çatışmalarının kendi ülkesine de sıçramasından endişe ederek buna yanaşmamıştır. Çünkü Gürcistan’ın Pankisi Bölgesi’nde Çeçen kökenli vatandaşları yaşamaktadır.⁵³²

Tiflis'in egemenliğini sürdürebildiği alanlarla (Abhazya ve Güney Osetya dışında kalan Gürcistan toprakları) ilgili olarak Rusya'nın uygulamaya koyduğu vize rejimi Rusya'da çalışan 500.000 kadar Gürcistan vatandaşını baskı altına almayı hedeflemektedir. Yeni vize rejimi Gürcistan'da işsizliği artırarak, yoksulluğun daha da büyümesine ve Gürcistan ekonomisinin zayıflamasına neden olabilir. Moskova'nın beklentisi Gürcistan'daki sosyal huzursuzluğun getireceği baskıyla Gürcü yönetiminin Rusya'nın taleplerini kabul edeceğidir.⁵³³

3.1.8. Rusya Federasyonu’nun 31 Mayıs 2002 tarihli Vatandaşlık Kanunu ve Gürcistan

Rusya Federasyonu, 31 Mayıs 2002’de yeni vatandaşlık kanunu çıkarmıştır. 10 yıldır yürürlükte olan vatandaşlık kanunu eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan ve Rus vatandaşlığına geçmek isteyenlere zorluk çıkarmadan vatandaşlık imkanı sağlıyordu. Yeni kanun ise Rus vatandaşlığına geçiş prosedürünü eskisine kıyasla zorlaştırıyordu. Yeni vatandaşlık yasası Rus vatandaşlarının ikinci bir vatandaşlık edinmesine imkan tanıyor ancak Rus vatandaşlığına geçenlerin eski vatandaşlığını terk etmesini öngörüyordu. Gürcistan, Rusya Federasyonu’na yeni vatandaşlık kanunundan dolayı, kendi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü hedef aldığı gerekçesiyle nota göndermiştir. Güney Osetya’da nüfusun % 40’ı Rus, Abhazya’da

⁵³² Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, s. 242.

⁵³³ Tanrısever, “Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?”.

yaşayanların üçte biri Rus pasaportuna sahipti. Gürcistan, yeni kanunun bu iki bölgenin kendisinden koparılmaya yönelik çıkarıldığını ve egemenliğine dolaylı bir saldırı olarak nitelendirmiştir. Gürcü yetkililer, soydaşlarının haklarını savunmanın, komşu ülkelerin iç işlerine karışmak anlamına gelmeyeceğini belirtmişlerdir. Vize rejimine geçildikten sonra Rusya'nın yeni vatandaşlık kanunu ilişkilere olumsuz etki eden bir başka unsur olmuştur.⁵³⁴

Gürcistan Parlamentosu'nun Abhazya ve Güney Osetya'daki Rus barış gücü birliklerinin geri çekilmesi yönünde aldığı karar hakkında, RF Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Gürcistan Parlamentosu'nun kararının provokatif ve gerginliği tırmandırmaya yönelik bir adım olarak nitelenmiş, ayrıca tek taraflı kararların mevcut uluslararası anlaşmaları ortadan kaldıramayacağı vurgulanmıştır. Söz konusu açıklamada, Tiflis'in sorumsuz hareketlerinin sorunların barışçı çözümüne onarılamaz zararlar verebileceği, Rusya'nın ise uluslararası anlaşmalara uyulması, bölgenin istikrarsızlaştırılmasına engel olunması ve bu bölgede yaşayan Rus vatandaşlarının haklarının ve çıkarlarının korunması için her türlü tedbiri alacağı ifade edilmiştir.⁵³⁵

Ayrılıkçı bölgeler konusundaki statükodan rahatsız olan Gürcistan yönetiminin çabaları, Rusya tarafından hoş karşılanmamaktadır. Rusya, Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri kontrol altına alma girişimlerine, ayrılıkçı bölgeleri "bağımsız devlet" olarak tanıyabileceği açıklamalarıyla karşılık vermektedir. Gürcistan Parlamentosu'nun Rus Barış Güçleri konusundaki kararları ve Gürcistan yönetiminin ayrılıkçı bölgelere ilişkin sert tavırları, iki ülkeyi çatışma noktasına getirmektedir. Mihail Saakaşvili'nin yönetime gelmesinden sonra, Gürcistan ile Güney Osetya Bölgesi arasında Rus ordusunun görev yaptığı BDT Barış Gücü'nün görev süresinin uzatılması sorunu, ikili ilişkilerde sürekli gerginlik nedeni olmuştur. Başlangıçta, sadece Güney Osetya için başlayan itirazlar, daha sonra Abhazya Bölgesi'ndeki barış

⁵³⁴ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, ss. 242-243.

⁵³⁵ Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation Regarding the Georgian Parliament's Resolution on the Peacekeeping Forces in the Conflict Zones, 18 July 2006, <<http://www.russianembassy.org/main.htm>>, RF Dışişleri Bakanlığının resmi sitesi.

güçleri için dile getirilmeye başlanmıştır. Gürcistan Parlamentosu'nun barış güçlerine ilişkin yaptığı tüm oturumlarda Rusya'nın sert şekilde suçlanması ve Barış Gücü'nün görev süresinin uzatılmak istenmemesi ortaya ciddi belirsizlikler çıkarmıştır. Gürcistan, bölgedeki Barış Güçlerini kendi toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak görmekte ve görev süresini uzatmaya sıcak bakmamaktadır. Bu tutumunu da Gürcistan parlamentosunun konuya ilişkin aldığı kararlarla ortaya koymaktadır.⁵³⁶

Sorunlu bölgelere yerleştirilen Barış Güçlerinin Gürcistan topraklarından çıkarılması devam etmekte konu ile ilgili olarak Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili, Rus barış gücünün çıkartılması ile ilgili olarak “çıkartılarımızı savunacağız, ancak ülkemizin menfaatine ters düşecek aşırı sert ve düşüncesiz adımlar atmayacağız” açıklamasında bulunmuştur.⁵³⁷ Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili, Rus askeri üslerinin Gürcistan'dan çekilmesini öngören anlaşmanın imzalanmasını memnuniyetle karşılamış, bunu tarihi ve müspet bir adım olarak nitelendirerek Gürcistan'ın Rusya ile yapıcı ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.⁵³⁸

Gürcistan Parlamentosunun 11 Ekim 2005'te ve 15 Şubat 2006'da aldığı kararlarda, hem Güney Osetya'daki Barış Gücü'nün bölgede kalmaması, hem de her iki Barış Gücü'nün ülkeden çıkarılması için hükümetin gerekli çalışmaları yapmasını istemiştir. Gürcistan Parlamentosu Başkanı Nino Burcanadze, 11 Haziran 2006'da, BM Güvenlik Konseyi toplantısında bölgedeki Rus barış güçlerini eleştiren ve BM liderliğindeki başka barış güçleriyle değiştirilmesini isteyen açıklamalarda bulunmuştur. Gürcistan Parlamentosu Dışişleri Komitesi Başkanı Kote Gabaşvili ise, parlamentonun Abhazya ve Güney Osetya'daki Barış Gücü'nün çıkarılmaları talebiyle bir kararname hazırladığını açıklamıştır.

⁵³⁶ Araz Aslanlı, “Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde”, **Cumhuriyet Strateji**, 7 Ağustos 2006, Sayı: 110, s. 4.

⁵³⁷ Vladimir Novikov, Mikhail Zygar, “Gruziya sjivaet Rossiyu so Starogo Sveta”, **Kommersant**, 03.02.2006.

⁵³⁸ **The Messenger**, “President hails treaty on Russian base pullout”, 04 April 2006.

Bu süreçte, Saakaşvili, 11 Haziran 2006'da “Gürcistan topraklarının işgali Rus Barış Güçleri'nin desteğiyle gerçekleşmektedir. Barış güçlerinin geleceği ile ilgili karar verme zamanı yaklaşmaktadır. Bu konuda Parlamentonun kararını bekliyoruz” açıklamasını yapmıştır. Milletvekilleri ise, “Biz kararımızı vereceğiz, ondan sonrası yönetimin işi” ifadelerini kullanmışlardır.

Rus yetkililer, Gürcistan Parlamentosu'nun Barış Güçleri'ne yönelik alınan kararları bir “kışkırtma” olarak nitelendirmişlerdir. Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Başkanı Putin, Barış Gücü'nün görevini sürdürmeye devam edeceğini ifade etmiştir. Gürcistan Parlamentosu, 18 Temmuz 2006'da “Gürcistan'daki ayrılıkçı bölgelerde Barış Harekatı” isimli bir tasarıyı onaylamıştır. Söz konusu tasarıda Gürcistan hükümetinin acilen Abhazya ve Güney Osetya bölgelerindeki mevcut Barış Güçleri'nin çıkarılmasını ve uluslar arası bir güçle değiştirilmesi için gerekli girişimlerin başlatılmasını öngörüyordu. Tasarıyı inceleyen Gürcistan ve ayrılıkçı bölgeler, hem de Rusya farklı nitelikte sert tepkiler vermiştir.

Örneğin, Gürcistan Devlet Başkanı Saakaşvili, “Gürcistan'ın, sorunlu bölgelerdeki durumunun kötüleşmesine ve dondurulmasına razı olmaya niyeti yoktur. Fakat yönetimin kesin kararı, Rus meslektaşlarımızla yapacağımız görüşmeden sonra belli olacaktır” açıklamasında bulunmuştur.⁵³⁹

Rusya ise, neredeyse tüm taraflara rağmen Barış Gücü'nü bölgede tutmak istediği yönünde mesajlar vermektedir. Abhazya ve Güney Osetya liderleri ise Gürcistan'ın Barış Gücü'nü istememesinin, bölgedeki barış ortamını bozmaya hazırlandığının göstergesi olarak kabul etmektedir. Bu görüş Rus yetkililer tarafından da desteklenmektedir.⁵⁴⁰

⁵³⁹ Aslanlı, “Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde”, s. 4.

⁵⁴⁰ Aslanlı, “Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde”, s. 4.

Rusya Parlamentosunun alt kanadı Duma'da, 11 Mart 2005 tarihinde "Rusya Federasyonu'na yeni bölgelerin katılımı" ile ilgili anayasa maddesinde değişikliğe gidilmesi konusu görüşülmüştür. Rodina (Anavatan) Bloku'nun inisiyatifi ile ortaya atılan bu öneriye göre, bir bölgenin Rusya'ya katılması için herhangi bir uluslararası antlaşma imzalamadan bölge halkının böyle bir talepte bulunması yeterli olacaktır. Mevcut kanunlara göre, bir ülkenin veya herhangi bir parçasının başka bir ülkeye katılması uluslararası antlaşmalar çerçevesinde her iki ülkenin de ortak kararıyla gerçekleşmektedir. Rodina Bloku'nun temsilcilerinin yaptığı teklif, açıkça Güney Osetya ve Abhazya gibi bölgelerin Rusya'ya ilhakının kolaylaştırılması için ortaya atılmıştır. Parlamento bu taslağı reddederek Rusya'nın milli çıkarları doğrultusunda bir karar almıştır. Zira Rusya da, sınırları içinde bazı bölgelerle sorunlar yaşamaktadır. Rodina Bloku'nun anayasa önerisinin kabul edilmesi ve Rusya sınırları içinde yer alan herhangi bir bölgenin başka bir ülkeye katıldığını açıklaması halinde, Rusya'nın buna itiraz etmek için hukuki gerekçesi kalmayacaktır.⁵⁴¹

Mihail Saakaşvili, Ocak 2006'da gerçekleştirdiği Almanya ziyaretinde Rusya'yı çok zengin, sinsî, kötü niyetli ve tecrübeli bir düşman olarak nitelendirmiştir. Gürcistan'ın BM Büyükelçisi Revaz Adamia ise Gürcülere soykırım uygulandığını iddia etmiştir. Gürcü yetkililer bu şekilde, Rus-Gürcü anlaşmazlığını dünya çapında duyurmaya çalışmakta ve Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'daki barış gücü askerlerini geri çekmesi konusunda Batının desteğini kazanmaya çalışmıştır.

Abhazya ve Güney Osetya liderleri barış görüşmelerini durduracaklarını açıklamışlardır. Rusya Dışişleri Bakanlığı ise, Barış Güçlerinin bölgedeki istikrarın temel güvencesi olduğunu ve bu iki bölgedeki vatandaşlarını savunmak için her şeyi yapacaklarını belirtmiştir.⁵⁴² Gürcistan'ın bölgeye askeri yığınak yapmaya başlaması ve Güney Osetya'da bombalı saldırıların gerçekleşmesiyle birlikte, Rusya Gürcistan'a yönelik daha sert politikalar izlemeye başlamıştır. Önce Moskova

⁵⁴¹ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", ss. 93-94.

⁵⁴² Aslanlı, "Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde", s. 4.

Belediye Başkanı Lujkov, Abhazya'yı bağımsız devlet olarak gördüklerini ve buraya ciddi yatırımlar yapacaklarını açıklamış, ardından Rusya'nın Kuzey Osetya bölgesi, Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığına ilişkin karar almıştır.

Gürcistan'ın saldırısını karşılıksız bırakmayacaklarını açıklayan Rus yetkililer, gerekçelerini iki unsura dayandırmaktadır.

- Daha önce yaptıkları anlaşmalar nedeniyle bölgede Barışı sağlamak için Gürcistan ve ayrılıkçı bölgeler karşısındaki sorumlulukları,

- Ayrılıkçı bölgelerde kayıtlı nüfusun büyük çoğunluğunun Rusya Federasyonu vatandaşlığı almış olması.⁵⁴³

Güney Osetya Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Eduard Kokoytı, Temmuz 2006'da yaptığı açıklamalarda, Rusya Federasyonu'na katılmak için Rusya Anayasa Mahkemesi'nde girişimlerde bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁴

Rusya bütçesinden finanse edilen Güney Osetya'da nüfusun çoğunluğu 2002 yılından itibaren Rusya yurttaşlığına sahip olmasına rağmen Rusya, Güney Osetya ile birleşmeye mesafeli davranmaktadır. Gürcistan bölgedeki barış güçlerinin değiştirilmesini istemekte ve bu nedenle gerginlik yaşanmaktadır. Eduard Kokoytı, Gürcü yönetiminde “şahinler” in egemen olmasından tedirginlik duymakta ve

⁵⁴³ Aslanlı, “Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde”, s. 4.

⁵⁴⁴ Uluslararası Hukuk sistemi açısından Güney Osetya, Gürcistan'ın parçası sayılmaktadır. 1980'li yılların sonundan itibaren bu küçük bölgede Tiflis etkinliğini yitirmiştir. 1990'da Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinde Gürcistan SSCB'sine bağlı olan Güney Osetya Özerk Bölgesi, kendini SSCB içinde ayrı bir cumhuriyet olarak görmüş ve Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcistan, Ocak 1991'de Güney Osetya'ya ordularını göndererek Gürcülerle Osetler arasındaki çatışmanın başlangıcını yapmıştır. Rus barış askerlerinin 1992 yılında, Güney Osetya'ya girmesiyle çatışma durmuştur. Güney Osetya, 1991'de SSCB'nin korunması yolunda oy kullanmıştır. 1992 yılında düzenlenen referandumda ise Tiflis'ten bağımsız olmayı seçmiştir. Ancak Güney Osetya'nın bağımsızlığı, Rusya da dahil uluslararası topluluk tarafından resmi kabul görmemiştir. Bugün Güney Osetya topraklarının büyük bölümü sadece hukuki açıdan Gürcü sınırlarının içinde görünmektedir. Ama fiilen bu bölgede Gürcü-Rus sınırı bulunmamaktadır. Nüfusu yaklaşık 70 bin olan Güney Osetya'nın ekonomisi de 1990'lardaki savaşın etkisiyle de çökmüş durumdadır. Bkz. İvan Suhov, “Lyubov na rasstoyanii”, **Vremya Novostey**, 01.08.2006.

bununla birlikte, Güney Osetya'nın asla Gürcistan topraklarına katılmayacağını ifade etmektedir. Rusya'ya katılmanın yolunu arayan Güney Osetya, bu konuda 1774'te Osetlerin Rusya İmparatorluğu'na katıldığı gerçeğini ve ne devrim öncesi Rusya'dan ne de SSCB'den çıkmış olduğunu gösteren 1990'lı yıllara ait belgelere dayanarak Güney Osetya'nın bugünkü Rusya'nın bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.⁵⁴⁵

Rusya Anayasa mahkemesi, Kokoytı'nin tezini kabul etse ve sonuçta Rusya toprakları içerisinde yeni bir idari birim ortaya çıksa dahi, bu durumun ülkeye avantaj getireceği zannedilmemektedir. Bu durumda, zaten sorunlu olan Güney Rusya'ya, merkezin finans desteğine bağlı olan, coğrafi olarak zor ulaşılabilen ve ayrıca etnik anlaşmazlıkların kaçınılmaz olarak büyüyeceği yeni bir bölge daha eklenmiş olacaktır. Bu nedenlerle oluşacak yoğun göç dalgası ise hem Güney Osetya'daki durum hem de Rusya içindeki Oset-İnguş anlaşmazlığının çözümü bakımından zorlukları beraberinde getirecektir.⁵⁴⁶

3 Eylül 2006'da içerisinde Gürcistan'ın Savunma Bakanı Irakli Okruaşvili ve Genelkurmay Başkanı Levan Nikoleişvili'nin bulunduğu Gürcistan'ın batısındaki Senaki'ye giden Mi-8 tipi bir askeri kargo helikopterinin Güney Osetya'dan açılan ateş nedeniyle acil iniş yapmak zorunda kalmasıyla Gürcistan'da yeniden bir hareketlilik gözlenmeye başlanmıştır. Gürcistan Başbakanı Rus ordusuna atfen “bu yeni bir kışkırtma” ifadesini kullanmıştır. Rus barış gücü yetkilileri ise, asıl Gürcistan Savunma Bakanının bölgede uçmasının bir kışkırtma olduğu ve helikoptere bilinmeyen kişilerce ateş açıldığını belirtmişlerdir. Bu tür gelişmeler bölgedeki anlaşmazlık ve çatışmaların gündelik rutin çekişmelerden silahlı bir mücadeleye her an dönüşebileceğini göstermektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ İvan Suhov, “Lyubov na rasstoyanii”, **Vremya Novostey**, 01.08.2006.

⁵⁴⁶ Suhov, “Lyubov na rasstoyanii”.

⁵⁴⁷ Mitat Çelikpala, “Kafkasya'dan Çatışma Sinyalleri Geliyor”, **Cumhuriyet Strateji**, 11Eylül 2006, Sayı 115, s. 16.

Gürcistan İçişleri Bakanlığı, 27 Eylül 2006 tarihinde 4 Rus askeri istihbarat görevlisinin casusluk yaptığı suçlamasıyla gözaltına alındığını açıklamış ve Rus subaylarını mahkemeye çıkarmıştır. Tiflis yönetimi, Rus subayların ülkenin savunma kapasitesi, NATO'ya üye olma çabası, enerji kaynakları ve muhalif siyasi partiler hakkında casusluk faaliyetlerinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, casus skandalıyla ilgili olarak hiçbir ülkenin Rusya ile diyalogda şantaj veya provokasyon diline başvuramayacağı konusunda Gürcistan'ı uyarmıştır.

Casus krizi ile ilgili Rusya Federasyonu'nun tepkileri üzerine Gürcistan, Moskova ile arasında çıkan krizi dindirme çabasına girmiş ve Rus subayları, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) yetkililerine teslim ettiğini açıklamıştır. Tiflis'in geri adımına karşın Rusya Federasyonu'nun sert tavrı devam etmiştir. Rusya Federasyonu Ulaştırma Bakanlığı, Gürcistan ile hava, demiryolu, kara ve deniz ulaşımını kesmiş, Gürcü vatandaşlarına vize vermeyi ve posta hizmetlerini durdurmuştur. Rusya Federasyonu Olağanüstü Durumlar Bakanlığı, Rusya Federasyonu'nda yaklaşık 700 bin civarında olan izinsiz Gürcü asıllı göçmenleri⁵⁴⁸ toplayarak kargo uçaklarıyla Tiflis'e göndermeye başlamıştır. Rus parlamentosunun alt kanadı Duma'nın Başkan Yardımcısı ve aşırı milliyetçi Rusya Liberal Demokrat Parti Başkanı Vladimir Jirinovski de "Gürcistan ile tüm ilişkilerin ebediyen kesilmesi ve Rusya'nın Gürcülerle artık tamamen vedalaşması gerektiğini" savunmuştur.⁵⁴⁹

Gürcistan Büyükelçiliği Temsilcisi Irakli Koplataze; "Gürcistan'daki iç çatışmaların dış güçler tarafından desteklendiğini, Kafkaslar'daki çatışma alanlarında Rusya'nın etkisinin büyük olduğunu, Rusya'nın çatışmaları çözümlmek yerine bu bölgelerdeki ayrılıkçı güçlere ağır silahlar sağladığını, Rus barış gücünün Abhazya'ya yerleşmesinden bu yana 2 bin Gürcü'nün kaybolduğunu, 8 bin

⁵⁴⁸ Rusya'da yaşayan Gürcüler Gürcistan'a yılda 1,5-2 milyar dolar transfer etmekte ve bu rakam herhangi bir yabancı ülkenin Gürcistan'a yaptığı maddi yardımdan daha fazladır. Gürcistan'ın hamisi ABD dahi Gürcistan'a 2006 yılında ancak 86 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Bkz. Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 94.

⁵⁴⁹ Hasan Kanbolat, "Gürcistan, Rusya İle Gerilimini NATO'ya Taşımak İstiyor", **Stratejik Analiz**, Aralık 2006, Sayı 80, s. 16.

Gürcü'nün ise evsiz kaldığını, Gürcistan'ın, Abhazya ve Güney Osetya ile barışçı bir biçimde yeniden birleşmekten yana olduğunu, ayrıca Gürcistan'ın temel hedefinin NATO'ya tam üyelik olduğunu" ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Gürcistan'ın muhtemel NATO üyeliğini engellemeye çalışan Rusya, imajını önemli ölçüde sarsan baskı politikasını uygulamaktan çekinmemektedir. Zira Rusya, Gürcistan'ı NATO'ya kaptırdığı zaman karşılaşacağı kaybın, olumsuz imajın getirdiği kayıptan daha fazla olacağını bilmektedir.⁵⁵¹

Gürcistan Hükümetine danışmanlık yapan eski Estonya Başbakanı Mart Laar; Gürcistan'ın durumunun kendisine Estonya'nın 1993-1994 yıllarındaki durumunu hatırlattığını, 1990'lı yıllarda Rusya'nın Estonya'nın Batıya yönelmemesi için güçlü kampanyalar yürüttüğünü, buna rağmen liderlerin güçlü bir şekilde ülke egemenliğini savunduklarını, siyasi ve ekonomik politikalarını Avrupa ve ABD'ye kararlı bir şekilde yönlendirdiklerini, o dönem riskli gözükken bu yaklaşımların olumlu sonuç verdiğini, Estonya'nın Rusya'nın yörüngesinden çıktığı dönemlerde Rusya'nın zayıf bir dönemi olduğunu, günümüzde ise Rusya'nın niyetlerini gerçekleştirme kapasitesinin tartışmasız daha yüksek olduğunu, Gürcistan'ın bağımsızlığını muhafaza etmek için Moskova'ya sert çıkmaktan daha fazlasının yapılması gerektiğini, en büyük komşunun baskısına maruz kalmamak için daha güçlü bir ekonomi tesis edilmesi, bunun için de yatırım ortamını iyileştirecek reformların yapılmasının şart olduğunu belirtmektedir.⁵⁵²

Rusya'nın "barışçı ve savunmacı" söylemleri ile bölgede izlediği kendini kabul ettirme politikası arasındaki farklılık 2000 yılında Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu Başkanlığına yükselişi ile kendini göstermiştir. Moskova, Gürcistan ile

⁵⁵⁰ Irakli Koplatadze söz konusu konuşmayı, 9 Ekim 2006-13 Ekim 2006 tarihleri arasında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)'nin düzenlediği "Stratejik Öngörü: 2023 Sempozyumu"nda yapmıştır. Bkz. **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, "Stratejik Öngörü: 2023 Sempozyumu", Ankara, 12.10.2006, Sayı AA0732.

⁵⁵¹ Anar Somuncuoğlu, "İki Sonuçsuz Zirve", **Cumhuriyet Strateji**, 11 Aralık 2006, Sayı 128, s. 15.

⁵⁵² **Transitions Online (TOL)**, "Can Georgia Follow Estonia's Game Plan?", 25 October 2006. Gürcistan ile Rusya ilişkilerinde Gürcistan'ın Estonya'yı model alması konularının ele alındığı bir makale, Ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.tol.cz>>

olan gergin ilişkilerini bu cumhuriyet üzerindeki, enerji, askeri üsler, vize rejimi ve uluslararası terör konularındaki baskılarını artırarak daha ileriye götürmüştür.⁵⁵³

19 Ağustos 2006 tarihinde Güney Osetya'nın başkentinde düzenlenen bir toplantıya Rus Emekli Fonu başkanının katıldığı ve toplantının ayrılıkçı bölgede Rus fon sistemini kurmak üzere düzenlendiği yönünde çıkan haberler üzerine, Gürcistan Dışişleri, Rusya Federasyonu'na bir protesto notası vererek Rusya'dan buradaki mali kurumlarını derhal kapatmasını talep etmiştir.⁵⁵⁴

11 Kasım 2006 tarihinde Güney Osetya'da devlet başkanlığı seçimlerinin yanı sıra, halk bağımsızlık için de oy kullanmıştır. Açıklanan sonuçlara göre devlet başkanlığı seçimlerini, oyların yüzde 98'ini alarak Eduard Kokoytı kazanırken, halkın yüzde 99'u bağımsızlıktan yana karar vermiştir. Güney Osetya, Abhazya gibi uluslararası arenada tanınmamasına rağmen referanduma ilgi büyük olmuştur. Rus gözlemcilerinin yanısıra birçok ülke, referanduma kendi gözlemcilerini göndermiştir. Rusya'yı temsilen katılan Rus Parlamentosu milletvekilleri ise Güney Osetya'daki referandumun 2003 yılındaki Gürcistan seçimlerine göre daha demokratik olduğunu ve referandumun olaysız geçtiğinin altını çizmiştir. Diğer taraftan Gürcistan Dışişleri Bakanlığı bir kez daha Moskova'yı ayrılıkçı bölgelere destek vermekle suçlarken, Rus Milletvekili Konstantin Zatulin, Rus Parlamentosuna Güney Osetya'ya yapılan referandum sonuçlarının kabul edilmesi için teklifte bulunacağını açıklamıştır.⁵⁵⁵

Rusya bu bölgede hakim rol oynama arzusundadır. Güney Osetya ve diğer ayrılıkçı bölge halklarına Rus pasaportlarının dağıtılması, ekonomik yardım

⁵⁵³ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵⁵⁴ "Russian double dealing could backfire", **The Messenger**, 30 August 2006.

⁵⁵⁵ Güney Osetya'nın Gürcistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri süren Tiflis'in, aynı tarihte alternatif bir devlet başkanlığı ve referandum gerçekleştirilmesi ilginçtir. Gürcistan'ın gerçekleştirdiği bu referandumda halka yöneltilen soru ise "Güney Osetya'nın federasyon yapılandırma çerçevesinde Gürcistan'ın içinde yer almasını istiyor musunuz?" şeklinde idi. Gürcistan'ın Güney Osetya'da gerçekleştirdiği bu referanduma ancak Gürcü uyruklular ilgi göstermiştir. Aslında Gürcistan, Güney Osetya'da alternatif referandum gerçekleştirerek Güney Osetya'nın Gürcistan'ın ayrılmaz bir parçasıdır şeklindeki teziyle çelişkiye düşmüştür. Bkz. İlyas Kamalov, "Rusya, Referandumların Meyvesini Topluyor", **Stratejik Analiz**, Aralık 2006, Sayı 80, ss. 12-13.

yapılması, Kuzey Osetya'dan Güney Osetya'ya gaz boru hatlarının inşası gibi hususlar Rusya'nın söz konusu amaçlarının birer göstergesidir.⁵⁵⁶

Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli 13 Aralık 2006'da katıldığı bir konferansta, Gürcistan'da çok şeyin değiştiğini, değişikliği devamlı kılan unsurun seçimler değil zihniyet olduğunu, halkın güvenini kazandıklarını, yeni yönetimin ülkeyi tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal bakımdan yeniden tanımladığını, Gürcistan'ın “başarısız devlet” konumundan “güvenli devlet” konumuna yükseldiğini, ülkenin tam anlamıyla bağımsız hale gelebilmesi yolunda önemli mesafe katedildiğini, ekonomik anlamda (piyasa ekonomisinin ve rekabetin tesisi) ve yolsuzlukla mücadelede gelişmeler olduğunu, Dünya bankası ve diğer bazı uluslararası finans kuruluşlarının istatistiklerine göre Gürcistan'ın en reformcu ekonomilerin başında geldiğini, AGİT ölçütlerine göre ülkenin demokrasi kalitesi ve işlevselliğinin çok başarılı bulunduğunu, bunların ABD ve AB'nin yardımlarıyla gerçekleştiğini belirtmiştir.

Bölgesel ilişkilere de değinen Gürcistan Başbakanı Nogaideli, Rusya ile yaşanan krizin casus skandalıyla başlamadığını ve bir evveliyatının bulunduğunu, doğalgazda fiyat artışı sorununun, bazı tarım ürünleri, şarap ve soda ihracatına getirilen kısıtlamaların, sınırın kapatılmasının 2005 yılında ortaya çıktığını, Gazprom'un Gürcistan'a sattığı gazın birim fiyatına yüzde yüz oranında zam yaptığını, bunun sonrasında ülkenin gayri safi yurt içi hasılasının yüzde 1,5 oranında azaldığını, ihracatta pazar kaybının ise yüzde 17 oranında gerçekleştiğini, bu ciddi daralmaya rağmen Gürcistan'ın ayakta kalmayı başardığını, ülkenin yaptırımlarla yaşayabilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ Kamalov, “Rusya, Referandumların Meyvesini Topluyor”, s. 13.

⁵⁵⁷ Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli'nin 13 Aralık 2006 tarihinde Johns Hopkins Üniversitesi Orta Asya-Kafkasya Enstitüsünde verdiği konferans. Zurab Nogaideli, “Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges”, 13 December 2006. <<http://www.sais-jhu.edu/insider/calendar2.html>>

Ekonomik Reformlardan Sorumlu Devlet Başkanı Kakha Bendukidze ise, Gürcistan'ın yaptırımlardan kaynaklanan kayıplarının GSYH'nin % 1-1,5'i veya 150 milyon dolar düzeyinde olduğunu, bunun yüksek bir rakam teşkil etmediğini açıklamıştır. Buna karşın muhalefet, bu rakamları gerçekçi bulmadığını ve sadece şarap ithaline konan yasak ile doğalgaz fiyatındaki artıştan kaynaklanan zararın 185 milyon dolara ulaştığını ifade etmiştir.⁵⁵⁸

Kuşkusuz Moskova'nın Gürcistan'a yönelik kozları bunlarla sınırlı değildir. Gazprom, Gürcistan'ın neredeyse tek enerji kaynağı iken, Rus *İntera* şirketi, Gürcistan içinde gaz dağıtım sistemini elinde bulundurmaktadır. Rus *EES Rossiya* elektrik şirketi de Gürcistan'ın en önemli elektrik şirketi olan *Telasi*'nin yüzde 75'ine sahiptir. Ayrıca Gürcistan'daki üç elektrik istasyonu da Rus şirketlerinin elinde ki, bunlardan *AES-Transenergy* istasyonu Gürcistan'dan Türkiye'ye de elektrik ihraç etmektedir.⁵⁵⁹

Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli, Abhazya ve Güney Osetya gibi ülke sınırları içindeki toprak ihtilaflarında Rusya ile mücadele içinde olduklarını, bu bölge halklarının çıkarının Gürcistan'la birlikte yaşamaktan geçtiğini, hükümetinin Abhazya ve Güney Osetya'ya kurumsal, kültürel ve ekonomik açılımlar yapmak istediğini, ABD, AB ve diğer ülkelerle bu alanda çalıştıklarını, Rusya'nın her şeyi bloke eden tavrı nedeniyle yaşanan anlaşmazlıklarda gelişme sağlanmadığını, stratejik hedeflerinin değişmediğini, Gürcistan'ın bir Avrupa ülkesi olduğunu, Avrupa-Atlantik kurumlarıyla tam anlamıyla bütünleşmeyi arzuladığını, NATO'ya üyeliğin zaman alacağını, Gürcistan'ın sadece güvenlik tüketen bir ülke değil aynı zamanda güvenlik ihraç eden ülke konumunda olduğunu, bu çerçevede Gürcistan'ın Kosova, Irak ve Afganistan'daki harekatlara kuvvet katkısında bulunduğunu ve AB'nin Komşuluk Politikası'nı da önemsediklerini, güvenlik içindeki bir

⁵⁵⁸ Maia Edilashvili, "Putin Begins to Rebuild Relationship with Georgia", **Georgian Times**, 28.01.2007.

⁵⁵⁹ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 94.

Gürcistan'ın Rusya'nın da çıkarına olduğunu⁵⁶⁰, “sıfır toplamlı” düşünce sistemini reddettiklerini,⁵⁶¹ ittifak üyesi bir Gürcistan'ın bölge güvenliğine daha fazla katkı yapacağını belirtmiştir.⁵⁶²

Nogaideli, Rusya ile yapıcı bir diyalog içinde olmadıklarını, NATO üyelik sürecinde Rusya'nın meşru çıkarlarını dikkate alacaklarını, Rusya'yla her konuda işbirliğine hazır olduklarını, fakat bunu ancak “eşit ortaklık” temelinde yapabileceklerini, Rus askeri birliklerinin Gürcistan'dan 2008 yılı sonuna kadar çekilmesi gerektiğini, ülkede yabancı güç bulunmasını arzu etmediklerini, Abhazya ve Güney Osetya ihtilaflarını anılan bölgelere azami ölçüde otonomi vererek çözümleyebileceklerini, fakat bağımsızlık konusunu tartışmayacaklarını, Gürcistan'ın Güney Osetya konusunda AGİT planını desteklediğini, bölgenin askerden arındırılmasını, hukukun üstünlüğünün tesisini ve altyapının güçlendirilmesini savunduğunu, ancak bu adımlar atıldıktan sonra statü konusunun görüşülebileceğini, Kosova sorunu ile Abhazya ve Güney Osetya ihtilafları arasında zaman zaman bağlantı kurulmasına şaşırıldığını, her şeyden önce Kosova'da soykırım yaşandığını, Kosova ile diğerleri arasında paralellik kurulmasının potansiyel ayrılıkların isteklerine kapıyı açmak anlamına geleceğini ifade etmiştir.⁵⁶³

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Gürcistan ile ilişkiler konusunda yaptığı açıklamada, mevcut olan bazı zorluklara rağmen tamamen iyimser olduklarını, Rusya'nın Sovyet geçmişinden zor fakat çözülebilir sorunları

⁵⁶⁰ Nogaideli, “Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges”.

⁵⁶¹ Realistler, uluslararası ilişkileri sıfır toplamlı olarak görmekte, pluralistler ise uluslararası ilişkilerin tamamen sıfır toplamlı olmayabileceğini belirtmektedirler. Uluslararası kurumlaşmanın artan etkisini, barış ve güvenliğe katkısını önemseyen pluralist teoriler, artan karşılıklı bağımlılık olgusunun devletin egemenliğini tartışmalı, sınırlarını ise yapay bir hale getirdiğini vurgulamaktadır. Bkz. Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri...**, s. 348.

⁵⁶² Nogaideli, “Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges”.

⁵⁶³ Nogaideli, “Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges”.

devraldığını, Gürcistan'daki mevcut “zor durumun” sadece orada değil, tüm bölgede istikrarsızlığa yol açtığını ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesinin uygulanmasına ilişkin anlaşmanın imza töreninde; Gürcistan demiryolunun Rusya'nın engellemesi nedeniyle bugüne kadar kapalı olduğunu, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesinin hayata geçirilmesiyle yeniden açılacağını, ayrıca Gürcistan'ın Azerbaycan sayesinde güvenilir, ulaşılabilir enerji kaynağına sahip olduğunu, Rusya'nın kendilerine ekonomik ambargo uygularken, en zor dönemde Azerbaycan'ın yardım elini uzatmasını Gürcistan halkının hiçbir zaman unutmayacağını, Rusya'nın Azerbaycan'ın Gürcistan'a yaptığı yardım nedeniyle Bakü'yü cezalandırdığını ve doğal gaz fiyatını artırdığını belirtmiştir.⁵⁶⁵

Rusya'nın “Eho Moskova (Exo Moskva)” radyosuna demeç veren Saakaşvili, son dönemde Rusya ile ilişkilerinin gerilmesinde hem Rus, hem de Gürcü siyasetçilerin sorumlulukları bulunduğunu, Rusya ile ilişkilerinde hassas bir dönemden geçtiklerini, sorunların çözümünde etkin bir diyalog başlatmaya hazır olduklarını, Rusya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığının güçlenmesi için destek vermesi gerektiğini, Rusya'nın Gürcistan'a uyguladığı ekonomik ambargo nedeniyle, kendi ürünleri için yeni pazar bulduklarını, doğal gaz fiyatına yapılan artış nedeniyle Şubat- Mart 2007 aylarındaki doğal gaz ihtiyaçlarının yüzde 80'ini Azerbaycan'dan karşılayacaklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁶

Sonuç olarak, Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanlığına yükselmesinden sonra Moskova ve Tiflis arasında gerginliğin artması gerek Rusya, gerekse Gürcistan için karışık sonuçlar doğurmuştur. Her iki taraf da yaşadıkları sorunlara farklı bakış açılarıyla yaklaşmıştır. Moskova enerji, askeri üsler, vize rejimi ve uluslararası

⁵⁶⁴ Itar-Tass (Rus Haber Ajansı), 22.02.2006.

⁵⁶⁵ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi İmza Töreni”, Tiflis, 07.02.2007, Sayı AA0603.

⁵⁶⁶ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili”, Tiflis, 29.01.2007, Sayı AA0492.

terörizm konularındaki kendi pozisyonunu Gürcistan'a açıkça kabul ettirmeye çalışmaktadır. Ancak, bu politikalar Gürcistan'ın Rusya yanlısı değil de, Batı yanlısı bir dış politika izlemesine yol açmaktadır. Bu nedenle, bölgede istikrar arttırıcı politikalar geliştirilirken Moskova'nın Gürcistan ve diğer komşularının kaygılarını da dikkate alması gerekir. Rusya'nın yakın çevresinde etkin olabilmesi için, Tiflis ile ilişkilerini güçlendirecek adımlar atması gerekmektedir.⁵⁶⁷

3.2. Rusya – Azerbaycan İlişkileri

Çağdaş anlamda devletlere sahip oluncaya kadar Rusya ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, beylikler/hanlıklar ve knezlik (prenslik) düzeyinde olmuştur.⁵⁶⁸ Rusların Azerbaycan'a ilgileri 9. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu yüzyılın sonlarından itibaren, Kiev Rus Knezinin birlikleri Azerbaycan'ın Hazar kıyısındaki bölgelerine saldırmaya başlamıştır. Bu birlikler, 914'te Bakü çevresine kadar gidebilmiş, fakat aynı yıl içerisinde Hazar'ın kuzey tarafında, bir Türk birliği ile girdikleri çatışmayı kaybederek bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. 10. yüzyıl boyunca Rus Devleti'nin Azerbaycan'a yönelik saldırıları küçük çaplı da olsa devam etmiş ve daha sonra kesilmiştir.⁵⁶⁹

Azerbaycan'ın, devlet olarak Rusya ile ilişkilerinin tarihi, 15. yüzyıla, Rusya'nın III. İvan döneminde (1462-1505) merkezi devlet oluşumunu tamamlanmasına kadar uzanır. 15. yüzyılda Sefevi-Rusya düzleminde başlayan ve esasen ticari ilişkiler biçiminde ortaya çıkan bu süreç⁵⁷⁰, Rusya'nın sıcak denizlere çıkma şeklindeki dış politika anlayışında Kafkasya'yı, dolayısıyla Azerbaycan'ı önemli hale getirmiştir. Hazar kıyılarına inmeyi amaçlayan I. Petro'nun Prut seferinde (1711) Osmanlı tarafından yenilgiye uğratılması bile, Rusya'nın Hazar

⁵⁶⁷ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁵⁶⁸ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, Platin Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs 2005, s. 176.

⁵⁶⁹ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 176.

⁵⁷⁰ 1465'te Şirvanşah Ferruh Yaser kendi yakınlarından Hasan Beyi "ticari ve diplomatik ilişkileri düzene sokması için" çeşitli hediyelerle Moskova'ya yollamıştır. 1466'da ise Moskova Büyük Knezi 3. İvan, Şamahı'ya Vasili Papin'in başkanlığında elçilik heyeti göndermiş ve böylece söz konusu ilişkiler diplomatik nitelik kazanmıştır. Bkz. Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 176.

bölgesine ilgisini azaltmamıştır. I. Petro'nun Hazar'a inme girişimleri, 1723 Petersburg ve 1724 İstanbul anlaşmaları ile Derbent, Bakü, Salyan ve Lenkaran gibi bölgelerin Rusya'ya verilmesi ile devam etmiştir.⁵⁷¹

Rusya, 19. yüzyılın başına kadar bölgede önemli bir ilerleme sağlayamamış; Azerbaycan'daki yeni Rus ilerlemesi, 1801 yılında, Kuzey Gürcistan'a bağlı olan Gazah ve Şemşeddil bölgelerinin Rusya tarafından işgali ile yeni bir şekil kazanmıştır. Azerbaycan'da Rus ilerlemesi süreci, 1804 yılında Gence hanlığının işgali, ardından 1806 yılında başlayan birinci Rus-Gaçar İran'ı savaşının sonunda 1813 yılında imzalanan Gülistan ve 1826-1828 yılındaki ikinci savaşın ardından imzalanan Türkmençay anlaşmaları ile, Azerbaycan'ın kuzeyinin (günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyetinin tamamını) Rusya'nın egemenliği altına girmesi ile tamamlanmıştır.

1917 Ekim Devrimine kadar Çarlık Rusya'sında Kuzey Azerbaycan Bakü eyaleti idi. 20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyasında yaşanan milli-sınıfsal hareketler sonucunda Azerbaycan, 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiş, fakat Rusya'daki Bolşevik yönetimin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaması ve Azerbaycan'da Bolşevik bir yönetim kurmak istemesi nedeniyle aralarında ciddi bir ilişki tesis edilmemiştir. Kuzeyden gelen tehlikeyi önlemek için çeşitli girişimlerde bulunan, fakat bu tehlike karşısında ancak 23 ay dayanabilen Azerbaycan, 27 Nisan 1920'de Bolşevik Rus birliklerince işgal edilmiş ve bir gün sonra Azerbaycan'da Sovyet yönetimi kurulmuştur.⁵⁷² Bundan sonra Azerbaycan, 1922 yılında kurulan SSCB'ye Zakafkasya Federal Sosyalist Cumhuriyetinin bir parçası olarak üye yapılmış ve bu statüsü 1937'de değiştirilerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin doğrudan SSCB'ye üyeliği biçiminde 1991 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁷³

⁵⁷¹ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 288.

⁵⁷² Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 177.

⁵⁷³ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", ss. 288-289.

Bu tarihten Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden ilan ettiği 18 Ekim 1991'e kadar Azerbaycan ile Moskova arasında doğal olarak devletler arası ilişki söz konusu olmamıştır.⁵⁷⁴

Azerbaycan, bağımsızlığını ilan etmeden 23 Eylül 1989'da Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlık Bildirisi Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Azerbaycan Parlamentosu) tarafından onaylanmıştır.⁵⁷⁵

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti için komşularıyla ilişkiler içinde en fazla önem arz edeni, ülkenin kaderi üzerinde tarihsel açıdan son iki yüz yıl içinde belirleyici konumda olan Rusya ile ilişkiler olmuştur. Rusya ile ilişkiler artık eyalet-merkez arasındaki ilişkiler boyutundan ayrılarak, iki bağımsız devlet arasında eşit statülü ilişkiler düzlemine yerleşmiştir.⁵⁷⁶

Rusya-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Azerbaycan'da değişen iktidarlara ve bu iktidarların yarattığı koşullara bağlı olmasından hareket edilerek ilişkilerin dört farklı dönemde incelenmesi gerekmektedir.⁵⁷⁷

- Ayaz Muttalibov Dönemi
- Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) İktidarı Dönemi
- Haydar Aliev Dönemi
- İlham Aliev Dönemi

Rusya'nın bu dört dönemde de Azerbaycan'a yönelik politikası Rusya'nın bölge politikasını yansıtmaktadır. Rusya öncelikle, güney sınırında ekonomik açıdan diğer Güney Kafkasya devletlerinden güçlü ve yüzü Batı'ya dönük bir Azerbaycan oluşmasını istememektedir. Çünkü böyle bir Azerbaycan, ABD etkisinin Orta Asya,

⁵⁷⁴ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 177.

⁵⁷⁵ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 17.

⁵⁷⁶ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 286.

⁵⁷⁷ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 286.

Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına kadar yayılmasına imkan sağlayabilir. Ayrıca Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinlik sağlayarak, İran'ın bu ülkeye girmesine engel olabilecektir.⁵⁷⁸

3.2.1. Ayaz Muttalibov Dönemi

18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı ve 21 Aralık 1991'de SSCB'nin hukuken sona ermesi ile yeni ilişkiler düzlemi oluşmaya başlamıştır. Rusya, 1991 yılında yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile bir süre diplomatik ilişki geliştirmemek için direnmiş, Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak önerdiği Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'na ilgi göstermemiştir. Bu dönemde Azerbaycan yönetiminde Rusya yanlısı olarak bilinen Ayaz Muttalibov'un bulunması da sonucu değiştirmemiştir.⁵⁷⁹

Bağımsızlığın ilanı sırasında görevde bulunan Muttalibov iktidarı, Rusya Federasyonu ağırlıklı bir politika izlemiştir. Bu politika çerçevesinde, Muttalibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na şekil veren 21 Aralık 1991 tarihli Almatı Bildirisine imza atmıştır. Ancak bu anlaşma, muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır. Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Muttalibov, Rusya ile ilişkileri dış politikasının en asli unsuru olarak görmüş; özellikle Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden destek beklemiştir.⁵⁸⁰ Muttalibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası Rusya ordusu 366. Alayı'nın 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamında Ermenilere destek vermesi ile son bulmuştur.⁵⁸¹

Hocalı katliamının ardından Muttalibov muhalefet tarafından 6 Mart 1992'de istifaya zorlanmış ve anayasaya göre, 18 Mayıs 1992'ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov

⁵⁷⁸ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...**, s. 96.

⁵⁷⁹ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 177-178.

⁵⁸⁰ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 289.

⁵⁸¹ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 290.

Rusya ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmış, BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli davranmıştır. Muttalibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT'ye katılma anlaşması, bu dönemde de Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır. Yakup Memmedov, 21 Mart 1992'de Kiev'de yapılan BDT toplantısına katılmamış ve BDT'ye ilişkin hiçbir anlaşmaya imza atmamıştır.

Yakup Memmedov, Rusya'nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken, Rusya'nın Karabağ sorununda sürekli Ermenistan'ın yanında olduğunu, Rusya'nın Ermenistan'a ordu kurması için her türlü desteği sağlarken, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini ise sürekli engellediğini ifade etmiştir.⁵⁸²

Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin soğuk olduğu bu dönem, 3 Nisan 1992'de ilk defa bir üst düzey Rusya hükümeti yetkilisinin, Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev'in Bakü'yü ziyaret etmesi ile ilişkilerin yeni dönemde farklı olacağını göstermiştir. 4 Nisan 1992'de Rusya, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve iki ülke arasında diplomatik ilişki başlamıştır.⁵⁸³ Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in Bakü ziyaretinin gündemini diplomatik ilişkiler kurmak, Bakü'de Rusya Büyükelçiliğini açmak, çeşitli anlaşmaları imzalamak, BDT askerlerinin statüsünü belirlemek ve Karabağ sorununun çözümünü görüşmek oluşturmuştur. Kozirev yaptığı basın toplantısında, Karabağ sorununun çözümünün Yeltsin için birkaç günlük iş olduğunu belirtmiştir. Bu arada, Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge sağlamak amacıyla, Rusya Federasyonu parlamentosu Aralık 1991'de imzalanan Rusya-Ermenistan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını onaylama kararını Azerbaycan'la benzeri bir anlaşma yapılana kadar ertelemiştir. Bu olağandışı davranış değişikliği, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın 12 Şubat 1992'de Azerbaycan'a yaptığı ziyaretin yanısıra, Azerbaycan'ın BDT'ye ilişkin olumsuz tutumu, AGİK'in Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi gelişmelerle ilişkilidir.⁵⁸⁴

⁵⁸² Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 290.

⁵⁸³ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 177-178.

⁵⁸⁴ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 291.

Rusya yönetimi, bir yandan yumuşama eğilimleri gösterirken, öte yandan Azerbaycan'ın, BDT askerlerinin bölgeden çıkması ve ülkedeki tüm eski Sovyet ordusu silahlarının Azerbaycan'a verilmesi talebini önemsememiştir. Rus ordusunun, BDT ordusu görünümü altında olsa bile, ülkede, özellikle Karabağ'da kalmasına itiraz eden Azerbaycan, bunun bedelini Karabağ savaşında ağır yenilgilerle ödemiştir. Karabağ'da bulunan Rus Ordusuna mensup birlikler Ermenistan'a yerleşme gerekçesi ile kışlalarından ayrılmış ve 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın, 17 Mayıs 1992'de Laçın'ın işgal edilmesinde Ermenilere büyük askeri destek vermişlerdir.⁵⁸⁵

3.2.2. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) İktidarı Dönemi

Rusya'nın bölgede etkinliğini koruma çabalarını hızlandırdığı bir dönemde Ebulfez Elçibey liderliğinde 1992 yazında iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), Rusya ile ilişkilerini iki eşit devlet arasındaki ilişki temeline oturtmaya çalışmıştır. AHC iktidarı Rusya ile ilişkilerini bu düzleme oturtmak için bir yandan Azerbaycan'daki Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya'nın yayılma alanı olarak ortaya çıkan BDT üyeliğini reddetmiş, Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemiş ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile denge kurmaya çalışmıştır. Diğer yandan, AHC iktidarı eşit ikili ilişkiler geliştirmek için Elçibey, Rusya'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve Rusya'yla bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile çeşitli alanlara ilişkin toplam otuz işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁵⁸⁶

12 Haziran 1992- Aralık 1992 dönemlerini kapsayan birinci dönemde, Rusya yönetimi bu politikayı anlayışla karşıladığını, AHC'nin Azerbaycan'dan Rus ordusunun çıkarılması taleplerine, BDT'ye girmeye direnmesine ve iki ülke ilişkilerinin siyasi ve ekonomi alanlarında eşitlik ilkesi bağlamında geliştirme isteklerine olumlu yanıtlar vererek, iki ülke arasında artık "ağabey-kardeş" ilişkisinin bittiğini göstermişlerdir. Rusya'nın bu tavrını, 1987'de SSCB lideri Gorbaçov'a karşı

⁵⁸⁵ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 291.

⁵⁸⁶ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 292.

demokratikleşme isteği ile mücadeleye başlayan ve 12 Haziran 1991’de Rusya Sovyet Sosyalist Federasyonu Devlet Başkanı seçilmesinin ardından bu isteğini demokratik ve bağımsız Rusya’yı gerçekleştirmeye dönüştüren Başkan Yeltsin’in, bağımsızlığın ardından bu çizgisini sürdürmekte kararlı olması ve görevlendirdiği Yegor Gaydar hükümetinin dış politik arenada eski SSCB cumhuriyetleri ile karşılıklı çıkar ve isteğe dayanan eşit ilişkiler geliştirme arzusu ile açıklamak mümkündür. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)’nin 19-21 Ağustos 1991’de Moskova’daki darbe girişimine karşı mücadelede Yeltsin’i destekleyen ilk hareket olması da bu dönemde Yeltsin Rusya’sı ile olumlu ilişkiler geliştirmede önemli bir etken olmuştur.⁵⁸⁷

Azerbaycan, çıkarları bağlamında Rusya’ya bağlı idi. Azerbaycan uzun yıllar boyunca nakliyat şebekeleri, ticari kalıplar, Ruble’nin kullanımı⁵⁸⁸ ve Rus dili⁵⁸⁹ vasıtasıyla Moskova’ya bağlı durumdaydı.⁵⁹⁰ AHC iktidarı sonrasında memur ve işçilerin önemli bir kesimi uzun bir süredir maaş alamamıştı. Bu sorunun esas nedeni Azerbaycan ekonomisinin Rusya Merkez Bankası’ndan gelen Ruble’ye bağımlı olması ve bu paranın da sık sık gecikmesiydi. 15 Ağustos 1992’de ulusal para birimi Manat’ın tedavüle çıkarılması ekonomiyi Ruble bağımlılığından kurtarmış ve böylece maaşların zamanında ödenmesi sağlanmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, ss. 291.292.

⁵⁸⁸ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 399.

⁵⁸⁹ Rusça, Rus dış politikası içerisinde önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Eski Sovyet coğrafyasında Rusça’nın kullanılması, Rusya için büyük önem taşımaktadır. 10 Ocak 2000 tarihinde yayınlanan Rusya Federasyonu Milli Güvenlik Konseptinde, “Çokuluslu Rusya Federasyonu’nun bütün halklarının manevi bütünlüğünü sağlayan bir faktör ve BDT üyesi ülkelerin halkları arasında bir iletişim vasıtası olarak Rus dilinin rolünü muhafaza etmeden toplumun manevi yenilenmesi mümkün değildir” ifadesi yer almaktadır. Rusya Federasyonu dışında Rus dilinin bir iletişim dili olarak kullanılması ve konunun Rusya Federasyonu Milli Güvenlik Konsepti’ne girmesi, Rusya’nın yakın çevresinde bir baskı ve entegrasyon aracı olarak “dil” unsurunu nasıl kullandığını göstermektedir. Bkz. Sinan Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, **2023 Dergisi**, 15 Ekim 2006, Sayı: 66, s. 24.

⁵⁹⁰ Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, s. 27.

⁵⁹¹ Yanar, “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”, s. 621.

Azerbaycan vatandaşlarının yaklaşık yüzde 70'i Rusça'yı kullanabilmektedir. Rusça, Azerbaycan'da herhangi bir resmi statü kazanamamıştır. Ancak, bu dil pratikte Rusça'daki ifadesiyle *Mejnatsionalnogo Obçeniya* yani ülke içerisinde yaşayan halklar arası “iletişim dili” görevini yerine getirmektedir.⁵⁹²

Eski SSCB ülkeleri içerisinde ilk defa Azerbaycan'da 25 Aralık 1991'de, Rus Kiril alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılması kararı alınmıştır. Azerbaycan'da Devlet Başkanı Elçibey'in, 22 Aralık 1992'de “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Dili Hakkında” imzaladığı kanun ile bu ülke diline “Türk Dili” statüsü verilmiştir.⁵⁹³

Azerbaycan yetkililerince sürekli dile getirilen Rusya karşıtı ifadeler, hazırlanan petrol anlaşmalarında Rusya'ya pay verilmemesi ve batılı şirketlerin bölgeye getirilmesi, BDT'ye katılmama politikasının sürdürülmesi, Rus askeri birliklerinin ülkeden çıkarılmak istenmesi, ayrıca 1993 başlarından itibaren Rusya'da “Yakın Çevre Doktrini”nin uygulamaya konması ile ilişkilerde gergin bir dönem yaşanmıştır.⁵⁹⁴

Bu dönem, Rusya'nın eski SSCB mekanında etkinliğini kaybetmediğini simgeleyen yakın çevre kavramının Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993'de gündeme getirilmesi ve Şubat 1993'te *Yakın Çevre Doktrini*'nin Rusya Güvenlik Konseyinde ve Nisan 1993'de de Yeltsin tarafından onaylanması ile değişmiştir. Yeni dönem (Ocak-Haziran 1993) Rusya'nın Azerbaycan'a karşı daha sert bir politika izlemesi, Ermenileri saldırılar için teşvik etmesi ve hatta Rus askerlerinin Kelbecer (Kelbajar) işgaline katılması biçiminde kendini göstermiştir.⁵⁹⁵ 1993 yılında Rus TV kanalında yayınlanan bir programa katılan Azeri ve Ermeni konuşmacılar arasında geçen diyalogda, Azerbaycan'ın Rusya eski Büyükelçisi Hikmet Hacızade, Kelbecer'in işgali sırasında Rus

⁵⁹² Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, s. 27.

⁵⁹³ Oğan, “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, s. 27.

⁵⁹⁴ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 178-179.

⁵⁹⁵ Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, s. 293.

ordusunun Ermeni tarafına yardım ettiğini söyleyince, Ermeni konuşmacı bunu inkar etmemiş ve Hacızade'ye Rusya'nın 1992 yazında gerçekleştirilen Azeri saldırılarında da yardımcı olduğunu hatırlatmıştır.⁵⁹⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Bakü yönetimi Rus askeri birliklerinin Azerbaycan'da bulunmaya devam etmesine sıcak bakmamıştır. Gürses'e göre ise, Moskova bölgede stratejik çıkarlarına uymayan girişimleri engellemek için darbe girişimlerinde bulunmuştur.⁵⁹⁷ 1993 yılı Nisan ayında Azerbaycan topraklarında bulunan Kelbajar köyünün Ermeni güçleri tarafından alınması, Elçibey yönetimindeki hükümet için negatif bir etki yapmıştır. Kelbajar köyü Nagorno-Karabağ toprakları içinde değil, dışında bulunuyordu. Kelbajar'ın düşmesi iki gelişmeye yol açmıştır: Azerbaycan'da olağanüstü durum ilan edilmiş ve bazı yüksek rütbeli subaylar görevlerinden alınmıştır. 1993'ün Şubat ayında Elçibey hükümetine karşı darbe girişimi ile suçlanan Surat Hüseynov da görevinden alınmıştır.

9 Haziran 1993 yılında, Hüseynov Elçibey'in istifa etmesini istemiş ve aynı gün kendisinin yönetiminde olan silahlı kuvvetlerini Bakü'ye hareket etme emri vermiştir. Hüseynov'un silahlı kuvvetleri Bakü şehrine yaklaşırken, 13 Haziran 1993'de Issa Gambarov, Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı görevinden istifa etmiştir. 15 Haziran 1993'de Haydar Aliiev Azerbaycan Cumhuriyeti Meclis Başkanlığı görevine atanmıştır. 18 Haziran 1993'de Elçibey Bakü'den ayrılmış ve 23 Haziran 1993'de Hüseynov yönetimindeki silahlı kuvvetler Bakü'ye girmiştir.⁵⁹⁸

Cafersoy'un ifadesine göre, 26 Mayıs 1993'de Azerbaycan'ı terk eden son Rus tümeninin ayrılmadan önce Azerbaycan Savunma Bakanlığına bırakması gereken silahları AHC iktidarını sona erdiren 4 Haziran 1993 darbesinin liderine bırakması ise bu dönemin doruk noktası olmuştur.⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 453.

⁵⁹⁷ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 257.

⁵⁹⁸ Shireen T. Hunter, **The Transcaucasus in Transition Nation-Building and Conflict**,

Washington, D.C., The Center For Strategic and International Studies, 1994, ss. 86-87.

⁵⁹⁹ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 293.

Rusya, Elçibey'in görevden ayrılması sürecinde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalinde kendisine askeri, diplomatik ve siyasi destek sağlamış, Azerbaycan'ın güneyinde ve kuzeyinde ayrıkçı hareketleri desteklemiş, Elçibey ile anlaşmazlık yaşayan Albay Surat Hüseynov'a silah yardımı yapmıştır.⁶⁰⁰

3.2.3. Haydar Aliev Dönemi

Haydar Aliev'in iktidara gelme süreci, Rusya'nın Azerbaycan'da AHC iktidarını düşürmek için ortaya koyduğu 4 Haziran 1993 Gence isyanı ile başlar.⁶⁰¹ Ebulfez Elçibey'e yapılan darbe sırasında Bakü'ye davet edilen Haydar Aliev, 15 Haziran 1993'de Meclis Başkanı, ardından da 3 Ekim 1993'te yapılan devlet başkanlığı seçiminde yaklaşık yüzde 99 oy alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olmuştur.⁶⁰²

Aliev'in iktidara gelmesi ile, Rusya ile ilişkilerde iki farklı dönemin olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Haziran 1993 - Şubat 1994 dönemini kapsayan Rusya'yı yatıştırma politikası, ikincisi ise Rusya'nın Azerbaycan'daki 'makul çıkarlarını' karşılayarak Rusya'yı kızdırmama politikasıdır.⁶⁰³

Birinci dönemde, AHC iktidarının Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikasına tepki veren Rusya'nın yatıştırılması için bazı tavizler verilmiştir. Bu tavizlerin amacı Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskılarını azaltmak, Gence isyanında, Azerbaycan'ın güney bölgesindeki Lenkeran kentinde ilan edilen Talış-Muşan Cumhuriyeti⁶⁰⁴ sorununun çözümünde ve özellikle Karabağ savaşında

⁶⁰⁰ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 178-179.

⁶⁰¹ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 293.

⁶⁰² Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 40.

⁶⁰³ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 293.

⁶⁰⁴ Azerbaycan'ın güneyinde yoğunlaşmış olan etnik gruplar İran dilini kullanan etnoslar olarak tanımlanabilir. Talışlar, Tatlar ve Kürtlerin içinde bulunduğu İran dilini kullanan ve çoğu Şiiilerden oluşan etnoslar ülkenin tarihinde, ekonomik ve kültürel hayatında etkin rol oynamışlardır. Ağırlıklı olarak Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Talışların toplam nüfusa oranı % 1'dir. Talışların tamamı Azerbaycan Türkçesi'ni çok iyi bir biçimde konuşabilmektedir.

Rusya'nın tarafsızlığını veya olumlu müdahalesini sağlamaktır. Aliev, Meclis Başkanlığı seçimi sırasında yaptığı konuşmada, Rusya ile ilişkilere önem verilmesi gerektiğini belirterek Rusya'yı rahatlatmaya çalışmıştır.⁶⁰⁵

Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkileri başlangıçta umulandan daha zorlu bir hal almıştır. Aslında Aliev'in cazip yanlarından biri Rusya ile aralarında bulunan çatlağı tamir edebilecek olması ve böylece Yukarı Karabağ sorununda Moskova'yı Azerbaycan'a yardım etmek konusunda ikna edebilecek olmasıydı. Ancak aynı zamanda Rusya'nın bölgesel ve ekonomik emelleriyle ilgili olarak Rusya ve Azerbaycan arasında bazı önemli çıkar çatışmaları da mevcuttu.⁶⁰⁶

Haydar Aliev'in iktidara gelmesi ile, 22 Haziran 1993'te Azerbaycan'da bulunan Batılı şirketlerin çalışmaları durdurulmuş ve banka hesapları dondurulmuştur. Özellikle, Ermenistan'ın Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmesini durdurmak ve işgal altındaki toprakları kurtarmak için, Rusya'nın bu konudaki politikasını değiştirmek isteyen Aliev, 1993 yazında gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmelerde, Azerbaycan'ın Rusya ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ve BDT'ye katılacağını ifade etmiştir. Hatta, 20 Eylül 1993'te Azerbaycan Parlamentosu'nda BDT üyeliği konusu tartışılırken, buna karşı çıkanlara “sizin önerdiğiniz müttefik kim?” sorusunu da sormuştur. Aynı gün Azerbaycan Parlamentosu BDT'ye üyelik anlaşmasını onaylamış ve 24 Eylül 1993'te Aliev Moskova'ya giderek, BDT'ye üyelik anlaşması ve diğer anlaşmaları imzalamıştır.⁶⁰⁷

Bağımsızlığın ilan edildiği ilk yıllarda güçlü Türk milliyetçiliği nedeniyle bölgede gerginlikler yaşanmış, bunun akabinde Talış Halk Partisi kurulmuş fakat adı daha sonra Halkların Eşitliği Partisi olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın bölge komutanlarından Albay Aliikram Hümbetov, Ağustos 1993'te bölgede “Talış Mugan Cumhuriyeti”ni ilan etmiş ve isyan başlatmıştır. <<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>>

⁶⁰⁵ Cafersoy, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, s. 294.

⁶⁰⁶ Shireen T. Hunter, “Azerbaijan: searching for new neighbors”, (Eds.) Ian Bremmer, Ray Taras, **New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge (England), New York, Cambridge University Press, 1997, ss. 456-457.

⁶⁰⁷ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 179-180.

Aliev'in iktidara geldiği dönemde Azerbaycan dış politikasındaki en önemli sorunu, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi oluşturmaktaydı.⁶⁰⁸ İç politikasında ise darbeci Albay Hüseynov ve Ağustos 1993'te "Talış Muğan Cumhuriyeti" ni ilan ederek devlete karşı isyan başlatan Albay Aliikram Hümbetov bulunmaktaydı. Aliev olayları kontrol altında tutmak için Rusya yanlısı Albay Hüseynov'u kendisinin sıkı denetiminde başbakanlık görevine getirmiştir.⁶⁰⁹ Hüseynov'un Başbakanlığa atandığı haberi Moskova'ya hemen ulaştıktan sonra, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Moskova destekli Lezgin ayrılıkçı hareketi *Sadval*'in faaliyetlerine hukuksal olarak son verilmiştir. Moskova destekli olarak bağımsızlığını ilan eden güneydeki "Talış Muğan Cumhuriyeti" ise Elçibey'in iktidardan uzaklaşmasından hemen sonra kendiliğinden ortadan kalkmıştır.⁶¹⁰

Hüseynov'un Başbakanlığa getirilmesinin hemen ardından Talış nüfusun yaşadığı Azerbaycan'ın güneydoğu bölgesinde (Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik) Hümbetov'a karşı kitlesel protesto gösterileri başlamıştır.⁶¹¹ Azerbaycan'daki hükümet darbesi ve peşinden gelen görev değişiklikleri sonrasında Rusya Federasyonu televizyon kanalları, 1992 yılı boyunca kullandıkları "*Dağlık Karabağ Cumhuriyeti*" ifadesi yerine aniden "*Dağlık Karabağ*" ibaresini kullanmaya başlamaları dikkat çekicidir. Genel olarak Rusya Federasyonu medyası, Azerbaycan karşıtı kampanyalarına son vererek, Aliev'le röportajlar yapmaya başlamıştır.⁶¹²

Her iki ülkenin devletleşme sürecinin getirdiği birtakım gerginlik ve çatışma ortamının yansımalarına paralel olarak, Rusya-Azerbaycan ilişkileri üst düzeyde seyretmiştir. Bu durum, Haydar Aliev'in göreve gelmesi sürecinde ve görevde bulunduğu dönem boyunca kendisini göstermiştir. Yeni dönemde oluşan gerginlikler ise daha çok sivil boyutta yaşanmış ve iki ülke arasında hemen hemen doğrudan bir

⁶⁰⁸ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 42.

⁶⁰⁹ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 40-41.

⁶¹⁰ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 470.

⁶¹¹ Bu gelişmeler sonrasında Hümbetov önce bölgeden kaçmış , sonrasında tutuklanarak Bakü'ye getirilmiştir. Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 40-41.

⁶¹² İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 470.

çatışma meydana gelmemiştir.⁶¹³ Aliev, istikrarı korumak için Azerbaycan petroleri için kurulan uluslararası şirketteki Azerbaycan hissesinin yüzde on'unu Rusya'ya vermiştir.⁶¹⁴

Tüm bunlara rağmen Rusya'nın Azerbaycan politikasında ciddi bir değişiklik olmamış, Rusya desteğini alan Ermenistan birlikleri Azerbaycan topraklarını işgale devam etmiştir. Ekim 1993'e kadar süren saldırılarda 6 rayon⁶¹⁵, un Ermeniler tarafından işgal edilmesi, Aliev yönetiminin Rusya'yı yatıştırma politikasını sona erdirmiştir.⁶¹⁶ Rusya'nın bu politikasını değiştirmemesi üzerine Azerbaycan 1994 başlarından itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş ve Batılı petrol şirketleri ile görüşmeler yeniden başlatılmıştır.⁶¹⁷

Haydar Aliev döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde gerginlik yaratan olaylardan biri de Çeçenistan konusu olmuştur. Rusya yetkilileri, Azerbaycan'ın Çeçenistan'a yardım ettiğini iddia etmiştir. Aslında, Rusya, "Kafkas Evi" düşüncesi nedeniyle 1991'den beri Azerbaycan'a kızgınlık duyuyordu. "Kafkas Evi" düşüncesi, Kafkasya halklarının ortak bir çatı altında toplanmasını ve örgütlenmesini öngörüyordu. Bu çerçevede, Rusya'nın resmi sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya halkları da ilgili toplantılara katılmaktaydı.⁶¹⁸

Çeçenistan sorunu, 1994-1996 dönemleri arasında süren birinci Çeçen-Rus savaşında Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde daha çok ön plana çıkmış ve Rusya, Çeçenlerin Azerbaycan tarafından desteklendiğini iddia etmiştir. Azerbaycan ise bu iddiaları kabul etmemiştir. Rusya bu iddialarını sürdürerek, ihracatının yüzde 70'ini

⁶¹³ 20 Ocak 1990'da Sovyet birliklerinin Bakü'ye müdahalesi, bir Rus askeri uçağının 1 Ekim 1999'da Azerbaycan'ın kuzeyindeki Zakatala rayonunun Gımır köyünü bombalaması, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali süresince Rusya'nın Ermenistan'a verdiği fiili destek iki devlet arasında doğrudan çatışma hali olarak değerlendirilmemektedir. Bkz. Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 175.

⁶¹⁴ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 257.

⁶¹⁵ Rayon, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne 1920'li yılların sonunda getirilen temel idari birimdir (kırsal alanda ve kentlerde). Bir üst birimi ise 'bölge' (oblast) dir. Bkz. Soljenitsin, **Rusya Nasıl...**, s. 94.

⁶¹⁶ Cafersoy, "Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", s. 294.

⁶¹⁷ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 181.

⁶¹⁸ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 183.

yapmakta olduğu Azerbaycan'a 3 yıl süren tek taraflı ekonomik ambargo uygulamıştır.⁶¹⁹

1996'da Rusya ve Çeçenistan arasında imzalanan Hasavyurt Antlaşması ile Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde Çeçenistan sorunu gündemden çıkmış ve Rusya tarafından Azerbaycan'a uygulanan ekonomik ambargo aşamalı olarak kaldırılmıştır.⁶²⁰ Haydar Aliev'in iktidara gelmesi sonrasında ise Kasım 1995'te, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası'nın 23. maddesinde devlet dilinin ismine "Azerbaycan Dili" denilmiştir.⁶²¹

Ebulfez Elçibey döneminde eğitim sisteminde başlatılmış olan millileşme, Haydar Aliev iktidarında kesintiye uğramış ve Rusça özellikle edebiyat ve tarih alanında Azerbaycan eğitim sisteminin yeniden gündemine girmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yeniden kazanması sonrasında Rusça eğitim gören insanların sayısında azalma değil artma yaşanmıştır. Ayna gazetesi, resmi rakamlara dayanarak Mayıs 1997'de, Azerbaycan'da kırk adet tamamen Rus, üçyüz seksen bir adet ise kozmopolit okul bulunduğunu yazmıştır.⁶²²

Azerbaycan, sahip olduğu petrol kaynaklarıyla Rusya açısından çok önem taşıyordu. Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarından başka, Orta Asya Sovyet demiryolu sistemine erişim açısından sahip olduğu stratejik konum, Rusya'nın Azerbaycan'daki çıkarlarını daha da güçlendirmekteydi. Azerbaycan'ın önemini kavrayan Rus yöneticiler, 1930'lardan itibaren, Güney Kafkasya alt sisteminde Rusya'nın liderliğinin aksamaması için ciddi tedbirler almaya başlamış ve entegre bir bölgesel politik birimin kurulmasına destek vermişlerdir.⁶²³

⁶¹⁹ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 183-184.

⁶²⁰ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 184.

⁶²¹ Oğan, "Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve 'Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği' Kurma Hülyası", s. 27.

⁶²² Nesib Nesibli, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, Cilt 7, Sayı 1, s. 149.

⁶²³ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 399-400.

Bir dönem Yeltsin'in politik danışmanlığını da yapan Andranik Migranian, eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rusya'nın hayati çıkar alanları olduklarını ve bu ülkelerin kendi aralarında veya üçüncü bir ülke ile Rus karşıtı ittifaklar yapmasına izin verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶²⁴ Rusya, öncelikle 'Yakın Çevresi' nde stratejik ağırlığını hissettirmek istemiştir. SSCB'nin hukuksal açıdan devamı olarak kabul edilen Rusya Federasyonu, haliyle ulusal güvenliğini de eski SSCB coğrafyası ile sıkı ilişkiler kurarak sağlamaya çalışmıştır.⁶²⁵

3.2.3.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Rusya Federasyonu ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair anlaşma 4 Nisan 1992'de imzalanmıştır. Bu dönemde Rusya-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin belirleyici unsuru Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Şubat 1998'de meydana gelen silahlı çatışmalarla ciddi bir boyut kazanan Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle daha önem kazanmış ve Azerbaycan dış politikasının belirleyici unsuru olmuştur.⁶²⁶

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov döneminde başlayan reform hareketleri sonucu, 1987 yılı sonbaharından itibaren Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı talepleri gündeme getirmeleri ve bu taleplerinin Ermenistan tarafından desteklenmesi ile ortaya çıkmıştır.⁶²⁷ Dağlık Karabağ çatışması, 1988 yılında Karabağ'daki Ermenilerin, Ermenistan'a bağlanma talepleriyle birlikte başlamış ve kısa sürede Dağlık Karabağ'daki Ermeniler'in de "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni" ilan etmeleriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Söz konusu sorun

⁶²⁴ Ermeni asıllı Andranik Migranian, bölgede artan Türk etkisinden dolayı da endişe duymaktadır. Ayrıca, Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TEUK) içerisinde görev alan Migranian, Ermenistan'daki bazı milliyetçi gruplar tarafından, TEUK'un faaliyetlerinin sözde Ermeni soykırımının uluslararası platformda tanınmasını engellediği için sert eleştirilere maruz kalmıştır. İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 398.

⁶²⁵ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 398.

⁶²⁶ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, s. 231.

⁶²⁷ Hatem Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", **Stratejik Analiz**, Ocak 2005, Cilt: 5, Sayı: 57, s. 11.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın politik ve ekonomik istikrarını etkilerken, bölgesel güçler arasındaki rekabeti de daha tehlikeli kılmıştır. Azerbaycan toprak bütünlüğünü korumak için mücadele verirken, Rusya bu durumu bölgesel etkinliği için kullanmasını bilmiştir. Birçok yazara göre, Ermenistan savaşta Rusya'dan destek görmüştür. Ermenistan, batıya çıkış kapısı olan Türkiye ile kötü ilişkileri olması nedeniyle hem güvenlik politikaları hem de ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı bir ülke olmuştur. Dağlık Karabağ Sorunu ve çatışmalar, Ermenistan dış politikasını daha saldırgan bir yapıya itmiştir. Ve zamanla iç politikada da saldırgan tutum gösteren grupların iktidara gelmesine neden olmuştur.⁶²⁸

Dağlık Karabağ sorunu 1990 yılı sonlarından itibaren silahlı çatışmalara dönüşmüş, çatışmalar neticesinde Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etmiştir.⁶²⁹ İşgal sonucu yaklaşık bir milyon kişi mülteci durumuna düşmüş ve Ermenistan'ın güvenlik kaygıları artmıştır. Çünkü nüfus ve doğal kaynaklar bakımından Azerbaycan'a göre dezavantajları olan Ermenistan, işgal edilen toprakları nasıl elde tutacağı konusunda kaygı duymaya başlamıştır. Bu durumda Ermenistan, ekonomik kalkınmaya harcaması gereken parayı daha fazla silahlanmaya ayırmıştır. Diğer yandan Ermenistan, Rusya'nın problemsiz bir şekilde askeri üsler bulundurduğu bir ülke durumuna gelmiştir. Azerbaycan ise toprak güvenliği kaygısının yanısıra, ciddi bir istikrarsızlık dönemi yaşamaya başlamıştır.⁶³⁰ Taraflar arasındaki çatışmalar, 9 Mayıs 1994 tarihinde ateşkes anlaşması imzalanana kadar devam etmiştir.

Dağlık Karabağ problemi, 1992 yılına kadar bölgesel sorun olarak ele alınmış ve büyük ölçüde Rusya Federasyonu'nun kontrolünde kalmıştır. Ancak 1992 yılında, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olması sonrasında Dağlık Karabağ sorunu uluslararası nitelik kazanmıştır. Bu

⁶²⁸ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", ss. 25-26.

⁶²⁹ Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", s. 11.

⁶³⁰ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", s. 26.

aşamadan sonra ise, sorunun çözümü için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 1992 yılında kurmuş olduğu "Minsk Grubu" devreye girmiştir.⁶³¹

Azerbaycan siyasetçileri, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi konusunda Rusya'nın göz ardı edilemeyeceğinin bilincinde olarak Rusya ile iyi ilişkiler kurmaya önem göstermişlerdir.⁶³² Azerbaycan ve Ermenistan'da yapılan resmi açıklamalar, Bakü ve Erivan'ın eski tutumlarına yakın açıklamalardır. Yalnızca, başka ülkeler tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanı Arkadi Gukasyan farklı bir tutum sergileyerek Ermeniler ile Azeriler arasında tarihsel barışmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Birçok Ermeni, Azeri tarafının anlaşmaları yerine getirme konusunda güvenilmez olduğunu vurgulayarak, Ermeni yönetiminin Dağlık Karabağ çevresinde ele geçirdikleri topraklardan çekilme konusunda fazla tavizkar davranmasından memnun değildir. Azerbaycan tarafı ise zaman zaman, Dağlık Karabağ dahil ihtilaf bölgesinin tümünün silahsızlandırılması talebini gündeme getirmektedir.⁶³³

Minsk Grubu, Aralık 1996 AGİT Lizbon zirvesinde önemli bir adım atmıştır. Bu zirvede, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan bazı prensipler kabul edilmiştir. Ancak Ermenistan'ın kabul etmediği bu öneri ve bunu takip eden girişimler neticesinde Dağlık Karabağ sorunu yine çözülememiştir.⁶³⁴

Karabağ'la ilgili çözüm sürecine "Uluslararası Kriz Grubu" isimli sivil toplum örgütü de katılmış ve AGİT Minsk Grubunda Fransa'nın temsilini yetersiz sayarak, bütün Avrupa'yı Karabağ'la ilgili sürece katmaya çalışmıştır.⁶³⁵ AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için taraflara üç öneri sunmuştur.

⁶³¹ AGİT Minsk Grubu'na Amerika, Rusya, Türkiye, Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri dahil edilmiştir. Minsk Grubu'nun eş başkanları ise Rusya, ABD ve Fransa tarafından atanmaktadır. Bkz. Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", s. 11.

⁶³² Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, s. 232.

⁶³³ Vladimir Kazimirov, "Karabah: v neprolaznih debryah uregulirovaniya", **Vremya Novostey**, 02.08.2006.

⁶³⁴ Kasım, "11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları", s. 26.

⁶³⁵ Kazimirov, "Karabah: v neprolaznih debryah uregulirovaniya".

Haziran 1997’de sunulan “paket çözüm” önerisinde, Dağlık Karabağ’ın gelecek statüsü ile Karabağ dışındaki bölgenin işgaline son verilmesi bir arada öngörülüyordu. Bu önerinin Ermenistan tarafından kabul edilmemesi ile, AGİT Minsk Grubu, Ekim 1997’de “aşamalı çözüm” önerisini sunmuştur. Söz konusu projede, Dağlık Karabağ’ın dışındaki bölgenin işgalden kurtarılmasına öncelik verilmiştir. Dağlık Karabağ’ın statüsü ile ilgili görüşmeler ise sonraya bırakılmıştır. Fakat bu önerinin de Ermenistan tarafından kabul edilmemesi üzerine, Kasım 1998’de “ortak devlet” önerisi taraflara sunulmuştur. Dağlık Karabağ ile Azerbaycan’ın geri kalanını eşit değerinde ele alan bu öneri, iki yapının bir araya gelerek ortak bir devlet kurmasını önermekteydi. Bu öneri ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.⁶³⁶

Günümüz uluslararası sisteminin temelini “devlet ülkesinin bütünlüğü”⁶³⁷ ilkesi oluşturmaktadır. Bu ilke gereğince Azerbaycan’ın rızası olmadan Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığının ya da Ermenistan’la birleşmesinin hukuki geçerliliği yoktur. Ayrıca, Azerbaycan, Dağlık Karabağ’a ülke bütünlüğü çerçevesinde mümkün olan en yüksek özerkliği vermeye hazır olduğunu başından itibaren açıklamıştır.⁶³⁸

AGİT Minsk Grubu her ne kadar tarafsız olduğunu iddia etse de, sorunun çözümüne yönelik hazırladığı projelerde, Azerbaycan’ın ulusal çıkarları göz ardı edilmektedir. AGİT Minsk Grubu’nun arabuluculuk girişimlerinde tarafsız olmadıkları, 11 Temmuz 2004 tarihinde Minsk Grubu eş başkanları Yuri Merzlyakov (Rusya), Steven Mann (ABD)⁶³⁹ ve Anri Jakolen (Fransa)’in bölgeyi ziyareti

⁶³⁶ Kamil Ağacan, “Dağlık Karabağ: 2006 Altın Fırsat mı?”, **Stratejik Analiz**, Şubat 2006, Sayı: 70, s. 84.

⁶³⁷ “Devlet Ülkesinin Bütünlüğü” ilkesi: Buna göre, bir devletin ülkesel bütünlüğü, ancak o devletin rızasıyla hukuksal geçerliliği olan değişikliklere uğrayabilir. Bir devletin ülkesinde yerleşmiş bulunan çeşitli farklı özelliklere sahip toplulukların, yalnızca bu farklılık ögesine dayanarak ilgili devlet ülkesini parçalamalarına karşı çıkmış olmaktadır. Bkz. Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Dördüncü Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2006, ss. 144-145.

⁶³⁸ Ağacan, “Dağlık Karabağ: 2006 Altın Fırsat mı?”, s. 84.

⁶³⁹ Arabulucu misyonu ile görevlendirilen diplomatların tarafsız ve objektif olmaları gerekirken, Steven Mann’ın Ermeni diasporası ile çok yakın ilişki içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. Amerikan Ermeni Milli Asamblesi Başkanı Kan Haçikyan, 28 Haziran 2004 tarihinde işgal edilmiş Azerbaycan toprağı olan Şuşa’da düzenlenen toplantıya gönderdiği mektupta; Mann’a, sözde Ermeni soykırımının 90. yıldönümünün anılacağı 2005 yılında, özel ödülle birlikte Taşnaksutyun Partisi’nin “şeref

sırasında yaptıkları açıklamalarda kendini göstermiştir. Eş başkanlar görüşmelerde Ermenistan yanlısı tavır alarak, Azerbaycan'a Karabağ'ın bağımsızlığını tanınması için baskı uygulamışlardır.⁶⁴⁰ AGİT Minsk Grubu Rus eş başkanı Yuri Merzlyakov tarafından; Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümlenebileceği, tarafların bu yönde alacakları kararlara destek verileceği, BM Güvenlik Konseyi tarafından Azerbaycan-Ermenistan savaşı ile ilgili daha önce alınan kararların⁶⁴¹ süreç içerisinde değiştiği, bu nedenle sorunun çözümü için yeni projeler üretilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁴²

3.2.3.2. Rusya, Azerbaycan ve Çeçenistan

Ağustos 1999'da Çeçenistan'da ki bazı birliklerin Dağıstan'a saldırması ve ardından, Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadele gerekçesini kullanarak Çeçenistan'a saldırması ile Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde Çeçenistan sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Bu dönemde Rusya, bir yandan Azerbaycan'dan "uluslararası terörizmle mücadele" konusunda destek isterken, diğer yandan Azerbaycan'ın Çeçenlere destek verdiğini belirtmiştir.⁶⁴³

Rusya'nın Dağıstan olayları karşısında Azerbaycan'ın desteğini kazanma yönündeki isteğini Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov, 2 Eylül 1999 tarihinde Bakü'de yaptığı açıklamada, "Rusya'nın Azerbaycan gibi bölgede istikrar ve güvenlik istediğini, fakat Dağlık Karabağ, Abhazya ve Kuzey Kafkasya sorunlarının bunu engellediğini, sorunların ortak bir işbirliği içinde çözülmesi gerektiğini" ifade

misafirlerine" verilen bir numaralı üyelik belgesinin de verileceğini bildirmiştir. Bkz. Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", s. 11.

⁶⁴⁰ Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", s. 11.

⁶⁴¹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Karabağ sorunu konusunda; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği yönünde aldığı 822, 853, 874 ve 884 nolu kararlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Yashar T. Aliyev, "The Nagorno-Karabakh Question UN Reaffirms the Sovereignty and Territorial Integrity of Azerbaijan", *Azerbaijan International* (6.4), Winter 1998.

<http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/64_folder/64_articles/64_un_yasharaliyev.html>

⁶⁴² Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", s. 11.

⁶⁴³ Aslanlı, Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi...*, s. 184.

etmiştir. Buna karşılık Haydar Aliev; gerek Kuzey, gerekse Güney Kafkasya'daki sorunların çözümünde Rusya ile aynı düşünceleri paylaştıklarını belirtmiştir.⁶⁴⁴

Rusya, Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın Vahhabiler'e yardım ettiğini söylemiştir. İlk olarak Duma Başkanı Gennadi Selezniyov Vahhabiler'in Gürcistan ve Azerbaycan'dan silah aldığını belirtmiş, daha sonra Duma Savunma Komisyonu Başkanı Roman Popkoviç tarafından 14 Eylül 1999'da Rus özel kanalı NTV'ye yapılan açıklamada; Dağıstan'da savaşılan Vahhabiler'e Türkiye ve Gürcistan'dan silah yardımı yapıldığı, bu savaşçıların Azerbaycan ve Abhazya'daki üslerde eğitim gördükleri, Rusya'nın bu ülkelerle ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi ve sınırlarını kapatması gerektiği ifade edilmiştir. Rusya Devlet Gümrük Komitesi Temsilcisi Aleksandr Romanenko da; yasadışı silah ve askeri malzemenin Dağıstan'a geçişinin önlenmesi için Gürcistan ve Azerbaycan sınırlarındaki kontrolleri arttırdıklarını belirtmiştir.⁶⁴⁵ Ayrıca bir Rus askeri uçağı 1 Ekim 1999'da Azerbaycan'ın kuzeyindeki Zakatala rayonunun Gımr köyünü bombalamıştır.⁶⁴⁶

Çeçenistan konusunda Azerbaycan yetkilileri Rusya tarafından kendilerine yöneltilen suçlamaları her defasında yalanlamış ve Çeçenlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerini kısmen görmezlikten gelmiştir. Fakat Putin'in 31 Aralık 2000'den itibaren devlet başkanlığı görevini vekaleten ve daha sonra resmen seçilerek yürütmeye başlamasından sonraki dönemde Azerbaycan'ın bu politikası değişim göstermiş, Azerbaycan'daki Çeçenlerin faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmiş ve bazıları da yakalanarak Rusya'ya iade edilmiştir.⁶⁴⁷

Putin iktidarının yeni stratejik açılımları Rusya'nın Azerbaycan politikasında da kendini göstermeye başlamıştır. Azerbaycan-Rusya ilişkileri, 2001 yılında her iki

⁶⁴⁴ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 184-185.

⁶⁴⁵ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, ss. 185-186.

⁶⁴⁶ Rusya Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Anatoli Kornukov söz konusu bombalama olayını yalanlamış, fakat Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Blokhin konu ile ilgili yaptığı açıklamada "bombayı kaybettiklerini" belirtmiştir. Blokhin, "bomba kaybedilmesi" ile ilgili sorulara "ABD'nin de Makedonya'da bomba kaybettiği" cevabını vermiştir. Bkz. Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 186.

⁶⁴⁷ Aslanlı, Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi...**, s. 186.

tarafında attığı adımlar sonucunda somut gelişmeler kaydetmiştir. Azerbaycan, bu konuda ilk adımı atarak, Rusya tarafından talep edilen iki Çeçen gerillayı Moskova'ya iade etmiştir.

3.2.3.3. Yeni Gelişmeler

Rusya bütün bu gelişmelerden sonra, enerji ve güvenlik konularında Azerbaycan ile resmi diyaloga girmiştir. Moskova ortamı iyi değerlendirerek, Bakü'ye askeri ortaklık teklif etmiş ve dolayısıyla Azerbaycan-Ermenistan uyuşmazlığında daha olumlu bir yaklaşım göstereceğini ima etmiştir. Bölgede önemli ayrıcalıklar elde edebileceğini düşünen Başkan Putin Ocak 2001'de Bakü'yü ziyaret etmiştir.⁶⁴⁸ 9-11 Ocak 2001 tarihleri arasında, Putin'in Azerbaycan ziyaretinde, Azeri yetkililer, Rusya'nın Hazar Denizi'ni dipten bir orta hat çizgisi ile ikiye ayırma "median line" yaklaşımını⁶⁴⁹ destekleyeceklerini açıklamışlardır. Ancak, Azeri yetkililer her şeye rağmen, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattına alternatif olacak projelere sıcak bakmadıklarını da açıkça belirtmişlerdir.⁶⁵⁰ Ayrıca söz konusu ziyarette Hazar Denizi'nde işbirliğinin yanı sıra, Kafkasya'da güvenlik gibi önemli alanlarda anlaşmalar imzalanmıştır. Putin ayrıca 20 Ocak 1990 tarihli Sovyet Ordusu'nun Bakü müdahalesi ve Ermenistan-Azerbaycan savaşında ölenlerin toprağa verildiği *Şehitler Hiyabanı*'na çelenk bırakmıştır.⁶⁵¹

Bu sırada, Haydar Aliev oğlu İlham Aliev'i, Yeni Azerbaycan Partisi'nin başına getirmeye çalışmış ve aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun medyası da, İlham Aliev hakkında olumlu haber ve yorumlar yayınlamıştır. Rus medyasının büyük ölçüde devlet kontrolü altında olduğu düşünülürse, bu görüş Rusya'nın resmi bakışını da büyük oranda yansıtmaktadır. Rusya, Azerbaycan'ı yanına çekmek için,

⁶⁴⁸ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik...*, ss. 653-654.

⁶⁴⁹ Rusya'nın bu yaklaşımına göre, deniz dibinde Hazar Denizi'ni ikiye ayıran bir hat belirlenecek, ancak deniz yüzeyi ortaklaşa olarak tüm kıyıdaş devletlerce kullanılabilir.

⁶⁵⁰ İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik...*, ss. 652-653.

⁶⁵¹ Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının...*, s. 97.

Kasım 2000'deki şaibeli seçimleri de kullanmıştır. İmajını uluslararası ortamda zayıflatan Azerbaycan'ın, Rusya'ya yakınlaşmasının bir nedeni de budur.⁶⁵²

Rusya'nın yeni Azerbaycan politikası, Azerbaycan-Gürcistan eksenini olabildiğince zayıflatmaya ve mümkün olduğu takdirde ise ortadan kaldırmaya yönelmiştir.⁶⁵³ Bu yaklaşım, ayrıca daha geniş olarak algılanan GUUAM⁶⁵⁴ ittifakını bozma hedefleriyle de paralellik göstermektedir. Şüphesiz, Gürcistan-Azerbaycan eksenini, bu ittifakın temel halkasını oluşturmaktadır. 'İpek Yolu Halkası' olarak da bilinen bu temel eksen, Orta Asya'yı Doğu Avrupa'ya bağlamaktadır. Azeri petrolünün Rusya ve onun etki sahasından geçmesinin önlenmesini hedeflemektedir.⁶⁵⁵ Azerbaycan-Gürcistan ittifakı bölgede barış, işbirliği ve bağımsızlığın temeli durumundadır.⁶⁵⁶ 1993 yılında Azerbaycan'ı ziyaret eden Gürcistan Parlamento başkanı "Rusya gibi büyük düşmanla, birlikte mücadele etmeliyiz" diyerek Azerbaycan ve Gürcistan işbirliğinin başlıca hedefini ortaya koymuştur.⁶⁵⁷ Azerbaycan, Gürcistan'ın enerji kaynağıdır. İki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin temelini enerji konusu oluşturmaktadır. Ermenistan, Gürcistan'ın güçlenmesini istememektedir. Zayıf bir Gürcistan ise Azerbaycan'ın çıkarlarına

⁶⁵² İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 653.

⁶⁵³ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 653-654.

⁶⁵⁴ Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetleri Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na ve Ortak Güvenlik Anlaşması'na üye olmalarına rağmen örgütte eşit statüde olmadıklarından, Rusya'nın ekonomik ve askeri-siyasi baskılarından kurtulmak için kendi aralarında örgütlenmeye karar vermişlerdir. Bu devletlerin BDT ile bütünleşme sürecinde birbirlerinin siyasi, ekonomik ve askeri görüşlerinin farklılığı iki gruplaşmanın meydana gelmesine neden olmuştur. Birincisi, BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'nı (Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Beyaz Rusya) imzalayan ve Gümrük Birliği'ne üye olan devletlerden (Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan) oluşan ve 'Kuzey Birliği' olarak tanımlanan grup, ikincisi, GUUAM'a üye devletlerden (Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova ve Özbekistan) oluşan gruptur. GUUAM ittifakı 10 Ekim 1997'de Strasbourg'da Avrupa Birliği Zirve toplantısında Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna devlet başkanları arasında yapılan görüşmede kurulmuştur. 24 Nisan 1999'da ise Özbekistan örgüte üye olmuştur. GUUAM, ekonomik bütünleşmeyi ve bölge güvenliğinin sağlanması için kurulan bir örgüt olup, aynı zamanda üye devletler arasındaki işbirliğini geliştirerek Rusya'nın ekonomik baskılarına karşı koymak için oluşturulmuş siyasi bir platformdur. GUUAM'ın kurulmasındaki bir başka amaç, Hazar havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına Rusya'nın tekelinde bulunan boru hatları ile değil, Ukrayna ve Gürcistan üzerinden dünya piyasalarına ulaşımını sağlamak olmuştur. GUUAM hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hatem Cabbarlı, "Karadeniz Ekseninde Siyasi Örgüt: GUUAM", (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, ss. 204-205.

⁶⁵⁵ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, ss. 653-654.

⁶⁵⁶ İbrahimli, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, s. 31.

⁶⁵⁷ Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", s. 29.

uygun değildir.⁶⁵⁸ Azerbaycan'daki bazı siyaset analizcileri tarafından, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı V. Putin'in Ocak 2001'de gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyaretinin başlıca amaçlarından birinin Azerbaycan-Gürcistan stratejik işbirliğinin bozulmasına yönelik olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵⁹

Putin'in Azerbaycan ziyareti sonucunda Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında yeni bir dönem başladığı yorumları yapılmış ve bu ziyarette gündeme gelen iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin kararı Gürcistan Savunma ve Güvenlik Komitesi Başkanı Georgiy Baramidze, "Rusya, Azerbaycan'la olan ilişkilerimizi bozma yöntemini buldu" ifadesiyle yorumlamıştır.⁶⁶⁰ Baramidze, enerji konusunda Rusya'nın Azerbaycan'la anlaşacağını, Karabağ'a ilişkin sağlanacak Rusya'nın desteğine karşılık, Azerbaycan'da Rusya'nın üslerinin kurulabileceğini söylemiştir. Kısacası, Azerbaycan'ın yönünü Batı'dan Rusya'ya doğru çevirmesi, Gürcistan'ın siyasi-ekonomik ve bir sistem krizine girmesine neden olacaktır.⁶⁶¹

7 Eylül 2001'de Azerbaycan Savunma Bakanı Albay Safar Abiev, Rusya Savunma Bakanı Sergei İvanov'la görüşmek üzere Moskova'ya gitmiştir. Görüşmelerde, Gabala (Gebele) Radar İstasyonu'nun kira sözleşmesi süresinin uzatılması konuşulmuştur. Sergei İvanov, gazetecilere Gabala'nın kira müddetinin 3 veya 5 yıl süreyle uzatılmasının pek de bir şey ifade etmeyeceğini söyleyerek, Azerbaycan'dan en az 20-25 yıllık bir uzatma talebinde bulunmuştur. Azerbaycan tarafı ise, adı geçen tesisin çevre kirliliğine neden olduğunu göstererek bu öneriye sıcak bakmamıştır. Safar Abiev'in belirttiğine göre Rusya, Azerbaycan'ın Sovyet döneminden kalan askeri donanımını modernize etmek ve buna ilave olarak da, Azeri ordusundaki personelin eğitilmesi konusunda yardım etmek istediğini belirtmiştir. Abiev, bu görüşmelerin sonucunda, iki ülkenin hava savunma sistemleri konusunda işbirliği yaptığını ifade etmiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁸ İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, ss. 36-37.

⁶⁵⁹ Ogan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş", s. 29.

⁶⁶⁰ Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde...*, s. 235.

⁶⁶¹ Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde...*, s. 235.

⁶⁶² İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik...*, s. 654.

Bu yumuşama dönemi, 2002 yılının başlarında da devam etmiştir. 24 Ocak 2002 tarihinde, Haydar Aliiev, Moskova'ya resmi bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret sırasında Gabala Radar İstasyonu (*Qəbələ radiolokasiya stansiyası-RLS*), Rusya'ya 10 yıllığına kiralanmıştır.⁶⁶³ Bu ziyaret çerçevesinde imzalanan 'Gabala Radar İstasyonu'nun statüsü, prensipleri ve kullanımı'na ilişkin anlaşma ile istasyonun Azerbaycan'ın mülkiyetinde olduğu ve Rusya'nın söz konusu istasyonu kullanım bedeli olarak her yıl 7 milyon dolar ödemeyi kabul ettiği, ayrıca 1997-2002 yılları arasında biriken kullanım bedeli olan 31 milyon doları ise 5 yıl içerisinde ödeyeceği konularında anlaşılmıştır.⁶⁶⁴

Azerbaycan'da bulunan Rusya'ya ait "Gabala Füze Saldırılarına Karşı Uyarı İstasyonu", radar sistemlerinin çalışmasını engellediğinden NATO üslerinin yerleştirilmesine engel olmaktadır. Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğinde daha ileri gitmesi halinde Azerbaycan'daki üssün kapatılması söz konusu olacaktır. Rusya ise güney kanadının güvenliği açısından çok önemli olan bu üssü kaybetmemek için Azerbaycan ile olan ilişkisinde daha dikkatli olmak durumundadır.⁶⁶⁵ Ayrıca Rusya, NATO ülkelerinin askeri yeteneklerinin kuvvetlendirilmesinden ve ABD'nin Polonya ve Çek Cumhuriyetine bir füze kalkanı yerleştirme projesinden endişe duymaktadır.⁶⁶⁶ ABD'nin füze savar sisteminin bir parçası olarak Güney Kafkasya'da radar üssü kurma yönündeki planlarıyla ilgili olarak Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Mikhail Kamynin; Güney Kafkasya'da herhangi bir

⁶⁶³ İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik...**, s. 654.

⁶⁶⁴ Vugar Orhan, "Azerbaycan Rusya'nın Enerji Siyasetine Gabala RLS'le Cevap Verebilir", **525. Gazete**, 25.01.2007.

⁶⁶⁵ Böyle bir istasyonun maliyeti yaklaşık 5 milyar doları bulmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra füze saldırılarına karşı uyarı istasyonlarından 6'sı Rusya Federasyonu topraklarının dışında kaldı; Balşah (Kazakistan), Gabala (Azerbaycan), Skrunda (Latviya), Baranoviç (Belarus), Sivastopol ve Mukaçevo (Ukrayna). Bkz. Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, ss. 233-234.

⁶⁶⁶ ABD ayrıca Güney Kafkasya'da hareketli bir radar sistemi kurmayı planlamaktadır. Buna karşılık Rus yetkililer, Rusya Hava Kuvvetleri'nin 2007 yılı içinde iki adet Tu-160 bombardıman uçağı edineceğini ve söz konusu füze kalkanının faaliyete geçmesi durumunda füze kalkanının Rus uçakları tarafından kolayca yok edilebileceğini belirtmektedir. Bkz. Marie Jégo, "Moscou se dote d'une nouvelle doctrine militaire", **Le Monde**, 07 Mars 2007.

ülkenin ABD'nin söz konusu girişimine ev sahipliği yapması durumunda, Rusya ile olan ilişkilerin zarar göreceğini ifade etmiştir.⁶⁶⁷

Rusya hava savunma sisteminde önemli role sahip olan Gabala Radar İstasyonu⁶⁶⁸, Kuzey yarımkürede (tahminen 10 bin kilometre karelik saha içindeki) kıtalararası balistik füzelerin hareketlerini tespit etmekte ve ayrıca Türkiye, İran, Pakistan, Ortadoğu ve Hint Okyanusu'nda askeri istihbarata olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan, Rusya'nın enerji konusundaki siyasetini daha ciddi boyutlara ulaştırması durumunda Gabala Radar İstasyonu'nun durumunu tekrar gözden geçirecek ve hatta İstasyonun yıllık kira bedelinin yükseltilmesini gündeme getirecektir.⁶⁶⁹

Haydar Aliev'in Moskova ziyareti sırasında yapılan görüşmelerde, Rusya Devlet Başkanı Putin Rusça ve Rus kültürünün korunmasına yönelik açıklamalar yapmıştır. Putin, "Rusça'yı koruduğu" için Haydar Aliev'e teşekkür etmiş, bu konuya çok önem verdiklerini belirtmiştir. Putin ayrıca, Bakü'de Rus şair Puşkin'in anıtının açılışından da duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Ziyaret açısından dikkat çeken bir nokta da, iki ülke arasındaki ilişkilerin boyutu konusunda devamlı olarak "stratejik ortaklık" ve "stratejik işbirliği" kavramlarının kullanılması olmuştur. Bu bağlamda ziyaret, Rusya'nın yayılcı politikasını terk etmediğini, sadece yöntem değiştirerek bölgede daha güçlenmek için yeni girişimlerde bulunabileceğinin bir göstergesidir. Ziyaretin hemen sonrasında, önce Azerbaycan ile Rusya arasında eğitim konusundaki işbirliğini

⁶⁶⁷ ABD Savunma Bakanlığı'nın Füze Savunma Sistemleri Bölümü Başkanı General Henry Obering, 1 Şubat 2007 tarihinde Brüksel'de yaptığı konuşmada, ABD'nin Güney Kafkasya'da radar üssü kurmak istediğini dile getirmiştir. Bkz. "Caucasus States Warned Not to Host U.S. Missile Shield", **The Moscow Times**, 12 March 2007, s. 3.

⁶⁶⁸ RF Savunma Bakanı Sergey İvanov tarafından 7 Şubat 2007 tarihinde açıklanan yeni 'askeri harcamalar planı' çerçevesinde Rusya genelinde daha ucuz ve etkin olan yeni radar istasyonlarının kurulması ve bunların Sovyetler döneminde inşa edilen eski tip radar istasyonlarının yerini alması öngörülmektedir. Böylelikle, Rusya'nın, Sovyetler Birliği döneminde Beyaz Rusya, Ukrayna ve Azerbaycan'da inşa edilen radar istasyonlarına olan bağımlılığı da ortadan kaldırılmış olacaktır. Bkz. **İtar-Tass**, 08.02.2007.

⁶⁶⁹ Orhan, "Azerbaycan Rusya'nın Enerji Siyasetine Gabala RLS'le Cevap Verebilir".

geliştirmek ve Azerbaycan'da Rusça eğitim yapan okulların durumunu görüşmek amacıyla, Rusya Milli Eğitim Bakanı Azerbaycan'a gelmiştir. Ardından yeni bir Rus televizyon kanalının Azerbaycan'da yayına başlayacağı, Azerbaycan Komünist Partisi'nin bir sayfası Rusça olmak şartıyla gazete yayınlamaya başlayacağı haberleri çıkmıştır.⁶⁷⁰

3.2.4. İlham Aliev Dönemi

15 Ekim 2003'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerine Haydar Aliev de adaylığını açıklamış ama seçimleri oğlu İlham Aliev kazanmıştır. İlham Aliev, iktidara gelirken babasından miras kalan devlet yönetim şeklini uygulamaya devam edeceğini belirtmiştir.⁶⁷¹

İlham Aliev iktidarı döneminde her düzeyde Rusya ve Azerbaycan devlet yetkilileri karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. 24 Kasım 2003'te Azerbaycan Dışişleri Bakanı Vilayet Guliev'in Rusya, 25 Kasım 2003'te Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı ve AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanı Vyaçeslav Trubnikov'un ve 27-28 Kasım 2003 tarihlerinde Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı Viktor Kristenko'nun Azerbaycan ziyaretleri gerçekleşmiştir. Ziyaret ve görüşmeler sırasında Azerbaycan-Rusya ilişkilerine yeni açılımlar kazandırılması üzerinde durulmuştur.

Yeni dönem ikili ilişkilerde Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliev'in Şubat 2004'te gerçekleştirdiği Rusya ziyareti ve 2004 yazında Rusya hükümeti yetkililerinin yoğun Azerbaycan ziyaretleri dikkat çekici görülmüştür. 5 Şubat 2004'te Putin'in resmi daveti üzerine üç günlük gezi için Rusya'ya giden İlham Aliev, ziyareti boyunca Putin, RF Savunma Bakanı Sergey İvanov, Duma Başkanı Boris Grızlov, RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov'la görüşmeler gerçekleştirmiştir.

⁶⁷⁰ Araz Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara, Platin Yayınevi, 2005, ss. 242-243.

⁶⁷¹ Memmedağa Ağayev, "Azerbaycanda Fırtına Öncesi Sessizlik: Kasım 2005 Parlamento Seçimleri", 5 Mayıs 2005. <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=353>>

Görüşmeler sırasında İlham Aliev Moskova'ya sıcak mesajlar vermiş, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi özel olarak ele alınmıştır. Ziyaret sırasında Rusya Genel Kurmay Başkanlığı Genel Merkez Başkanı Albert Drujinin tarafından dikkat çekici bir açıklama yapılmıştır. Drujinin, Rusya-Ermenistan askeri işbirliğine yönelik yapılan değerlendirmelere karşılık olarak Rusya'nın Azerbaycan ile her türlü ve her boyutta askeri işbirliğine hazır olduğunu belirtmiştir.⁶⁷²

12 Haziran 2004'te Rusya Federasyonu Kültür ve İletişim Bakanı Aleksandr Sokolov başkanlığındaki 175 kişilik heyet Bakü'ye gelmiş, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliev ve Azerbaycan Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmelerde Azerbaycan ile Rusya arasında kültürel alandaki işbirliği olumlu değerlendirilmiş ve 2004-2006 yıllarında uygulanacak program belirlenmiştir. Ziyaret çerçevesinde 12-16 Haziran 2004 tarihleri arasında Bakü'de Rus Kültür Günleri gerçekleştirilmiştir.

18 Haziran 2004'te Rusya Ticaret ve Sanayi Merkezi Başkanı Yevgeniy Primakov başkanlığındaki heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve İlham Aliev başta olmak üzere Azerbaycan üst düzey yetkilileri ile görüşmeler yapmışlardır. Görüşmelerde daha çok ekonomik konular ele alınmakla birlikte, Primakov'un KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti)⁶⁷³ ve Başbakanlık geçmişi ziyarete farklı bir boyut kazandırmıştır.⁶⁷⁴

5 Temmuz 2004'te Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un beraberindeki heyetle Bakü'de gerçekleştirdiği görüşmelerde Azerbaycan ile Rusya arasındaki 500 milyon ABD doları tutarındaki ikili ticaret hacminin katlanarak arttırılması ve Rus işadamlarının Azerbaycan'a yatırım yapması konularında görüş birliğine varılmıştır. 12 Temmuz 2004'te BDT Yürütme Sekreteri Vladimir Ruşaylo Azerbaycan'ı ziyaret ederek BDT'nin kurumsallaşması ve Rusya-Azerbaycan ilişkileri konusunda

⁶⁷² Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", ss. 246-247.

⁶⁷³ KGB, SSCB gizli servisi olup 6 Kasım 1991'de resmen kaldırılmıştır. Rusya'da KGB'nin görevini FSB üstlenmiştir.

⁶⁷⁴ Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", s. 247.

görüşmeler yapmıştır. Ruşaylo'nun Rusya eski Milli Güvenlik Sekreteri olduğu ve Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir konuma sahip olduğu unutulmamalıdır.

Rusya eski Başbakanı Viktor Çernomırdin 15 Temmuz 2004'te, Rusya'nın en önemli haber ajansı konumundaki Itar-Tass'ın Genel Müdürü Vitali İgnatenko ve AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanı sıfatıyla Rusya Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Yuri Merzlyakov 16 Temmuz 2004 tarihinde Azerbaycan'ı ziyaret etmiş, başta İlham Aliev olmak üzere üst düzey yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Rus yetkililerinin bu dönemde yaptıkları ziyaretlerin içeriğine bakıldığında, söz konusu ziyaretlerin daha çok ekonomik ve kültürel alanda kazanımları hedeflediği görülmektedir. Bu da, Rusya'nın, 1990'ların ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmaya başlayan bölgesel etkinliğini sadece askeri yöntemlerle değil, ekonomik ve kültürel politikalar izleyerek de devam ettirdiğini göstermektedir. Ayrıca bu ziyaretler Rusya'nın, küresel ve bölgesel güçlerin farklı alanlardaki politikaları nedeniyle, bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma çabası olarak da yorumlanabilir.⁶⁷⁵

Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanlığında yapılan açıklamaya göre, 16 Eylül 2004 tarihinde Moskova ve Beslan'daki⁶⁷⁶ olaylar neticesinde Azerbaycan sınırı güvenlik gerekçesiyle kapatılmıştır. Moskova'da 19 Ekim 2004 tarihinde toplanan Bütün Rusya Azerbaycanlıları II. Kongresinde konuşan Aliev, Ermenistan'ın Rusya'nın yardımlarından faydalanarak işgalcilik siyasetini devam

⁶⁷⁵ ABD'nin daha çok Irak, Afganistan ve iç seçimlere yönelmesi, Türkiye'nin AB sürecine kendisini kaptırması, İran'ın ABD ile yaşadığı sorunları asgari zararlarla çözmeye çalışması nedenleriyle dönemsel olarak bölgede kısmen yalnız bırakılan Rusya, bölgede oluşan boşluğu değerlendirmek istemiştir. Bkz. Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", ss. 248-249.

⁶⁷⁶ Rusya'nın Kuzey Osetya özerk bölgesindeki Beslan'da 1 Eylül 2004 tarihinde 331 kişinin ölümüyle sonuçlanan okul baskını sonrasında Putin, merkezileştirme yönünde çeşitli yasal değişikliklere gidileceğini açıklamıştır. İlk olarak, bölgesel yönetimlerin (cumhuriyetler, eyaletler, iller) başkanlarının, bölgesel seçimle değil, devlet başkanı tarafından önerilmesi ve bölgesel yasama organı tarafından onaylanmasına uygulamasına geçilmiştir. Bu konuda yeni yasa (Rusya Federasyonu Federal yasası No.159-FZ) 15 Aralık 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İkinci olarak, parlamento seçimlerinde tüm milletvekillerinin parti listelerinden oy oranına göre seçilmesi yöntemi gündeme getirilmiştir. (Mevcut uygulamada 450 milletvekilinin yarısı dar bölge seçim sistemine göre seçilmektedir.) Dar bölge seçim sisteminin kaldırılması doğal olarak yerel/bölgesel güçlerin etkisini azaltmaya yönelik bir uygulama olarak düşünülmektedir. Bkz. Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", s. 5.

ettirdiğini, Rusya'nın her fırsatta Çeçen militanlara Azerbaycan tarafından yardım edildiğini gündeme getirmesinin ve Beslan eyleminden sonra Rusya'nın sınır kapılarını kapatmasının Bakü'de rahatsızlık yarattığını ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 22 Ekim 2004 tarihinde Rusya-Azerbaycan sınırı yeniden açılmıştır.⁶⁷⁷

Azerbaycan'da Rusya Federasyonu'nun etkisi siyasal ve askeri alanlarda azalmakla birlikte yine de diğer BDT ülkelerine göre Moskova, bu Güney Kafkasya ülkesinde gücünü korumaktadır. Azerbaycan'da yaklaşık 150 bin Rus asıllı Azerbaycan vatandaşı⁶⁷⁸, Rusya Federasyonu'nda ise 2 milyon civarında Azeri yaşamaktadır.⁶⁷⁹ Bunun yanında Azerbaycan'ın en çok ticaret yaptığı ülke Rusya Federasyonu'dur. Nitekim 2005 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1 milyar doları aşmıştır. Bakü ziyareti sırasında Putin başta iki dev şirket olan Lukoil ve Rusala olmak üzere Rusya şirketlerinin Azerbaycan'da faaliyet göstermek için hazır olduklarını açıklamıştır. Söz konusu şirketlerin isimlerinin ifade edilmesi ise Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile özellikle elektrik enerjisi ve metalürji alanlarında işbirliği yapmak istediğini göstermektedir.⁶⁸⁰

Rusya'da 2005 yılı Azerbaycan yılı olarak ilan edilmiştir. Azerbaycan Yılı'nın açılışını Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliiev birlikte yapmıştır. Putin açılış töreninde yaptığı konuşmada; "İki ülke halkının birbirleri için her zaman çok önemli olduğunu, tarihlerinin her döneminde Azeri ve Rus halklarının iyi bir müttefik olduklarını, ülkeler arasındaki kardeşliğin faşizme karşı mücadelede de kendini gösterdiğini, II. Dünya Savaşı'nda ön cephelerde zafer için savaşan 600 bin Azeri kahramanı unutmadıklarını, Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için elinden geleni

⁶⁷⁷ Okan Yeşilot, "Azerbaycan'daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 205.

⁶⁷⁸ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 97.

⁶⁷⁹ Berberoğlu, "Aliyev'in Cetvelle Çizdiği Sınır", s. 20.

⁶⁸⁰ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 97.

yapacağını ve Azerbaycan'ın bölgesel istikrar için önemli bir ülke olduğunu” belirtmiştir.

Aliev ise; “2005 yılının Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin geniş alanlara yayılmasına vesile olmasını dilediğini, 2006 yılında ise Azerbaycan'da Rusya Yılı olacağını ve iki ülkenin daha yakınlaşacağını” ifade etmiştir.⁶⁸¹

Rusya Savunma Bakanı İvanov'un Ocak 2006 ayı içerisinde Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında İlham Aliev; “Rusya ile ilişkilerinin siyasi, ekonomik, askeri ve teknik alanlarda gelişme göstermesinden memnuniyet duyduğunu, 2006 yılının Azerbaycan'da Rusya Yılı olarak ilan edildiğini” belirtmiştir. Ayrıca İvanov'un söz konusu ziyaret çerçevesinde Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiev ile de görüşmüş ve Rusya'ya kiraya verilen Gebele (Daryal) radar istasyonunun faaliyetleri, Rusya'nın Hazar'da “*Casfor*” (Caspian Force) askeri operasyon grubu oluşturma girişimi, Rusya Savunma Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında Azerbaycan silahlı kuvvetleri için uzman yetiştirilmesi, Rusya-Azerbaycan hükümetler arası askeri-teknik işbirliği komisyonu oluşturulması konularına değinilmiştir.

Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ ile ilgili soruları da yanıtlayan İvanov, “sorunun askeri yollarla çözülemeyeceğini, siyasi, diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini ve çözümü ancak Azerbaycan ile Ermenistan'ın bulması gerektiğini, dünya kamuoyunda bunun için gereken her şeyi yapması gerektiğini” ifade etmiştir. Abiev ise; “çözümüne yönelik müzakerelerin olumlu sonuçlanmaması durumunda, ülkesinin toprak bütünlüğünü sağlamak için gerekli her şeyi yerine getireceğini ve Azerbaycan'ın, topraklarını geri almak için gereken her şeyi yapacağını” belirtmiştir.⁶⁸²

⁶⁸¹ Nihat Dağdelen, “Rusya'da Azerbaycan Yılı”, **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Moskova, 16.12.2005, Sayı AA0788.

⁶⁸² **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Rusya Savunma Bakanı İvanov'un Bakü Temasları”, Bakü, 25.01.2006, Sayı AA0036.

Şubat 2006 ayı içinde Azerbaycan-Rusya Ekonomik İşbirliği Komisyonu'nun toplantısı yapılmıştır. Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Abbas Abbasov, iki ülke arasında ticaret hacminin 2005 yılında öngörülen hedefi aştığını, Azerbaycan'da Rus sermayeli 400 şirketin faaliyet gösterdiğini, iki ülke arasında bugüne kadar 100'den fazla anlaşma imzalandığını ifade etmiş, Rusya Sanayi ve Enerji Bakanı Viktor Hristenko ise Azerbaycan'a gereken desteği vermeye hazır olduklarını, özellikle tarımsal üretim ve küçük elektrik santralleriyle ilgili konularda Rus teknolojisinin kullanabileceğini kaydetmiştir.⁶⁸³

Azerbaycan'da Rusya Günleri'nin açılışında Rusça konuşan İlham Aliev, “Bu yıl içinde halklarımızın ve ülkelerimizin daha yakın olacağını, her alanda daha aktif işbirliği yapacaklarını, böylelikle Azerbaycan ve Rusya'nın gelecekte de iyi komşu, dost ve ortak kalmasına katkı sağlamış olacaklarını, ayrıca Azerbaycan'da Rus dili ve kültürüne büyük saygı duyulduğunu, Sovyet dönemindeki gibi bugün de Azerbaycan okullarında Rusça kullanıldığını” belirtmiştir. Putin ise; “Azerbaycanlılar ve Rusların asırlar boyu birbirlerini anlama becerisi gösterdiklerini, ilişkilerin olumlu karakterinin tüm bölgede jeopolitik istikrarın korunmasında önemli rol oynadığını, ayrıca kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin önemli olduğunu, bu çerçevede gençler için değişim programları uygulanabileceğini, Azerbaycan'da Rus edebiyatına karşı ilginin yoğun olduğunu gördüğünü, etkinlikler kapsamında yapılacak Rus kitap günlerinin bu konuda özellikle belirleyici olacağına inandığını” ifade etmiştir.⁶⁸⁴

İlham Aliev Kasım 2006'da, Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında yaptığı açıklamada, “Rusya ile ilişkilerinin bağımsızlıklarını kazandıkları süreden bu yana en iyi dönemini yaşadığını” belirtmiştir. Rus Kommersant gazetesinde Aliev'in ziyaretiyle ilgili olarak, Azerbaycan'ın askeri gücünün modernizasyonu için NATO üyesi ülkelere daha fazla silah alacağı ve ABD'ye askeri üslerini kullandıracağı

⁶⁸³ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Rusya Devlet Başkanı Putin Bakü'de”, Bakü, 21.02.2006, Sayı AA0562.

⁶⁸⁴ Rena Bendaliyeva, “Rusya Devlet Başkanı Putin Bakü'de”, **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Bakü, 21.02.2006, Sayı AA0647.

konusunda Moskova'nın kaygılarının bulunduğu haberleri yer almıştır. Kommersant adını açıklamadığı Kremlin'e yakın bir kaynağa dayanarak verdiği haberde, Putin'in Aliev'e Rusya ile stratejik işbirliğini derinleştirme ve Rus silahlarını daha ucuza alma önerisinde bulunacağı ileri sürülerek, şu görüşlere yer verilmiştir: "Rusya için Gürcistan'a karşı birleşik bir cephe oluşturmanın çok önemli olduğu oldukça net. Görüşmenin ana konusunu, muhtemelen Rusya'nın Gürcistan'a yönelik bu kış yapmayı planladığı enerji ambargosuna Azerbaycan'ı da dahil etmesi oluşturacak. Putin ayrıca, Aliev'e Rus alüminyum devi OAO Rusal ve Rusya Birleşik Enerji Sistemlerinin Azerbaycan'da yatırım yapması teklifinde de bulunacak."⁶⁸⁵

Ne glasnost ve perestroika dönemi ne de bağımsızlık sonrası dönem Azerbaycan açısından daha büyük bir ekonomik refah ya da siyasi özgürlükle sonuçlanmamıştır. Bunun aksine siyasi gerginliklerde ve kronik istikrarsızlıkta yaşanan artış, toprak kayıpları ve çok büyük sayılardaki mültecilerle sonuçlanan etnik gruplar arasında yaşanan kanlı çatışmalar ve ülkenin ekonomik durumunda gözlemlenen sürekli kötüleşme her iki döneme de damgasını vurmuştur.

Bu üzücü sonuçların ortaya çıkmasında dört neden rol oynamıştır. İlk etken onlarca yıldır hiçbir faaliyet göstermeyen askeri kuvvetlerinin çözülmesi ve buna ek olarak yıllarca süren Sovyet siyasi ve ekonomik kötü yönetiminin birikmiş etkisidir. İkinci etken Sovyetler Birliği'nin dağılışındaki gelişigüzelektir. Geniş alana yayılmış ve yıpranmış güç savaşları asıl hasara özellikle Moskova'da yol açmıştır. Ayrıca hasara yol açan bir başka neden ise bu güç yarışında eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki rakip kuvvetlerin oynadığı oyunlardır. Üçüncü etken Azerbaycan toplumunun ve siyasetinin heterojen yapısı ve siyasi tabakasındaki derin ayrılıklar ile yönetimin düşük kalitede olmasıdır. Bu üzücü etkilere yol açan son etken ise Azerbaycan'ın hassas jeostratejik konumu ve dış aktörlerden yoğun ilgi gören kaynaklarıdır. Çok sayıdaki ideolojik farklılıklar ve bu aktörler arasındaki

⁶⁸⁵ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, "Putin Aliyev'le Görüştü", Moskova, 09.11.2006, Sayı AA0586.

çeşitlilik gösteren ekonomik ve siyasi çıkarlar Azerbaycan'ı son derece hassas bir konuma yerleştirmiştir.⁶⁸⁶

Rusya, Haydar Aliev iktidarı sonrasında Azerbaycan'da çıkarlarını en üst seviyeye getirmek için yoğun girişimlerde bulunmuştur. Bunun en önemli göstergesi ise iki ülke arasındaki karşılıklı yoğun ziyaretlerdir. Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin geleceğini, Rusya'nın taleplerinin Azerbaycan tarafından karşılanma oranı önemli ölçüde belirleyecektir. Azerbaycan gibi bağımsızlığına yeni kavuşmuş ve sorunları bol olan bir ülke dış politik çizgisini tek başına belirleme lüksüne sahip değildir. Azerbaycan dengeli dış politika çizgisini sürdürmeye çalışırken, bölgede çıkarları bulunan devletler arasındaki güç dengesinden yararlanmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan açısından daha çok dış taleplerin karşılıklı dengelenmesi önem taşımaktadır. Rusya'nın elindeki araçları kullanarak Azerbaycan'da büyük kazanımlar elde etmesi, bölgede çıkarı bulunan diğer devletlerin de zararına olacaktır. Azerbaycan ise her konuda dengeli politika yürüterek ve çıkarları bağlamında diğer devletlerin desteğini alarak kendisine yönelik olan baskıları kontrol altına almaya çalışacaktır.⁶⁸⁷

Rusya Federasyonu'nun eski SSCB coğrafyasına yönelik dış politikası, ideolojik-propaganda yönünden, tarihi olarak Rusya'nın bu topraklarda istikrarı korumak konusunda bir sorumluluk taşıdığı tezine dayandırılmaktadır. Bu teze göre, Kafkaslar'da barış ve istikrarın korunmasını tüm dünya, Rusya'ya havale etmelidir. Rusya'nın "Yakın Çevre" doktrininde, eski SSCB cumhuriyetlerinde 20 milyondan fazla Rus ve Rusça konuşan nüfusun kalması ve bu nüfusun haklarının korunmasının da Rusya Federasyonu'nun sorumluluğunda olması önem taşımaktadır. "Yakın Çevre"nin yeniden Moskova'nın etkisi altına alınması çabaları karşısındaki en önemli engellerden biri de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Azerbaycan'da

⁶⁸⁶ Hunter, "Azerbaijan: searching for new neighbors", s. 547.

⁶⁸⁷ Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", s. 250.

Rusya'ya doğru bir yönelim olmaması yada çok zayıf olmasına rağmen, Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya'nın ilgisini kendisine çekmektedir.⁶⁸⁸

Rusya'nın Azerbaycan ile kurduğu ilişkilerinde uyguladığı stratejileri şu ana başlıklar altında değerlendirebiliriz;

- Rusya, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinde sağlayacağı kontrol ile Rusya Federasyonunun stratejik çıkarlarını Hazar bölgesinde güçlendirerek Yakın ve Orta Doğuya yayma imkanı sağlar.

- Eski SSCB'den kalma stratejik öneme sahip Gabala Radar İstasyonu'nun Azerbaycan sınırlarında olması Azerbaycan'ı Rusya açısından önemli kılmaktadır.

- Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya tarafından etki altına alınırsa Hazar bölgesinde Batı'nın etkisinin artması önlenmiş olur.

- Azerbaycan coğrafi olarak da Türk dünyasının merkezinde bulunmaktadır. Azerbaycan etki altında tutularak Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurması önenebilir.

- Rusya, Hazar bölgesindeki iktisadi çıkarlarını korumak, aynı zamanda da bölgenin kara, hava, haberleşme ve deniz yolları üzerinde söz sahibi olabilmesi için Azerbaycan'ı etkisi altında tutması gerekmektedir.

- Sovyetler döneminde oluşturulmuş iktisadi ilişkiler sistemi, Rusya'yı Azerbaycan'ın esas iktisadi partneri kılmakta, iletişim ve ulaşım yollarının çoğu da Rusya'dan geçmektedir.

- Rusya, Azerbaycan'ın daha önce SSCB'nin bir Cumhuriyeti olduğundan, tam bağımsız devlet olmasını ve Batı ile işbirliğine gitmesini kabullenememektedir.

⁶⁸⁸ Yeşilot, "Azerbaycan'daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları", s. 191.

- Rusya, Ermenistan'ı ve Dağlık Karabağ'daki Ermenileri destekleyerek, Dağlık Karabağ meselesinin çözümüne engel olmuş, Azerbaycan'ı bu meselenin esiri yapmaya çalışmıştır.

- Rusya, Ermenistan'la beraber Azerbaycan'daki etnik azınlıkları (Lezgiler ve Talışlar) arasında bölücü akımlar oluşturma çabalarına girmiştir.

- Rusya, Azerbaycan'daki siyasi güçler arasındaki çekişmeleri kullanarak, ülkedeki istikrarın bozulması yönünde faaliyetlerde bulunmaktadır.

- Azerbaycan'ı etki altında tutmak isteyen Rusya askeri ve siyasi baskı araçlarını kullanmaktadır.⁶⁸⁹

Tarihsel olarak Rusya-Azerbaycan ilişkileri ikili mahiyet taşımıştır. Azerbaycan Rusya'yı kendisini işgal etmeye çalışan ülke, yani bir tehdit olarak görmüştür. Rusya ise Azerbaycan'ı tehdit ve fırsat ikileminde değerlendirmiştir. Yani Rusya, Azerbaycan'ı güneye çıkışta bir köprü ve diğer bir çok özelliği itibariyle fırsat, fakat başkaları tarafından kullanıldığı takdirde ise kendisi için bir tehdit unsuru olarak görmüştür.⁶⁹⁰

Özellikle bölgesel ve uluslararası gelişmeler – en başta Rusya'daki gelişmeler, Rus siyasetinin Güney Kafkasya'ya doğru yayılması ve Rusya-Batı ilişkilerinin durumu, Azerbaycan'ı bu bölgede etkinlik kurmak isteyen büyük güçlerin çatışma alanı haline getirecektir. Böylesi bir durum ise Azerbaycan'ın istikrar ve refahı üzerinde oldukça olumsuz sonuçlara yol açacaktır.⁶⁹¹

⁶⁸⁹ Yeşilot, "Azerbaycan'daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları", s. 192.

⁶⁹⁰ Aslanlı, "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", s. 249.

⁶⁹¹ Hunter, "Azerbaijan: searching for new neighbors", s. 547.

3.3. Rusya – Ermenistan İlişkileri

Rus-Ermeni ilişkilerinin tarihine genel olarak bakıldığında epey eski zamanlara kadar uzanan bir sürece tanık olmaktayız. Rus ve Ermeni araştırmacılara göre, 11. yüzyıla kadar uzayan ve daha çok Rus topraklarına yerleşmiş Ermenilerin varlığıyla pekişmiş, ticari nitelikleri ön plana çıkan bir ilişki örneğiyle karşı karşıyayız. Karşılıklı ticari ilişkilerin de gelişimiyle Çarlık Rusya'sının Güney Kafkasya'ya ilgi duyması 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren ivme kazanmıştır. Öte yandan Rus topraklarında yaşayan Ermenilerin kendi aralarında örgütlenmeleri ve Batılı ülkelerle geliştirdikleri sıkı ilişkilerin Rus diplomasi bağlamında etki kaynağı olarak kullanılması, Rus-Ermeni yakınlaşmasının entelektüel düzlemdeki en önemli argümanları olarak gösterilmektedir. 1828 sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya'ya tamamen yerleşmesi, bölgedeki üç ana etnik grup açısından belirli denge politikalarının uygulandığı ve geliştirildiği bir süreci de başlatmıştır. Bu yeni süreç, Rusya'nın hem İran'a, hem de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yayılmacı politikalar izlemesi sonucunu da doğurmuştur. Hem Rus topraklarındaki siyasal ve maddi varlıklarına güvenen, hem de büyük güç çatışmalarına sahne olan bir coğrafyada, Türkler ve İranlılar karşısında daha avantajlı bir konumda bulunmak isteyen Ermeniler, Rus egemenliğini ve hamiliğini gönüllü olarak benimsemiştir.⁶⁹²

Yirminci yüzyıl içerisinde uluslararası sistemdeki ilk bağımsızlık dönemini Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında kısa da olsa yaşayan Ermeniler, SSCB'nin kurulmasıyla birlikte tekrar boyundurluk altına girmişlerdir. Bağımsızlık sürecinin birçok siyasal ve ekonomik nedenlerle kısa sürmesi ve Güney Kafkasya'da denge politikalarının gündeme gelmesi, Ermenileri tekrar Rusya ile işbirliği yapma noktasına getirmiştir. Stalin döneminden itibaren Ermeni kartına oynamak Rusya açısından, hem Gürcüleri, hem de Azerileri kontrol etmek açısından bir taktik olarak değerlendirilmekte; özellikle bölgedeki toprak ve sınır değişiklikleri ile nüfus

⁶⁹² Erhan Büyükkakıncı, "Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, ss. 128-129.

mübadeleleri ile “böl yönet” politikasının bir sonucu olarak Güney Kafkasya’daki üç ana etnik grubu siyasal anlamda birbirlerine mahkum etmektedir.⁶⁹³

Gorbaçov ile birlikte yapısal reformlar sürecine giren Sovyetler Birliği, birçok açıdan Soğuk Savaş’ın son aşamasına uyum sağlayamamıştır. Gerek ekonomik sorunların tırmanması, gerek etnik ve federatif çözümlerin başlamış olması, gerekse iktidar çekişmelerinin hızlanması, sosyalizmin bayraktarlığını yapan bu güç aktörünün sistem içerisinde dağılması sonucunu doğurmuştu. Böyle bir ortamda eski Sovyet cumhuriyetlerinden bazıları bağımsızlık sürecini pek de tatminkar biçimde karşılamadılar; sistemden gelen çıktılarının ve faydalarının azaldığı, kendi içlerindeki maliyetin yükseldiği bir ortamda bu bağımsızlığın faturası ağır gelmiştir. Her ne kadar kendi buldukları coğrafyada kimliksel anlamda tepkici olsalar da, Ermeniler bağımsızlık sürecinin kavramsal içeriğini tam olarak sindirememişlerdir. Ancak kendi çevrelerindeki gelişmelere yönelik, özellikle Azeri milliyetçiliğinin yükselişine bir tepki olarak bu yeni olguyu değerlendirmişlerdir. 80’lerin sonlarında Dağlık Karabağ olaylarıyla başlayan ve Bakü’nün banliyösü Sumgait’teki Ermeni karşıtı isyanla tırmanışa geçen bu etnik gerilimler süreci, Güney Kafkasya’da Ermeni milliyetçiliğinin de yükselişe geçişinin habercisi olmuştur. Bu bölge içi tepkiler ortamında Moskova’nın ara buluculuktan çok müdahaleci konumda bulunması ve başta “Kara Ocak”⁶⁹⁴ olarak adlandırılan Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’a girmesi, 1990 yılından itibaren Gürcü iç siyasetinde patlak veren Abhazya kaynaklı karışıklıklar, Rusya’nın böl yönet politikalarının bir devamı olarak değerlendirilmektedir. Zaten Sovyetler Birliği Komünist Partisi içerisinde hali hazırdaki kadro etkinlikleri açısından diğer etnik gruplarla karşılaştırıldığında Ermenilerin konumu daha güçlü olsa da, Ermenistan’daki siyasal seçkinlerin bağımsızlık yönelimleri daha çok çevreden gelen etkileşimlerle ivme kazanmıştır.

⁶⁹³ Büyükkakıncı, “Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış”, ss. 129-130.

⁶⁹⁴ Gorbaçov, Bakü’de tansiyonu düşürmek için şehre Sovyet askerleri göndermeye karar vermiştir. Gorbaçov’un Bakü’ye asker göndermesinde asıl hedef Azerbaycan Halk Cephesi (AHC)’nin ülkedeki etkisini kırmak ve komünistleri güçlendirmektir. 20 Ocak 1990’da, Rus askerleri Bakü’ye girmiş ve çoğu sivil 160 dolayında Azeri Türkünü öldürmüştür. Moskova’nın asker gönderme kararına Azeriler sert tepkiler göstermiş ve Moskova’nın Bakü işgali ‘Kara Ocak’ olarak adlandırılmıştır.

Buna rağmen Rus politikacılarının etkisinden tamamen ayrılma söz konusu değildir.⁶⁹⁵

Ermenistan bağımsız bir devlet olabilir mi? Bu soru daha açık olarak şöyle sorulabilir: Ermenistan, kendi hayati çıkarlarını tanımlayabilen ve bunlar doğrultusunda hareket eden, egemen, bağımsız bir devlet olarak stratejik ve siyasal açıdan ayakta kalabilir mi, yoksa ayakta kalabilmesinin temelinde, korunma karşılığı emperyal bir güce bağımlı olması mı yatmaktadır?⁶⁹⁶

Ermeni devletinin dış politikasına baktığımızda, ülkenin jeopolitiği ile jeostratejik konumunun dış politika yapım süreci üzerinde çok etkili olduğu görülmektedir. Ermenistan; Türkiye, İran, Azerbaycan ve Gürcistan arasına sıkışmış, coğrafi engeller, olumsuzluklar ve olanaksızlıklarla belirli bir jeopolitik mahkumiyet süreci yaşayan ve buna bağlı olarak ekonomik gelişimini tam olarak gerçekleştiremeyen bir ülkedir. Ermeniler tarihleri boyunca büyük güçlerin etkisi altında kendi tarihsel gelişimlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu coğrafi sıkışmışlık ve jeo-ekonomik olanaksızlıklar ile yetersizliklerin dış politika davranışları⁶⁹⁷ üzerinde yarattığı gerçekliğin önemini kavramamız, Ermeni devletinin dış politika yapım sürecini daha iyi anlamamızı sağlar.⁶⁹⁸

Rusya'nın Ermenistan tarihindeki yeri önemlidir. Sıcak denizlere inme politikasını uygulamaya başlayan Çarlık Rusya'sı, Kafkasya'daki Azerbaycan Türkleri ve Gürcülere güvenmediği için bölgede kendilerini destekleyecek Ermenilerin Kafkasya'ya göç etmelerini sağlamış ve bir devlet kurmalarına imkan tanımıştır. Kafkasya'da Ermeni devletinin kurulması Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğinin sağlanması anlamına gelmiştir. 1918'de bağımsız bir devlet kurma

⁶⁹⁵ Büyükkakıncı, "Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış", ss. 130-131.

⁶⁹⁶ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınırı...**, s. 22.

⁶⁹⁷ Uluslararası sistemde meydana gelecek her tür olay yada olgu bir devletin dış politika davranışları üzerinde etkili olabilir. Bu çerçevede küresel anlamda uluslar arası düzendeki değişimleri izlemek önemlidir. Bkz. Büyükkakıncı, "Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış", s. 122.

⁶⁹⁸ Büyükkakıncı, "Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış", 125.

fırsatını yakalayan Ermeniler, Bolşevik Rusya tarafından 1920 yılında işgal edilmiş ve 1922’de Kafkasya Federasyonu’na, 1936’da ise SSCB’ye üye olmuştur.⁶⁹⁹

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinde (1988-1991) Sovyetler Birliği ve Ermenistan arasındaki ilişkiler Ermeni kamuoyundaki Rusya karşıtı oluşumlar nedeniyle sıkıntılı bir dönemden geçmiştir. Bu dönemde bir çok Ermeni aydın 1918-1920 yılları arasındaki Birinci Ermenistan Cumhuriyetinin devrilmesinden ve Karabağ’ın Azerilere verilmesi gibi nedenlerle Rusya’yı sorumlu tutmuştur. Ermeniler bu dönemde Rus askeri üstlerinden elde ettikleri silahlarla Azerbaycan’a yönelik saldırılara başlamıştır.⁷⁰⁰

3.3.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi

1988’de başlayan Ermenistan’ın bağımsızlık mücadelesi Ermeni Milli Hareketi (EMH) tarafından verilmiştir. Bu bağımsızlık mücadelesi Azerbaycan’a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan Ermenilerin bölgenin Ermenistan’la birleştirilmesi için bölücü faaliyetleri ile eşzamanlı olarak yürütülmüştür.

Petrosyan’ın, Yüksek Sovyet Presidyumu Başkanlığına getirilmesi, Ermenistan’ın bağımsızlık mücadelesinin anayasal çerçeveye taşınmasına neden olmuştur. Artık, sadece muhalefet değil, hükümet de Ermenistan’ın bağımsızlığını talep etmiştir. Ermenistan Yüksek Sovyeti 23 Ağustos 1990’da yapılan ilk toplantısında ‘Ermenistan’ın Bağımsızlığı Deklarasyonu’nu kabul etmiştir. 21 Eylül 1991’de yapılan referandumda ise % 94’lük bir oy oranıyla Ermenistan’ın bağımsızlığı ilan edilmiştir.⁷⁰¹ 16 Ekim 1991’de devlet başkanlığına Ermeni Ulusal Hareketi’nin adayı Levon Ter Petrosyan beş aday arasından % 84’lük bir oy oranıyla

⁶⁹⁹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 5.

⁷⁰⁰ Ömer Kocaman, “Rusya’nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”, 18 Şubat 2006. <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=797>>

⁷⁰¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

seçilmiştir.⁷⁰² Rusya Ermenistan'ın bağımsızlığını 18 Aralık 1991'de tanımış, 3 Nisan 1992'de ise diplomatik ilişki kurmuştur. Petrosyan, Ermenistan Yüksek Sovyeti Başkanı seçildiğinde Yüksek Sovyet yasama gücünü elinde tutmakta, yürütme gücü başbakan ve kabinesi ile Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı tarafından paylaşılmaktaydı. 1991'de kabul edilen bir kanunla yasama ve yürütme erkleri kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış ve yürütme yetkilerine sahip bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmuştur.

Ermenistan'da yeni devlet yönetim organları kurulmaya başlandıktan hemen sonra özellikle de dış politika alanında ciddi sorunlar olduğu görülmüştür. Sovyetler Birliği döneminde üye devletlerin formalite olarak Dışişleri Bakanlığı olmasına rağmen hiçbir faaliyette bulunulmuyor ve daha çok sembolik bir anlam taşıyordu. Bu dönemde, bütün eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde olduğu gibi Ermenistan hükümeti de bağımsızlığının uluslararası topluluk tarafından tanınması için mücadele vermiştir.⁷⁰³

Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermenistan'la birleştirilmesini talep eden Ermenistan, dış politikasını bu sorun üzerine kurmuştur. Geçmişten bu yana Kafkasya'da Ermenistan'ı destekleyen Rusya, bu konuda da Ermenistan'ın çıkarlarını korumuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da yaşanan etnik sorunlar ve silahlı çatışmaları kendisinin bölgede kalması için fırsat olarak değerlendiren Rusya, bölgedeki ayrılıkçı hareketleri siyasi açıdan desteklemiş, askeri ve teknik açıdan yardımda bulunmuştur.⁷⁰⁴

Bu dönemde Ermenistan'ın Rusya politikası, Dağlık Karabağ sorununa göre şekillenmiştir. 1990'da Ermenistan'ın egemenliğini ilan etmesinden sonra Rusya, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyerek Ermenistan'a baskı

⁷⁰² Ali Faik Demir, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri", **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, Stradigma Yayını, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005, s. 112.

⁷⁰³ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷⁰⁴ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

uygulamıştır. Ancak 1991'den sonra Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler ve 1992'de iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi'nin Rusya karşıtı politika izlemesi üzerine Rusya, Ermenistan ile siyasi ve askeri işbirliğini yeniden gözden geçirmiş ve Ermenistan'ı desteklemeye başlamıştır.⁷⁰⁵ Gürcistan ile Azerbaycan, Rusya ile BDT çerçevesinde entegrasyona yaklaşmamışken, Ermenistan bu konuda Rusya'nın baskısına karşı koyamamıştır.

1993'den itibaren Ermenistan iç sorunlarıyla mücadeleye ağırlık vermek zorunda kalmıştır. Ülkede yaşanan enerji krizi, ekonomik sorunlar, Dağlık Karabağ ve buna bağlı olarak düzenlenmesi gereken iç ve dış dengeler muhalefeti güçlendirerek biraraya getirmiştir. Bu dönemde başbakanlığa ekonomi konusunda uzman Hrant Bagratyan getirilmiş⁷⁰⁶ ve Ermenistan, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini göz önünde bulundurarak, Rusya ile yoğun ekonomik ilişkilere girmiştir. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda Rusya'nın siyasi, askeri ve ekonomik desteğine ihtiyaç duyan Ermenistan, Rusya'nın ileri sürdüğü şartları kabul etmiştir.⁷⁰⁷

Bu dönemde iki ülke arasındaki işbirliği, askeri alanda daha gelişmiştir. 1992 yılına kadar eski Sovyetler Birliği'nin 7. Muhafız Ordusu Ermenistan'da bulunmuş, aynı yılın ortalarında 7. Muhafız Ordusuna bağlı 16. ve 17. Tümen Ermenistan'a devredilmiştir.⁷⁰⁸ Ermenistan ordusu, resmi olarak Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan'ın 28 Ocak 1992 sayılı kararı ile oluşturulmuştur. Bu tarihten öncede resmi olmayan birlikler bulunmakta ve bu birlikler özellikle Sovyet ordusundan aldıkları teknik destek ve silah yardımıyla Azerbaycan'a yönelik saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Oluşturulan yeni ordu büyük ölçüde Sovyetlerden kalan altyapının üzerine kurulmuştur. Sovyetlerin askeri varlığını paylaşmak ve geleceğe ilişkin kararlar almak üzere toplanan Taşkent Zirvesi sonucu 15 Mayıs 1992'de imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşmasına⁷⁰⁹ göre 180 adet T-72 tankı, 180 adet

⁷⁰⁵ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷⁰⁶ Demir, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri", s. 113.

⁷⁰⁷ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷⁰⁸ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 22.

⁷⁰⁹ Taşkent Antlaşması olarak da bilinen Kolektif Güvenlik Antlaşmasına taraf olan ülkeler RF, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan

BMP-1 zırhlı aracı, 60 adet BTR-60 ve BTR-70 zırhlı aracı⁷¹⁰ ile Osa, İgla ve Şilka tipi hava savunma sistemleri Ermenistan'a devredilmiştir.⁷¹¹ Şubat 1992'de iki ülke arasında imzalanmış anlaşmaya göre Ermenistan-İran ve Ermenistan-Türkiye sınırları Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı tarafından korunmakta ve Ermenistan Sınır Kuvvetleri Komutanlığında yaklaşık 1500 Rus Subayı görev yapmaktadır.⁷¹²

Rusya ve Ermenistan arasında 21 Ekim 1994'de imzalanan anlaşma şartlarına göre, Rusya'ya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs kurması izni verilmiştir. Söz konusu askeri üsler Sovyetler Birliği dağılmadan önce de Ermenistan'da bulunmaktaydı. Ancak Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra bu üslerin hukuki statüsü ile ilgili belirsizlik yaşanmıştır. Ermenistan, bu üsleri ulusal bağımsızlıklarının koruyucusu olarak gördüğü için Rusya'ya sorun çıkarmamıştır. Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sargsyan yaptığı bir açıklamada; "Ermenistan'da bulunan Rus askeri üslerinin varlığının ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu" belirtmiştir. Anlaşma imzalandıktan sonra Azerbaycan Rusya'ya itiraz ederek, Ermenistan'ın fiilen Azerbaycan ile savaş durumunda olduğunu ve bu anlaşmanın Azerbaycan'a karşı imzalandığını belirtmiş, Rusya ve Ermenistan ise bu durumu kabul etmemiştir.⁷¹³ 16 Mart 1995'de imzalanan ikinci bir askeri anlaşma gereğince, Gümrü'de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır.⁷¹⁴

Güvenlik konusunda iki ülke arasında imzalanmış anlaşmalardan en önemlisi 29 Ağustos 1997 yılında dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardımı öngören anlaşma olup, savaş durumunda taraflar birbirlerine karşılıklı yardımda bulunacaklarını

olmuştur. Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna antlaşmadan geri çekilmiştir. Bkz. Martin Kaczmarek, "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor", 27 Aralık 2005.
<<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=44&yazi=687>>

⁷¹⁰ Araz Aslanlı, "Ermeni Ordusunda Rus Etkisi", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 118, 2 Ekim 2006, s. 15.

⁷¹¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 22.

⁷¹² Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 23-24.

⁷¹³ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 23.

⁷¹⁴ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 22-23.

taahhüt etmiştir. Azerbaycan ile Türkiye bu antlaşmayı, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya müdahalesi olarak nitelemiş ve kınamıştır. Rus ve Ermeni yetkililer bu anlaşmanın üçüncü ülkelere yönelik olmadığını açıklamışlar, fakat siyasi analistler Ermenistan'ın bu anlaşmayı komşularına karşı bir önlem almak amacıyla imzaladığı şeklinde yorumlamışlardır. Yine 1997 yılında Rusya'nın Ermenistan'a bir milyar dolarlık silah sattığı ortaya çıkmış ve dönemin Ermenistan Savunma Bakanı Sarkisyan, Ermeni ordusunun Rus askeri kültürünün üzerine kurulduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁵

Petrosyan, ekonomik alanda bazı reformlar yapsa da, karşılaştığı sorunların hepsini çözmeyi başaramamıştır. Ekonomisi tamamen çöken ve bağımsızlık sonrası Sovyet mevzuatı ile ülke ekonomisini iyileştiremeyen Ermenistan, Pazar ekonomisi, küçük devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ve toprak reformu için yeni kanunlar çıkarmış fakat, istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Azerbaycan ile barış anlaşmasının imzalanmaması da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

14 Mayıs 1994'te Ateşkes imzalanmasından sonra Petrosyan, Haydar Aliev ile görüşmelere başlamış ve 1997'de AGİT Minsk Grubu'nun ileri sürdüğü barış anlaşmasını prensip itibarıyla kabul etmiştir. Taraflar arasında barış görüşmeleri bu anlaşma taslağı üzerinde yapılırken, Ermenistan muhalefeti ve Petrosyan grubunda kilit konumda olan bir çok kişi görüşmelerin bu çerçevede devam etmesine karşı çıkmıştır. 1990'li yılların başlarında Rusya'nın askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Ermenistan'da kalmasına uğraşan Petrosyan, 1996 yılından itibaren Rusya'ya yönelik politikasında bazı değişiklikler yapmaya karar vermiştir. 1988-1996 yılları arasında Ermeni devleti ve kamuoyu tamamen Dağlık Karabağ sorununa angaje olmuş, bölgedeki jeoekonomik ve jeopolitik gelişmelerin dışında kalmıştır. Bölge devletlerinden Azerbaycan ve Gürcistan uluslararası ekonomik ve siyasi ortama entegre olmaya çalışmış, ciddi ekonomik gelişmeler elde etmiştir.⁷¹⁶ Her iki ülkenin SSCB'nin çöküş sürecinde bağımsızlık yolunda benzer mücadeleleri vermesi,

⁷¹⁵ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 97.

⁷¹⁶ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

problemlerinin benzerliği, aynı jeopolitik mekanda bulunması ve Batı'ya entegrasyonu benimsemesi iki devleti birbirine yaklaştırmıştır.⁷¹⁷ Azerbaycan 'Asrın Anlaşması' olarak bilinen petrol anlaşmasını imzalamıştır. Azerbaycan yabancı petrol şirketleri ile görüşmelere devam ederken Gürcistan, kendi açısından çok etkili bir genel durum değerlendirmesi yaparak Hazar havzasındaki petrolü dünya pazarlarına taşıyacak petrol boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi için Azerbaycan hükümeti ve konsorsiyum ile görüşmelere başlamıştır. Bu dönemde ise Ermenistan, Azerbaycan topraklarının işgaline devam ederek kendisini bu sürecin dışında bırakmayı tercih etmiştir.

Güney Kafkasya'da uygulanan enerji ve ulaştırma projelerinden dışarıda kaldığını düşünen Petrosyan hükümeti 1997 yılı sonlarından itibaren Hazar enerji kaynakları ile ilgilenmeye başlamıştır. Azerbaycan imzaladığı petrol anlaşmalarını hayata geçirip petrolü Bakü Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hattıyla dünya pazarlarına taşımaya başladıktan sonra Ermenistan'ın bu ilgisi, Azerbaycan tarafından ve konsorsiyum tarafından fazla rağbet görmemiştir. Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kendi topraklarından geçmesi için ABD'de lobi faaliyetlerinde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Çünkü, bu konuda Azerbaycan hükümeti Türkiye ve Gürcistan ile yaptığı görüşmelerde projenin büyük bir bölümü üzerinde anlaşma sağlamış ve ABD bu projeyi desteklemeyi tercih etmiştir.⁷¹⁸

Rusya özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemiş, Türkiye ve Türk düşmanlığı propagandası yaparak Ermenistan'ı kontrol etmeye çalışmıştır.⁷¹⁹ Ermeniler de köklü bir geçmişe dayanan Türk düşmanlığı duyguları ile Rusların politikasının etkisinde kalmıştır. Yaklaşık 300 yıldır Kafkasya'da varlığına devam eden Rusya, Türkleri Ermenilere 'büyük düşman' olarak tanıtmış ve Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bir başka deyişle Rusya'nın

⁷¹⁷ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, "Borçalı Örneğinde Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 66.

⁷¹⁸ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷¹⁹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

Kafkasya'daki siyasi ve askeri varlığı Ermenilerin Türkiye düşmanlığı üzerinde kurulmuştur. Ruslar, Türkiye'yi Ermenistan'ın varlığı için ciddi bir tehdit kaynağı olarak göstermiş ve Ermenileri, büyük bir devlet tarafından savunulması gerektiğine inandırmışlardır.⁷²⁰ 1991'den itibaren Rusya ile özellikle askeri ilişkilerine önem veren Ermenistan hem ulusal ordu kuruculuğunda hem de Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinde Rusya'nın askeri ve ekonomik desteğini almıştır.⁷²¹ Fakat, Petrosyan, Ermenistan'ın Rusya'nın uydusunda kaldığı sürece, ne Karabağ sorununun çözüleceğine ne de ekonomik kalkınmanın mümkün olmayacağını anlamış ve Rusya ile olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gereğine inanmıştır.⁷²²

Ter-Petrosyan, istifa etmeden kısa bir süre önce kendisine yöneltilen eleştirilere cevap olarak Kasım ayında '*Savaş mı, Barış mı?*' başlıklı bir makale yazarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu makalede Ter-Petrosyan, var olan seçenekleri tartışmadan, uzlaşmacı çözümün neden gerekli olduğuna dair nasıl bir mantık yürüttüğünü açıklamıştır.⁷²³ Ayrıca, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren yaşanan siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeleri değerlendirmiş, Ermenistan'ın kendisini bölgedeki ekonomik ve siyasi gelişmelerden izole etmesinin ciddi bir hata olduğunu, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması için bölge devletlerinin kendi aralarında anlaşması gerektiğini, özellikle Dağlık Karabağ Savaşı'nda nihai barış anlaşmasının imzalanmasının şart olduğunu belirtmiştir. Söz konusu makalede özellikle Rusya'nın bölgedeki varlığı sorgulanmış, Karabağ Savaşında Rusya'nın Ermenistan'a verdiği desteğin sonsuza kadar devam etmeyeceğini ve Rusya'nın Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayacağını, uzun vadede Ermenistan'ın daha ciddi ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmaması için barış anlaşması imzalanması gerektiğinin altını çizmiştir. Petrosyan makalesinde sadece Ermenistan'ın iç ve dış politikasında yaşanan sorunlara değil, bölgesel ve uluslararası sorunlara da değinmiş, başta ABD olmakla Batılı petrol şirketlerinin

⁷²⁰ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷²¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 21.

⁷²² Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 12-14.

⁷²³ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı...**, s. 82.

Azerbaycan ile anlaşma imzaladıktan sonra Ermenistan'a yapılan baskıların arttığını ve Ermenistan'ın ciddi sıkıntılar içinde olduğu bir dönemde bu baskılara karşı fazla dayanamayacağını ifade ederek bu konuda Ermeni halkının desteğinin gerekli olduğunu savunmuştur.⁷²⁴

Muhalefetin, özellikle de kendi grubunda bulunanların, Petrosyan'ın izlediği ekonomik, siyasi ve Karabağ politikasına karşı çıkmaları sonucunda Petrosyan, Şubat 1998'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Petrosyan iktidarında Ermenistan Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı ve Cumhurbaşkanı Danışmanı görevinde bulunan Libaridian, Petrosyan'ın istifa etmesinin nedenini geleneksel rakipleri olan Ermenistan Komünist Partisi (EKP), Ermenistan Demokratik Partisi (EDP), Ulusal Demokratik Birlik (UDB), Ulusun Kendi Kaderini Tayin Birliği (UKKTB) ve Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF) baskıları sonucunda değil, son on yıl birlikte çalıştığı bazı kişilerin takındığı tutumlar neden olmuştur.⁷²⁵

Ter-Petrosyan ciddi bir muhalefetle ve çok sayıda sorunla karşılaştı. Muhalifleri arasında komünistler ve aşırı milliyetçiler olduğu gibi eski arkadaşları da bulunmaktaydı. 1995 parlamento ve 1996 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin, ülke içinden ve uluslararası topluluktan eleştirilerle karşılaştı. Bazı insanlar onu çok fazla hoşgörülü ve demokratik olmakla eleştiriyorlardı; diğerleri ise otoriter, hatta diktatör olarak değerlendiriyorlardı.⁷²⁶ Ter-Petrosyan istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Çünkü Karabağ'ın bağımsızlığının tanınmasını garanti altına almayan bir belgeyi görüşmelere temel belge olarak kabul etmiştir. Bu belge bağımsızlık statüsünü koruma altına almadığı gibi, bölgenin gelecekteki statüsünü de belirlemiyor, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımıyor, Karabağ tarafından istenmeyen bir statünün zor kullanılarak dayatılmasına karşı çıkıyor ve bağımsızlık da dahil, herhangi bir çözüm olanağını açık bırakıyordu. 1998 yılında Cumhurbaşkanı Koçaryan ve Koçaryan'la birlikte çalışan, Ter-Petrosyan'ın geleneksel muhalifleri,

⁷²⁴ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 15.

⁷²⁵ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı...**, s. 77.

⁷²⁶ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı...**, s. 81.

kolaylıkla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınmasının bir şekli olarak anlaşılacak olan ve Karabağ'ı Azerbaycan'la "ortak devlet" konumuna getiren bir belgeyi, görüşmelere temel olarak kabul etmiştir.⁷²⁷

3.3.2. Robert Koçaryan Dönemi

1990'lı yılların sonlarından itibaren Dağlık Karabağ'da *Krunk* (Turna)⁷²⁸ teşkilatının liderliğini yapan Koçaryan, 1992'de sözde Dağlık Karabağ Savunma Komitesi Başkanı, 1996'da ise Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Petrosyan tarafından Mart 1997'de Ermenistan Başbakanlığı görevine getirilen Koçaryan, daha sonra muhalefet saflarına katılarak Petrosyan'ın ekonomi ve Dağlık Karabağ politikasını eleştirmeye başlamıştır. Petrosyan, 3 Şubat 1998'te istifa ettikten sonra Başbakanlık görevinde bulunan Robert Koçaryan devlet başkanının yetkilerini kullanmaya başlamıştır. 30 Mart 1998'te yapılan seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir.⁷²⁹

Koçaryan iktidara geldikten sonra Ermenistan'ın iç ve dış politikasında ciddi değişiklikler olmuştur. Her şeyden önce, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Koçaryan, askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya ile işbirliğine önem vermiştir. Koçaryan, iktidarının ilk yıllarında ekonomik sorunlardan daha çok siyasi sorunların çözülmesine öncelik vermiştir. Karabağ sorununun çözümü için Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliev ile görüşmelerde bulunmuştur. Koçaryan, yönetimi 'çözumsuzlük de bir çözümdür' prensibine göre hareket ederek sorunu zamana yaymaya çalışmıştır.⁷³⁰

18-19 Mayıs 1999'da Erivan'da düzenlenen 'Rusya-Ermenistan-İran: Uygurluk Diyalogu' konulu konferansta konuşma yapan Ermenistan Devlet başkanı

⁷²⁷ Libaridian, **Ermenilerin Devletleşme Sınavı...**, s. 101.

⁷²⁸ 1990'lı yılların sonlarına doğru Rusya'nın kuzey bölgelerinde Ermeniler teşkilatlanma sürecini başlatmış ve 1997'de Çelyabinsk'te *Krunk* (Turna) Ermeni teşkilatı kurulmuştur. Bkz. Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 29.

⁷²⁹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 15-16.

⁷³⁰ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 15-16.

danışmanı Vahan Ovannisyan; Ermenistan'ın son 300 yıllık tarihinde Rusya'nın büyük rol oynadığını ve Ermenistan'ın bağımsızlığının garantörü olduğunu ifade etmiştir.⁷³¹

8 Ekim 2002'de Moskova'da düzenlenen 'Yüzyılın Kavşağında Dünya Ermenileri ve Uluslararası İlişkilerin Güncel Sorunları' konulu konferansta konuşan Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov, Ermenistan hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir.

Rusya Kafkasya devletidir ve bu bölgede doğal çıkarları vardır. Rusya'nın Kafkasya politikası tarihi, ekonomik, siyasi, dini ve kültürel ilişkilerin sürekliliğine dayanmaktadır. Bizim başlıca amacımız bu bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamaktır. Bizim bölgedeki varlığımız istikrarın sağlanması için yeterlidir. Bu konu bugün de bizim için güncelliğini korumaktadır. Ermenistan Kafkasya ülkeleri arasında Rusya için özel öneme sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkiler dostluk ve işbirliği prensibine, karşılıklı anlaşmaya, milli çıkarların örtüşmesine ve tarihi geleneklere dayanmaktadır.⁷³²

Rusya Federasyonu hükümeti ile Ermenistan hükümeti arasında 26 Haziran 2000 yılında imzalanan "nükleer enerji" konusunda bir işbirliği protokolüne istinaden iki ülke arasındaki borç krizini aşmak için, 15 Eylül 2001 tarihinde Koçaryan ve Putin arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı Uranyumun parasını ödeyemediği için yaklaşık 40 milyon dolar civarındaki borcuna karşılık Şubat 2003 yılında Metsamor hisselerinin mali yönetimini Rus UES (Russian Unified Electric Systems) şirketine devredilmiştir.⁷³³

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin 23 Ağustos 2000'de Ermenistan'ın bağımsızlık yıl dönümünde gönderdiği mesajda, Ermenistan'ın ülkesi için güvenilir bir dost olduğunu ve bu dostluğun ilelebet devam edeceğini

⁷³¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 6.

⁷³² Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 6.

⁷³³ Ogan, "Türkiye ile Rusya Arasında Ermenistan ve 90. Yıl Tartışmaları", s. 110.

belirtmektedir. Putin mesajında, Rus-Ermeni stratejik ortaklığının her planda devam edeceğini, iki ülke işbirliğinin Kafkasya bölgesinde güven ve istikrarın sağlanmasında faydalı olacağını vurgulamaktadır.⁷³⁴

Dış politika çerçevesinde başta Rusya olmak üzere ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ermenistan, Rusya ile stratejik-askeri-politik ortaklığına zarar vermeden, ABD'nin Kafkasya'da yürüttüğü dış politik rotadan maksimum çıkar elde etmek istemiştir. Örneğin, 1999 yılında ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın bağımsız devletlerden sorumlu özel bakan yardımcısı Steven Sestanovich, Erivan'da kabul edilirken, Ermenistan Parlamento Başkanı Moskova'da Rusya lehinde bazı beyanatlarda bulunmuş ve "Ermenistan, Moskova'nın Kafkasya'daki politikasını tamamen destekliyor" demiştir.⁷³⁵

Ayrıca yurtdışında yaşayan Ermenilere yönelik ciddi çalışmalar başlatılmıştır. Diaspora Ermenileri ile ilişkilere özel önem veren Koçaryan, bununla da diaspora Ermenilerinin yatırımları ile ekonominin sorunlarını Azerbaycan da olsa hafifleteceğini düşünmüştür. Rusya ve Ermenistan arasında ekonomik ve ticari ilişkileri etkileyen en önemli sorunlardan biri de Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcunun ödenmesinde yaşanan zorluklar olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'nın verdiği borçlarla ayakta kalmaya çalışan Ermenistan birkaç yıl sonra bu borçları ödeyemez duruma gelmiştir. Rusya bulduğu her fırsatta Ermenistan'a borcunu geri ödemesi gerektiğini hatırlatmış ve verdiği doğalgazda kesintiler yapmaya başladıktan sonra, Ermenistan hükümeti Rusya'ya olan borcunu ödemek için yollar aramıştır. Taraflar arasında yapılan uzun görüşmelerden sonra Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın teklifi üzerine Rusya, toplam 101 milyon Dolar borç karşılığında Ermenistan'ın büyük askeri sanayi tesisi olan Nairit, Mars ve ülke elektrik ihtiyacının % 40'ını üreten Hrazdan hidroelektrik santrali başta olmakla beş büyük sanayi tesisini almaya karar vermiş ve 17 Temmuz 2002'de bu konuda anlaşma imzalanmıştır. Taraflar arasında imzalanmış bu anlaşma uzun süre Rusya

⁷³⁴ Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde...**, s. 236.

⁷³⁵ Arman Djilavyan, "Bolşaya İgra Malinkoy Armenii", **Nezavisimaya Gazeta**, 27.10.1999.

Duma'sında onaylanmamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri de Rusya'nın kontrolüne verilmiş bu sanayi merkezlerinin demirbaş sayısının kesin olarak hesaplanmaması olmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra bu konudaki anlaşmazlıklar da halledilmiş ve Rusya Duma'sı Ermenistan ile imzalanmış anlaşmayı 15 Mayıs 2003 tarihinde onaylamıştır.⁷³⁶

20 Mayıs 2003 tarihinde Rusya federasyonu Sanayi, Bilim ve Teknoloji Bakanı İlya Klebanov yaklaşık 80 Rus işadamı ile birlikte Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan, Rus heyetini kabul ederken Ermenistan ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi imkanlarının olduğunu ifade etmiştir. Klebanov ise Rusya'nın Ermenistan ile bilim ve teknoloji alanında işbirliğini geliştirmek istediklerini vurgulamış, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin siyasi ilişkilerin gölgesinde kaldığını belirtmiştir. Klebanov, Ermenistan'a yatırım yapmak için Ermeni işadamlarının heyette yer almasının önemini belirtmiş ve Ermenistan'a yatırım için teklif edilen koşulların çok etkileyici olduğunu, tek engelin ise ulaştırmada yaşanan sorunlar olduğunu bildirmiştir. Klebanov, birinci toplantının devamının olması ve benzer toplantıların gelenek haline gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ermenistan Ticaret ve Ekonomik Gelişme Bakanı Karen Çşmarityan ise Rusya'nın Ermenistan'ın kimya ve metalürji alanında yatırımları olduğunu ifade ederek, bankacılık, finans hizmeti, sigortacılık ve başka alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁷

Ermenistan'da 19 Şubat 2003'de yenilenen başkanlık seçimlerinde Robert Koçaryan 5 Mart 2003 tarihinde ikinci defa başkan seçilmiştir. Başkanlık seçiminden hemen sonra 25 Mayıs 2003'de Parlamento seçimleri yapılmış ve Koçaryan'ı destekleyen partiler galip çıkmıştır.⁷³⁸ Robert Koçaryan dönemindeki önemli gelişmelerden biri de, Ekim 2003'de Moskova'da biraraya gelen 52 ülkeden 138

⁷³⁶ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 15-16.

⁷³⁷ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 15-16.

⁷³⁸ Koçaryan'ı destekleyen Cumhuriyetçi Birlik % 24.5 oy alırken, yine Koçaryan yanlısı iki parti % 23 oy elde etmiştir. Demirciyan'ın liderliğindeki Ermeni Halk Partisi ise % 14'lük oy almıştır. Bkz. Demir, "SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri", s. 117.

Ermeni örgütünün temsilcilerinin “Dünya Ermeni Organizasyonu” nu kurmalarıdır. Başkanlığını Rusya Ermenileri Birliği Başkanı Ara Abramyan’ın üstlendiği ve merkezi Ermenistan’da olan Dünya Ermeni Organizasyonu’nun Moskova’daki ilk toplantısına Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Robert Koçaryan, Rus parlamentosunun alt kanadı Duma’nın Başkan Yardımcısı ve aşırı milliyetçi Rusya Liberal Demokrat Parti Başkanı Vladimir Jirinovski ve Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov gibi çok üst düzey bir katılım olmuştur.⁷³⁹

Dönemin Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov, Kasım 2003 içerisinde Ermenistan’a yaptığı üç günlük ziyaret çerçevesinde Ermenistan Parlamentosu Başkanı Artur Bagdasaryan ile görüşmüş ve iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin önemini belirtmiştir. Ermenistan’ı, Güney Kafkasya’da barış ve istikrar adası olarak niteleyen İvanov, Rusya’nın Güney Kafkasya’daki en büyük askeri üssü’nün Ermenistan’da olduğunu ifade etmiştir. İvanov ayrıca, Zvartnos Havaalanında yaptığı açıklamada ise Rusya’nın Güney Kafkasya’daki asıl müttefikinin Ermenistan olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁰ Rusya ve Ermenistan, aralarındaki askeri işbirliğinin stratejik önem taşıdığını ve bölgede her iki devletin siyasi ve askeri çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmişlerdir. Rusya, Ermenistan topraklarında bulunan Rus askeri üslerini denge unsuru olarak kullanmaktadır. Bu nedenle hem Kafkasya sınırlarının korunması hem de bölgenin kontrol altında bulundurulması için Rusya’nın Ermenistan’la olan askeri işbirliğini daimi kılmaktadır.⁷⁴¹

Rusya-Ermenistan ilişkilerinin politik boyutunu derinleştiren 27 Kasım 2005 tarihli Ermenistan Anayasa referandumu ile bazı yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu yeni düzenlemelere göre “diaspora” Ermenileri çifte vatandaşlık hakkını elde etmiş, ve böylece önümüzdeki dönemde Ermenistan’da yapılacak seçimlerde Rusya’da yaşayan Ermeniler seçme ve seçilme hakkını kazanmıştır. Rusya’da yaşamakta olan yaklaşık 2 milyon Ermeni ve bunların Rusya ile olan sıcak ilişkileri göz önüne

⁷³⁹ Demir, “SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, s. 117.

⁷⁴⁰ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Rusya Savunma Bakanı İvanov, Ermenistan’da”, Erivan, 11.11.2003, Sayı AA0276.

⁷⁴¹ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 24-25.

alındığında Moskova'nın Ermenistan'daki seçimlere dolaylı olarak etki edebileceğini söylemek mümkündür.⁷⁴²

Rusya Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sergey İvanov, Ocak 2006 ayı içerisinde Erivan'ı ziyaret etmiş ve Ermenistan Savunma Bakanı Serzh Sarkisyan ile görüşmüşlerdir. İvanov söz konusu ziyarette yaptığı açıklamada; “Rus-Ermeni askeri işbirliğinin istikrarlı bir şekilde geliştiğini ve bu alanda çözülmesi gereken herhangi bir sorunun bulunmadığını, Gümrü'deki 102'nci Rus askeri üssünü ziyaret ettiğini, 2008 yılı sonlarına kadar boşaltılacak Ahılkelek'de bulunan (Gürcistan) Rus üssündeki bazı silah ve teknik donanımın bu üsse getirileceğini” belirtmiştir. Ermenistan'daki Rus askeri üssü konusuna değinen Sarkisyan ise; “Rus askeri üssü Ermeni yönetiminin talebi doğrultusunda kurulmuş ve güvenlik alanında öncelikli yer almaktadır. Halen bu ihtiyacımız devam etmektedir” ifadesini kullanmıştır.⁷⁴³

RF Devlet Başkanı Vladimir Putin Ermenistan'ı Mart 2006 içerisinde bir defa, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ise Rusya'yı Ocak ve Ağustos 2006'da iki defa ziyaret etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzenli ve güven havası içerisinde gelişmesine önem verilmektedir.

Putin görüşmelerden önce yaptığı açıklamada;

Ermenistan ekonomisine yatırımlar bakımından Rusya şimdilik utanç verici şekilde üçüncü sırada. 'Utanç verici' diyorum, çünkü Rusya'nın, stratejik ortağının ekonomisine yapılan yabancı yatırımlar bakımından birinci sırada bulunmaması gariptir.

ifadesini kullanmıştır.

⁷⁴² Kocaman, “Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”.

⁷⁴³ **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, “Rusya Savunma Bakanı İvanov Erivan'da”, Erivan, 26.01.2006, Sayı AA0740.

2006 yılının ilk sekiz ayı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 278 milyon dolara ulaşmış ve Putin bu artış oranının % 60 olduğunu belirtmiştir. Merkezi Ermenistan'da bulunan Kafkasya Medya Enstitüsü uzmanı Sergey Minasyan'a göre Ermeni-Rus ilişkilerinde en güncel konular; İran-Ermenistan doğalgaz boru hattının inşası ve Erivan'ın Gürcistan'la ilişkilerinin durumudur. Ermenistan, Gürcistan'a karşı tarafsız bir politika izlemektedir. Ayrıca bir yandan Azerbaycan, diğer yandan Türkiye ile çevrili Ermenistan açısından Rus-Gürcü ilişkilerinin normalleştirilmesi ve komşu Gürcistan'da istikrarlı bir ortam olması hayati derecede önem taşımaktadır. Zira Ermenistan'ın başta Rusya ile olmak üzere, dış dünya ile ilişkileri Gürcistan üzerinden gerçekleşmektedir. Abhazya demiryolunun uzun yıllardır işletilmemesi ve Rusya'nın, Nisan 2006 içerisinde Gürcistan sınırındaki "Verhni Lars" sınır kapısını onarım gerekçesiyle kapatmasına rağmen Rusya ile Ermenistan arasındaki ticaret önceki yıllara oranla gelişme göstermiştir.⁷⁴⁴

Rusya ile Ermenistan arasındaki ticaret hacminin 240 milyon dolar seviyesinde olması nedeniyle, Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Gegam Garibcanyan, Rusya ile mevcut ilişkilerin hala istenilen düzeyde olmadığını belirtmiştir. Nitekim Rusya'nın ilişkisinin kötü olduğu Gürcistan ile bile ticaret hacmi 500 milyon doları geçmiştir.⁷⁴⁵

Diğer taraftan, Ermenistan muhalefeti Rusya ile ilişkilerin gelişmesine karşı çıkmasa da, bu ilişkilerin her iki tarafın da çıkarlarını gözetmesi gerektiğini savunmaktadır. Rus-Ermeni Devlet Üniversitesi'nin Rektörü Armen Darbinyan, Rossiyskaya gazetesine verdiği röportajda, Rusya ile olan ilişkilerde alternatifler olduğunu belirtmiştir. Darbinyan, hem Ermenistan'ın hem de Türkiye'nin AB'yi amaçladıklarını ve er geç yollarının kesişeceğini ve iki ülke arasında ilişkilerin düzelmesi yönünde Türkiye'nin Ermenistan'daki Rus üssünün kapatılmasını talep edebileceğini açıklamıştır. Darbinyan, Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırın da

⁷⁴⁴ Gayane Movsesyan, "Na Postidnom Tretyem Meste Rossiya Hochet Stat Glavnim v Armenii", **Vremya Novostey**, 31 Octyabr 2006.

⁷⁴⁵ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 98.

bir gün mutlaka açılacağını ve Rusya'nın baskısının azalmaya başlayacağını dile getirmiştir.⁷⁴⁶

Darbinyan'ın açıklamaları tartışmalara açık olup, fakat tamamen geçersiz olduğunu söylemek de yanlıştır. Her ne kadar Ermenistan, Rusya'nın etkisi altında olsa da, "Barış Adına İşbirliği" programı çerçevesinde NATO ile işbirliği yapmaktan kaçınmamaktadır. Son dönemlerde Ermenistan Savunma Bakanlığında, 2015 yılına kadar Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin NATO standartlarına uyacağına dair yapılan açıklamaların sayısı artmıştır. Halkın da NATO'ya karşı görüşü olumlu yönde değişmektedir. 2004 yılında halkın büyük çoğunluğu Ermenistan'ın NATO üyeliğine karşı iken, 2005 yılında halkın yüzde 35'i üyelikten yana olmuşlardır. Bu değişimde, NATO çerçevesinde Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan askeri işbirliğinin oluşması ihtimali etkili olduğu kadar, ülke içinde faaliyet gösteren Amerikan sivil-toplum örgütlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Rusya, Ermenistan'daki gelişmeleri yakından takip etmekte ve elindeki ekonomik baskı araçlarını kullanarak Ermenistan'da etkinliğini korumaya çalışmaktadır.⁷⁴⁷

Ermenistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Müdürü Nikolay Ognesyanyan'ın Rusya'nın Ermenistan politikasına yönelik eleştirileri Ermenistan'da Rusya'ya karşı oluşmakta olan muhalefetin görüşlerini bilmek açısından önem taşımaktadır. Ognesyanyan'a göre;

Ermenistan uzun yıllardır ekonomik abluka altında bulunuyor ve bize yardım etmek için hiçbir ülke bir şey yapmıyor. Rusya da bu ablukanın kaldırılması için bazı resmi beyanlar dışında bir harekette bulunmuyor. Bu nedenle biz, Rus tarafının ablukanın kaldırılmasını gerçekten istediğinden şüphe duyuyoruz. Dolayısıyla Rusya, iki ülke arasındaki stratejik ortaklık kavramına bile zarar veriyor.⁷⁴⁸

⁷⁴⁶ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 98.

⁷⁴⁷ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 98.

⁷⁴⁸ Kocaman, "Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru".

Ayrıca Ognesyanyan, ABD'nin 2006 yılında Ermenistan'a vereceği 75 milyon Dolarlık yardımın Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcu kadar olduğunu belirterek, Rusya'nın bu borç yükü karşılığında Ermenistan'daki beş büyük işletmenin kendilerine verilmesini istediğini, bugüne kadar Moskova'nın Ermenistan'ın ekonomik kalkınmasına ve işsizliğin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağını vaat etmesine rağmen bu vaatlerinden hiçbirini yerine getiremediğini ifade etmiştir.⁷⁴⁹

Putin, 24 Ocak 2007 tarihinde Soçi'de Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'la bir görüşme gerçekleştirmiş, söz konusu görüşmede Rus doğalgazının Güney Kafkasya'ya sevk edilmesi, Gürcistan çıkarılan Rus askerlerinin ve teknik araç ve gereçlerin Ermenistan'a kaydırılması ve Dağlık Karabağ'ın geleceği gibi konular ele alınmıştır. Rusya Devlet Başkanı, görüşme sırasında “Bana göre ülkelerimiz arasında şu ana kadar tartışma aşamasında bulunan veya çözülmemiş hiçbir sorunumuz bulunmamaktadır.” demiştir. Ermenistan Devlet Başkanı ise “ Her yeni proje yeni olanaklar ortaya sunuyor. Bugün bunları görüşmek için buradayım” ifadesini kullanmıştır.⁷⁵⁰ Vladimir Putin, Rusya'nın Mart 2007'den itibaren Ermenistan ekonomisinin bir numaralı yatırımcısı konumuna geleceğini belirterek, şimdilik Rus şirketlerinin Ermenistan'da 800 milyon dolar yatırım yaptıklarını ve yakın gelecekte bu yatırımların iki katına çıkacağını ifade etmiştir.

Bu görüşmede liderler ayrıca Güney Kafkasya'da yeni kamplaşmalar ve bölünmeler yaratılmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Müttefikler yalnızca kullandıkları kavramlarda bazı fikir ayrılıkları yaşadılar. Örneğin, Putin, Rus tarihi geleneğiyle “Zakafkazy” derken, Koçaryan “Güney Kafkasya” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ Kocaman, “Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”.

⁷⁵⁰ Viktoriya Sokolova, “Nastoyashy Sayuznik: Rossiya Vdvoye Cvelit Investitsii v Ekonomiku Armeniu”, *Izvestia*, 25.01.2007.

⁷⁵¹ Sokolova, “Nastoyashy Sayuznik: Rossiya Vdvoye Cvelit Investitsii v Ekonomiku Armeniu”.

ABD'nin Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya yerleştirmeyi planladığı füze kalkanı ile bağlantılı olarak Güney Kafkasya'ya konuşlandırmayı düşündüğü radar sistemi konusunda, Ermenistan bölge ülkeleriyle ilişkilerini göz önünde tutmak zorundadır. Ermenistan Dış İşleri Bakanı Serge Sarkisyan bu konuda, “İstikrarsız bir bölgede yeni bölünmeler yaratılması çıkarımıza aykırıdır.” ifadesini kullanarak, radarın yerleştirilmesinin söz konusu olmadığı Ermenistan'ın, bir yandan en önemli enerji tedarikçisi olan ve füze kalkanına karşı çıkan Rusya'yı küstürmemeye, bir yandan da füze kalkanının hedefi durumunda bulunan İran'la ekonomik bağlarının zarar görmemesini engellemeye çalışmaktadır.⁷⁵²

Ermenistan, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki en önemli müttefikidir. Gürcistan'da kapatılan Rus askeri üsleri, Ermenistan'ın Gümrü Rus askeri üssüne taşınmaktadır. Tiflis'ten farklı olarak Erivan, kendi topraklarında Rus askeri üssü varlığının Ermenistan'ı hiçbir zaman rahatsız etmediğini dile getirmektedir. Azerbaycan ise, Gümrü Üssü'nden rahatsızlık duymaktadır. Ermenistan topraklarında askeri varlığın artırılması, Dağlık Karabağ ihtilafını olumsuz etkileyecektir. Moskova, bu konuda Bakü'yü yatıştırmak ve teskin etmek zorundadır. Moskova, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki güç dengesinin bozulmamasına dikkat etmek zorundadır.⁷⁵³

Ermenistan ve Rusya liderlerinin sık sık dile getirdiği stratejik işbirliği Ermenistan'dan daha çok Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. Rusya, Ermenistan'ı bölgedeki askeri üssü şeklinde değerlendirmekte, Azerbaycan ve Gürcistan'a baskı aracı olarak kullanmaktadır. Ermenistan 1991'den itibaren bölge devletleri ile olan tarihi sorunlarını gündeme taşıyarak kendisini yalnızlığa itmiş ve dış politikasında Rusya'ya özel bir ayrıcalık tanımıştır. Ayrıca yaklaşık iki milyon Ermeninin Rusya'da yaşaması da Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı kalmasını

⁷⁵² Christophe Chatelot, “Le projet de Washington d'installer un radar dans le Caucase inquiète l'Arménie”, **Le Monde**, 18 Mars 2007.

⁷⁵³ Sokolova, “Nastoyashy Sayuznik: Rossiya Vdvoye Cvelit Investitsii v Ekonomiku Armeniu”.

sağlamaktadır. Zira bu göçmen kitlesi hem Ermenistan'a ciddi miktarda kaynak aktarmakta hem de Rusya'da lobi çalışmaları yapma fırsatını doğurmaktadır.⁷⁵⁴

Sonuç olarak; Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan bağımsızlık sürecinde kısa bir süre Rusya karşıtı politika izlemiş, daha sonra özellikle ekonomik ve askeri açıdan desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle Rusya ile ilişkilerine önem vermiştir. Ancak bölge devletlerinden Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın kontrolünden çıkarak batı yanlısı politika izlemiş, demokratik değerlere önem vermiş ve uluslararası sisteme entegre olmak için girişimlerde bulunmuştur. Ermenistan siyasi elitine Ermenistan'ın Rusya'nın desteği olmadan varlığına devam edemeyeceği görüşü hakim olmuştur. Ermenilerin bu görüşü benimsemelerindeki en önemli etkenler; bağımsızlık sonrası ciddi ekonomik sorunlarla karşılaşması, Dağlık Karabağ Savaşı'na başlamaları, Türkiye'ye yönelik toprak iddiasında bulunmaları ve sözde soykırım propagandası ve komşu devletlerin toprakları hesabına genişleme politikaları ile açıklanabilir. 1980'li yılların sonlarından itibaren genişleme politikasını uygulamaya başlayan Ermenistan bölge istikrarını ve güvenliğini ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın BDT'ye üye olmalarına rağmen, Rusya ile ilişkilerinde mesafeli davranarak, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmaya çalışmış, Ermenistan ise tam karşıt bir politika izleyerek kendisini Güney Kafkasya'da gelişen ekonomik ve siyasi gelişmelerin dışına itmiştir. Ermenistan batı sermayesinin bölgeye gelmesinden sonra ciddi anlamda bir canlılık kazanan bölge ekonomisinin avantaj ve fırsatlarını iyi değerlendirememiştir.⁷⁵⁵

Rusya, eski Sovyet coğrafyası ülkelerinde ortaya çıkan muhalif hareketleri ve nedenlerini dikkate almamış ve uyguladığı politikalarla çıkmaza girmiştir. Artık eski Sovyet coğrafyasında kişilere ve rejimlere endeksli Rus dış politikası iflas etmiştir. Rusya eğer, Ermenistan'da sadece Koçaryan rejimine dayalı, Erivan halkının ihtiyaçlarını dikkate almayan bir dış politika izlemeye devam ederse, tıpkı

⁷⁵⁴ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, ss. 35-36.

⁷⁵⁵ Cabbarlı, **Bağımsızlık Sonrası...**, s. 35.

Gürcistan ve Ukrayna’da olduğu gibi stratejik kayıplar vermeye devam edecektir.⁷⁵⁶ Ermenistan’ın, dış politikasına etki eden unsurların iradelerini ve kısır döngü olan bağımlılık zincirini kırması, Güney Kafkasya’da bütün taşların yerinden oynaması anlamına gelmektedir.⁷⁵⁷ Bununla birlikte Ermenistan, “Rusya’nın stratejik ortağı” statüsünü de kaybetmeye niyetli değildir.

⁷⁵⁶ Kocaman, “Rusya’nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”.

⁷⁵⁷ Ogan, “Türkiye ile Rusya Arasında Ermenistan ve 90. Yıl Tartışmaları”, s. 117.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'DAKİ ENERJİ KAYNAKLARININ RUSYA AÇISINDAN ÖNEMİ VE RUSYANIN İZLEDİĞİ POLİTİKA

Ekonomik çıkarlar, devletlerin dış politikalarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Uluslararası şirketlerin çok yoğun olarak faaliyet gösterdiği günümüzde, ülke çıkarları artık yakın çevrenin değil, bu çıkarın elde edileceği bölgenin kontrolünü gerektirmektedir. Bu ise, ekonomik açıdan güçlü stratejileri ve çok iyi tasarlanmış politik hedefleri gerekli kılmaktadır.

Uluslararası İlişkileri ve dünya politikalarını oluşturan birçok etkenin yanında, petrole dayalı politika ve stratejiler de önem kazanmıştır. Çünkü ülkeleri yönetenlerin yükümlülüklerinin en başında ulusların refah düzeyini yükseltmek gelmektedir.⁷⁵⁸

4.1. Enerji Kaynakları

Günümüzde dünya devletlerinin üzerinde durduğu en önemli konular arasında “enerji kaynakları” yer almaktadır. Enerji kaynakları içerisinde tüketim açısından en dikkat çekenini ise petrol ve doğal gazdır. Dünyadaki enerji kaynakları içinde en önemli yeri işgal eden petrol, gelişen teknolojinin motor görevini üstlenerek, dünya ekonomisi işleyişinde her gücün sahip olmak istediği bir unsur olmuştur. Petrolü kontrol eden ülkeler ise önemli ve stratejik bir gücü ellerinde bulundurmaya devam etmektedirler. Ayrıca petrolün uluslararası ilişkilerde bir silah olarak kullanımı geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir.⁷⁵⁹

19. yüzyıldan itibaren petrole sahip olmak, petrol üretimini elde tutmak, petrol taşıma güzergahları üzerinde denetim kurmak devletlerin temel amaçları

⁷⁵⁸ Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji...*, s. 105.

⁷⁵⁹ Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji...*, s. 7.

arasında olmuştur.⁷⁶⁰ Doğal gaz⁷⁶¹ ise elektrik üretiminde ve ısınmada kullanımı iyice yaygınlaşmış, tüketimi de dünya genelinde artmıştır. Son yıllarda doğal gaz, petrol gibi gözde bir enerji kaynağı olarak dünyanın ilgisini çekmeye başlamış ve politik oyunlarda kilit taşı konumuna gelmiştir. Bu durum, petrol gibi doğal gaz'a da sahip az gelişmiş ülkeler için hem bir güç sembolü hem de siyasi mücadelenin habercisi olmuştur.⁷⁶²

Ayrıca zengin hidrokarbon yataklarına sahip bölgeler, dünyanın güçlü devletleri tarafından ilgilenilmesi zorunlu bölgeler arasında gösterilmiş ve her zaman kontrol altına alınmak istenmiştir.⁷⁶³ Hidrokarbon yatakları, Rusya Federasyonu için de çok önemlidir. Çünkü enerji üretimi ve ihracatı, Rus ekonomisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bütçe gelirlerinin % 40'ını, ihracat gelirlerinin yaklaşık % 50'sini ve endüstriyel üretim değerinin ise % 30'unu tek başına enerji oluşturmaktadır. Günümüzde Rusya Federasyonu, Azerbaycan hidrokarbon kaynaklarını dış pazarlara taşıyan mevcut boru hatlarının geçtiği güzergahlara sahiptir. Jeopolitik alanda, Rusya, petrol endüstrisini geliştirmekle ve bölgedeki enerji ihalelerine kendi şirketlerinin katılımıyla ekonomik ve politik güvenliğini kuvvetlendirmektedir. Rusya'nın enerji stratejisinin ana unsurunu, Hazar bölgesi ülkelerinin hidrokarbon zenginliği oluşturmaktadır.⁷⁶⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, özellikle Hazar Denizi bölgesinde yer alan zengin petrol ve doğalgaz yatakları uluslararası şirketlerin yoğun ilgisine ve milyarlarca dolarlık projelerin devreye girmesine sahne olmuştur. Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan'ın hem petrol hem de gaz rezervleri, bölgede en fazla yatırımı cezbeden önemli potansiyel enerji merkezi olarak öne çıkmıştır. Gürcistan ve Ermenistan'ın ise ispatlanmış rezervler bakımından pek şanslı olmadığı

⁷⁶⁰ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 103.

⁷⁶¹ Doğal gaz; metan (CH₄), etan (C₂H₆) ve propan (C₃H₈) gibi hafif moleküler ağırlıklı hidrokarbonlardan oluşan renksiz, kokusuz ve havadan hafif bir gazdır. Yeraltında yalnız veya petrol ile birlikte bulunabilir. Bkz. Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 129.

⁷⁶² Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 20.

⁷⁶³ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 7.

⁷⁶⁴ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, ss. 122-123.

görülmektedir. Gürcistan, öncelikle Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı ile, daha sonra bu hatta paralel döşenmesi planlanan Şah Deniz Doğal Gaz Hattı'na geçiş ülkesi olarak büyük stratejik önem kazanmaktadır.⁷⁶⁵

Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeopolitik konumu ile Hazar Havzası (Hazar Denizi ve çevresindeki ülkeler), Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Rusya Federasyonu yakın çevresinde yer alan ve Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol⁷⁶⁶ ve doğalgaz kaynakları üzerinde söz sahibi olmak istemektedir.

Hazar Bölgesi'nde sürdürülen güç mücadelesi, sadece enerji yataklarından alınacak payları değil, bu havzada üretilecek enerjiyi dünya pazarlarına taşımanın hangi güzergahlar vasıtasıyla yapılacağı konusunu da içermektedir.⁷⁶⁷

ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Bakan Yardımcısı Stuart Eizenstat'ın 24 Ekim 1997 tarihinde kongrede yapmış olduğu konuşmada, Washington yönetiminin Hazar bölgesine yönelik dış politika hedeflerini beş başlık altında toplamıştır. Bunlar;

- Kafkasya'daki devletlerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin korunması ile demokrasilerinin ve ekonomilerinin gelişmesi,

⁷⁶⁵ Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarında önemli petrol potansiyeli olabileceği değerlendirilmekte ve bu çerçevede BP başta olmak üzere batılı şirketlerin arama çalışması yaptığı bilinmektedir. Bkz. Necdet Pamir, "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü", İdris Bal (ed.), **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004, s. 507.

⁷⁶⁶ Marco Polo, "Seyahatler" adlı kitabında, 1271-1273 tarihlerinde ziyaret ettiği Kuzey İran'ı anlatırken, petrolün, Bakü'de o zamanın koşullarına göre ticari olarak işletilmekte olduğundan bahsetmiştir. Bakü'nün yerleşik bulunduğu Abşeron Yarımadası'nda 1594 yılında 35 metre derinliği olan birinci kuyu kazılmıştır. 1806'da yılında Abşeron Yarımadası'nda 50 adet olan petrol kuyusu sayısı 1821 yılında 120'ye yükselmiştir. 19. yüzyılın sonunda ise Bakü, dünya çapında siyah altın başkenti olarak tanınmıştır. Bu bölgede ilk petrol kuyusu 1847'de Bibi Eybat petrol bölgesinde, Rus mühendis Semenov tarafından sondajlanmıştır. Bkz. Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, ss. 140-141.

⁷⁶⁷ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 8.

- Bu devletler arasındaki ihtilaflara çözüm bulmaya yönelik çalışmaların hızlandırılması,
- Dünya enerji ihtiyacının karşılanması için bölgedeki kaynakların üretime açılması,
- Bölgeye yatırım yapan ABD firmalarına destek sağlanması,
- İran'a yönelik baskı politikasının sürdürülmesi olarak belirlenmiştir.

ABD'nin, 1997 yılında Rusya'nın "yakın çevre" sine yönelik politikasında böylesine radikal bir stratejik değişikliğe gitmesi, Washington ve Moskova yönetimlerini Güney Kafkasya'da rakip güçler haline getirmiştir.⁷⁶⁸

Ermenistan doğal zenginliklerden ve mineral kaynaklardan yoksun bir ülkedir. Enerji üretiminde kullanılan petrol, doğalgaz ve taş kömür madenlerine de sahip değildir ve bu konuda bütünüyle Rusya'ya bağımlıdır. Ermenistan'da petrol rezervleri olmadığı gibi, petrol arıtma tesisleri, petrol yan sanayisi ve petrol boru hattı da bulunmamaktadır. Ermenistan'ın ihtiyacı olan petrol, Gürcistan'ın Batum şehrinde bulunan petrol rafinerisinden demiryolu ve tankerlerle taşınmaktadır. Sovyetlerin dağılmasından sonra Ermenistan'ın günlük petrol kullanımı 48400 varilden 2000 yılında 5000 varile kadar düşmüştür.

Ermenistan hükümeti 1990'lı yıllardan sonra Hazar havzasında gelişen ekonomik kalkınmadan pay almak için fazla istekli olmamıştır. Ancak Ermenistan Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde halletmek niyetinde olsaydı petrol ihtiyacının büyük bir kısmını Azerbaycan'dan karşılayabilir, Hazar Denizi'nden çıkarılan petrol ve doğalgazın Ermenistan üzerinden dünya

⁷⁶⁸ Washington yönetimi "Hazar Havzası Girişimi" politikası gereği, 1997 yılından sonra bölgenin doğalgaz ve petrol gibi yeraltı zenginliklerinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında artık "çok yönlü geçiş" modelini destekleyeceklerini resmen ilan etmiştir. ABD, Rusya'nın "yakın çevre" sindeki etkinliğini kırmak için Azerbaycan ile 1997'de, Gürcistan ile Mart 1998'de ikili askeri anlaşmalar yapmıştır. Bkz. Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", ss. 363-365.

pazarlarına taşınmasını sağlayabilir ve böylece yaşadığı enerji sorununa bir çözüm getirmiş olabilirdi.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan Rusya'ya ekonomik bağımlılıktan kurtulmak için Kafkasya ülkeleri ile işbirliğine önem verilmesi gerektiğini ifade ederek bölgede yaşanan ekonomik gelişmelerin dışında kalmasının hata olduğunu açıklayan bir konuşmada bulunmuştur. Ancak Güney Kafkasya ülkelerinin ekonomik ve siyasi işbirliği yapmalarının, Kafkasya'da kontrolü kaybetmesine neden olacağını bilen Rusya, Ermenistan'ın iç ve dış dinamiklerini harekete geçirerek Petrosyan'ı istifaya zorlamıştır. Koçaryan'ın Ermenistan cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Ermenistan daha çok Rusya yanlısı politika izlemeye başlayarak bölge entegrasyonu dışında kalmayı tercih etmiştir.

Bağımsızlık sonrası ciddi enerji sorunlarıyla karşı karşıya kalan Ermenistan, Rusya ile çeşitli anlaşmalar imzalamasına rağmen aldığı petrol ve doğalgaz ödemelerini zamanında yapamadığından dolayı bu sorunu çözememiştir. Ermenistan enerji bakımından Rusya'ya bağımlıdır.⁷⁶⁹

Günümüzde sanayileşmenin hızla ilerlemesi ve buna bağlı olarak da petrol ve doğal gaz tüketimindeki hızlı artış ve özellikle alternatif enerji kaynaklarının bulunamamış olması, petrol ve doğal gazın önemini daha da artırmıştır.⁷⁷⁰ Soğuk savaş döneminde ve sonrasında, Vladimir Putin'in iktidara geldiği zamana kadar olan süreçte Rusya'nın dış politikası güvenlik üzerine şekillenmiştir. Soğuk savaş sırasındaki ideoloji ve güvenlik rekabetine dayalı ilişkiler, savaşın sona ermesi ile yerini ekonomik temeller üzerine oturan ilişkilere bırakmıştır. 10 Ocak 2000 tarihinde Ulusal Güvenlik Doktrini ve 10 Temmuz 2000'de onaylanan Dış Politika Doktrini ile, Rus dış politikası sadece güvenlik temelleri üzerine kurulu politikasından uzaklaşarak, ekonomik unsurlarında yer aldığı bir dış politika stratejisi

⁷⁶⁹ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası", **Avrasya Dosyası (Enerji Özel)**, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, ss. 250-253.

⁷⁷⁰ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 20.

benimsemiştir. Bu bağlamda, dünyadaki en önemli enerji kaynaklarını topraklarında barındıran Rusya, dış politikasında enerjiye ağırlık vermeye başlamıştır.⁷⁷¹

Moskova, Petrol ve Gaz Diplomasi'si yolu ile Avrupa ve Güney Kafkasya jeopolitiğinde yeni dengeler oluşturma gayreti içerisindedir.⁷⁷² Rusya'nın yeni güvenlik ve dış politika doktrinleri ile resmen öne çıkarılan ekonomik çıkarların, Rusya'nın dış politikasına yansıtılması çerçevesinde, enerji faktörünün avantajlı ve etkin bir duruma getirilmesi Rusya'nın dış politikasında yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Bunun anlamı, Rusya'nın dış politikasında enerji faktörünün en etkin araç olarak önümüze çıkmasıdır.⁷⁷³

Moskova, kendi petrol ve doğal gaz üretiminin dışında, Kafkasya ve Hazar havzası petrolünün üretimi ve taşınmasından alacağı payı da kendi ekonomisine katarak dünya piyasasına girmeye çalışmaktadır.⁷⁷⁴ Hazar havzası petrolünün önemli olmasının nedeni ise, gelişmiş ekonomilerin Ortadoğu petrollerine bağımlılığını önleyebilecek ve dolayısıyla burada meydana gelebilecek olası krizlere karşı alternatif bir ikame rolü oynayabilecek bir potansiyele sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁷⁵

Petrol kaynaklarına sahip ülkeler, ulusal güçlerine, ekonomilerine ve dış politikalarına güç katarken, rakiplerini de daha zayıf bir duruma sokmaya çalışmaktadır. Nitekim Rusya'nın, Azeri petrollerini Batı pazarlarına ulaştıracak petrol boru hattının Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) yolu ile değil, Novorossiysk'den geçmesi için 1993'ten beri verdiği mücadelenin temelinde, petrolün vanasını kendi kontrolünde tutma arzusu bulunmakta idi. Rusya, petrol ihraç yollarını elinde tutarak, petrol ihracatının miktarını kontrol etmeyi ve "*petrolün borsası ilk yüklendiği yerdir*"

⁷⁷¹ Sinem Kara, "Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor", **Cumhuriyet Strateji**, 14 Ağustos 2006, Sayı: 111, s. 5.

⁷⁷² Caşın, **Novgorod Knezliği'nden** ..., s. 739.

⁷⁷³ Nazim Cafersoy, "Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi", 2 Ocak 2006. <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=709>>

⁷⁷⁴ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 272.

⁷⁷⁵ Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", s. 273.

ilkesinden hareketle de fiyatları belirlemeyi hedeflemektedir. Ayrıca Rusya Federasyonu, sadece petrol boru hatlarını elinde bulundurarak dünya petrol arzını etkilemekle kalmayıp, petrolünü ihraç ettiği devletler üzerinde de ekonomik ve siyasi açıdan kontrol sağlamak istemektedir.⁷⁷⁶

4.2. Rusya Federasyonu'nun Enerji Stratejisi

Rusya'nın 2003 yılında son halini alan "2020'ye Rus Enerji Stratejisi"⁷⁷⁷ başlıklı belgesine kadar tutarlı, etkin ve dış politika aracı olarak kullanabilecek bir enerji politikası olduğundan bahsedilemez. İç ve dış siyasal ortamın da bu döneme kadar bu türde bir aracın oluşmasına ve kullanılmasına izin vermediği de söylenebilir. Bu döneme kadar Rusya'da enerji politikası devletin dışında ama aralarında devletin de yer aldığı çeşitli aktörlerce belirlenmiştir. Merkezi bir planlama ve kontrol söz konusu olmamıştır. Bunda Sovyet sonrası dönemin özelleştirme politikaları⁷⁷⁸ çerçevesinde petrol endüstrisinin özelleştirilerek çok başlıklı bir yapıya kavuşturulmuş olması etkindir. Bu bağlamda bölgesel düzeyde belirlenen 11 ayrı şirkete devredilen yapı, merkezi hükümetin kontrolü dışında kalmıştır. Bu dönem enerji şirketlerinin yöneticilerinin, hazineye para aktaran en önemli unsurların yöneticileri olarak hükümet düzeyinde karar alma süreçlerini etkiledikleri hatta belirleyici oldukları bir dönemdir. Rusya içinde yaşanan

⁷⁷⁶ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 109.

⁷⁷⁷ Rus Hükümeti bu girişime Kasım 2000'de başlamıştı. Yeni Enerji Stratejisi enerji sektörünün büyütülmesini öngörmekteydi. Bu büyümede mali olarak enerjiye dayanan Rusya'nın ihracatının yeni piyasalar bağlamında başta Asya-Pasifik ve Kuzeydoğu Asya pazarıyla büyütülmesi hedeflenmekteydi. Bu bağlamda tanımlanan yeni hedefler doğrultusunda 2,5 yıllık bir süreçte şekillendirilen yeni stratejiyle Rusya için kuzey-güney-doğu hatlarında yeni işbirliği çerçevesi ve dış politika yapımı sürecine girildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mitat Çelikpala, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 134, 22 Ocak 2007, ss. 12-13.

⁷⁷⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte, 1991-1999 dönemi arası bir anlamda kapitalizme geçiş süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin tamamen tasfiye edilmesi, hızlı ve geri dönüşü olmayacak şekilde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi için tüm kaynaklar sınırsız ve düzensiz bir şekilde özelleştirilmiştir. Batı tarafından da hararetle desteklenen bu süreç, beraberinde merkezin zayıflaması ve bölgesel yönetimlerin de güçlenmesini getirmiştir. 1998 Krizi'nden sonra başlayan ve Putin'in başkanlığı ile açık bir şekilde ortaya çıkan süreç ise, serbest piyasa ekonomisinin pekiştiği, özellikle petrol ve doğalgaz gibi kaynakların artık devlet tarafından düzenli bir şekilde üretilmesi ve ihraç edilmesinin önem kazandığı, bu kapsamda devletin yeniden örgütlendiği ve merkezileştiği bir süreçtir. Bu sürecin temel belirleyicileri siyasal faktörler (terörizm, ayrılıkçılık vb.) değil, tamamen ekonomiktir. Kaynakların merkezi kontrolü bu sürecin en önemli nedenidir. Bkz. Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", s. 5.

mücadeleler, merkezi devletin etkinliğini yitirmesi, Yeltsin'in etkinlik sağlayamaması bunun neden/sonuçlarıdır.⁷⁷⁹ Yeltsin'in şok tedavi yöntemi (hızlı özelleştirme), yerel yöneticilerin yeni burjuvaziye dönüştüğü, doğal kaynakların yağmalandığı ve milli servetin belirli ellerde yoğunlaştığı, ücretlerin sabit kalıp, fiyatların alabildiğine arttığı ve üretimin adeta durduğu bir ekonomik çöküşü beraberinde getirmiştir. 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz ile Rusya'nın borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, çöküşün dip noktasını oluşturmuş ve kriz, Yeltsin'in 1999 sonunda istifa etmesine neden olmuştur.⁷⁸⁰

Bu sürecin 26 Mart 2000'den itibaren Putin iktidarı ile değişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Putin yönetiminde sarkaç, ademi-merkezileşme ve özelleştirmeden, merkezileştirme ve devletleştirmeye doğru yön değiştirmeye başlamıştır. Özellikle büyük petrol ve doğalgaz şirketleri sistemli bir şekilde devletleştirilmeye başlanmıştır. Doğal kaynaklar üzerinde denetimin merkezileştirilmesinin bir yolu devletleştirmeye, diğer yolu da bölgesel yönetimlerin (cumhuriyetler, eyaletler, vb.) yetkilerinin kısıtlanması, bölgesel yöneticilerin merkeze daha fazla bağımlı hale getirilmesi olmuştur.⁷⁸¹ Enerjiyi dış politika aracı olarak kullanma amacıyla Putin, hala devletin elinde bulunan enerji devi Gazprom'u⁷⁸² yeni politika yapımı sürecinin merkezine oturtarak farklı bir yol izlemiştir. Aynı dönemde çeşitli nedenlerle hızla artan enerji fiyatları (örneğin 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesi sonrasında artan petrol fiyatları), ucuz ve temiz olduğu için kullanımı yaygınlaşan doğalgaz Putin'in izlediği bu politikayı başarılı kılmış ve Moskova'nın enerji konusuna daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur.⁷⁸³ Putin'in Rusya'nın 'oligarklarına'⁷⁸⁴ açtığı ve arkasında başta istihbarat olmak üzere devlet

⁷⁷⁹ Çelikpala, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", s. 12.

⁷⁸⁰ Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", s. 4.

⁷⁸¹ Taymaz, "Kafkasya, Rusya, Federalizm", ss. 4-5.

⁷⁸² Rus şirketi olan Gazprom, dünyada bilinen doğalgaz rezervlerinin % 23,5'ini tek başına kontrol etmektedir. Ayrıca Rusya'nın doğalgaz rezervlerinin % 70'ini ve üretiminin de % 94'ünü elinde bulundurmaktadır. Bkz. Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, s. 127.

⁷⁸³ Çelikpala, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", s. 12.

⁷⁸⁴ Rusya'da 1990'lı yıllardan sonra özelleştirmelerle zengin olan işadamlarına 'oligark-oligarh' denilmektedir. Rusya'nın önde gelen oligarkları arasında Mikhail Khodorkovski, Boris Berezovski, Vladimir Goussinski bulunmaktadır.

bürokrasisinin desteğini de aldığı mücadele sonucunda devletin enerji sektöründe kontrolü yeniden eline almaya başladığı görülmektedir.⁷⁸⁵

Putin'in ülkesinde yaşanan sorunlara olan yaklaşımı, kendisinden sonra gelecek olanı da aynı çizgide yürütecek etkiye sahip bir kamuoyu desteği kazanmasına vesile olmuştur. Rusya'daki mevcut durumu güçlendiren istikrar ve ekonomik büyüme, Rusya'nın uluslararası arenada tekrar önemli aktör konumuna getirmiş ve Rusya'nın kendi bölgesine yönelik geleneksel çıkarlarını ve politikalarını da tekrar gündeme getirmesini sağlamıştır. Bush yönetiminden üst düzey bir yetkili, "SSCB'nin bölünmesinden sonra etkinliğini kaybeden Rusya'nın, Putin'in politikalarıyla geri döndüğünü ve güçlendiğini, bunun dünyanın geri kalanı için ne anlama geldiğini iyi düşünmek gerektiğini" belirtmiştir.⁷⁸⁶

Rusya'nın Gürcistan'ı kendi etki alanı içinde tutma isteğinin, Kafkas petrolünün ve doğal gazının uluslararası pazarlara ihrâcını kontrol etme isteğinden ayrı düşünülmemeyeceği, yaygın olarak paylaşılan bir kanıdır. Moskova, Rusya topraklarına uğramadan geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasına başından bu yana karşı çıkmıştır. Rusya'nın bu projeye itiraz etmesinin başlıca nedeni bu boru hattının Hazar petrol ve doğal gazının transit yolları üzerindeki Rusya tekeline zayıflatacağı gerçeğidir. Moskova aynı zamanda bu yolla Hazar bölgesindeki devletlerin kendi ekonomilerini Rusya'dan bağımsız olarak geliştirmelerinden de çekinmektedir.

Bu bağlamda, Gürcistan'ın stratejik önemi Doğu-Batı enerji koridoru üzerindeki kilit önemde stratejik bir aktör olarak, Rusya'nın Hazar petrol ve doğal gazının taşınması üzerindeki tekeline zayıflatabilecektir. Ancak, Gürcistan'ın ekonomik ve sosyal sorunları ve aynı zamanda Rus gaz ürünlerine olan bağımlılığı, onu Rusya karşısında baskılara açık hale getirmektedir. Rusya, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına Gürcistan'ın desteğini azaltmak için, Gürcistan'ın uzun vadeli

⁷⁸⁵ Çelikpala, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", s. 12.

⁷⁸⁶ J.F.O. McAllister, "Russia's New World Order", *Time*, 10 July 2006, s. 20.

çıklarlarının Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasında değil, Rusya'nın Gürcistan'a kesintisiz sağlayacağı enerjide olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Bu stratejiye dayanarak, Moskova Gürcistan'ın Rus gaz sevkıyatına olan bağımlılığını manipüle etme politikasını yoğunlaştırmıştır. Rusya bu çerçevede 2000 yılı Aralık ayından bu yana cumhuriyete sağladığı doğalgazı periyodik olarak kesmektedir. Tiflis'in en önemli elektrik tedarikçisine teslimatta gerçekleşen bu doğalgaz kesintileri elektrik kesintilerine sebep olmaktadır. Sonuç olarak, bu politika Gürcistan'da çok önemli bir enerji krizinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Gerçi Moskova bu kesintilere neden olarak Gürcistan'ın ödemediği faturaları gösterse de, asıl neden daha ziyade Rusya'nın Gürcistan'ın gaz sevkıyatını kontrol altında tutmak gibi bir politik motivasyondan kaynaklanmaktadır. Moskova'nın Sovyet-sonrası diğer cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde olduğu gibi, Gürcistan'a karşı da Rusya'nın taleplerini kabul etmediği takdirde doğal gaz vermeyeceğini ve elektrik kesintilerinin olacağını ima etmektedir. Fakat Rusya'nın uyguladığı enerji politikası Gürcistan halkının giderek daha çok Rusya karşıtı olmasını sağlamaktadır.⁷⁸⁷ Rusya politikacıları, Kremlin'in, her yönden kendisinden daha güçlü olan ve bunu dengede tutmak için çaba gösteren ABD'yi, hala geleneksel düşman olarak görmektedirler.⁷⁸⁸

Yaklaşık 45 trilyon metreküplük gaz rezerviyle dünyanın en büyük gaz üreticisi ve ihracatçısı olan Rusya, bu avantajını ekonomik olduğu kadar siyasi bir silah olarak da kullanmaktadır. Rusya'nın diğer ülkelerle ikili görüşmelerinde, enerji faktörü ön planda yer almaktadır. Enerji faktörü diğer ülkelerle yapılan müzakerelerde, sınır sorunundan, askeri üsler konusuna, ikili ticaret ilişkilerinden, entegrasyon konularındaki görüşmelere kadar etkin bir ikna unsuru olarak kullanılmaktadır. Rusya Federasyonu, bağımsızlıklarını ilan eden eski Sovyet cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu'nun istemediği dış politika uygulamalarına yöneldiklerinde, elektrik ya da gazlarını keserek, bazen de petrol ya da gaz ihraç

⁷⁸⁷ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?".

⁷⁸⁸ McAllister, "Russia's New World Order", s. 20.

yollarını teknik gerekçelerle engelleyerek yola getirmeyi önemli bir dış politika aracı olarak kullanmıştır.⁷⁸⁹

Ocak 2006'da, Rusya'nın Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazın fiyatını arttırması sonucunda çıkan anlaşmazlık üzerine Rusya doğal gaz vanalarını kapatmıştır. Bu tutum enerji unsurunun Rus dış politikasında ne kadar önemli bir araç olduğunu göstermektedir.⁷⁹⁰

Rusya Birleşik Enerji Sistemleri şirketi, Kasım 2006 ayı ortalarında Azerbaycan'a 2007 yılından itibaren elektrik ihracatını 300 megavattan 60 megavata indirmeyi planladığını bildirmiştir. 'Azerenerji' şirketi Başkan yardımcısı Marlen Askerov ise bu haberin Azeri tarafını yeni kaynaklar aramaya mecbur bıraktığını ifade etmiştir.⁷⁹¹

Diğer taraftan Abhaz yönetimi tarafından Gürcistan'ın Kodori Vadisi'ndeki Gürcü "askeri birlikleri" ni geri çekmemesi halinde Enguri Hidroelektrik Santrali'nin faaliyetini durduracakları yönünde açıklama yapılmış, Gürcistan hükümeti ise Kodori'de askeri birlik bulunduğu iddialarını reddederek bölgede sadece polis birliklerinin konuşlu olduğunu ifade etmiştir. Abhaz yönetiminin bu tehdidinin arkasında ise Rusya'nın olduğu görüşü ağır basmaktadır. Ayrıca Gürcistan'a Rusya'dan elektrik sağlayan ve yine Abhaz yönetiminin kontrolü altındaki bölgeden geçen iletim hattının da Abhaz tarafının müdahalesine açık olduğu, bu yönde bir gelişmenin tüm Gürcistan'ın elektriğinin kesilmesi riskini gündeme getirmekte ve bu durum tedirginlik yaratmaktadır.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Necdet Pamir, İlyas Kamalov, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", **Stratejik Analiz**, Şubat 2006, Sayı: 70, s. 20.

⁷⁹⁰ Kara, "Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor", s. 5.

⁷⁹¹ Sergey Kulikov, Viktoriya Panfilova, "Uskorenie na Zapad", **Nezavisimaya Gazeta**, 05.12.2006.

⁷⁹² Gürcistan ve Abhazya'nın ortak sahipliğinde bulunan, ancak Abhaz kontrolü altındaki bölgede yer alan Enguri HES, Gürcistan'ın elektrik ihtiyacının yüzde 40'ını karşılamaktadır. Bkz. M.

Alkhazashvili, "Enguri hydroelectric power plant as political lever", (Translated by Diana Dundua), **The Messenger**, 10 January 2007.

<http://www.messenger.com.ge/issues/1272_january_10_2007/eco_1272_1.htm>

Azerbaycan-AB enerji anlaşmasından rahatsız olan Rusya, Avrupa ve Güney Kafkasya pazarında kendisine rakip olabilecek Azerbaycan'a çeşitli baskılar yapmaktadır. Rusya'nın Azerbaycan'a baskı yapmasının temel nedeni, ileride ortaya çıkabilecek bir rakibi şimdiden susturmaktır. Rusya yetkililerine göre, Azerbaycan Rusya'dan ucuza aldığı doğalgazı kendi iç tüketiminde kullanmakta, kendi doğalgazını ise dışarıya satarak siyasi itibar kazanmaktadır. Ayrıca Azerbaycan, Rus doğalgazına alternatif olarak Moskova'ya rakip olmaktadır. Rusya 2007 yılından itibaren Azerbaycan'a sattığı doğalgazın miktarını düşürür ve fiyatını artırırsa Azerbaycan, Rusya'ya rakip olabileceğini yitirecektir. Hatta elektrik enerjisinin de fiyatını artırır ve miktarını azaltırsa Azerbaycan, enerji ihtiyacını karşılamak için Rusya'ya daha da muhtaç duruma gelecektir. Ancak Rusya böyle bir hamle ile enerji piyasasında puan toplamak isterken puan kaybetmiştir. Daha da önemlisi Rusya'nın enerjiyi kullanarak siyasi baskı yapma politikası Güney Kafkasya'da yeni bir istikrarsızlığa neden olacaktır.⁷⁹³

Enerji baskısı ile siyasi bir sonuç elde etmek isteyen Rusya, Azerbaycan'dan beklemediği bir yanıt almıştır. Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun 1 Aralık 2006'da kışa hazırlık çerçevesinde yaptığı toplantıda İlham Aliev, Rusya'nın doğalgaz ve elektrik enerjisinin fiyatını yükseltmesi durumunda, Azerbaycan'ın da Bakü-Novorossiysk Boru Hattı'na petrol akışını durdurabileceğini açıklamıştır.⁷⁹⁴ Azeri yetkililer, Rus doğalgazının elektrik üretiminde kullanıldığını, doğalgaza zam yapılması halinde bu amaç için kendi fuel oillerini kullanmak zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir. Novorossiysk'e Kazakistan'dan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu vasıtasıyla da 28 milyon ton petrol sevk edilmektedir.⁷⁹⁵

⁷⁹³ Cavid Veliev, "Kafkaslarda Enerji Mücadelesi", **Cumhuriyet Strateji**, 18 Aralık 2006, Sayı 129, s. 14.

⁷⁹⁴ Rusya'nın kontrolünde olan Bakü-Novorossiysk'den petrol taşımak, Azerbaycan'a her varilde 12 dolar daha pahalıya mal olmaktadır. 2005 yılında Bakü-Novorossiysk'den 4.13 milyon ton petrol sevk eden Azerbaycan, Bakü-Supsa ile kıyaslandığı zaman yaklaşık 300 milyon dolar zarar etmiş durumdadır. Azerbaycan bu bedeli hem BTC'nin tam olarak faaliyete geçmemesi nedeni ile hem de Rusya ile siyasi ilişkileri korumak adına ödemiştir. Bkz. Veliev, "Kafkaslarda Enerji Mücadelesi", s. 15.

⁷⁹⁵ Kulikov, Panfilova, "Uskorenie na Zapad".

Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini her zaman dengede tutmaya çalışmaktadır. İlham Aliiev'in iktidara geldiği günden bu yana Rus-Azeri ilişkilerinde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerine dikkat etmesinin temel düşüncesi ise Rusya'nın Ermenistan yanlısı politikalarını dengelemektir. Fakat Moskova'nın baskılarına karşı, Bakü'nün sert önlemler alabileceği işaretini vermesi Azerbaycan'ın kendine güveninin artması ve işgal edilmiş topraklarının geri alınmasında Rusya'ya bağladığı ümitlerinin tükenmesi anlamına gelmektedir. Rusya'nın Güney Kafkasya'da aynı kaderi paylaşan iki devlete karşı aynı anda cephe açması ise Azerbaycan-Gürcistan arasında dayanışmanın daha da artmasına neden olmuştur.⁷⁹⁶

Rusya-Gürcistan-Azerbaycan çarpışmasında en ağır darbeyi Moskova'nın Güney Kafkasya'daki stratejik ortağı Ermenistan alacaktır. Azerbaycan topraklarını işgal etmesi nedeniyle doğu enerji yollarının kapanması Ermenistan'ı Rus doğalgazı için transit ülke olan Gürcistan'a muhtaç etmiş durumdadır. Rusya Gürcistan'a baskı uygulayınca Gürcistan üzerinden Ermenistan'a doğalgaz vermesi zorlaşmaktadır. Bu durumda Ermenistan, Rusya'dan uzaklaşarak, İran doğalgazına yönelmek durumunda kalmaktadır.⁷⁹⁷

Rusya yönetimi 15 Ocak 2007 tarihinden itibaren yabancıların perakende ticaretle uğraşmasını yasaklamaktadır. Bunun neticesinde bu alanda çalışan yüz binlerce Azeri işlerini kaybedecektir. Ülkelerine dönmek zorunda kalacak olan bu kişiler Azerbaycan'da sorun yaratacaktır.⁷⁹⁸

Rusya Başbakanı Mihail Fradkov 4 Aralık 2006'da Bakü'ye yaptığı ziyarette; 2007 yılında Rusya'nın Azerbaycan'a satacağı doğalgaz ve elektrik enerjisinin fiyatı ve miktarı ile Rusya'nın göçmen işçiler ile ilgili çıkardığı yasanın Rusya'da bulunan 2 milyon Azerbaycanlı göçmen işçiye olan olumsuz etkisinin nasıl azaltılması gerektiği konularına değinmiştir. Mihail Fradkov; "Biz seviniyoruz ki, 2007 yılından

⁷⁹⁶ Veliev, "Kafkaslarda Enerji Mücadelesi", s. 14.

⁷⁹⁷ Veliev, "Kafkaslarda Enerji Mücadelesi", s. 14.

⁷⁹⁸ Kulikov, Panfilova, "Uskorenie na Zapad".

itibaren Azerbaycan'ın enerji üretimi kendi iç tüketimini karşılayacaktır. Fakat bu Rusya ve Azerbaycan arasında enerji ilişkilerinin bozulmasına neden olmamalıdır” açıklamasında bulunmuştur. Bu açıklama, Rusya'nın geri adım attığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁹⁹

Avrupa Birliği ise Rusya'nın enerji kısıtlama uygulamalarına karşı, Rusya'dan Enerji Şartı prensiplerine yönelik adımlar atmasını istemekte ve bunun karşılığında para, teknoloji ve Avrupa enerji piyasasının Rusya şirketlerine açılması gibi teşvikler sunmaktadır.⁸⁰⁰ Rusya'nın, doğal enerji kaynaklarını açığa çıkarmak ve bu kaynakların ticaretini yapabilmesi için Avrupa Birliği'nin mali ve teknolojik desteğine ihtiyacı bulunmaktadır.⁸⁰¹ Batı, enerji için giderek Rusya'ya daha fazla bağımlı olmaktan endişe duymaktadır. Rusya ise, Avrupa pazarının elini kolunu bağlamak istemektedir. Bu, petrol ve doğalgaz taşıyan boru hatlarını kontrol etmenin de ötesinde bir durum yaratmakta, bu çerçevede, rafineriler ve perakende mazot satışı gibi enerji işlerini ve Orta Asya ile Hazar Denizi çevresinde yeni beliren enerji zengini rakiplerin sahneye çıkmasını da engellemeyi içermektedir.⁸⁰²

Sovyetlerin dağılmasıyla yeni bir şekillenme sürecine giren Avrasya bölgesi petrol ve gaz piyasasındaki rekabetin merkezi haline gelmiştir. 1998 yılında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney Kazakistan'da petrol şirketlerinin katıldığı bir konferansta “tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum” ifadesini kullanmıştır.⁸⁰³

Hazar Havzasının, petrol ve doğalgaz rezervleri açısından zengin bir potansiyele sahip olması, başta denize kıyısı olan Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ile bütün uluslararası toplumu yakından

⁷⁹⁹ Veliev, “ Kafkaslarda Enerji Mücadelesi”, s. 15.

⁸⁰⁰ Jeff Mason, “EU Dangles Rewards for Energy Pact”, **The Moscow Times**, 11 July 2006, s. 5.

⁸⁰¹ Kara, “Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor”, s. 5.

⁸⁰² Owen Matthews, “The politics of pipelines”, **Newsweek**, 03 July 2006.

⁸⁰³ Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, **Panorama Dergisi**, Şubat 2004, Sayı: 1, s. 3., <www.panoramadergisi.com>

ilgilendirmektedir. SSCB'nin çöküşü sonrasında Hazar çevresindeki istikrar arayışları, yerini rekabet ve çatışma ortamına bırakmıştır.

Avrasya bölgesinde, denize çıkışı olmayan büyük bir su kütlesi olan Hazar Denizi, son yıllarda bölgesel aktörlerin karşı karşıya geldikleri bir bölge olmuştur. Sorun Hazar'ın deniz mi, göl mü sayılacağı ve hangi uluslararası normların uygulanacağıdır.⁸⁰⁴

4.3. Rusya Federasyonu'nun Hazar Politikası

Hazar'ın statüsünün belirlenmesi sürecinde önemli bir role sahip olan Rusya, Hazar Bölgesi'ne oldukça önem vermektedir. Başlangıçta Hazar konusunda Azerbaycan'a baskı yapmak suretiyle bir ivme kazanacağını düşünen Rusya Federasyonu'nun Hazar politikası, Putin'in iktidara gelmesi sonrasında değişikliğe uğramıştır. Rusya'nın dış politikasında özellikle de eski SSCB mekanındaki politikasında enerjinin temel unsur haline geldiği, Putin'in 21 Nisan 2000'deki Rusya Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı sonrasında yaptığı açıklamada ortaya çıkmıştır. Putin, yaptığı açıklamada "partnerlerinin Hazar Bölgesi'nde çok aktif olduklarını ve kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini" belirtmiştir.

Bu açıklama sonrasında 1999 yılından itibaren Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı görevini yürüten Viktor Kalyujniy, 31 Mayıs 2000'den itibaren Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Devlet Başkanı'nın Hazar Özel Temsilcisi olarak atanmıştır. Bu atama, Putin'in Hazar Bölgesi'ne verdiği önemi göstermektedir. Kalyujniy, bu göreve atanması sonrasında düzenli olarak Bakü'yü ziyaret etmiş ve Hazar sorununu Rusya'nın bakış açısı çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Kalyujniy, sürekli olarak Hazar'da statü sorununun bir an önce çözülmesi ve bu konuda geç kalınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁰⁵

⁸⁰⁴ Hakan Kantarcı, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 72-73.

⁸⁰⁵ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji...**, ss. 247-248.

Hazar Havzası'nda varlığı kanıtlanmış petrol rezervi 15-40 milyar varil, tahmin edilen petrol rezervi ise 70-150 milyar varildir. Petrol haricinde ise, varlığı kanıtlanmış rezerv olarak 6.7-9.2 trilyon metreküp, tahmin edilen rezerv olarak ise 8 trilyon metreküp doğalgaz bulunmaktadır. Bölgeye yapılan yabancı yatırımların aynı şekilde devam etmesi ve çıkartılan petrolün uygun şartlarda ihraç imkanlarının sağlanması halinde, Hazar Havzası'ndaki petrol rezervinin, 2010 yılında 3.9 milyon varil/gün ve doğalgaz miktarının da 201 milyar metreküp/yıla ulaşacağı değerlendirilmektedir.⁸⁰⁶

Rusya, Hazar'ın deniz statüsünde olmadığını, kapalı bir göl olduğunu iddia etmekte olup, 5 Ekim 1994'de, Hazar'da tek taraflı eylemleri tanımayacağı yönünde, bir açıklama yapmıştır. Azerbaycan, Hazar'ın deniz olduğunu, kıyı ülkeler arasında her devletin kendisine ayrılan sektörü kullanmasını, Rusya Federasyonu ise, Hazar'ı göl kabul ederek karasuların düzenlenmesi, diğer alanların ve enerji kaynaklarının ortak kullanılması görüşlerini savunmakta, ayrıca Hazar Denizi'nin kıyıdaş beş ülke (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, İran, Azerbaycan) arasında eşit paylaşımını istemektedir.⁸⁰⁷

Gazprom önderliğindeki Baltık Boru Hattı konsorsiyumu için çalışan Almanya eski Başbakanı Gerhard Schröder, Avrupa'nın enerji ortağı olarak Rusya'dan başka bir seçeneği olmadığını belirtmiştir. Bazı Avrupa ülkelerinin ya da şirketlerinin Rusya ile anlaşma imzalamaya başlaması ise ABD'yi endişelendirmiştir. Söz konusu anlaşmalar, Avrasya kıtasındaki siyasi manzarayı da belirleyecektir. Gazprom sözcüsü Sergei Kuprianov'a göre, Rusya ve Avrupa'nın ticari çıkarları birbirine geçtikçe, her iki taraf da karşı karşıya gelmekten kaçınacaktır.⁸⁰⁸

Rusya Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada, Almanya'nın Baltık Denizi'nin altından geçecek boru hattı projesine dahil olarak Rus doğalgazına çok fazla bağımlı hale geleceği yönünde ABD tarafından dile getirilen muhalefetin,

⁸⁰⁶ Kantarcı, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, ss. 72-73.

⁸⁰⁷ Kantarcı, **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, ss. 73-74.

⁸⁰⁸ Owen Matthews, "The politics of pipelines", **Newsweek**, 3 July 2006.

Avrupa'nın enerji güvenliği konusunda duyulan kaygıdan değil, ABD'nin "iyi boru hattı Rusya'nın etrafından dolaşan boru hattıdır" şeklindeki anlayışından kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁸⁰⁹

Gürcistan'ın Rus askeri üslerini tahliye ettirmesi, NATO'ya üyelik çabaları, Çeçen savaşçıları desteklemesi ve Rusya'yı emperyalizmle suçlaması gibi hususlar, Rusya ile Gürcistan'ı zaman zaman karşı karşıya getirmektedir.⁸¹⁰ Gürcistan Etnik Sorunların Çözümünden Sorumlu Devlet Bakanı Georgi Haindrava, Nisan 2006'da yaptığı Türkiye ziyaretinde, İran doğalgazının Gürcistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması projesi konusuna ilişkin olarak "Stratejik ortaklarımız olan ABD ve Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket etmeyiz. Ama Rusya'ya doğalgaz konusundaki bağımlılığımızı ortadan kaldırmak için İran'dan kendi tüketimimiz için doğalgaz alabiliriz" açıklamasında bulunmuştur.⁸¹¹

Diğer taraftan Gürcistan, Rusya'nın gelecek 25 yıl içinde Gürcistan'a uygun fiyatlardan gaz satması ve Gürcistan üzerinden Ermenistan'a ihraç edilen gazın bir kısmının Gürcistan'a bırakılması durumunda, ülke içindeki gaz ana borularını Gazprom'un kontrolüne teslim edebileceğini belirtmiştir. ABD yönetimi ise buna karşı çıkmıştır.⁸¹²

Rusya'nın, kendi yörüngesinden uzaklaşıp Batı ve ABD'yle yakınlaşan Azerbaycan'a fiyat artışı yapmaması ne kadar ters olarak değerlendirilse de bugüne kadar Rus gazına ihtiyacı olan Azerbaycan, özellikle Şah deniz sahasındaki gaz üretimine bağlı olarak, ithalatçı ülke konumundan çıkıp, ihracatçı ülke konumuna geçmektedir. Dolayısıyla, burada Rusya'nın fiyat üzerinden oynayabileceği bir alan kalmamıştır.

⁸⁰⁹ Neil Buckley, "Georgia faces big increase in Russia gas price", **Financial Times**, 3 November 2006.

⁸¹⁰ Pamir, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", s. 23.

⁸¹¹ Araz Aslanlı, "Tiflis'in Çelişkisi", **Cumhuriyet Strateji**, 8 Mayıs 2006, Sayı: 97, s. 16.

⁸¹² Pamir, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", s. 24.

Her ne kadar Ermenistan, Rusya'yı rahatsız edecek bir politika izlemese de, Gazprom'un fiyatları artırmak istediği ülkeler arasında Ermenistan da bulunmaktadır. Rusya, Ermenistan'a ihraç ettiği gazın bin metreküpü için 110 Dolar istemiş, ancak Ermenistan'daki bütün gaz sistemini Rusya'nın kontrolüne vermesi durumunda gazı eski fiyattan alabileceğini belirtmiştir. Nitekim, 22 Ocak 2006 tarihinde Moskova'da bulunan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Moskova'nın teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Neticede Rusya, İran-Ermenistan boru hattının da yüzde 45'ine sahip olmuş ve böylece İran gazının Gürcistan, Ukrayna ve Avrupa'ya ihracatını kontrol altına alma yönünde önemli bir adım atmıştır.⁸¹³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın temel gelir kaynağı Bakü havzasındaki hidrokarbon rezervleri olmuştur. 1994'te Ermenistan ile ateşkes imzalanmış olması ve Haydar Aliev'in özelleştirme girişimleri, yabancı yatırımları ülkeye çekmiş ve ekonomiye ivme kazandırmıştır. Yüzyılın anlaşması olarak anılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı aracılığıyla Hazar havzasının kaynakları uluslararası pazara ulaştırılacaktır. Böylelikle, başta Azerbaycan olmak üzere üretici ve ev sahibi ülkeler de gelir elde edecektir.⁸¹⁴

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı Gürcistan'dan geçmektedir. Boru hatları konusunu sadece ekonomik açıdan değerlendirmek yanlış olur. Çünkü boru hatlarının ekonomik olduğu kadar stratejik boyutu da önemlidir.⁸¹⁵

Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli 13 Aralık 2006'da katıldığı bir konferansta, Gürcistan'ın enerji arz kaynaklarını çeşitlendirmeye yönelik bir politikası olduğunu, Güney Kafkasya Enerji koridorunu 2007'de hayata

⁸¹³ Pamir, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", ss. 24-25.

⁸¹⁴ Ece Aksop, "Azerbaycan, Türkiye'nin Yarasına Merhem Olabilir mi?", **Stratejik Analiz**, Şubat 2006, Sayı: 70, s. 25.

⁸¹⁵ Yelda Demirağ, "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005, s. 147.

geçirebilmeyi arzu ettiklerini, bunun sadece petrol değil doğalgazı da kapsayacağını, Moskova'nın hoşuna gitmese de bunun başarılması gerektiğini, Azeri-Ermeni ihtilafının projenin tamamlanmasını geciktirdiğini, bu nedenle Rusya'nın tek seçenek olarak kalmaya devam edeceğini ifade etmiştir.⁸¹⁶

Azerbaycan'ın Şahdeniz havzası doğalgazını Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak hattın, Avrupa'ya da ulaştırılması planlanmaktadır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı, batılı ülkelerin ve Türkiye'nin enerjide Rusya'ya bağımlılığını azaltacak bir enerji koridoru olması yolunda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Söz konusu gelişmeler, Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının yüzde 45'ini karşılayan Rusya'yı rahatsız etmektedir. Gürcistan'a metreküpü 110 dolardan doğalgaz satan Rusya'nın gaz şirketi Gazprom'un 2007'den itibaren fiyatı 230 dolara çıkaracağını açıklaması üzerine, Tiflis söz konusu fiyatı kabul etmemiştir. Bu durumda Azeri doğalgazını taşıyacak Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı Gürcistan'ın da umudu haline gelmiştir. Ayrıca Bakü ile Moskova arasında fiyat pazarlığı devam ederken, Gazprom sözcüsü Sergey Kuprianov tarafından, Azerbaycan'a satılan doğalgazın 2007'den itibaren 4,5 milyar metreküpten 1,5 milyar metreküpe indirileceği açıklaması dikkat çekicidir.

Moskova, Azerbaycan'a verdiği elektriği 2007'de yüzde 80 oranında azaltabileceğini ve elektriğin fiyatını yüzde 13 arttırmak istediğini belirtmiştir. 2005 yılında Rusya ile enerji krizi yaşayan Avrupa Birliği (AB)'nin Moskova'ya bağımlılığını azaltmak için en önemli alternatifini, BTE yoluyla Avrupa'ya gaz taşıyacak Türkiye-Avusturya projesi (Nabucco)'dir.

Nabucco projesinin Rusya'nın enerjideki gücünü kıracağı değerlendirilmektedir. 2005 yılında Ukrayna'da yaşanan Batı yanlısı "Turuncu

⁸¹⁶ Zurab Nogaideli, "Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges", 13 December 2006. <<http://www.sais-jhu.edu/insider/calendar2.html>>

Devrim” sonrasında Rusya, zam isteğini Kiev’in kabul etmemesi üzerine, vanaları kapatmış ve AB’yi telaşlandırmıştı. AB, Rusya’nın enerji pazarını yabancı yatırımcıya açacak enerji anlaşmasını imzalamasını istemekte, Moskova ise enerjide devlet kontrolünün sürmesinde ısrarcı davranmaktadır.⁸¹⁷

2005 yılı sonundan itibaren Rusya’nın Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Beyaz Rusya, Azerbaycan gibi eski Sovyetler Birliği ülkelerine sattığı doğalgazın fiyatını artırması ve bu ülkelere giden doğalgaz akışını aralıklarla kesmesi, ayrıca dünya petrol rezervlerinin yüzde 60’ının bulunduğu Ortadoğu’da istikrarsızlığın artması sonucunda enerji güvenliği konusunda AB’nin Azerbaycan’a yönelik ilgisi artmıştır.

7 Kasım 2006’da Brüksel’i ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliev, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB yetkilileriyle görüşmüş ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ile Azerbaycan-AB Enerji İşbirliği Memorandumu’nu imzalamıştır.

Bu anlaşma, AB’nin enerji konusunda Rusya tekeline son vermek için alternatif hatlar ve kaynaklar arayışının devamı niteliğinde bir anlaşma olmasının yanı sıra AB’nin Azerbaycan’a olan ilgisinin her alanda artmasına neden olacaktır. Azerbaycan açısından ise, Batı ile entegrasyon stratejisinin önemli bir parçası görülmektedir.

Azerbaycan-AB Enerji İşbirliği Memorandum’unun maddelerinde;

- Tarafların enerji piyasaları arasında yakınlaşma sağlamak için Azerbaycan’ın elektrik ve doğalgaz yasalarının AB enerji yasaları ile uyumlaştırılması,

- Azerbaycan’dan ve Hazar Havzası’ndan Avrupa’ya uzanacak enerji boru hatlarının güvenliğinin artırılması,

⁸¹⁷ Zeki Tezer, “Enerjide engebeli koridor”, *Cumhuriyet*, 27.11.2006, s. 12.

- Enerji alanında teknolojik işbirliğinin artırılması,
- Çok yönlü enerji talebinin yönetilmesi siyasetinin geliştirilmesi,

hususları yer almaktadır.⁸¹⁸

Anlaşmanın şartları dikkate alındığında, AB'nin Azerbaycan'a yönelik ilgisinin tek nedeninin Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları olmadığı, bunun yanında Azerbaycan'ın Orta Asya enerji kaynakları için transit ülke konumunda olmasının da rol oynadığı görülmektedir.⁸¹⁹

Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanı Natig Aliyev'in "Ana hedef Şahdeniz yatağının ikinci aşamasını geliştirdikten sonra, Avrupa iç tüketiminde Azerbaycan doğalgazının kullanılmasını sağlamaktır." sözleri ise Azerbaycan'ın enerji stratejisinde yeni hedefinin AB iç piyasası olduğunu göstermiştir.⁸²⁰

Rusya, Azerbaycan'a ihraç ettiği doğalgazın fiyatını 110 dolardan 230 dolara çıkaracağını açıklayınca, Bakü'de Novorossiysk hattı üzerinden petrol sevkiyatını durdurabileceğini açıklamıştır. "Zarar verme" deyimini başka alanlarda olduğu gibi politikada da geçerlidir. Örneğin, Rusya'nın doğalgaza zam yapması üzerine Tiflis, İran'dan doğalgaz almak istemiştir.⁸²¹ Bu olay Azerbaycan ve Güney Kafkasya için bir dönüm noktasıdır. Azerbaycan, Rusya ile pragmatik ve pazar ekonomisine dayalı ilişkiler içerisinde olmak istemekle birlikte bağımsız bir devlet olarak da ulusal çıkarları temelinde politika yürüttüğü görülmektedir.⁸²²

⁸¹⁸ Cavid Veliev, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", **Cumhuriyet Strateji**, Sayı: 126, 27 Kasım 2006, s. 16.

⁸¹⁹ Veliev, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", s.16.

⁸²⁰ Veliev, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", s.17.

⁸²¹ Boris Yunanov, "Kontrmeri Aliyeva i Uroki Kazakhskogo", **Noviye İzvestia**, 05/12/2006.

⁸²² Elmar Mammadyarov, "Protect Us Against Bullies", **The Wall Street Journal**, 19 January 2007.

Azerbaycan petrol alanında yeterli olsa da doğalgaz alanında ithalatçı ülkedir ve doğalgazının büyük bölümünü Rusya'dan ithal etmektedir. Dünyanın birinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi Rusya, hem kendi doğalgazını, hem de Orta Asya'dan ucuz fiyata aldığı doğalgazı Avrupa piyasasına satarak ekonomik ve siyasi güç kazanmaktadır.⁸²³

Haydar Aliev'in enerji stratejisindeki başarısının temelinde dış dengelerin korunması politikası bulunuyordu. Bu bağlamda Azerbaycan 1993 yılından günümüze kadar denge politikasını devam ettirdi. Nitekim, Azerbaycan, Avrupa ile enerji ilişkilerini geliştirirken, Rusya'yı da göz ardı etmemektedir. İlham Aliev'in 7-8 Kasım 2006 tarihlerinde Brüksel'e yaptığı ziyaretten sonra, 9 Kasım 2006'da gerçekleştirdiği Moskova ziyareti ve bu kapsamda Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmesi, Azerbaycan'ın dengeli dış politika stratejisini korumakta kararlı olduğunun bir göstergesidir.⁸²⁴

19. yüzyıldan itibaren hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak ve taşıma güzergahlarını kontrol altında bulundurmaya büyük devletlerin temel amaçları arasında olmuştur.⁸²⁵

Azerbaycan'da ülkenin toprak bütünlüğünü korumak, halkın refah seviyesini yükseltmek ve demokrasiyi yerleştirmek gibi problemlerin hidrokarbon rezervlerinden elde edilen gelirle çözümleneceği düşünülmüştür. Sovyet teknolojisinin yetersiz olmasından dolayı işletilemeyen hidrokarbon yataklarının büyüklüğü, Azerbaycan'ın "Kafkaslardaki Kuveyt" olarak isimlendirilmesine neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen, petrol zengini ülkede nüfusun % 40'ı hala yoksulluk sınırının altındadır. Hatta Bakü de dahil olmak üzere, ülkede zaman zaman enerji sıkıntısı yaşanmaktadır. Bunun nedeni, devletin gelirlerini arttırmak amacıyla uluslararası pazara hidrokarbon arzını arttırması ve dolayısıyla iç pazarı ihmal etmesidir.

⁸²³ Veliev, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", s.17.

⁸²⁴ Veliev, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", s.17.

⁸²⁵ Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu", s. 1.

Bütçenin hidrokarbona olan bağımlılığının bir diğer nedeni de, vergi sisteminin düzgün işlememesidir. Devlet, vergi gelirleri yerine hidrokarbon gelirlerini tercih ettikçe, dışarıda uluslararası piyasalara bağımlı hale gelmekte, içeride ise gittikçe otokratikleşmektedir. Bu noktada devlet, gelir için uluslararası piyasalara tabi olması nedeniyle bağımlılaşmakta, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) aracılığıyla rezervler üzerinde münhasır bir yetki kullanıldığı için merkezileşmekte, ayrıca gelirler politik etki yaratmakta kullanıldığı için kişiselleşmektedir.

Hidrokarbon gelirlerinin etkileri, bütçe ve iç politika ile sınırlı değildir. İhracat ile değer kazanan Azeri Manatı, yerli üretimi de baltalamaktadır. Bir geçiş ekonomisi olan Azerbaycan, sağlıksız vergi sistemi, yetersiz kalan mali politikalar ve hidrokarbon dışı gelirlerin az olmasından dolayı sıkıntı yaşamaktadır. Ayrıca, 6 Kasım 2005 seçimleri öncesi ve sonrasında yaşanan politik çalkantılar da ülkede istikrarsızlık yaratmaktadır.⁸²⁶

Rusya, Azerbaycan petrolü konusunda, 1990 yılında Muttalibov'un⁸²⁷ komünist iktidarı döneminde batılılarla işbirliği yapmıştır. Bu ilk işbirliği projesinde, Azerbaycan sahasında petrol çıkarma işlerinin % 40'ı Amoco şirketine verilmiştir. Geri kalan payın % 40'ı SSCB'ye, % 20'si ise Azerbaycan'a paylaştırılmıştır. Çok taraflı müzakereler ile (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Umman) bir uluslararası konsorsiyumun kurulmasına karar verilmiştir. Bu uluslararası konsorsiyum, Kazakistan (Tengiz)'dan başlayan petrol boru hattının, Astrakhan'dan ve Çeçenistan çevresinden geçerek Novorossiisk'e ulaşmasını sağlayacaktı.⁸²⁸

⁸²⁶ Aksop, "Azerbaycan, Türkiye'nin Yarasına Merhem Olabilir mi?", s. 25.

⁸²⁷ Moskova tarafından 1990'da Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhurbaşkanı Abdulrahman Vezirov'un yerine atanan Ayaz Muttalibov, bağımsızlıktan sonra yapılan ilk seçimlere tek aday olarak katılmıştı. % 83 oy alan Muttalibov, Cumhurbaşkanlığı ilanından sonra, Halk Cephesi'nin öncülüğünde ülkede başlayan itirazlar ve karışıklıklar sonucu ülkeyi terk etmiştir.

⁸²⁸ Vladislav Shorokhov, "Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations", *Caucasian Regional Studies*, Issue 1, 1996, ss. 43-44.

RF Devlet Başkanı Putin, 9 Eylül 2006'da uluslararası akademisyenler ve gazetecilerden oluşan “Valdai Tartışma Klübü” üyeleriyle Novo-Ogaryova'daki rezidansında gerçekleştirdiği toplantıda;

Rusya için “enerji süper gücü” terimini kullanmak istemediğini, bu sözün RF'yi Sovyetler Birliği ile benzetmek için medya tarafından kasıtlı olarak kullanıldığını, Rusya'nın bir çok ülkeden daha fazla enerji kaynağına sahip bulunmasının bir gerçek olduğunu, yabancı şirketlerin Rus ekonomisinin temel sektörlerinde, hidrokarbonların üretiminde, taşınmasında faaliyet göstermelerine hazır olduklarını, ancak Rusya'nın Avrupa pazarlarından ve teknolojisinden dışlandığını ifade etmiştir.⁸²⁹

Gazprom Başkan Yardımcısı Aleksandr Medyedev, Rusya'nın Güney Kafkasya ülkelerine 2006 yılından itibaren doğalgazı 110 dolardan satacağını duyurmuştur. Medyedev ayrıca, siyasi ilişkilerin, Güney Kafkasya bölgesine satılan doğalgazın fiyatının belirlenmesinde herhangi bir rol oynamayacağını altını çizmiştir. Fakat, Rusya-Ermenistan stratejik ortaklığı üzerine hazırlanan plana göre ise, Ermenistan Rus doğalgazını satın almasıyla birlikte, Rus silahlarını da indirimli fiyattan satın alabilecektir.⁸³⁰

Rusya'nın doğalgaz şirketi Gazprom'un Gürcistan'a sattığı doğalgazın fiyatını 2007'de iki katına çıkarma tehdidine karşı (110 dolardan 230 dolara çıkarma), Gürcü yetkililer söz konusu tavrın siyasi amaçlı olduğunu, ülkenin doğalgaz ihtiyacını başka kaynaklardan temin edebileceklerini belirtmişlerdir. Rus yetkililer ise ticari nitelikteki söz konusu kararın, Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik sübvansiyonları durdurma ve piyasa fiyatlarına geçme stratejisinin bir parçası olduğunu ve Gürcistan

⁸²⁹ Andrei Zolotov Jr., “Putin Discusses China and Energy at Diner”, **Moscow Times**, 11 September 2006, s. 1.

⁸³⁰ Ermenistan'ın toplam askeri bütçesi 155 milyon dolardır. Resmi verilere göre, bu bütçenin yüzde 15'i silah alımına tahsis edilmektedir. Bu rakam ise 23 milyon dolardır. Fakat şu bir gerçek ki, savaş durumu içindeki bir ülkenin silah alımına daha fazla para tahsis etmesi gerekmektedir. Neticede Erivan yönetimi pahalı alacağı doğalgaza karşılık, Moskova'dan silahları ucuza satın alacaktır. Bkz. Ara Tatevosyan, “Weapons Used to Convince Armenia”, **Kommersant**, 24 March 2006.

ile yaşanan gerginliklerle bağlantısının bulunmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.⁸³¹

4.4. Enerji Güvenliği

‘Enerji güvenliği’ başlığı altında 19 Ekim 2006 tarihinde düzenlenen panelde Polonya Savunma Bakanı Radoslaw Sikorski, enerji güvenliğinin ülkelerin savunma ve dış politikalarının ayrılmaz bir unsuru haline geldiğini, geçmişte olduğu gibi sadece ekonomi siyasetleri içinde değerlendirilemeyeceğini, enerji güvenliği konusunda temel kavramlardan birinin dış politikada olduğu gibi “karşılıklılık” olması gerektiğini, bu konuda AB içinde ortak bir politika belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸³²

Goldwyn Uluslararası Stratejiler şirketi Başkanı David Goldwyn, dünyanın günümüzde “enerji güvensizliği” içinde olduğunu, bunun sadece fiyat ve arz istikrarındaki gelişmelerden kaynaklanmadığını, enerji güvenliğinin artık ülkelerin ulusal güvenlik ve savunma politikalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bazı ülkeler için yaşamsal bir konu haline geldiğini, bazıları için ise güç kullanmadan baskı kurmanın etkili bir aracı haline dönüştüğünü, enerji kaynaklarına sahip ya da bağımlı olmanın ülkelerin dış politikalarını doğrudan etkilediğini, örneğin Rusya’nın 2006 kışında Gürcistan’a yönelik uyguladığı gaz kesme olayının bir “saldırı fiili” (act of aggression) olarak yorumlanabileceğini ifade etmiştir.

Enerji güvenliği konusunda ülkelerin Tasarruf, Çok Taraflı İşbirliği ve Kollektif Enerji Güvenliği olmak üzere üç temel alanda politikalar geliştirmesi gerektiğini ifade eden Goldwyn, enerji alanında hiçbir ülkenin tam bağımsız olamayacağını, Rusya’nın tek yanlı fiillerine karşı ortak hareket edilmesi gerektiğini

⁸³¹ Neil Buckley, “Georgia faces big increase in Russia gas price”, **Financial Times**, 3 November 2006.

⁸³² Radoslaw Sikorski, “Energy Security”, 19 October 2006. **The NATO Secretary General’s Successor Generation Conference**, <http://www.nato.int/docu/conf/2006/061019_london/index.html>

ve örneğin, Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine karşı iç pazarını yabancı yatırımcılara açmasının talep edilebileceğini belirtmiştir.⁸³³

Avrupa Birliği, Rusya'yı enerji kaynaklarını liberal ilkelerle uyumlu bir şekilde satmaya ikna etmekte zorlanmaktadır. Enerji konusunda Brüksel ile Moskova tamamen zıt politikalar izlemekte, AB'nin enerji tüketiminin dörtte birini sağlayan Rusya, doğal gaz kaynaklarına Avrupalı şirketlerin erişimini sınırlamakta ve Rusya elindeki enerji gücü ile AB içindeki bölünmeleri kullanmak istemektedir. Putin'in, Almanya Şansölyesi Merkel'e, Almanya'nın asla doğalgaz sıkıntısı yaşamayacağı konusunda güvence vermesi buna örnek gösterilebilir.⁸³⁴

Rusya'nın genişleyen AB ile artan dış ticareti, buna mukabil “enerji-teknoloji” kalıbındaki asimetrik dış ticaret dengesi, “füzeler” yerine “boru hatları”na dayalı yeni bir ortaklığın derinleşmesini sağlamıştır. Rusya bu noktada Almanya-Fransa-İspanya üçgenini harekete geçirme çabası içindedir.⁸³⁵

Avrupa ülkeleriyle eşitlik temelinde ilişki sürdürmek niyetinde olduğunu belirten Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rusya'nın boru hatları sistemine yabancı yatırımcıların girişini sağlayacak olan ‘Avrupa Enerji Şartı’ ilkesini onaylamak ve dolayısıyla Rusya ekonomisinin ve ulusal gücünün önemli bileşenlerinden birisini yitirmek istememektedir.⁸³⁶

Gürcistan, 8 Aralık 2006 tarihinden itibaren kendi hava sahası üzerinden Gümrü Üssü'ne yönelik Rus askeri uçuşlarına izin vermemiş, böylece Ermenistan ticaret ve haberleşme ambargolarının yanı sıra askeri ve siyasi ambargoyla da karşı karşıya kalmıştır. Rusya Savunma Bakanlığı sözcüsünün konuyla ilgili yaptığı

833 David Goldwyn, “Energy Security”, 19 October 2006. **The NATO Secretary General's Successor Generation Conference**,

<http://www.nato.int/docu/conf/2006/061019_london/index.html>

834 Pierre Avril, “Dialogue de sourds entre Européens et Russes sur l'énergie”, **Le Figaro**, 20 Octobre 2006.

835 Caşın, **Novgorod Knezliği'nden** ..., s. 600.

836 Anar Somuncuoğlu, “Rusya'dan AB'ye Enerji Kilidi”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı: 126, 27 Kasım 2006, s. 18.

açıklamada, yasağın Gümrü'deki Rus Askeri Üssü'nün faaliyetlerini önleme ve Gürcistan'daki Rus üslerinin geri çekilmesini engelleyerek kuşatma altında bırakma amacını taşıdığı, söz konusu uçuş yasağının 8 Aralık 2006'da başlatılmasının tesadüf olmadığı, Türkiye ve Azerbaycan'ın Gürcistan'ın doğalgaz kuşatmasından kurtarılması karşılığında Gümrü'ye uçan Rus askeri uçaklarının kendi hava sahasından geçişini yasaklamasını talep ettikleri, Azeri uzmanların ayrıca Gürcistan üzerinden Ermenistan'a giden Rus doğalgazı için alınan transit ücretinin artırılması telkininde bulunduğu, Batı'nın Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmaya çalıştığı bir dönemde Azerbaycan'ın mevcut ortamdan yararlanarak kendisine 'minnettar' olan Gürcistan'ı Ermenistan'a karşı bir şantaj aracı olarak kullanmaya çalıştığı, Ermenistan'ın bu durumdan ders çıkararak Gürcistan'a yönelik politikasını değiştirmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁸³⁷

Ermenistan, Rusya'ya olan gaz borcunu, Ermenistan Atom İstasyonu ve bütün elektrik sektörü başta olmak üzere ülkenin en stratejik kurumlarını Rusya'ya devrederek kapatmıştır. Bu borç ödeme şekli Rusya'nın elindeki enerji gücünü nasıl kullandığını açık olarak göstermektedir.⁸³⁸

Ayrıca Rusya, 141 kilometre uzunluğundaki Ermenistan-İran doğalgaz boru hattını satın almak istemekte ve bunun gerçekleşmesi durumunda Ermenistan'a doğalgaz temininin daha güvenli olacağını iddia etmektedir.⁸³⁹

⁸³⁷ Sarkis Gevorkyan, "The air blockade of Russian military base No 102 in Gyumri", **Ayots Ashkar**, 13 December 2006, p.3. <http://library.aua.am/library/news/last/2006_12-14.htm>

⁸³⁸ Kamalov, "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 98.

⁸³⁹ Gayane Movsesyan, "Na Postudnom Tretyem Meste Rossiya Hochet Stat Glavnim v Armenii", **Vremya Novostey**, 31 Octyabr 2006.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla siyasal düzlemde ortaya çıkan yeni dinamikler, uluslararası sistemin yapısında önemli değişiklikler yapmıştır. Rusya Federasyonu kendi dönüşümünü gerçekleştirmiş ve zaman içinde Rus akademik-siyasi çevrelerinde Rusya'nın yakın çevresi daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Bu çerçevede Rusya'nın Batı Avrupa Topluluğu'na en kısa zamanda katılmasını isteyen Atlantikçilere karşı, Batıyla entegrasyon sürecinin hızlı işlemesine karşı olan ve Rusya'nın Avrupa ve Asya arasında bir köprü olarak belirgin bir jeopolitik rol oynamasını savunan Avrasyacıların etkinlikleri artmıştır. Avrasyacıların etkisiyle 1993'de ilan edilen ve Rus dış politikasını şekillendiren "Yakın Çevre" doktrini Rusya'yı diğer bölgelerin yanı sıra, önemli stratejik ve ekonomik çıkarlarının bulunduğu Güney Kafkasya bölgesinde yeniden etkinlik kurma stratejisine yöneltmiştir.

Soğuk savaş dönemi sonrasında bağımsızlığını kazanan ülkeler ve bu ülkeleri etki sahasına almak isteyen bölgesel ve bölge dışı güçler arasında yaşanan mücadele, Kafkasya'da güvenlik konusunda yeni parametreleri ortaya çıkarmıştır. Rusya'nın, "Yakın Çevre" politikasıyla bölgede önceki üstün konumuna dönme çabası ve buna karşın, bağımsızlığını kazanan ülkelerin egemenliklerini pekiştirme yönünde politikaları Kafkasya'daki etnik çeşitlilikle birleştiğinde hem Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'nun, hem de Güney Kafkasya'da bağımsızlığına kavuşan ülkelerin toprak bütünlüğünü tehdit eden güvenlik sorunları oluşturmuştur. Rusya'nın, Gürcistan ve Azerbaycan'ın iç ve dış sorunlarını kullanarak, kendi etki alanına almaya yönelik izlediği politika ile bu ülkelerin toprak bütünlüğü konusunda endişe yaratmıştır.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra, etnik çatışmalar ve bölge ülkelerinin toprak bütünlüğüne yönelik tehditler en önemli istikrarsızlık faktörleri olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, bölgedeki eski hakimiyetini yeniden kurmak isteyen ve diğer bölge dışı güçlerin müdahalesini engellemek yada azaltmak amacını güden

Rusya, bölgesel güvenliği etkileyen ve dolayısıyla belirleyen önemli bir aktör olarak kendini göstermiştir.

Sovyetler Birliğinde Gorbaçov'un başlatmış olduğu *Glasnost ve Perestroika* politikalarıyla, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde başlayan milliyetçi hareketler, Azerbaycan ve Gürcistan'da, Ermenistan'dan farklı bir nitelik kazanmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'da ortaya çıkan yeni siyasal hareketler Sovyetler Birliğinden ayrılarak bağımsız, demokratik değerlere bağlı çağdaş bir devlet kurma hedefine yönelirken, Ermenistan'da Rusya ile yakınlaşmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan da ise Rusya destekli etnik çatışmalar yaşanmış ve bunun sonucunda topraklarının önemli bir bölümünde kontrolü fiilen kaybetmişlerdir.

Bağımsızlığın ilanından sonra ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlarla karşılaşan Ermenistan, Rusya ile olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. Rusya ise Kafkasya'da çıkarlarını savunan Ermenistan'ı ekonomik, siyasi ve askeri olarak desteklemiştir. Gürcistan ve Azerbaycan, Rusya'nın askeri ve siyasi etki alanından kurtulma mücadelesi vererek, uluslararası siyasi ve ekonomik sisteme entegre olmaya çalışmıştır. Ermenistan ise tam karşıt bir politika izleyerek, bölgede Rusya'nın çıkarlarını savunmuştur.

Birdenbire ortaya çıkan bu bağımsızlık ortamına Güney Kafkasya ülkeleri hazırlıksız yakalanmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Gürcistan, bölgedeki Rusya etkisini azaltmak, bağımsızlıklarını güçlendirmek ve jeopolitik gücünü arttırmak için bölge dışı güçlerle işbirliğine girişmişlerdir. Çatışan güvenlik çıkarları doğu-batı ve kuzey-güney eksenlerinde resmi nitelik taşımayan ittifakların kurulması ihtimalini artırmış ve kutuplaşmalara neden olmuştur. Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası Rus dış politika doktrinlerindeki temel değişimlerden etkilenerek oluşmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın 'yakın çevre' politikasını hayata geçirmesiyle, Gürcistan'da yeniden hakimiyet kurma çabası içine girilmiştir. Putin'in iktidara geldiği döneme kadar Karabağ sorunu, Rusya'nın Azerbaycan'a baskı yapmak üzere kullandığı bir araç haline dönüşmüştür. Aynı zamanda Putin dönemi Rusya-

Azerbaycan arasındaki soğuklukların giderilmesi yönünde önemli adımların atıldığı yeni bir dönem olmuştur.

Bu arada bazı hükümetler, devlet başkanları ve araştırma merkezleri Güney Kafkasya'da kalıcı barış ve istikrarı sağlayacağı ümidiyle istikrar paktı projeleri önermişlerdir. Ancak bu tür önerilerin başarılı olmasını engelleyen faktörler hala mevcuttur. Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkileri belirleyen güç ve menfaat dengesi ile bölge dışı güçlerin Güney Kafkasya'ya yönelik ilgisi devam ettiği sürece Güney Kafkasya'da uzun vadeli bir istikrarın sağlanması oldukça güç olacaktır.

Rusya öncelikle, güney sınırında ekonomik açıdan diğer Güney Kafkasya devletlerinden güçlü ve yüzü Batı'ya dönük bir Azerbaycan oluşmasını istememektedir. Çünkü böyle bir Azerbaycan, ABD etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına kadar yayılmasına imkan sağlayabilir. Ayrıca Rusya, Azerbaycan üzerinde etkinlik sağlayarak, İran'ın bu ülkeye girmesine engel olabilecektir.

Rusya'nın bölge politikasını belirleyen en önemli unsurlardan biri de enerjidir. Rusya, bölge enerji rezervlerini, petrol ve doğalgaz boru hatları güzergahlarını denetimi altında tutmak istemektedir. Güney Kafkasya'daki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sahip olduğu petrol kaynakları da Rusya'nın ilgi alanındadır. Ayrıca Güney Kafkasya bölgesi, Hazar petrollerinin Batı'ya taşınmasında düşünülen muhtemel boru hatları üzerinde bulunması nedeniyle Rusya için kesinlikle vazgeçilemeyecek bir konumdadır.

Kafkasya'daki potansiyel patlama merkezlerinin en hassası durumundaki Gürcistan, özellikle petrol ve doğalgazın uluslararası pazarlara ulaştırılması çerçevesinde yürütülen projeler bağlamında bölgedeki kilit ülke konumundadır. Rusya için enerji kaynakları açısından Azerbaycan her ne kadar ön plana çıkmış olsa da, siyasi bağlamda Rusya'nın dikkati Gürcistan üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ermenistan ise gerek siyasi, gerek ekonomik açıdan Moskova'ya bağılı durumdadır. Rusya, Güney Kafkasya ve Hazar Havzası'ndaki siyasi nüfuzu güçlendirmek ve enerji kaynaklarının işletiminde etkili olarak bölge ekonomilerini kendisine bağımlı kılmak istemektedir.

Rusya, Güney Kafkasya ülkelerinin tekrar Moskova'nın stratejik yörüngesine girmelerini sağlamak için çeşitli adımlar atmaktadır. Moskova, Güney Kafkasya'da Batı yanlısı hareket eden Gürcistan'ı doğalgaz kaynaklarından mahrum bırakarak, Ermenistan ile stratejik işbirliğini pekiştirerek ve bu ülkedeki askeri üslerini güçlendirerek Azerbaycan'ın güvenliğini tehdit etmek gibi askeri taktiklerle bölgedeki etkinlik arayışlarını sürdürmektedir.

Rusya, günümüzde sahip olduğu geniş toprakları ve jeopolitik yapısı ile Avrasya coğrafyasını ve "Dünya Adası" nı kontrol eden gezegenimizdeki en büyük kara ülkesi ve nükleer silahlara sahip askeri güç olma yeteneğini sürdürmektedir. Soğuk Savaş döneminden miras kalan bazı siyasi ve psikolojik önyargıların tamamen üstesinden gelinmesi Rusya için hala önem taşımaktadır. Rusya Federasyonunun Güney Kafkasya ülkelerinden beklentisi, yeniden özgüvenini kazanmış ve güçlü bir Rusya'yı tehdit olarak değil işbirliği yapılabilecek bir ülke olarak algılamalarıdır.

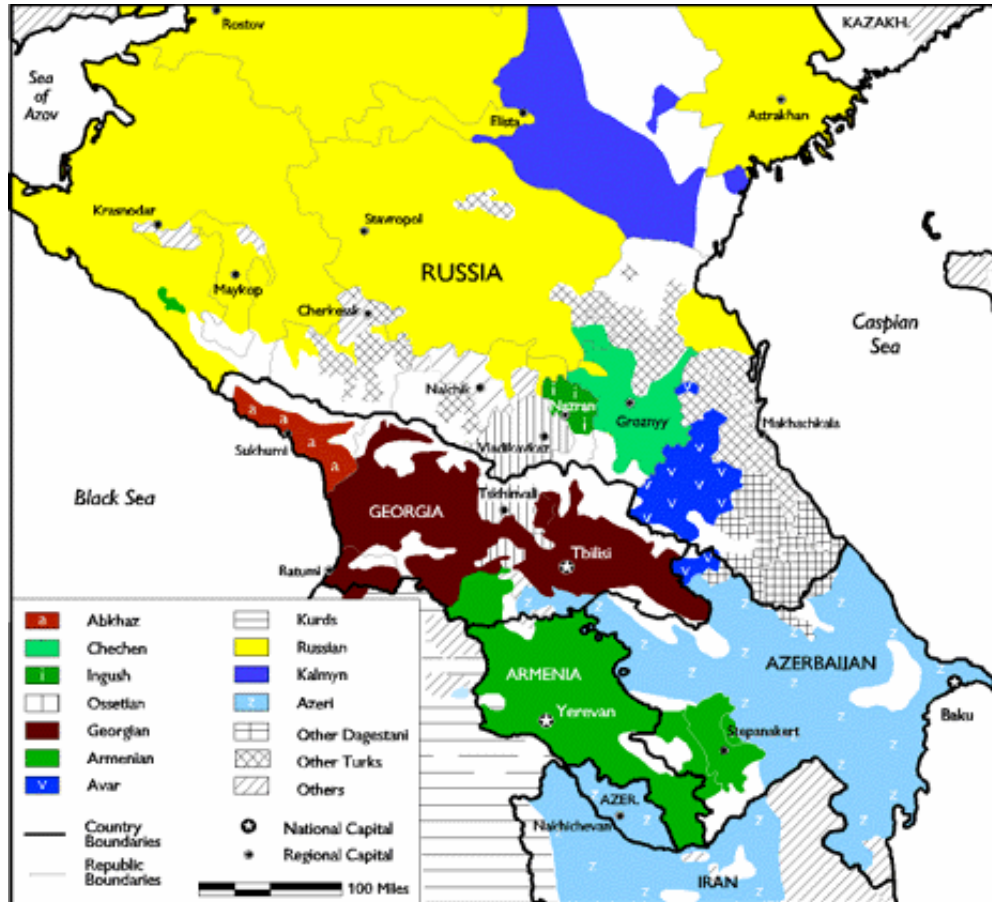
EKLER:

Ek-I : Kafkasya'da Etnik Durum

Ek- II : Güney Kafkasya

Ek-III : Güney Kafkasya

EK-I: Kafkasya'da Etnik Durum

Kaynak: Ariel Cohen, "Ethnic Interests Threaten U.S. Interests in the Caucasus", September 25, 1998, **Heritage Foundation** (www.heritage.org)

EK-II: Güney Kafkasya

Kaynak: Ian Bremmer, Ray Taras, (Eds.) **New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge (England): New York, Cambridge University Press, 1997, s. ix.

EK-III: Güney Kafkasya

Kaynak: John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, (Eds.)
Transcaucasian boundaries, London: UCL Press, 1996.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Agayev, Merdanguli; “Rusya Federasyonu’nda Etnik Kökenli Suç Örgütleri ve Organize Suçlar”, (Der.) Erhan Büyükakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Ağacan, Kamil; “ABD’nin Kafkasya Politikası”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.

Ahmad, Feroz ve Landau, Jacob M.; “Ulustan Kopuş”, (Der.) Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (Çev.) Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, Birinci Baskı, 2004.

Akiner, Shirin; **Islamic Peoples of the Soviet Union: with an Appendix on the non-Muslim Turkic Peoples of the Soviet Union**, London: KPI (Kegan Paul Inc.),1986.

Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Baskı, Kasım 2002.

----- ; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Basım, Ekim 2004.

Arslan, Faruk; “Vahhabilik ve Evanjelizm”, (Der.) Mustafa Karaca, **Evanjelizm ve Vahhabilik**, İstanbul: Nokta Kitap, Birinci Baskı, Kasım 2005.

Aslanlı, Araz ve Hesenov, İlham; **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara: Platin Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs 2005.

Aslanlı, Araz; “Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.

Aydın, Mustafa; “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II : 1980-2001**, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2005.

Baev, Pavel; **Russia’s Policies In The Caucasus**, Washington, DC: Royal Institute of International Affairs, 1997.

- Bal, İdris; “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004.
- Bedirhan, Yaşar; **Selçuklular ve Kafkasya**, Birinci Basım, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- Bölükbaşı, Süha; “Azerbaycan’da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu’nun Etkileri”, (Der.) Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (Çev.) Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, Birinci Baskı, 2004.
- Budak, Ömer; **Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya’daki Yeri**, Ankara: Bilge Yayınları, Birinci Baskı, Mart 2006.
- Büyükkakıncı, Erhan; “Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Cabbarlı, Hatem; **Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ankara Çalışmaları, Sayı 15, Mayıs 2004.
- ; “Karadeniz Ekseninde Siyasi Örgüt: GUUAM”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.
- Cafersoy, Nazım; **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara: Asam Yayınları, 2000.
- Caşın, Mesut Hakkı; **Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, Birinci Baskı, Nisan 2006.
- Copeaux, Etienne; “Prometeci Hareket”, (Der.) Semih Vaner, **Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**, (Çev.) Ercan Eyüboğlu, İstanbul: Metis Yayınları, Birinci Basım, 1997.
- Cornell, Svante E.; **Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus**, Richmond, Surrey: Curzon, 2001.

- Çelikkpala, Mitat; “Kuzey Kafkasya’da Anlaşmazlıklar, Çatışmalar ve Türkiye”, (Der.) Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Çiftçi, Kemal; “Karadeniz’in Değişen Stratejik Konumu ve Türkiye”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.
- d’Encausse, Hélène Carrère; **Tamamlanmamış Rusya**, (Çev.) Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken, 2003.
- Dağı, Zeynep; **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya’nın Dönüşümü**, İstanbul: Boyut Kitapları, Birinci Baskı, 2002.
- Davutoğlu, Ahmet; **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, Dokuzuncu Basım, Eylül 2002.
- Defay, Alexandre; **Jeopolitik**, (Çev.) İsmail Yerguz, Ankara: Dost Kitabevi, Birinci Baskı, 2005.
- Demir, Ali Faik; **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım, 2003.
- Demirtepe, Turgut; “Orta Asya’da Radikalizm ve Terör”, (Der.) Mustafa Karaca, **Evanjelizm ve Vahhabilik**, İstanbul: Nokta Kitap, Birinci Baskı, Kasım 2005.
- Devlet, Nadir; “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Siyaseti ve Türkiye’ye Etkileri”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Dugin, Aleksandr; **Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev.) Vügar İmanov, İstanbul: Küre Yayınları, Dördüncü Basım, Nisan 2005.
- Erişen, Cengiz; “Rusya Federasyonu’nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, (Der.) Erhan Büyükkakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Ertan, Fikret; **Rusya’nın Dönüşümü (1990-)**, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, Birinci Baskı, Ekim 2001.

- Fragner, Berg G.; “Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya’nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras”, (Der.) Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, (Çev.) Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, Birinci Baskı, 2004.
- Galeotti, Mark; **The Age Of Anxiety Security And Politics In Soviet And Post-Soviet Russia**, London: New York, Longman Publishing, 1995.
- ; **Gorbachev and his Revolution**, New York: St. Martin’s Press, 1997.
- Gorkiy, M. ve diğerleri; **1917 Sovyet Devrimi**, (Çev.) Özlem Koşar, İkinci Cilt, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, İkinci Basım, 2005.
- Gözen, Ramazan; “Ortadoğu’da Güç Dengesi”, (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004.
- Güney, Nurşin Ateşoğlu; “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, (Der.) Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Şubat 2002.
- Hirdman, Sven; **Russia’s Role in Europe**, Moscow: Carnegie Moscow Center, 2006.
- Hunter, Shireen T.; “Azerbaijan: searching for new neighbors”, (Eds.) Ian Bremmer, Ray Taras, **New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge (England): New York, Cambridge University Press, 1997.
- ; **The Transcaucasus in Transition Nation-Building and Conflict**, Washington, D.C., The Center For Strategic and International Studies, 1994.
- İbrahimli, Haleddin; **Değişen Avrasya’da Kafkasya**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.
- İstikbal, M. Ali; “Türk Boğazları’nın Stratejik Önemi”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.

- İşyar, Ömer Göksel; **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, Birinci Baskı, 2004.
- İzzet, Met Çünatıkho Yusuf; **Kafkas Tarihi**, (Çev.) Fahri Huvaj, Ankara: Adıge Yayınları, 2002.
- Jones, Stephen F.; “Georgia: the trauma of statehood”, (Eds.) Ian Bremmer, Ray Taras, **New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations**, Cambridge (England): New York, Cambridge University Press, 1997.
- Kaçaznuni, Ovanes; **Taşnak Partisi’nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı’na Rapor)**, (Çev.) Arif Acaloğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları, On Dördüncü Basım, Eylül 2006.
- Kafli, Kadircan; **Kuzey Kafkasya**, (Haz.) Erol Cihangir, İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 2004.
- Kalkavan, Feryal; “Rusya Federasyonu’nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları”, (Der.) Erhan Büyükakıncı, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Kantarıcı, Hakan; **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Karaahmetli, Mehmet; **Lenin’in Ulusal Sorun Teorisi ve Sovyet Rusya’daki Uygulaması**, Ankara: Toplum Yayınları, Birinci Baskı, 1976.
- Karagür, Nesrin Sarıahmetoğlu; “Borçalı Örneğinde Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Kesgin, Serdar; “NATO ve Karadeniz”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin **Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, 1998.
- Kohn, Hans; **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev.) Agah Oktay Güner, İstanbul: Kervan Yayınları, İkinci Baskı, 1983.

- Kurat, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dördüncü Baskı, 1999.
- Kurat, Yuluğ Tekin; “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Lalayan, A. A.; **Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)**, (Çev.) Kayhan Yükseler, İstanbul: Kaynak Yayınları, Birinci Basım, Şubat 2006.
- Libaridian, Gerard J.; **Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü**, (Çev.) Alma Taşlıca, İstanbul: İletişim Yayınları, İkinci Baskı, 2005.
- Light, Margot; “Foreign Policy Thinking ”, (Eds.) Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison, Margot Light, **Internal Factors in Russian Foreign Policy**, England: Oxford University Press, 1996.
- ; “Russia and Transcaucasia”, (Eds.) John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, **Transcaucasian boundaries**, London: UCL Press, 1996.
- Luxembourg, N.; **Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, (Çev.) Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, Birinci Baskı, 1998.
- Nesibli, Yunis; “Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askeri Üsleri”, **Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları**, Ankara: ASAM Yayınları, Sayı 53, 2003.
- Ogan, Sinan; “Türkiye ile Rusya Arasında Ermenistan ve 90. Yıl Tartışmaları”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.
- Ostrouhova, K. A. ve diğerleri; **Lenin -Hayat ve Faaliyeti-**, (Çev.) T. Deliorman, Sofya: Narodna Prosveta Yayınevi, 1967.
- Öztürk, Osman Metin; **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.

- Pain, Emil A. ; “Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes Along Russia’s Southern Flank”, (Eds.) Rajan Menon, Yuri E. Fedorov, Ghia Nodia, **Russia, The Caucasus, and Central Asia: The 21st Century Security Environment**, New York: Armonk, M.E. Sharpe, EastWest Institute (EWI), Volume 2, August 1999.
- Pamir, Necdet; “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü”, (Ed.) İdris Bal, **21. yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayın, 2. Baskı, Ocak 2004.
- Pazarıcı, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk**, Ankara: Turhan Kitabevi, Dördüncü Baskı, 2006.
- Purtaş, Fırat; “Hazar Bölgesi’nde Rekabetin Yeni Boyutu: Silahlanma Yarışı”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.
- ; **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara: Platin Yayınları, 2005.
- Rumer, Eugene B. & Simon, Jeffrey; **Toward a Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region**, Institute for National Strategic Studies National Defense University, Washington, D.C.: National Defense University Press, Occasional Paper 3, April 2006.
- Sarıkaya, Yalçın; “Rusya Federasyonu’nun Gürcistan Politikası”, (Der.) Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz**, Ankara: Platin Yayınevi, 2005.
- Siharulidze, Yuri- Manvelişvili, Alexandre- Gogebaşvili, J. - Batsaşi, Tsate-Cavahişvili, İvane- Tezelişvili, Biçi- Tsereteli, Mihako- Lortkipanidze, Mariam; “Abhazlar ve Abhazya”, (Der. ve Çev.) Hayri Hayrioğlu, **Trabzon’dan Abhazya’ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri**, İstanbul: Sorun Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 1998.
- Soljenitsin, Aleksandr; **Rusya Nasıl Kurtulur?**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Şahin, Enis; **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

- Tanrısever, Oktay F.; “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, (Der.) Mustafa Türkeş, İlhan Uzgel, **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, I. Baskı, Şubat 2002.
- Tavkul, Ufuk; “Kafkasya’nın Hassas Etnik Dengelerinde Yeni Bir Tehdit Unsuru Kazaklar”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.
- ; **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya** , İstanbul: Ötüken, 2002.
- Tinguy, Anne de; “Rusya’nın Bir Güney Politikası Var mı?”, (Der.) Semih Vaner, **Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan**, (Çev.) Ercan Eyüboğlu, İstanbul: Metis Yayınları, Birinci Basım, 1997.
- Trenin, Dmitri; **The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization**, Washington, D.C: Carnegie Endowment for International Peace, 2002.
- Uras, Esat; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul: Belge Yayınları, 1976.
- Wright, John F. R.; “The geopolitics of Georgia”, (Eds.) John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg, Richard Schofield, **Transcaucasian boundaries**, London: UCL Press, 1996.
- Yanar, Savaş; **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- Yanar, Şule; “Azerbaycan’da Ebulfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”, (Der.) Bekir Günay, **Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, Mayıs 2005.
- Yapıcı, Utku; **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul: Otopsi Yayınları, Birinci Basım, 2004.
- Yerasimos, Stefanos; **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu**, (Çev.) Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1995.
- Yeşilot, Okan; “Azerbaycan’daki Çeçen Mülteciler ve Rusya ile İlişkilere Yansımaları”, (Der.) Okan Yeşilot, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya**, İstanbul: Kitabevi, 2005.

Makaleler:

Acar, Demet Şefika; “Soğuk Savaş Sonrası Kafkaslarda Güvenlik Sorunları”, **Kafkasya Araştırma & Analiz**, Sayı 1, Ekim 2005- Mart 2006.

Ağacan, Kamil; “Dağlık Karabağ: 2006 Altın Fırsat mı?”, **Stratejik Analiz**, Sayı 70, Şubat 2006.

----- ; “Gürcistan’da Barışın Önündeki En Önemli Engel: Barış Gücü”, **Stratejik Analiz**, Sayı 76, Ağustos 2006.

----- ; “Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, 2001.

Aksop, Ece; “Azerbaycan, Türkiye’nin Yarasına Merhem Olabilir mi?”, **Stratejik Analiz**, Sayı 70, Şubat 2006.

Alili, Teoman; “Putin’in başarısının anahtarı: Millicilik ve Avrasyacılık”, **Teori Dergisi**, Sayı 176, Eylül 2004.

Aslanlı, Araz; “Ermeni Ordusunda Rus Etkisi”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 118, 2 Ekim 2006.

----- ; “Rusya ile Gürcistan Çatışmanın Eşiğinde”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 110, 7 Ağustos 2006.

----- ; “Tiflis’in Çelişkisi”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 97, 8 Mayıs 2006.

Cabbarlı, Hatem; “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan’ın Enerji Politikası”, **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, Cilt 9, Sayı 1, Bahar 2003.

----- ; “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 57, Ocak 2005.

Cafersoy, Nazım; “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, 2001.

----- ; “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4, 2002.

Çapraz, Hayri; “Gürcistan’da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Cilt 1, No 1, 2006.

Çelikpala, Mitat; “Kafkasya’dan Çatışma Sinyalleri Geliyor”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 115, 11 Eylül 2006.

----- ; “Rusya’nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 134, 22 Ocak 2007.

Demir, Ali Faik; “SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara: Stradigma Yayını, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005.

Demir, Bekir; “1990 Sonrası Rusya’ında Etno-Politik Ayrışma Süreci”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, Ağustos-Ekim 2000.

Demirağ, Yelda; “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara: Stradigma Yayını, Cilt 2, Sayı 7, Güz 2005.

Dougall, Jim Mac; “Russian Policy in the Transcaucasian ‘Near Abroad’ The Case of Azerbaijan”, **Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization**, Volume: 5, Number: 1, Winter 1997.

Dugin, Aleksandr G.; “Putin üzerine üç deneme”, (Çev.) Gülcan Sakenova, Mehmet Perinçek, **Teori Dergisi**, Sayı 176, Eylül 2004.

Eslen, Nejat; “Jeopolitik Üzerine”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 142, 19 Mart 2007.

Fuller, Elisabeth; “Russia’s Diplomatic Offensive in the Transcaucasus”, **RFE/RI Research Report**, Volume: 2, Number: 39, 1 October 1993.

Gachechiladze, Revaz; “Making of the New Georgia: Development Factors – Pluses and Minuses”, **Caucasian Regional Studies**, Volume 3, Issue 1, 1998.

German, Tracey C.; “Le conflit en Ossétie-du-Sud: la Géorgie contre la Russie”, **Politique étrangère**, Paris, L’Institut français des relations internationales (Ifri), 1:2006.

Gül, Nazmi ve Ekici, Gökçen; “Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan’ın Dış Politikası”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.

Gültekin, Burcu; “Prospects for regional cooperation on NATO’s southeastern border: Developing Turkish-Russian cooperation in the South Caucasus”, **Insight Turkey**, Ankara: Vol. 7, Number 4, October-December 2005.

Gürses, Emin; “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, Ankara: Cilt 7, Sayı 1, 2001.

Hüseyinli, Gabil; “Azerbaycan’da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.

Kamalov, İlyas; “Rusya, Referandumların Meyvesini Topluyor”, **Stratejik Analiz**, Sayı 80, Aralık 2006.

----- ; “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası”, **Stratejik Analiz**, Sayı 79, Kasım 2006.

Kanbolat, Hasan; “Ahıska Bölgesi ve Ermeni Oluşumu”, **Bizim Ahıska**, Ocak-Mart, Sayı 2, 2005.

----- ; “Gürcistan, Rusya İle Gerilimini NATO’ya Taşımak İstiyor”, **Stratejik Analiz**, Sayı 80, Aralık 2006.

----- ; “Gürcistan-Ukrayna-Karadeniz Üçgeni Arasında Kuzeybatı Kafkasya, Kabardey-Balkar’dan Sonra Sıra Karaçay-Çerkes’te mi?”, **Stratejik Analiz**, Sayı 70, Şubat 2006.

----- ; “Kuzey Kafkasya’yı Sıcak Bir Yaz Bekliyor”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 89, 13 Mart 2006.

Kara, Sinem; “Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 111, 14 Ağustos 2006.

- Kasım, Kamer; “11 Eylül Sürecinde Kafkasya’da Güvenlik Politikaları”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, No 1, 2006.
- ; “Diaspora’nın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi”, **2023 Dergisi**, Sayı 12, 15 Nisan 2002.
- Kıbaroğlu, Mustafa; “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini”, **Avrasya Dosyası**, Ankara: Cilt 6, Sayı 4, 2001.
- Nesibli, Nesib; “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- Ogan, Sinan ve Ağacan, Kamil; “Güney Kafkasya’da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 13, Mayıs 2001.
- Ogan, Sinan; “Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği ve ‘Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği’ Kurma Hülyası”, **2023 Dergisi**, Sayı 66, 15 Ekim 2006.
- Özkan, Güner; “Nagorno-Karabakh Problem: Claims, Counterclaims and Impasse”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, No 1, 2006.
- Palma, Guisepe Di; “Why Democracy Can Work in Eastern Europe”, **Journal of Democracy**, Volume 2, No 1, Winter 1991.
- Pamir, Necdet ve Kamalov, İlyas; “Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli”, **Stratejik Analiz**, Sayı 70, Şubat 2006.
- Perinçek, Mehmet; “Taşnak ve Sovyet Ermenistanı kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği”, **Teori**, Sayı 191, Aralık 2005.
- Sekin, Sefa ve Tekin, Raşan; “Güney Kafkasya ve Gürcistan”, **Kafkasya Araştırma & Analiz**, Sayı 2, Nisan 2006-Eylül 2006.
- Shorokhov, Vladislav; “Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations”, **Caucasian Regional Studies**, Issue 1, 1996.
- Somuncuoğlu, Anar; “İki Sonuçsuz Zirve”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 128, 11 Aralık 2006.

----- ; “Rus Donanması Yeniden Akdeniz’de”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 87, 27 Şubat 2006.

----- ; “Rusya’dan AB’ye Enerji Kilidi”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 126, 27 Kasım 2006.

Şahin, Liaisan; “Rusya Federasyonu 2002 Yılı Nüfus Sayımı ve Düşündürdükleri”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4, 2002.

Taymaz, Erol; “Kafkasya, Rusya, Federalizm”, **Nart**, Sayı 44, Temmuz-Ağustos 2005.

Tavkul, Ufuk; “Kafkasya’daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, **Kırım Dergisi**, 11 (41-44), 2003.

Tellal, Erel; “Türk Dış Politikası’nda Avrasya Seçeneği”, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara: Stradigma Yayını, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005.

Veliev, Cavid; “ Kafkaslarda Enerji Mücadelesi”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 129, 18 Aralık 2006.

----- ; “Azerbaycan’ın Enerji Atağı”, **Cumhuriyet Strateji**, Sayı 126, 27 Kasım 2006.

Yayınlanmamış Tezler:

Atalı, Esra; **1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Ana Bilim Dalı, 2002.

Gökırmak, M. A. Mert; **Etnik Caydırıcılık ve Kafkaslar’da Rus Dış Politikası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2000.

Uludağ, Mehmet Bülent; **Avrasya’nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya’daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 1999.

Yücesoy, Zülfükar; **Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2002.

Raporlar:

Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları, Hazar Üniversitesi Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Konferansı, 27-28 Eylül 2001 (Bakü), Ankara: Asam Yayınları, 2003.

Gazeteler:

“Caucasus States Warned Not to Host U.S. Missile Shield”, **The Moscow Times**, 12 March 2007.

“President hails treaty on Russian base pullout”, **The Messenger**, 04 April 2006.

“Russian double dealing could backfire”, **The Messenger**, 30 August 2006.

Avril, Pierre; “Dialogue de sourds entre Européens et Russes sur l'énergie”, **Le Figaro**, 20 Octobre 2006.

Berberoğlu, Enis; “Aliyev'in Cetvelle Çizdiği Sınır”, **Hürriyet**, 10 Mart 2007.

Buckley, Neil; “A newly assertive Russia reimagines its role in the world” , **Financial Times**, 05 July 2006.

----- ; “Georgia faces big increase in Russia gas price”, **Financial Times**, 3 November 2006.

Chatelot, Christophe; “Le projet de Washington d'installer un radar dans le Caucase inquiète l'Arménie”, **Le Monde**, 18 Mars 2007.

Çetinkaya, Mirza; “Güney Kafkasya'daki Belirsiz Rus Politikası, Gürcistan'ı Endişelendiriyor”, **Zaman**, 22.08.2004.

Djilavyan, Arman; “Bolşaya İgra Malinkoy Armenii”, **Nezavisimaya Gazeta**, 27.10.1999.

- Edilashvili, Maia; “Putin Begins to Rebuild Relationship with Georgia”, **Georgian Times**, 28.01.2007.
- Falaleev, Mikhail; “Vtoroy eshelon iz Gruzii”, **Rossiyskaya Gazeta**, 24 May 2006.
- Gürses, Emin; “Kafkasya Notları”, **Cumhuriyet**, 30.12.2000.
- Jégo, Marie; “Moscou se dote d'une nouvelle doctrine militaire”, **Le Monde**, 07 Mars 2007.
- Kazimirov, Vladimir; “Karabah: v neprolaznih debryah uregulirovaniya”, **Vremya Novostey**, 02.08.2006.
- Kulikov, Sergey ve Panfilova, Viktoriya; “Uskorenie na Zapad”, **Nezavisimaya Gazeta**, 05.12.2006.
- Litovkin, Dmitriy; “ABD’den Rusya’ya Silah Cezası”, (Çev.) Hakan Aksay, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 2006.
- Mammadyarov, Elmar; “Protect Us Against Bullies”, **The Wall Street Journal**, 19 January 2007.
- Markedonov, Sergey; “Yeşil Komünizm Tehdidi”, **Radikal**, 12 Aralık 2005. Bkz. **İzvestia**, 01 Aralık 2005.
- Mason, Jeff; “EU Dangles Rewards for Energy Pact”, **The Moscow Times**, 11 July 2006.
- Matthews, Owen; “The politics of pipelines”, **Newsweek**, 03 July 2006.
- McAllister, J.F.O.; “Russia’s New World Order”, **Time**, 10 July 2006.
- Movsesyan, Gayane; “Na Postidnom Tretyem Meste Rossiya Hochet Stat Glavnım v Armenii”, **Vremya Novostey**, 31 Ocyabr 2006.
- Novikov, Vladimir ve Portyakova, Nataliya; “Gruzinskiy parlament prishel k vyvodu rossiyskih mirotvortsev”, **Kommersant**, 19 Iyul 2006.

Novikov, Vladimir ve Zygari, Mikhail; “Gruziya şjivaet Rossiya so Starogo Sveta”, **Kommersant**, 03.02.2006.

Orhan, Vugar; “Azerbaycan Rusya’nın Enerji Siyasetine Gabala RLS’le Cevap Verebilir”, **525. Gazete**, 25.01.2007.

Schreck, Carl; “10 Businesspeople Barred in 2 Years”, **The Moscow Times**, 1 August 2006.

Sokolova, Viktoriya; “Nastoyashy Sayuznik: Rossiya Vdvoye Cvelit Investitsii v Ekonomiku Armeniu”, **Izvestia**, 25.01.2007.

Suhov, İvan; “Lyubov na rasstoyanii”, **Vremya Novostey**, 01.08.2006.

Tatevosyan, Ara; “Weapons Used to Convince Armenia”, **Kommersant**, 24 March 2006.

Tezer, Zeki; “Enerjide engebeli koridor”, **Cumhuriyet**, 27/11/2006.

Yunanov, Boris; “Kontrmeri Aliyeva i Uroki Kazakhskogo”, **Noviye İzvestia**, 05/12/2006.

Zolotov, Andrei Jr.; “Putin Discusses China and Energy at Diner”, **Moscow Times**, 11 September 2006.

Basın Bültenleri ve Haber Ajansları:

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi İmza Töreni”, Tiflis, Sayı AA0603, 07.02.2007.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili”, Tiflis, Sayı AA0492, 29.01.2007.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Putin Aliyev’le Görüştü”, Moskova, Sayı AA0586, 09.11.2006.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Rusya Devlet Başkanı Putin Bakü’de”, Bakü, Sayı AA0562, 21.02.2006.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Rusya Savunma Bakanı İvanov Erivan’da”, Erivan, Sayı AA0740, 26.01.2006.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Rusya Savunma Bakanı İvanov, Ermenistan’da”, Erivan, Sayı AA0276, 11.11.2003.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Rusya Savunma Bakanı İvanov’un Bakü Temasları”, Bakü, Sayı AA0036, 25.01.2006.

Anadolu Ajansı Basın Bülteni, “Stratejik Öngörü: 2023 Sempozyumu”, Ankara, Sayı AA0732, 12.10.2006.

Bendaliyeva, Rena; “Rusya Devlet Başkanı Putin Bakü’de”, **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Bakü, Sayı AA0647, 21.02.2006.

Dağdelen, Nihat; “Rusya’da Azerbaycan Yılı”, **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Moskova, Sayı AA0788, 16.12.2005.

Erkul, Muhterem; “Gürcistan-Rusya İlişkileri”, **Anadolu Ajansı Basın Bülteni**, Tiflis, Sayı AA0766, 22.01.2004.

Itar-Tass (Rus Haber Ajansı), 22.02.2006, 08.02.2007.

Sakartvelo (Gürcü Haber Ajansı), 07.09.2004.

Zerkalo, 06 Aralık 2005.

İnternet:

“ABD’nin Kafkasya’daki Güncel Varlığı ve Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması”, **Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 12.04.2006, <http://www.azsam.org>

“Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkiline Dair Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/865), Sayı 720, 24.05.2001. <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss720m.htm>

“Saakaşvili: Rusya ile savaş yakın”, **Aksam**, 25 Ağustos 2004.
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/08/25/dunya/dunya4.html>

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/genelbilgiler/demografik/demografik.html>

<http://ealizade.8m.com/Azerb.html>

Ağayev, Memmedağa; “Azerbaycanda Fırtına Öncesi Sessizlik: Kasım 2005 Parlamento Seçimleri”, 5 Mayıs 2005.

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=353>

Aliyev, Yashar T.; “The Nagorno-Karabakh Question UN Reaffirms the Sovereignty and Territorial Integrity of Azerbaijan”, **Azerbaijan International** (6.4), Winter 1998.

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/64_folder/64_articles/64_un_yasharaliyev.html

Alkhazashvili, M.; “Enguri hydroelectric power plant as political lever”, (Translated by Diana Dundua), **The Messenger**, 10 January 2007.

http://www.messenger.com.ge/issues/1272_january_10_2007/eco_1272_1.htm

Aydın, Mustafa; “Küreselleşme Karşısında Ulus Devlet-Ulusal Ekonomi ve Güvenlik”, **Panorama Dergisi**, Sayı 12, Mayıs 2005.

www.panoramadergisi.com

Bağ, Yaşar; “Kafkasya ve Ortadoğu’da Çerkesler”, www.dergi.org/071999/1202.htm

Bal, İdris; “Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi”, www.tika.gov.tr/pdf/etud/etud20.pdf

Cafersoy, Nazım; “Rusya’da (Yeni) Avrasyacılık Akımı”, 28 Aralık 2005.

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=700&kat=44>

Cafersoy, Nazım; “Enerji Diplomasisi: Rus Dış Politikasında Stratejik Araç Değişimi”, 2 Ocak 2006.

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=709>

Gevorkyan, Sarkis; “The air blockade of Russian military base No 102 in Gyumri”, **Ayots Ashkar**, 13 December 2006.

http://library.aua.am/library/news/last/2006_12-14.htm

Goldwyn, David; “Energy Security”, **The NATO Secretary General’s Successor Generation Conference**, 19 October 2006.
http://www.nato.int/docu/conf/2006/061019_london/index.html

Kaczmarek, Martin; “Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor”,
 27 Aralık 2005.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=44&yazi=687>

Kantarci, Şenol; “ABD-AB Kıskaçında Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, **Stradigma Dergisi**, Sayı 8, Eylül 2003.
http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/09_2003_06.pdf

Kocaman, Ömer; “Rusya’nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”, **TÜRKSAM - Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi**, 18 Şubat 2006.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=797>

Külebi, Ali; “İhmal Edilmiş Seçenek: Türk Avrasyacılığı”, **TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi**, 17 Ocak 2005.
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=137&sayfa=33>

Nogaideli, Zurab; “Three Years After the Rose Revolution: Democratic Reform and Regional Challenges” , 13 December 2006. Gürcistan Başbakanı Zurab Nogaideli’nin 13 Aralık 2006 tarihinde Johns Hopkins Üniversitesi Orta Asya-Kafkasya Enstitüsünde verdiği konferans.
<http://www.sais-jhu.edu/insider/calendar2.html>

Özalp, Necdet; “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”,
Panorama Dergisi, Sayı 1, Şubat 2004.
www.panoramadergisi.com

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, (Resmi İnternet Sitesi)
 Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation Regarding the Georgian Parliament’s Resolution on the Peacekeeping Forces in the Conflict Zones, 18 July 2006,
<http://www.russianembassy.org./main.htm>

Sikorski, Radoslaw; “Energy Security”, **The NATO Secretary General’s Successor Generation Conference**, 19 October 2006.
http://www.nato.int/docu/conf/2006/061019_london/index.html

Tanrısever, Oktay F.; “Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırklar Diyalogu mu?”, **Stradigma Dergisi**, Sayı 7, Ağustos 2003.
http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html

Transitions Online (TOL), “Can Georgia Follow Estonia’s Game Plan?”, 25 October 2006. <http://www.tol.cz>.

Tümenoğlu, Rıdvan; “Osmanlı Devletinde Ermeni Sorunu ve Avrupa Devletlerinin Ermeni Politikaları”, 25/08/2005.
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=456>